STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03552

YIDISHE GESHIKHTE

Heinrich Graetz

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

פאַרלאַג
„צענ-
טראַל"
וואַרשע

יידישע געשיכטע

פון די עלטסטע צייטען ביז דער געגענוואַרט.

זיעבען בענדער

אילוסטרירטע אויסגאַבע

פאַרלאַג ב. שימין, וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל" וואַרשע

דר. ה. גרעץ

יידישע געשיכטע

ערשטער באַנד

פון דער אוראַלטער צייט ביז גלות בבל

מיט אַ פאָררעדע וועגען גרעץ און זיין ביאָגראַפיע פון פ. לאַחאָווער
דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שרייבער פון יעקב פיכמאַן
גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק פון דר. יצחק שיפער

פאַרלאַג ב. שימין, וואַרשע / פאַרקויף געז. „צענטראַל" ווארשע

Printed in Poland

PROF. DR. H. GRAETZ
HISTORJA ŻYDÓW
1931

Zakład Graficzny „Stereotyp"
Warszawa, Nowolipki 7

פ. לאַכאָווער

גרעץ

ביז היינט איז ער, גרעץ, דער גרויסער היסטאָריקער פון יודישען פאָלק. ער איז דער ערשטער פון די יודישע געשיכטס־קינסטלער אין דער נייער צייט, און ער האָט כמעט נישט קיין גלייכען צו זיך ביז איצט,—ער, וואָס האָט אין זיין ווערק פאַנאַנדערגעוויקעלט די גרויסע לעבענס־יריעה פון דעם „שב בלאומים", דעם עלטסטען צווישען די פעל־קער, און האָט אויף איהר אויסגעמאָלט דאָס קרעפטיג־פאַרבענרייכע בילד, וואָס איז רייך אין אָהן אַ שיעור איבערפאָרמירונגען און גלגולים, עליות און ירידות. ער האָט געשאַפען אַ גרויסע עפּאָפּעע, וואָס פערמאָגט אויך פיעל דראַמאַטישע עלעמענטען, ווייל זי איז דורך־און־דורך פול מיט זעלישער וואַכזאַמקייט, וויברירונגען, אויפציטערונגען. יודען האָבען נישט פערמאָגט קיין עפּאָפּעע, וואָס פערפיקסירט דאָס לעבען פון די פאָלקס־העלדען,—איז געקומען גרעץ און האָט געשאַפען די דאָזיגע יודישע געשיכטס־עפּאָפּעע.

פאַר גרעצען איז י. מ. יאָסט געווען דער, וואָס האָט אָנגעשריבען די יודישע געשיכטע, נאָר אויף איהם האָט גרעץ אין זיין געשיכטע אַרויסגעגעבען זיין אורטייל, אַז ער איז געווען „פון דער נאַטור אַ רוהי־גער, געלאַסענער מענטש און האָט נישט ליב געהאַט קיין שטורעמס נישט אין לעבען און נישט אין דער געשיכטע". אָט די שטורעמס, וואָס פעלען נישט אין דער יודישער געשיכטע, האָט גרעץ ליעב געהאַט און האָט זיך בעיאָגט נאָך זיי—יעדענפאַלס אין דער געשיכטע. ווי אַ שעפער פון אַ פאָלקס־עפּאָפּעע, האָט ער נאָכגעפאָלגט די העלדען, רעטער, מענשען, וואָס זע־נען פעהיג זיך מוסר־נפש צו זיין, כדי צו ברענגען הילף זייער פאָלק. די בעוועגונג, וואָס ער האָט פערשטאַנען צו שילדערען, איז דורך־און־דורך

פאָלקס-בעוועגונג. אין זיין געשיכטע האָט גרעץ ליעב געהאַט דעם גרויסען שפּאַן, דאָס שפּרייזען אויף אַ ברייטען וועג. אין זיין פּאַטאָס האָט ער תמיד סימפּאַטיזירט מיט די מענשען פון פּאַטאָס, פון התלהבות. ווי אַן אמתער מאָלער האָט ער געמאָלט אַלץ, דעם אויפשטייג, פונקט ווי דעם צוריקפאַל, דעם אויפברויז פון די גרויסע כוואַליעס פון דער געשיכטע, פונקט ווי די פּלוצלינגע בערוהיגונג. נאָר זיין גייסט האָט זיך תמיד דערהויבען בעת אַ דערהויבונג אין דער געשיכטע, בעת אַ אויפבלי פון גבורה, האָט אויך איהם אַדורכגעדרונגען גבורה; דאָס זעלבע בעת צעשפּליטערונג און צוזאַמענשטויס — קומט פאַר אויך אין זיין נשמה אַ צעשפּליטערונג און אַ צוזאַמענשטויס. און אַט די מאָמענטען פון קראַפט-אויפברויז און קאַמף פון פאָלק פאַר זיין עגזיסטענץ—זענען די הערליכ-סטע אין גרעצ'ס געשיכטע.

אַט דאָס גאַנצע ווערק גרעצ'ס איז איין גרויסע ערצעהלונג וועגען אַ לאַנגער מלחמה, די מלחמה פון אַ פאָלק פאַר זיין עגזיסטענץ. אויף פערשיעדענע וועגען קומט פאַר די דאָזיגע מלחמה. ס'טרעפט, אַז צוליעב די צייט-אומשטענדען ווערט זי געלענקט אויפ'ן וועג פון פּאָליטישע און ערדישע אינטערעסען, דעמאָלט איז אויך גרעץ גענויגט צום פּאָלי-טישען און ערדישען געדאַנק; טיילמאָל ווידער ווערט זי דורך נייע אום-שטענדען געלענקט אויפ'ן רעליגיעז-גייסטיגען וועג, דעמאָלט שטעלט זיך אויך גרעץ אויפ'ן דאָזיגען רעליגיעז-גייסטיגען וועג. נאָר תמיד איז די דאָזיגע מלחמה פול מיט פּאַטאָס. זי איז תמיד פול מיט התלהבות.

גרעץ זעהט תמיד אין דער יודישער געשיכטע דעם צוזאַמענשטויס. אפילו ווען מען קען נישט אין איר דערבליקען אַנ'אָפענע מלחמה, דער-זעהט ער אין איר אַ קריעג אין געהיים. ער דערקענט אין איהר כמעט שטענדיג די חבלי-לידה. לויט דער יודישער וועלטאַנשויאונג געפינט ער אין איהר כמעט שטענדיג אַ מין קאַמף צווישען גייסט און מאַטעריע. אַמאָל זעט ער אין איהר דעם קאַמף פון מאַנאָטעאיסטישען גייסט מיט דער געצענדיענערישער מאַטעריע און אַמאָל זעט ער אין איהר אַנ'אַנדערען קאַמף, וואָס קומט פאַר צווישען מאַטעריע און גייסט — אַ קאַמף צווישען

ליידען און געדאַנק. און אַזוי האָט ער טאַקע בעצייכענט אין דער איינ־לייטונג צום פיערטען באַנד פון זיין ווערק די ביידע זייטען פון דער יודישער געשיכטע: ליידען און געדאַנק. — און דער געדאַנק דערהויבט זיך תמיד איבערען ים פון ליידען.

גרעצ׳ס געשיכטע איז דורכאויס שוואונג. זי איז אָנגעזאַפּט מיט וויזיע, פאַנטאַזיע. פון פערשידענע אָנדייטונגען אין ספרים, וואָס זענען נישט געשריבען געוואָרען לשם געשיכטע, פון לעגענדען, וואָס פערהוילען מעהר, ווי זיי ענטפּלעקען, איז אויפגעשטעלט אַ גרויסער טהייל פון גרעצ׳ס געשיכטע. מיט זיין לעבעדיגער פאַנטאַזיע האָט ער צוריק לעבעדיג גע־מאַכט אַ סך געשעהענישען און עפּיזאָדען, וואָס זענען געלעגען בעהאַלטען אין טרוקענע כראָניקעס, אָדער וואָס זענען איבערגעגעבען געוואָרען פראַג־מענטאַריש. אין זיין דאָזיגער אַרבייט האָט זיך גרעץ אַ סך בענוצט מיט די פאָרשונגען פון אַנדערע געשיכטס־פאָרשער, וואָס האָבען געלעבט אין זיין צייט און אויך פאַר איהם. אָבער חוצדעם וואָס ער האָט פיעל פערברייטער דעם דאָזיגען פאָרשונגס־געביעט פון אַ סך עפּאָכען, האָט ער אויך תמיד געהאַט פיעל צוצוגעבען צו די אויספירונגען פון אַנדערע. דאָס וואָרט האָט ביי איהם תמיד בעקומען אַ לעבעדיג געש־טאַלט. ער האָט תמיד צוגעגעבען דעם טויטען געשיכטע־וואָרט, דעם טרוקענעם פאָרשונגס־סקעלעט, די לעבעדיגע פאַרב.

גרעצ׳ס געשיכטע האָט אויך אַרויסגערופען צו זיך פיעל געגנער־שאַפט און פערדרוס. נאָך ביי זיין לעבען האָט מען געהאַט טענות צו גרעצ׳ן, אַז ער איז צו איילינ ביים אַרויסזאָגען זיינע אורטיילען, אַז אַ סך פון זיינע אויספיהרונגען טראָגען דער כאַראַקטער פון „מקרא מועט ומדרש מרובה״, שטיצען זיך ווייניג אויף פאַקטען, נאָר ס׳מערסט אויף אייגענע סברות; אַז די געשיכטס־פאַנטאַזיע האָט איהם פערפיהרט *).

*) פיעל פון די טענות, וואָס עס האָבען אַרויסגעשטעלט געגען גרעצ׳ן די גע־לערענטע פון זיין צייט, בעזונדער די איינווענדונגען פון אברהם גייגער און משה שטיינשניידער, האָט אויפגעזאַמעלט דר. עמנואל שרייבער, צוגעבענדיג צו זיי פיעל אייגענע טענות און זלזולים, אין זיין בראָשור „Grätz's Geschichtsbauerei״ (בערלין 1881).

אוןווירקליך האָט גרעץ פערמאָגט אַ געשיכטס־פאַנטאַזיע; ער איז געווען וויזיאָנער פון דער פערגאַנגענהייט. ער האָט פערמאָגט די שטריכען פון אַ נביא, וואָס קוקט זיך אום אין דער פערגאַנגענהייט, — אַנ׳אַלטע בעצייכנונג פאַר׳ן אמת׳ן היסטאָריקער. ער איז בעשאָנקען געוואָרען פון דער נאַטור מיט אַ קינסטלערישען חוש צו בעגרייפען געשיכטע, אַריינצודרינגען אין איהר מהות דורך אַלע לבושים און שאָלען אירע. קיינער וועט היינטצוטאָג נישט זאָגען, אַז גרעצ׳ס אויספיהרונגען שטיצען זיך נישט אויף אָהן אַ שיעור וויסען און פאָרשונגען לויט׳ן צושטאַנד פון דער פאָרשונג אויפן דאָזיגען געביעט און פון די דערגרייכונגען פון דער דאָזיגער וויסענשאַפט, די יודישע געשיכטס־וויסענשאַפט, אין זיין צייט. אָבער אַ חוץ די פיעל ידיעות און פאָרשונגען, האָט נאָך גרעץ פערמאָגט אין זיך עפּעס אַזוינס, וואָס האָט איהם געמאַכט פאַר׳ן גרויסען יודישען היסטאָריקער, אַז אין דעם דור פון צונץ און די אַנדערע גרויסע פאָרשער פון „חכמת ישראל״ זאָל ער, און נישט קיין אַנדערער, אָנשרייבען די געשיכטע פון די יודען, — ער, וואָס האָט דערפיהלט די בלוט־צירקולאַציע פון דער יודישער געשיכטע, איהר לעבעדיגען דופק.

די יודישע געשיכטע איז פול מיט מאָמענטען פון התלהבות, וואָס האָט צומאָל דערגרייכט צו פאַנאַטיזם. אָט מיט אַזאַ התלהבות האָט גרעץ געשריבען זיין געשיכטע. ער איז נישט געווען בלויז אַ שטומער עדות פון די פּאַסירונגען. נישט איין מאָל איז ער אַפילו געוואָרען פאַנאַטיקער. גרעץ איז עס דער, וואָס האָט אונז אַפילו מתיר געווען די „קנאים״, אָט די, וואָס האָבען געפיהרט דעם לעצטען נאַציאָנאַלען קאַמף, און אַזוי ווי דער קאַמף האָט זיך זיי נישט איינגעגעבען, זענען זיי אין אונזערע קאַרדינאַלע היסטאָרישע מקורים געקרוינט געוואָרען מיט דעם שימפנאָמען „בריונים״, און אין דער פאָלקס־פאַנטאַזיע זענען זיי אַלע אַרונטערגענומען געוואָרען אונטערען בעגריף „רצחנים״ און „סיקריקין״. ער איז עס געווען דער, וואָס האָט ריכטיג אָפּגעשאַצט די דאָזיגע „קנאים״ און האָט אויך בעטאָנט די אונטערשיעדען צווישען די פערשיעדענע מחנות מיט זייערע בעזונדערע אָנפיהרער. אַלס הויפּט־מקור האָבען אים אין דעם

פרט געדיענט די בעשרייבונגען פון יוסיפוס פלאוויוס, דער גרויסער יודישער היסטאָריקער פון דער חורבן-צייט. און הגם יוסיפוס פלאוויוס איז פאַר איהם געווען אַ מוסטער אין אַלץ, וואָס ער האָט געשריבען וועגען די קנאים, איז ער אָבער בנוגע איהם אַליין געווען אַ קנאי. ער איז עס געווען דער, וואָס האָט בעשטעטיגט די קנאים'ס מיינונג אויך אין דעם פרט, אַז יוסף בן מתתיהו איז געווען דורכאויס פעררעטער פון זיין פאָטערלאַנד.

גרעץ האָט אָנגעשריבען זיין ווערק אין אַ פרעמדער שפראַך, פונדעסטוועגען פיהלען מיר תמיד אַרויס די אָריגינעלע שפראַך פון דער יודישער געשיכטע. זיין שפראַך איז דערהויבען, ווי ס'איז דערהויבען די העברעאישע שפראַך, ווען זי רעדט וועגען וועלט-געשעהעגישען. זיין געשיכטע האָט גרעץ געשריבען פאַר די גויים, פונדעסטוועגען האָט ער זיי יעדעס מאָל געזעצט אויף דער בעשולדיגונגס-באַנק. ער האָט אַרויסגעשטעלט אונזערע תביעות, געמאָהנט אונזערע פאָדערונגען. ער איז געווען אויך בלוט-אָנקלאָגער. ער האָט אָנגעקלאָגט די גויים פאַר'ן אַזויפיעל פערגאָסענעם יודישען בלוט. גרעץ האָט פאַר'ן דאָזיגען פערגאָסענעם בלוט אָנגעקלאָגט אויך די דייטשען, וואָס אין זייער שפראַך האָט ער זיין ווערק געשריבען. ווי בעוואוסט, האָט ער דערמיט דערביייזערט דעם דייטשען היסטאָריקער טרייטשקע, וואָס האָט זיך אָנגענומען פאַר זיין פאָלק און רעליגיע, אַרויסטרעטענדיג געגען גרעץ'ס אָנגריפען. דאָס האָט אַרויסגערופען אַ פאָלעמיק, אויך אַ יודישע פאָלעמיק. די דייטשע יודען האָבען אויך געזעהן דערין אַ בעליידיגונג פאַר זייער דייטשישקייט, און אויך זיי האָבען גרעץ'ן געטאַדעלט און האָבען געהאַט וואָס איינצווועדען געגען איהם. צווישען די טאַדלער האָבען זיך געפונען אָנגעזעהענע מענער, ווי דער פילאָזאָף הערמאַן כהן, וועלכער איז אין דער יוגענד געווען גרעצ'ס אַ תלמיד. כהן האָט זיך זעהר שאַרף אויסגעדריקט וועגען גרעצ'ן, און זייענדיג שוין אויף דער עלטער, ווען ער האָט זיך געהאַט שטאַרק צוגענויגט צו זיינע גלויבענס-ברידער און אפשר אויך צו זיין יודישען שטאַם, האָט ער נאָך אַלץ נישט געקענט מוחל זיין גרעצ'ן דאָס,

וואָס ער האָט זיך אַזוי געהאַלטען פעסט ביי דעם בעגריף יודישע נאַציע און יודיש פאָלק אין פשוטען און נאַטירליכען זין*). אָבער גרעץ האָט דאָך געשריבען די יודישע געשיכטע.

גרעץ האָט די דאָזיגע געשיכטע בעטראַכט ווי אַ יוד. ער האָט אין איהר געזעהן די האַנט פון דער געטליכער השגחה, די וואונדערליכע האַנד, וואָס געוועלטיגט איבער איהר. פונקט ווי דער יודישער געשיכטס־פילאָזאָף נחמן קראָכמאַל, האָט אויך ער אָנגענומען די צייט־אָרדנונג פון שפּראָצען, רייף ווערען, און וועלקען אין דער געשיכטע. דאָס איז דער נאַטירליכער גאַנג, און איבערנאַטירליך איז, ווי ביי קראָכמאַל'ן, דער געשיכטליכער גאַנג פון ישראל: יעדעס מאָל נאָכ'ן פערוועלקען הויבט זיך אָן אויפסניי דער פּראָצעס פון שפּראָצען. דאָס דאָזיגע פאָלק הויבט זיך שטענדיג ווידער אויף, נאָכדעם ווי עס איז געפאַלען, ווערט כסדר ווידער יונג. ישראל איז נישט בלויז דאָס פאָלק פון דער פערגאַנגענהייט, נאָר אויך דאָס פאָלק פון דער צוקונפט.

אין ישראל'ס געשיכטע האַלט זיך תמיד עפּעס אין שאַפען, תמיד קומט אין איהר פאָר אַ צוגרייטונג צו עפּעס, וואָס דאַרף ערשט געשעהן. אין דער דאָזיגער געשיכטע איז דאָ אַ דערוואַרטונג אויף עפּעס פאַרהוילענס, געהיימעס, וואָס איז אויך צוגלייך אַ פולשטענדיגע רעאַליטעט. גרעץ פרובט טיילמאָל אויפצוקלערען דעם פאַרהוילענעם געדאַנק פון דער געשיכטע. ווי אַנדערע פאַר איהם, הויבט אויך ער אויף דעם געדאַנק, אַז דעם דאָזיגען פאָלק איז געגעבען געוואָרען די מיסיע צו זיין אַ „נר לגויים", צו טראָגען קולטור צווישען די פעלקער א. אז. וו.—אָבער נישט דאָס איז דער עיקר. דער עיקר איז די שטאַרקע לעבענס־קראַפט פון דאָזיגען פאָלק; דער עיקר איז דער אונאויפהערליכער אינערליכער אימפּולס, די לייביגע ענערגיע, אָט די אָנשויאונג, וואָס איז דער לייטמאָטיוו פון גרעצ'ס ווערק, שאַפט אַנ'אַטמאָספערע פון ערוואַרטונג, פון האָפנונג; זי בעלעבט די גאַנצע יודישע געשיכטע און גיט איהר לעבענס־האָפנונג פון איהר אָנפאַנג אָן ביז איהר ענדע.

*) אין זיין אַרטיקעל אין פראַנקל־גרעצ'ס „מאָנאַטס־שריפט" צו גרעצ'ס הונדערט־יעריגען געבורטס־טאָג אין 1917 (באַנד 61, ה"ה 9—12).

*

אייניגע בעטראַכטען די געשיכטע ווי אַ ברייט פעלד, דורכגעשניטען מיט בייטען. זיי טראַגען איבער דאָס בילד פון שטח אויף די וואַסערען פון דער געשיכטע, אָבער געשיכטע פערמאָגט נישט אין זיך פון דאָזיגען בילד. זי איז קיינמאָל נישט סטאַטיש, נאָר אייביג דינאַמיש; זי פערמאָגט אין זיך אַזוינס, וואָס שטראָמט מיט אַנ׳אונאויפהערליכען שטראָם, וואָס טראָגט אַלץ אַוועק אויף כוואַליעס. דאָס איז די איבערצייגונג פון אמת׳ן היסטאָריקער, און בעזונדערס שטאַרק איז איהר אָנרעגונג אין אונזער געשיכטע. זי איז געוואָרען די איבערצייגונג פון ישראל׳ס געשיכטע, און איז אויך געוואָרען די היסטאָרישע איבערצייגונג פון גרעצ׳ן.

דער אמת׳ער היסטאָריקער איז נישט קיין ראַציאָנאַליסט, ווייל ער זעהט נישט דעם אָנהויב און נישט דעם סוף. דער אָנהויב איז דאָ תמיד פאַרהילט אין בראשית-נעפּלען, און דער סוף—ווער קען איהם דען וויסען? די זאַכען ערשיינען קיינמאָל נישט פאַרן היסטאָריקער פערענדיגטע, שלימות׳דיגע. ס׳זענען נאָך תמיד דאָ זאַכען, וואָס געפינען זיך מאחורי-הפרגוד פון דער געשיכטע, הינטער די קוליסען. ס׳איז תמיד דאָ אַ מין „פאָרזעצונג קומט״. אויך די געשיכטס-וויסענשאַפט איז נישט קיין ראַציאָנאַלע וויסענשאַפט. די נאַטור-געזעצען הערשען נישט דאָ אין אַנ׳אַבסאָלוטער פאָרם, ווי ביי די נאַטור-וויסענשאַפטען: נאָכדעם ווי מיר האָבען בעגרייפט אין דער געשיכטע אַ געוויסע סיבה, קענען מיר לויט איהר נאָכנישט אורטיילען אויף קלאָר איבער דעם, וואָס איז אַ פועל-יוצא פון איהר. די נעץ פון סיבות און פאָלגען איז דאָ אומגעהויער ברייט און זי איז געפלאָכטען אויף אַזאַ אופן, אַז מען קען אין איהר נישט געפינען אַ פאָראויסבעשטימטע אויסרעכנונג. און נאָכמער: צווישען די סיבות און פאָלגען געפינען זיך תמיד אין דער געשיכטע מיטעלסטע רינגעלעך, וועלכע מען קען נישט קלאָר פאָראויסזעהן און מען קען זיי נישט מצרף זיין צום חשבון. עס איז נאָר דאָ אַ ווילען אין דער געשיכטע. אויך אַ מענטשליכער ווילען, וואָס פירט אויס אין איהר אַ ראָל, און טיילמאָל ענדערט ער די געשיכטס-ראָלען און לענקט זיי לויט זיין ווילען. און

דערפֿאַר טאַקע הערשען אויך נישט שטענדיג אין דער געשיכטע די געזעצען פֿון שכל; ווייל דער ווילען איז אַ קראַפֿט אַ ספּעציעלע, אינערליכע, נישטראַציאָנאַלע, וואָס פֿאַלט נישט אַרונטער די געזעצען פֿון שכל. געשיכטע שטיצט זיך אַ סך אויף אינטואיציע, זעהונג, וויזיע. גרעץ האָט די דאָזיגע קראַפֿט פֿערמאָגט אין אַ גרויסער מאָס, און ער האָט זיך אונטערגעשיידט פֿון אַנדערע היסטאָריקער מיט דעם, וואָס דער נאַטור-געזעץ פֿון סיבה און פֿאָלג איז ביי איהם גאָרנישט אַזוי אונמיטעלבאַר. זיין געשיכטעקייט איז גאָרנישט אַזוי איינפֿאַך אין איהרע איינצעלנע רינגען און איז גאָרנישט אַזוי ראַציאָנאַל. אמת טאַקע, דאָס דערפֿיהרט איהם נישט איין מאָל צוזאַמענצופֿיהרען צוויי עקען מיט דער הילף פֿון דיאַלעקטיק, בערעדעווּדיגקייט, אָבער צוגלייך דערנעהנטערט ער זיך צו דער וועלט פֿון קונסט און פּאָעזיע.

*

אין גרעצ'ס געשיכטע איז דאָ נאָך עפּעס אַזוינס, וואָס דערנעהנטערט זי שטאַרק צו פּאָעזיע, דען זעהר פֿיעל אין איהר שטיצט זיך אויף דעם אַזויגערופֿענעם „אינערליכען נסיון". ווען מען לייענט, למשל, דאָס, וואָס גרעץ זאָגט וועגען די „מרשיעי ברית" און העלעניסטען, דערקענט מען אין דעם, אַז אַ חוץ די היסטאָרישע געשעהענישען און פֿאַקטען, וואָס ער האָט געפֿונען אין די מקורים, האָט ער פֿאַר זיך געהאַט אויך אַנדערע פֿאַקטען, לעבעדיגע, רעאַלע, וואָס האָבען זיך אין זיין אינטואיציע צוזאַמענגעגאָסען מיט די היסטאָרישע רעאַליטעטען און פֿאַקטען. מיט די „מרשיעי הברית" האָט ער אידענטיפֿיצירט—אפשר אונבעוואוסטזיניג—די עקסטרעמע רעפֿאָרמיסטען פֿון זיין צייט, אָט די, וואָס ער האָט זיי קענענגעלערענט פֿון דער נאָהנט און תופֿס געווען זייערע אידעען פֿון דער נאָהנט. גרעץ האָט, כידוע, פֿיינד געהאַט דאָס יודישע לשון און האָט איהם בעטראַכט פֿאַר'ן מקור, וואָס פֿון איהם שטאַמט די פֿערדאַרבונג פֿון יודישען געשמאַק און יודישען חן. און אָט, ווען ער רעדט אין זיין ווערק וועגען דער ירידה אין דער יודישער שאַפֿונג איינינגע יאָהרהונדערטער נאָכ'ן חורבן, און דריקט זיך דערביי אויס, אַז „די אַראַמעאישע שפּראַך,

וואָס איז פערדאָרבען געוואָרען אַזוי ווייט, אַז זי האָט פערלוירען איהר שעהנקייט און חן, האָט אומעטום פערדאָרבען דעם געשמאַק", דערקענט מען אין די דאָזיגע ווערטער, אַז צו גרעצ'ס אורטייל איז דאָ צוגעקומען — בעוואוסטזיניג צי אונבעוואוסטזיניג — דער „לעבעדיגער פאַקט" פון דער איצטיגער אומגאַנגס־שפּראַך פון די מזרח־אייראָפּעאישע יודען, וואָס איז, לויט גרעצ'ס מיינונג, גורם צו דעקאַדאַנס און געשמאַק־פערדאָרבונג.

אַזעלכע „לעבענס־פאַקטען", וואָס ווערען אין גרעצ'ס ווערק איבער־געשמאָלצען אין היסטאָרישע פאַקטען און אין היסטאָרישע אורטיילען און שילדערונגען, בעגעגענען מיר אַ סך. טיילמאָל ווייזט זיך אויס, אַז דער אייגענאַרטיגער אורטייל גרעצ'ס וועגען יום־טוב פורים, אַז דאָס איז דער יום־טוב פון „עסענען דעם וויין־פּאַס" ביי די גריכען—אַן'אורטייל, וואָס האָט אַרויסגערופען גרויס געגנערשאַפט — האָט זיין מקור אין אַט אַזאַ לעבענס־פאַקט, וואָס גרעץ האָט בייגעוואוינט אין זיין יוגענד, ווען אַ טייל יודען פלעגט פייערען דעם „דיאָניזאָס"־יום־טוב. אויך זיין נעגאַטיווער אורטייל אין זיין גאַנץ ווערק בנוגע דער „קבלה" האָט אַוודאי זיין שורש אין דעם כאַראַקטער פון „חסידיזם" אין זיין צייט. צי די דאָזיגע היסטאָרישע אורטיילען גרעצ'ס, וואָס שטיצען זיך אויף לעבענס־יסודות, זענען ריכטיג, צי נישט, — יעדענפאַלס זאָגען זיי עדות אויף דער לעבענס־קראַפט, וואָס ריזעלט אין גרעצ'ס געשיכטס־ווערק, אפשר נישט קיין קלענערע, ווי די לעבענס־קראַפט, וואָס קוועלט אין אַ גרויס קונסט־ווערק, אין אַ פּאָעטיש ווערק.

ווי עס ווייזט אויס, האָט גרעץ, ווי יעדער אמתער קינסטלער און דיכטער, געשטרעבט נאָר צו בעקומען דעם לעבעדיגען איינדרוק, דעם אונמיטעלבאַרען, פון די זאַכען, אויף וויפיעל דאָס איז מעגליך ביי גע־שיכטע. גרעץ דערציילט, אַז ער איז פריהער נישט צוגעטרעטען אָנ־צושרייבען די ערשטע טיילען פון זיין ווערק, וועלכע ענטהאַלטען די געשיכטע פון ישראל אין זיין אייגען לאַנד, ביזוואַנען ער האָט נישט בעקומען די מעגליכקייט צו זעהן דאָס דאָזיגע לאַנד מיט די אייגענע אויגען. ערשט ווען עס זענען שוין געהאַט פאַריבער צוואַנציג יאָהר זינט ער האָט

אָנגעהויבען צו דרוקען די ווייטערדיגע בענדער פון זיין געשיכטע, איז ער צוגעטרעטען צו פערפאַסען די ערשטע בענדער. ביז דעמאָלט איז דאָס דאָזיגע גרויסע ווערק געווען אָבגעשפּאָלטען, אָן אַנ׳אָנהויב, ווייל ער האָט נישט געפונען די התחלה פון לעבען, ביז ער האָט עס געזעהן מיט די אייגענע אויגען, לכל־הפּחות די רעשטלעך פון דאָזיגן לעבען, וועלכע ער האָט בעלעבט מיט זיין שעפערישען גייסט, מיט דער קראַפט פון זיין געשיכטס־פאַנטאַזיע.

*

ווי אַ פּאָעטיש, וויזיאָנעריש ווערק איז גרעצ׳ס געשיכטע נישט פערעלטערט געוואָרען. אין משך פון דער צייט זענען פיעל פון די אין דאָזיגען ווערק בעגריינדעטע אויספיהרונגען אָבגעפאַלען דורך נייע, מעהר פעסטערע און זיכערע יסודות; אָבער די עיקרדיגע וויזיאָנערישקייט פון ווערק, דער גרויסער היסטאָרישער פּערספּעקטיוו, וואָס גרעץ האָט פאַר אונז אויפגעהילט אין זיין ווערק, — איז ביז איצט נישט פערשוואונדען. זיין ווערק איז נישט פערגעסען געוואָרען, פּונקט ווי עס זענען נישט פערגעסען געוואָרען אַנדערע ווערק פון גרויסער היסטאָרישער קונסט, וואָס בעלעבט עפּאָכען און דורות. די ווערק פון ראַנקע, מאָמזען, יעקב בורק־האַרדט און ענלעכע גרויסע געשיכטס־קינסטלער פון די לעצטע צייטען ווערען נאָך איצט געלייענט, און נישטגעקוקט אויף די אַלע דערגרייכונגען פון דער וויסענשאַפט נאָך זיי, זענען זיי אויך היינטצוטאָג די געשיכטס־קלאַסיקער. און גרעץ האָט איינגאַנצען בעלעבט אַ פאָלקס געשיכטע. ער איז דער דיכטער און קינסטלער פון דער יודישער געשיכטע ביז היינטיגען טאָג.

* * *

היינריך (צבי הירש) גרעץ איז געבוירען געוואָרען איינאונ־צוואַנציג טאָג אין חשון תקע״ח (31 אָקטאָבער 1817) אין שטעדטעל קשאַנזש, פּויזנער קרייז, אויף דער גרענעץ צווישען מזרח־ און מערב־אייראָפּע. ווען גרעץ איז נאָך אַ קינד געווען, איז די פּראָווינץ פּויזען פּאַקטיש

אריבער פון מזרח צו מערב בנוגע דער ערציהונג אד״ג — אין פּאָליטישען זין איז דידאָזיגע פּראָווינץ נאָך פריהער אַריבער פון דער פּוילישער צו דער פּרייסישער מאַכט,—און גרעץ איז אַ קינד פון דער צווישענצייט. זיין פּאָטער איז געווען אַ פּשוטער מענטש, נישט קיין בן־תורה און נישט קיין עושר, וואָס האָט געהאַלטען אַ יאַטקע אין שטעדטעל. גרעץ איז נאָך דע־מאָלט געווען אַ קינד, ווען זיינע עלטערען האָבען זיך אַריבערגעצויגען אין דערבייאיגען שטעדטעל זערקאָוו. אין דאָזיגען שטעדטעל האָט גרעץ בעקומען זיין ערשטע ערציהונג אין חדר. וואָס איז אין יעדען פּרט געווען ע גליך צום חדר אין מזרח־אייראָפּע. ווען גרעץ איז אַלט געווען ניין יאָהר, איז אַרויס אַ בעפעל פון פּרייסישען מיניסטעריום צו שליסען די חדרים, און די יודישע עלטערען האָבען פון דאַן אָן געמוזט שיקען זיי־ערע קינדער אין די אַלגעמיינע שולען אָדער אין די שולען פון דער יודישער קהלה, וואו די לעהרער האָבען בעזעסען אַ רעגירונגס־דיפּלאָם. דאָך זעהען מיר, אַז גרעצ׳ס ערציהונג, ביז ער איז אַלט געוואָרען דריי־צעהן יאָהר, האָט זיך נישט פיעל אונטערשיידט פון דער דעמאָלטדיגער געוועהנליכער ערציהונג פון יודישע קינדער אין מזרח־אייראָפּע. אָבער אין פּויזנער קאַנט האָט שוין דאַן אָנגעהויבען בלאָזען אַן אַנדער ווינד. פון בערלין, די פּרייסישע רעזידענץ, וואָס צו איהר האָט שוין איינגאַנצען געהערט פּויזען, און פון אַנדערע דייטשע שטעדט, האָט אָנגעהויבען אַריינ־צודרינגען די השכלה־בעוועגונג. גרעץ איז פון דער נאַטור געווען בעשאָנקען מיט אַ שטאַרקען בעגע׳ר צו וויסען און מיט אַ שטאַרקער התמדה. ער איז, פערשטעהט זיך, גלייך מיטגעצויגען געוואָרען פון דער השכלה, און מצד זיינע עלטערען האָט ער נישט געהאַט קיין שטע־רונג דערין. ער איז געווען אויסערגעוועהנליך בעגאַבט, אויך זיינע על־טערען האָבען זיך איבערצייגט, אַז זיין וועג אין לעבען וועט זיין די תורה, און כדי ער זאָל האָבען די מעגליכקייט צו פּערפאָלקאָמען זיך אין דער תורה, ווי אויך צו לערנען שפּראַכען און וויסענשאַפטען, וואָס ער האָט אין זיין שטעדטעל נישט געקענט ערגרייכען, האָבען איהם זיינע עלטערען אָוועקגעשיקט, ווען ער איז אַלט געוואָרען דרייצעהן יאָהר, קיין וואָלשטיין,

אויך אַ קליין שטעדטעל אין פּויזנער קאַנט, וואו ס'האָט זיך געפונען אַ ישיבה, וואָס איז געוואָרען געפיהרט אַ ביסעל אין ליבעראַלען גייסט. די עלטערען האָבען זייער זוהן געוואָלט אַוועקשיקען קיין פּויזען. אין דער גרויסער ישיבה פון ר' עקיבא אייגער, נאָר צוליעב מאַנגעל אין מיטלען האָבען זיי אויסגעקליבען וואָלשטיין, וואו ס'האָבען געוואוינט גרעצ'ס קרובים פון דער מוטער'ס זייט. אין וואָלשטיין איז גרעץ געווען אַ ישיבה־בחור, וואָס האָט זיך פערנומען אויך מיט השכלה. ער איז דאָרט געזעסען און געלערענט אינ'ם בית־מדרש פון ר' שמואל זיינביל מונק, נאָר גלייכצייטיג האָט ער אויך פלייסיג געלעזען פערשיעדענע השכלה־ביכער אין העברעאיש און אין דייטש. ער האָט אויך אַליין זיך אויס־געלערענט פראַנצויזיש, לאַטיין און גריכיש. צו יענער צייט האָט ער אָנגעשריבען אין העברעאיש אַ שיר וועגען „פריהלינג", און נאָך פריהער, ווען ער איז אַלט געווען פופצען יאָהר, האָט ער פערפאַסט אַ בראָשור „חשבון העתים", וואָס ער האָט אָנגעהויבען צו שרייבען נאָך זייענדיג אין זערקאָוו. אויך אין דייטש האָט גרעץ געשריבען פיעל אַרטיקלען פאַר אַ געשריבענער צייטונג, וואָס איז געוואָרען אַרויסגעגעבען דורך זיינעם אַ חבר. ווערענדיג בעאיינפלוסען זיינס אַ פריינדין אין גייסט פון טראַ־דיציאָנעלען יודענטום, האָט ער פאַר אירעטוועגען אָנגעשריבען „די גע־שיכטע פון די יודען" *).

נאָר אויך ער אַליין האָט שוין דאַן נישט שטאַרק געהאַלטען פון דער מסורה. די פיעל איבערגעלייענטע ביכער, פון פערשיעדענע ריכטונגען, האָבען אין איהם דערוועקט צווייפעל. פון דער דאָזיגער שטימונג האָט ער אַזוי פיעל געליטען, אַז טיילמאָל איז איהם נמאס געוואָרען ס'לעבען. זיין ביטער האַרץ האָט ער אויסגעגאָסען פאַר זיין פריינד בנציון שמואל בערענד. דאַן האָט דער לעצטער איהם געבערענגט דאָס בוך

*) די אַלע פאַקטען זענען פערצייכענט אין גרעצ'ס טאָגבוך אין מאַנוסקריפּט, אין וועלכען ער האָט אָנגעהויבען צו פערשרייבען די עפּיזאָדען פון זיין לעבען אין אלול תקצ"ג, זייענדיג פופצען יאָהר אַלט. וועגען די פּרטים פון דאָזיגען טאָגבוך דערציילט מ. בראַן אין גרעצ'ס ביאָגראַפיע, וועלכע ער האָט פאַרעפענטליכט אין „מאָנאַטס־שריפט" צו גרעצ'ס הונדערטיעריגען געבורטס־טאָג (באַנד 61, העפט 9—12).

„אגרות צפון“ אָדער „ניינצען בריעף וועגען יודענטום“ פון ר׳ שמשון רפאל הירש, וואָס איז צו יענער צייט ערשיענען (אונטער׳ן פסעוודאָנים בן־עוזיאל). אויף דערוויל האָט איהם דאָס דאָזיגע בוך צוריקגעבראַכט צו דער רעליגיעזער מסורה.

דער יונגער גרעץ איז געוועזן זעהר דאַנקבאַר דעם מחבר פון בוך, וואָס האָט איהם צוריקגעבראַכט צום טראַדיציאָנעלען יודענטום, און ווען ער האָט זיך דערוואוסט, ווער ס׳איז דער מחבר, האָט ער זיך צו איהם געווענדעט מיט א בריעף, אין וועלכען ער האָט געבעטען צום אויסדרוק דעם באַגער צו ווערען יענעמס תּלמיד. ווען גרעץ האָט דער־האַלטען דעם רב׳ס תשובה מיט אַן׳איינלאַדונג צו קומען צו איהם, איז זיין האַרץ געוואָרען איבערפולט מיט דאַנקבאַרקייט. פריהלינג תקצ״ז איז גרעץ געקומען קיין אָלדענבורג, וואו ר׳ שמשון רפאל הירש איז געזעסען אויפ׳ן כסא־רבנות, און ער איז דאָרט גוט אויפגענו־מען געוואָרען און פערבליבען וואוינען אין רב׳ס הויז. א גרויסען איינדרוק האָט אויף איהם געמאַכט ז׳ער רב אויך פון דער נאָהנט. ער האָט אין איהם געפונען דאָס, וואָס ער האָט געזוכט: אַ אידעאַלען וועג־ווייזער, רייך אין וויסען און שטאַרק בעגאַבט, מיט א אייגענאַרטיגען לעבענסשטייגער.

דריי יאָהר האָט גרעץ פערברענגט ביי ר׳ שמשון רפאל הירש אין הויז און געלערנט תורה. גלייכצייטיג האָט ער זיך אויך פערנומען מיט וועלטליכע וויסענשאַפטען און אויך אויף דעם געביעט איז הירש געווען זיין וועגווייזער, ווי אויפצוזאַמלען די ערוואָרבענע ידיעות און צו סי־סטעמאַטיזירען זיי. אומקערענדיג זיך אַ היים אין זיין געבורטס־אָרט, איז ער בעריהמט געוואָרען אין די אַלע שטעדט, וואו ס׳האָבען געוואוינט זיינע עלטערען—זיי האָבען איצט געוואוינט אין קאָסטען,—אָדער אין די שטעדט, וואו ער האָט געוואוינט בעת זיינע וואַנדערונגען, ווי, א שטיי־גער, וואָלשטיין, און אומעטום האָבען זיינע פריינד איהם געבעטען צו האַלטען עפענטליכע רעדעס. נאָר גרעץ האָט אַלס רעדנער און פרעדיגער נישט געהאַט קיין גרויסען ערפאָלג. דאָך האָבען איהם זיינע פריינד

גערא‌טען, ער זאָל אָנקומען אין אוניווערזיטעט און צוגרייטען זיך צו ווערען ראַבינער און פּרעדיגער. אין פּויזנער קאַנט האָבען זיך שוין דעמאָלט געהאַט געפונען אַזעלכע ראַבינערס. ער אַליין האָט אויך דער־צו געשטרעבט, און כּדי צו בעקומען די מיטלען, וואָס ער האָט נויטיג געהאַט פאַר׳ן שטודיום, איז ער אין אָסטראָוואָ געוואָרען אַ לעהרער אין הויז פון דאָרטיגען רייכען בעל־הבית יעקב וועהלוי, וועלכער איז געווען אַ משכיל און געשריבען העבּרעאישע שירים און מאמרים.

דריטהאַלבען יאָהר האָט גרעץ פערבּרענגט אין דער דאָזיגער שטאָדט, וואו ער האָט געלעבּט איינזאַם. צו יענער צייט האָט ער פער־פאַסט אַ ווערק מיט׳ן נאָמען „תולדות אבות״, די געשיכטע פון די תנאים, וואָס איז נישט געוואָרען פאַרעפענטליכט. קומענדיג דערנאָך קיין ברעסלוי, כּדי אָנצוקומען אין אוניווערזיטעט, האָט ער זיך געדאַרפט ווענדען צום מיניסטעריום מיט אַ בּיטע, עס זאָל איהם דערויף אַרויסגעגעבען ווערען אַנ׳ערלויבּניש, וואָרום קיין מאַטורע־צייגניש האָט ער נישט געהאַט. צום ווינטער־סעמעסטער פון 1842 איז ער פערשריבען געוואָרען אין ברעס־לויער אוניווערזיטעט. דערעיקר האָבען איהם פעראינטערעסירט די לעק־ציעס איבּער געשיכטע, פילאָזאָפיע און אָריענטאַלישע שפּראַכען. נאָר ער איז שוין צו יענער צייט בּכלל געווען צו רייף און צו פיעל געלעהרט, אַז ער זאָל נאָך קענען זיין אַ סטודענט. ער האָט זיך פיעל געווידמעט די פאָרשונג פון דער יודישער געשיכטע, וואָס איז דאַן פיעל דעבּאַטירט געוואָרען צווישען די אָרטאָדאָקסישע און ליבּעראַלע יודען אין דייטשלאַנד. ברעסלוי איז דאַן געווען דאָס שלאַכטפעלד צווישען די ביידע צדדים, ווייל דאָרט האָט דעמאָלט געוואוינט אברהם גייגער, און ס׳האָט זיך צו יענער צייט געהאַט צעפלאַקערט אַ פּאָלעמיק צווישען זיינע אָנ־הענגער און די אָנהענגער פון אָרטאָדאָקסישען רב ר׳ שלמה טיקטין. גרעץ פלעגט שיקען פון דאָרט קאָרעספּאָנדענצען צום „אָריענט״, וואָס איז ערשיענען אונטער דער רעדאַקציע פון יוליוס פירסט, מיט וועלכען ער האָט זיך בעקענט אין יענעמס וואוינאָרט, לייפּציג, וואו ער האָט זיך געהאַט פערהאַלטען אויף אַ קורצע צייט, פאָהרענדיג קיין

אָלדענבורג לערנען ביי ר׳ שמשון רפאל הירש. זיינע קאָרעספּאָנדענצען אין „אָריענט" האָבען אַרויסגערופען אויפמערקזאַמקייט, און הגם ער האָט זיך אויף זיי נישט אונטערגעשריבען, איז בעקאַנט געוואָרען, אַז ער האָט זיי געשריבען. נאָך מעהר אינטערעס האָבען אַרויסגערופען זיינע ערשטע וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען, וועלכע ער האָט אָבגעדרוקט אין דער ליטעראַרישער ביילאַגע פון „אָריענט" און אין׳ם זשורנאַל פון ז כ ר י ה פ ר אַ נ ק ע ל „צ ייט ש ר י פ ט פיר די ר ע ל י ג י ע ז ע ן א י נ ט ע ר ע ס ע ן ד ע ס י ו ד ע נ ט ו מ ס". אין אַ גרויס אַרטיקעל, וואָס איז געדרוקט געוואָרען אין מערערע פאָרזעצונגען אין דער ליטעראַרישער ביילאַגע פון „אָריענט", האָט ער שאַרף קריטיקירט אברהם גייגער׳ס ווערק „ל ע ה ר־ אונד ל ע ז ע ב ו ך צור ש פ ר אַ כ ע ד ע ר מ ש נ ה". דערויף האָט גייגער געענטפערט מיט אַ פּאָלעמיש אַרטיקעל געגען גרעצ׳ס קריטיק.

אין 1845 האָט גרעץ געענדיגט דעם ברעסלויער אוניווערזיטעט. אָבער אין דאָזיגען אוניווערזיטעט האָט קיין יוד נישט געקענט בעקומען דעם דאָקטאָר־דיפּלאָם. דאַן איז גרעץ אַוועק קיין י ע נ אַ און איבערגעגעבען דעם דאָרטיגען אוניווערזיטעט זיין דיסערטאַציע, וואָס איז מיט אַ יאָהר שפּעטער ערשיענען אין בוך־פאָרם (קראָטאָשין, 1846) אונטער׳ן טיטעל „Gnostizismus und Judentum". דער יענאַר אוניווערזיטעט האָט איהם פאַר׳ן דאָזיגען ווערק געגעבען דעם טיטעל דאָקטאָר. אַרום יענער צייט האָט גרעץ פאַרעפענטליכט אייניגע וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען. צווישען זיי: „ד י ק אָ נ ס ט ר ו ק צ י אָ ן ד ע ר י י ד י ש ע ן ג ע־ ש י כ ט ע", אין וועלכען ער לייגט דעם יסוד פאַר זיין אויפפאַסונג פון דער געשיכטע.

דערווייל האָט גרעץ געזוכט פאַר זיך אַ מאַטעריעלען באָדען. פון זיין האָפנונג צו ווערען ראַבינער און פרעדיגער איז גאָרנישט געוואָרען. התר־הוראה האָט ער טאַקע בעקומען איצט פון זכריה פראַנקעל, אַ חוץ די, וואָס ער האָט שוין געהאַט בעקומען פון ר׳ שמשון רפאל הירש. ער האָט אויך גלייך געפונען אַ פּאָסטען אַלס ראַבינער און פרעדיגער אין גלייוויץ (אויבערשלעזיען). אויף יום־כפור (תר״ו) איז ער אַהין איינגע־

לאַדען געוואָרען צו האַלטען אין שוהל אַ דרשה. נאָר ווען ער איז אַרויף אויפ'ן בעלעמער, האָט ער פערגעסען די דרשה און איז אַ פאַרשעמטער צוריק אַראָפּ פון דער בימה. מיט איינמאָל איז צערונען געוואָרען זיין לאַנגיעריגער טרוים. ער האָט איצט רעזיגנירט פון רבנות און האָט גענומען זוכען אַרבייט אויף אַנ'אַנדער געביעט. כּדי צו ווערען לייטער פון דער רעליגיעזער שולע ביי דער ברעסלויער אָרטאָדאָקסישער קהלה, האָט ער געמוזט עקזאַמינירט ווערען אין רעגירונג'ס־סעמינאַר פון די קאַטאָ־ליקען. אין 1848 האָט ער אויסגעהאַלטען דעם עקזאַמען און בעקומען די צייגניש, וואָס גיט רעכט צו זיין אַ לערער און אַ לייטער פון אַ שולע. ער האָט אָנגעפיהרט מיט דער קהלה־שולע איין יאָהר, דאַן האָט אויסגעבראָ־כען די רעוואָלוציע פון 1848—און די שולע איז פערמאַכט געוואָרען. ער האָט געמאַכט נאָך איינייגע פּרוּווען, וואָס האָבען זיך נישט איינגעגעבען. אין 1850 קומט ער קיין לונדענבורג (מעהרען), וואו דער רב־הכולל איז געוועזען ר' שמשון רפאל הירש, און ווערט דאָרט לייטער פון דער קהלה־שולע. פריהער נאָך האָט ער חתונה געהאַט מיט דער טאָכטער פון יודישען דרוקער פון קראָטאָשין. פון דאַן אָן נעמט ער זיך פלייסיג אַר־בייטען איבער זיין גרויס ווערק „די געשיכטע דער יודען", וואָס ער האָט נאָך מיט אַ צייט צוריק אָנגעהויבען שרייבען. נאָר אינ'ם קליינעם שטעדטעל האָט ער געפיהלט אַ מאַנגעל אין ביכער, אַ חוץ דעם איז ער געוועזען פאַרדעכטיגט ביי דער עסטרייכישער רעגירונג פאַר אַ עקסטען דעמאָקראַט, אַ געפערליכער פאַרברעך אין יענער רעאַקציע, צייט. אויך האָבען זיך די בעציהונגען צווישען איהם און ר' שמשון רפאל הירש, וועמען ער איז שוין מעהר נישט געווען אַ געהאָרכזאַמער תלמיד־געענדערט צום שלעכטען. דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז נאָך אַנדער־האַלבען יאָהר וואוינען אין לונדענבורג זאָל גרעץ פערלאָזען דאָס דאָזיגע שטעדטעל און אַוועקפאָהרען קיין בערלין.

ווען גרעץ איז אין 1852 געקומען קיין בערלין, האָט ער שוין גע־האַט פערענדיגט דעם פיערטען באַנד פון זיין געשיכטע, וועלכער בעהאַנ־דעלט די תלמוד'ישע עפּאָכע. אין בערלין האָט ער נישט געהאַט קיין

שום אויסזיכטען צו פערדיענען אויף צו לעבען. נאָר ער האָט געהאַט מוט און אונערמידליכען ווילען צו אַרבייט. ער האָט טאַקע באַלד גע=פונען אַ פערלעגער פאַר זיין ווערק. ער האָט אויך געהאַלטען רעפעראַטען וועגען יודישער געשיכטע, צוזאַמען מיט לעאָפּאָלד (יום=טוב ליפּ=מאַן) צונץ און מיכאל זאַקס. איינמאָל, נאָך גרעצ׳ס אַ רעפעראַט, האָט זיך צו איהם געווענדעט איינער פון די צוהערער, יוסף לעהמאַן, היינעס אַ פריינד, דער אַרויסגעבער פון „מאַגאַזין פיר די ליטע=ראַטור דעס אויסלאַנדעס״, מיט׳ן פאָרשלאַג, אָנצונעמען די שטעלע פון אַ פּראָפעסאָר אין רבנים=סעמינאַר, וואָס האָט דאַן געזאָלט געגרינדעט ווערען אין ברעסלוי. לעהמאַן האָט גרעצ׳ן אויך דערצעהלט, אַז ווען מ׳האָט פאָרגעלעגט זכריה פראַנקלען אָנצונעמען דעם פּאָסטען פון אַ רעקטאָר פון דער הויכשולע, האָט ער געשטעלט אַ בעדינג, אַז גרעץ זאָל אָנגענומען ווערען פאַר אַ פּראָפעסאָר. גרעץ האָט זיך מיט׳ן דאָזיגען פאָרשלאַג זעהר דערפרייט.

אין 1853 ערשיינט דער פיערטער באַנד פון זיין ווערק „געשיכטע דער יודען״, דער ערשטער פון די אָנגעשריבענע בענדער, און אין פריה=לינג 1854 קומט ער קיין ברעסלוי צו פערנעהמען דעם פּאָסטען פון פּראָפעסאָר אין דעם צו יענער צייט געעפענטען רבנים=סעמינאַר. פון דאַן אָן גיט ער זיך אָפּ אינגאַנצען דער יודישער געשיכטס=פאָרשונג און די הילפס=וויסענשאַפטען. אינגיכען הויבט ער אָן צו פאַרעפענטליכען זיין געשיכטע איין באַנד נאָכ׳ן אַנדערען. אין 1855 ערשיינט דער דריטער באַנד און אין 1860 — דער פינפטער באַנד. ביז׳ן יאָהר 1870 זענען שוין געהאַט ערשיענען אַלע בענדער, פון דריטען ביז׳ן עלפטען באַנד. בלויז די צוויי ערשטע בענדער, וואָס בעהאַנדלען די ביבלישע עפּאָכע, זענען ערשיענען ערשט שפּעטער, נאָך דעם ווי ער איז צוריקגעקומען פון זיין רייזע קיין ארץ=ישראל. די צוויי בענדער זענען דערוויל געוואָרען דריי, דער צווייטער באַנד איז געוואָרען איינגעטיילט אין צוויי גרויסע בענדער. בסך=הכל האָט שוין איצט די צאָהל בענדער דערגרייכט ביז צוועלף. אַ חוץ דער דאָזיגער געשיכטע, האָט אויך גרעץ אָנגעשריבען הונדערטער

וויסענשאַפטליכע אַרטיקלען איבער געשיכטע. צומייסט זענען די אַרטיקלען געדרוקט געוואָרען אין פראַנקעלס „מאָנאַטסשריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאַפט דעס יודענטום", פון וועלכען גרעץ איז אויך געווען רעדאַקטאָר פון 1869 ביז 1887. אין בוך־פאָרם האָט גרעץ פערעפענטליכט זיינע איבערזעצונגען פון „קהלת", „שיר השירים", „תהלים" און אַנדערע ספרים מיט קאָמענטאַרען צו זיי. ער פלעגט כסדר איבער־אַרבייטען און אויסבעסערען זיין געשיכטע, וואָס האָט זיך געדרוקט אין אַ נייער אויפלאַגע, און אין 1888 האָט ער אַרויסגעגעבען זיין געשיכטע אין אַ נייער בעאַרבייטונג, אַ פערקירצטער, פאַר'ן פאָלק („פאָלקס־טימליכע געשיכטע דער יודען פאָן דען עלטסטען צייטען ביז צור גע־גענוואַרט") אין דריי גרויסע בענדער. אין דער דאָזיגער אויסגאַבע האָט ער אַריינגענומען די נייעסטע דערגרייכונגען פון זיין צייט אויפ'ן געביט פון געשיכטע.

נאָך אין 1870 איז גרעץ בעשטימט געוואָרען פאַר פּריוואַט־דאָצענט אין ברעסלויער אוניווערזיטעט, און ווען מ'האָט אין 1887 געפייערט זיין זיעבציגיעריגען יובל, איז ער בעשטימט געוואָרען פאַר ערנמיטגליעד פון דער אַקאַדעמיע פאַר געשיכטס־וויסענשאַפטען אין מאַדריד. דאָס איז געווען אַ צייכען פון אַנערקענונג און נצחון פאַר'ן יודישען היסטאָריקער, וועלכער האָט אין זיין געשיכטע פאַנאַנדערגעוויקעלט די גאַנצע מאַרטי־ראָלאָגיע פון די יודען אין שפּאַניען פאַר דער פערטרייבונג און אויך שפּעטער.

גרעצ'ס זיעבציגיעריגער יובל איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַ יום־טוב פאַר'ן גאַנצען יודענטום אויף גאַר דער וועלט. בעזונדערע טיילען פון זיין געשיכטע זענען שוין דאַן געווען איבערגעזעצט אין פיעל שפּראַכען, אויך אין העברעאיש.

זיינע לעצטע יאָהרען האָט גרעץ געווידמעט אויסשליסליך דער פאָרשונג פון תנ"ך. זומער 1891 איז גרעץ, ווי יעדען זומער, אַרויסגע־פאָהרען קיין קאַרלסבאַד. דאָרט איז ער שווער קראַנק געוואָרען, און ער

האָט געמוזט זיך אומקערען גיך אַהיים. אויפ'ן וועג האָט ער אָפּגעשטעטען ביי זיין זון, וועלכער איז געווען פּראָפעסאָר אין מינכענער אוניווערזיטעט.

דעם 6-טען סעפּטעמבער ביינאַכט האָט זיך זיין געזונדצושטאַנד שטאַרק פערערגערט, און פאַרטאָג האָט מען איהם געפונען שוין טויט. זיין קערפּער איז איבערגעפיהרט געוואָרען קיין ברעסלוי און דאָרט גע-ברענגט געוואָרען צו קבורה. פון די פיעל הספּדים אין וואָרט און שריפט איז בעזונדערס כדאי צו דערמאָנען די ווערטער פון זיין תלמיד דוד קויפמאַן, וועלכער האָט אַזוי פערענדיגט זיין הספּד-אַרטיקעל: „ווען די צוועלף שבטים וואָלטען נאָך היינטצוטאָג געלעבט, וואָלט גרעץ גע-האַט די זכיה, אַז פאָרשטעהער פון יעדען איינעם פון די שבטים, האַל-טענדיג יעדער אַ באַנד פון זיין צוועלפבענדערדיגער געשיכטע אין האַנד, זאָלען איהם בעגלייטען צו זיין אייביגער רוה".

יעקב פיכמאַן

דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שריפטשטעלער

א

דער היסטאָריקער אַלס שריפטשטעלער און דיכטער — איז אַזאַ דאַנקבאַרע טעמע פאַר פאָרשונג, אַז ס׳איז כדאי זיך דערמיט צו פערנעמען אַלזייטיג. מעגליך, אַז נאָר אַזאַ אַרבייט וואָלט פאַר אונז ענטפלעקט דעם אמתן כאַראַקטער פון היסטאָריקער. מעגליך, אַז מיר וואָלטען זיך איבערצייגט, אַז די עלעמענטען פון קינסטלער און פון וויסענשאַפטלער געפינען זיך ביידע אין אַ גלייכער מאָס ביים עכטען היסטאָריקער און איין עלעמענט שליסט נישט אויס דעם צווייטען; נאָכמער, דער קינסטלערישער עלעמענט איז איבערוויעגענד אין זיין כאַראַקטער, אין געגענזאַץ צום געשיכטס-פאָרשער, וואָס ביי איהם זענען די ריינע וויסענשאַפטס-עלעמענטען, כמעט שטענדיג די איבערוויעגענדע אין זיין אַרבייט. מיר וואָלטען זיך דאַן איבערצייגט, אַז די היסטאָריקער פון אַלע צייטען זענען תמיד געווען נישט בלויז גייסטרייכע שריפטשטעלער, וואָס זייער סטיל איז געווען אַ מוסטער פאַר אַ סך שפּעטערע דורות, נייערט אויך מענשען מיט אַ שטאַרקער אינטואיציע, גרויסע דיכטער, וועלכע האָבען געשאַפען דורך אינספּיראַציע. דאָס זענען נישט געווען קיין כראָניקעס-שרייבער, וואָס האָבען אויפגעהיט די זכרונות און פּאַסירונגען פון דער פערגאַנגענהייט, נאָר שאַצמייסטערס, וועלכע האָבען געזאַמעלט דעם נאַציאָנאַלען פערמעגען, וועלכע האָבען די ערשטע ענטפּלעקט דעם גייסט פון פאָלק, פאָרשענדיג זיינע איבערלעבונגען פון די פערגאַנגענע צייטען. גרויסע היסטאָריקער זענען תמיד געווען אויך גרויסע ערציהער. זיי האָבען

פערטיפט דעם נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין, און, פאַרשענדיג די געשיכטע פון פאָלק, האָבען זיי צומאָל אָנגעצייכענט דעם וועג פאַר זיין צוקונפט.

דער גרויסער היסטאָריקער איז אַ פאָלקס־דיכטער. ער פורעמט־אויס דאָס פאָלק גייסטיג, און ווי אַ גרויסער נאַציאָנאַלער ערָאָבערער, איז ער, אייגענטליך, דער ערשטער, וואָס בעשטימט די נאַציאָנאַלע גרענעצען. ער מוז אויסקריסטאַליזירען די קולטור פון פאָלק, אריינטראָגען אין איהר אייניקייט. נאָר אַ פיינער בליק און אַ שטאַרקער חוש מאַכען איהם פעהיג דערצו. ער איז דער גרעסטער אויטאָריטעט און ער טראָגט די פעראַנט־וואָרטליכקייט פאַר אַלע פאָלקס־ווערטען.

ווען מיר אַנאַליזירען די גרויסע היסטאָריקער פון די פערשיעדענע פעלקער, געפינען מיר אָפט צווישען זיי געניאַלע פּאָליטיקער, וועלכע האָבען געלענקט אויף נייע וועגען די צוקונפט פון זייער פאָלק אויפ'ן גרונד פון די געשיכטליכע פאָסירונגען. ס'טרעפט, אַז די זאָרג פאַר'ן קיום פון דער נאַציאָנאַלער קולטור, פאַר דער וואַנקענדיגער טראַדיציע, ווערט אַ בעלעבענדיגער גייסט פאַר גאַנצע געשיכטס־ווערק (טאַציט). דער גאַנצער ספר „דברים", וועלכער איז האַלב עפּאָפּעע און האַלב געזעץ־זאַמלונג, איז אויך נישט מער, ווי אַזאַ מין ווערק—אַ לויבגעזאַנג פאַר ד'ער נאַציאָנאַלער קולטור און אַ פערזוך אָבצוהיטען זי אויף דער צוקונפט.

דער געשיכטליכער שטאָף אַליין, אייגשליסענדיג אַפילו דעם שאַרפען היסטאָרישען אַנאַליז, איז נאָכנישט געניגענד. אַלע דאָקומענטען און אַלטערטימליכקייטען, טרעפליכע היפּאָטעזען און אַנאַליזען שאַפען נאָכ־נישט קיין רעאַלע ערשיינונגען, ווען ס'פעלט דערביי אינספּיראַציע, אינ־טואיציע. נישטגעקוקט אויף דעם, וואָס די פעדאַנטישע געלעהרטע האַלטען תמיד די מענשען מיט אינטואיציע און די וואָרט־קינסטלער פאַר דילעטאַנטען, זענען מיר דאָך איבערצייגט, אַז נאָר אַזעלכע „דילעטאַנ־טען" זענען אימשטאַנד צו פערוואַנדלען אַלטע דאָקומענטען אין פּאָעזיע און בעגרייפּבאַר צו מאַכען די היסטאָרישע געשטאַלטען.

אין אונזער קינדהייט זענען מיר ערצויגען געוואָרען אויף הי־סטאָרישע פאָלקס־ביכער, אַ שטייגער ווי „יוסיפון" און „ספר הישר"—ביכער,

אין וועלכע די פאַנטאַזיע וועגט איבער די געשיכטליכע פאַקטען, פונ־דעסטוועגען בין איך זיך דערין מודה, אַז נאָכדעם ווי כ׳האָב איבער־געלייענט דעם „ספר הישר", האָב איך ערשט בעגריפפט די העלדען פון ספר „בראשית"; יהודה און יוסף, שמעון און לוי זענען פאַר מיר דערשיענען אין דער בעלויכטונג פון דאָזיגען ספר. מיין קינדערשע פאַנטאַזיע, וואָס פאַר איר זענען די קאַרגע סקיצען פון חומש געוועזען נישטגעניגענד, האָט זיך אָנגעקלאַמערט אָן די דאָזיגע דעטאַלע ערגענצונגען, וועלכע האָבען פערוואַנדעלט די סילועטען אין לעבעדיגע בילדער. פונקט אַזוי האָבען אויך די ערצעהלונגען פון דער „אגדה" ערגענצט אויף אַ וואונדערליכען אופן די ערצעהלונגען פון תנ"ך טאַקע דערפאַר, וואָס די פאָלקס־פאַנטאַזיע פערטראָגט נישט קיין בלויזען און זי שאַפט תמיד אַ רעאַלען אָנהאַלט אַפילו אין די שטאַרקסטע גוזמאות.

אין אונזער יוגענד האָבען מיר מיט אַ ציטערדיג האַרץ געלייענט די חורבן־שילדערונג פון יוסף פלאַוויוס, דאָס בוך, אין וועלכען די קיהלע פילאָזאָפישע רוהיקייט פון אַ סטאָאיקער ווערט פערשלונגען אינ׳ם גליהענ־דען צער פון אַ מיטליידענדען ברודער, וועלכער האָט געזעהן די בייזע כוואַליע, וואָס האָט געדראָהט צו פערפלייצען זיין פאָלק, — און ער האָט גאָרנישט געקענט העלפען. מיר האָבען דעמאָלט נישט געוואוסט אונטער־צושיידען צווישען „פעררעטער" און ליעבענדער ברודער, — מיר האָבען נאָר פערנומען פון יעדער זייט אין דאָזיגען בוך אַ יאָמער איבער׳ן חורבן, אַ גרויס און ביטער קלאָגליעד, וואָס קען נישט אָנגעשריבען ווערען פון אַ רעטאָריקער, ווען זיין האַרץ איז נישט פערברענט פון רחמנות און שמערץ.

יוסף פלאַוויוס, וועלכער האָט געהאַט פיעל אָנקלאָגער און וועגען וועלכען ס׳איז נאָך היינט שווער צו אורטיילען, צי ער איז אונשולדיג אָדער שולדיג; ער, וועלכער איז געווען געגען מלחמה און האָט בעטראַכט די קריעג־פיהרענדע קנאים ווי די פערניכטער פון זיין פאָלק, — פלאַוויוס איז עס געווען דער, וועלכער האָט געשאַפען דעם גרעסטען עפּאָס פון ישראל׳ס מלחמות און העלדענטאַטען. ער האָט עס אָנגעשריבען די־

פּאָעמע „מסדה״ — דער גרעסטער אַפּאָטעאָז, וואָס איז ווען אָנגעשריבען געוואָרען וועגען פאַנאַטישען קאַמף פאַר פרייהייט. איז עס דען נישט אַ זיכערער בעוויז, אַז דוקא דער קינסטלער, וועלכער איז אין פלוג סוביעקטיוו, איז גובר יעדע קאָנווענציאָנעלע אָבשאַצונג און שטרעבט בעוואוסטזיניג אָדער אונבעוואוסטזיניג צום אָביעקטיווען אמת?

אויך גרעצ'ן, אויף וועלכען עס האָט זיך ערצויגען דער רייפערער דור, האָט זיך איינגעגעבען אויסצומיידען אַלע שטרויכלונגען טאָקע דער־פאַר, וואָס ער איז געווען נישט בלויז אַב'עכטער פאָרשער, נאָר אויך אַ דיכטער און אַ מענש פון גייסט, וועלכער האָט פערשטאַנען צו בע־טראַכטען און אָבצושאַצען מענשליך יעטוועדע ערשיינונג. ער איז קודם־כל געווען אַ הומאַניסט. דער משכיל, קאָנסערוואַטאָר און פּאָלעמיקער — דאָס אַלץ איז מענשליך געווען צוזאַמענגעשמאָלצען אין זיין פּערזענליכ־קייט. געוויס האָט ער פערמאָגט אַ ריכטונג. דער היסטאָריקער, אפילו ווען ער וויזט זיך אויס צו זיין אָביעקטיוו, איז שטענדיג דערעיקרשט אַ ריכטער. ער, וואָס גריבעלט זיך אין די פאָלקס־אוצרות און ענט־פלעקט פאָלקס־שאַפונגען, איז נאָר אַ מאַטעריאַל־זאַמלער, אַ פאָרשער, כּדי אויסצוגעפינען רעכט אָדער אונרעכט. נאָר אָט דער דאָזיגער בע־געהר מאַכט פאַר איהם נויטיג דאָס זוכען און פאָרשען, אָבער ער מאַכט איהם אויך פעהיג צו ענטפּלעקען, צו געפינען אַ גרונד פאַר זיינע השערות.

ביי גרעצ'ן איז די געשיכטע נישט געווען אַ רייהע פאַסירונגען, נאָר אַ חשבון־הנפש פון פאָלק, אַ צוריקבליק אין דער פערגאַנגענ־הייט, אַ כּסדרדיגע בעטראַכטונג אינ'ם לעבען פון פאָלק, כּדי צו דערגרונ־טעווען זייער אינהאַלט. ער האָט נישט ערצעהלט, נאָר בעזונגען און בעקלאָגט דאָס טראַגישע לעבען פון זיין פאָלק. ער האָט בעגלייט די לאַנגע רייהע פון דורות, און אין שווערע, פיינפולע צייטען האָט ער זיך נאָר צוגעהערט צום דופק פון פאָלק.

ווי אַ טרויער־מעלאָדיע געהט אַדורך אין גרעצ'ס ווערק די שיל־דערונג פון די פאַסירונגען, וואָס יעדע איינע פון זיי געניגט צוצעברעכען דאָס האַרץ אויף אייביג. חורבן נאָך חורבן, צעשטערונג נאָך צעשטערונג,—

און ביי דעם אַלעם הערט די מעלאָדיע נישט אויף. אין דעם גרויסען בוך פון טויזענדטער זייטען איז נישטאָ אַפילו קיין איין קאַפּיטעל, אין וועלכען אָט דאָס אייביגע קלאָגליעד איבער אַ אונטערדריקט פאָלק, וואָס זיינע ליידען זענען אזוי אַלט ווי זיינע טעג, זאָל נישט אָבקלינגען מיט נייער קראַפט. אַ אונאויפהערליכער לירזים טראָגט אונז די גאַנצע צייט פון לייענען דאָס בוך אויף זיינע צעשפּיעלטע כוואַליעס, און מיר טרינקען פון ביטערען כוס ביז צו שכרות. נאָר אַ שרייבערשער טאַלענט פון אַזאַ הויכער מדרגה, ווי גרעצ'ס, איז געווען ביכולת פאַרצוטראָגען פאַר אונז אַזאַ לאַנגע טרויער-מעלאָדיע מיט בולטע שטריכען, באַגלייט פון אַ יאָמער, וואָס שטייגערט מיט יעדען נייעם נאַציאָנאַלען אומגליק.

ב

דערעיקר איז גרעץ געווען אַ קינד פון דער השכלה. די השכלה, אין בעסטען זין פון וואָרט, האָט אַרויסגעלעגט איר שטעמפּעל אויף זיין גרויס ווערק. זי האָט עס געשאַפען דעם גלויבען, אַז ס'איז נאָך דאָ אַ הילף, און איר פעסטער גייסט, מיט וועלכען דאָס גאַנצע ווערק איז בעהויכט, פיהלט-אָן מיט לעבען דעם אינהאַלט און דעם סטיל.

משכיל—דאָס איז ביי אונז געוואָרען אַ שימף-נאָמען. אָבער השכלה איז דאָך געווען דער גרויסער פאַקעל, און יעדעס מאָל ווען מיר שפּירען אויפשוואונג אין דערהויבונג אין דאָזיגען טרויעריגען געשיכטע-בוך פון אַ פאָלק, ווען ס'האָבען נאָכגעיאָגט מענשליכע גראָבקייט און פינסטער-ניש אומעדום, וואו עס האָט נאָר געווענדעט דעם טריט, ווייסען מיר, אַז דאָ ווערט דערצעהלט וועגען שטאַרקייט פון גייסט, פרייהייט פון גייסט,— וועגען מענש, וואָס האָט בעזיעגט דעם פינסטערען פאַנאַטיזם. מיט אַ איינ-געהאַלטענעם אָטעם פאַרשט ער אַלע געביעטען פון דער יודישער ליטעראַטור, פּאָעזיע און פילאָזאָפיע, כדי צו ענטפּלעקען אָט די מאָמענ-טען פון איגערליכער בעפרייאונג.

זיין פאָרשונג אין דער געשיכטע פון יודישען פאָלק האָט פאַר איהם אויפגעדעקט דעם שרעקליכסטען פון אַלע זיינע פיינד—די מענשליכע ט פ ש ו ת, וואָס געהט האַנד ביי האַנד מיט ר ש ע ו ת. ווער ס'האָט, ווי

ער, געפֿאָרשט די טויזענדער פינסטערע בבא־מעשיות, וועלכע אידיאָטען און אויסוואורפען אין געשטאַלט פון פאַנאַטיקער האָבען אונאויפהערליך פערשפרייט צווישען המון און צו וועלכע ס'האָבען זיך גערן צוגעהערט פערפיהרטע פעלקער מיט זייערע קעניגען און שררות, מיט זייערע גייסטליכע און ריכטער, ווער ס'האָט זיך צוגעקוקט צום דאָזיגען שרעקלי־כען גרויל, מיט וועלכען ס'איז פול די יודישע געשיכטע אין יעדען צייטאַלטער, — איז שוין מער נישט פעהיג צו זעהן אין פאַנאַטיזם און שווערמעריי עפּעס אַנדערש, אַ חוץ באַצילען, וועלכע ברענגען מיט זיך גיפט און שגעון פאַר'ן מענשליכען גייסט.

קיין שום היסטאָריקער און כראָניקער האָט נישט אַזוי געפיהלט, ווי גרעץ, ווי ווייט די רעליגיעזע שווערמעריי (סיי פון דרויסען, סיי פון אינווייניג) ברענגט מיט זיך אונגליק און פערניכטונג פאַר'ן פאָלק ישראל. דעם פאַנאַטיזם, וואָס איז אין אַלע צייטען און אין יעדען אָרט געווען פאַר אונז אַנ'אונגליק, פעראורטיילט ער מיט שרעקליכען האַס נישט ווי אַ היסטאָריקער, נאָר ווי אַ קעמפער, וואָס זעהט פאַר זיך דעם מורא'דיגסטען פיינד. ער האָט געוואוסט, ווי געפעהרליך ער איז בעזונדערס פאַר אונז יודען, ווי שווער ס'איז איהם אויסצוואָרצלען, און דעריבער שטעלט ער איהם ביי יעדער געלעגענהייט אַרויס אין זיין גאַנצער העס־ליכקייט און פינסטערקייט. מעגליך, אַז דער גאַנצער אינערליכער פּאַטאָס פון דאָזיגען ווערק איז נאָר אָט די אייביגע שנאה צו דער מענשליכער פערבלענדקייט אין יעדער צייט און אין יעדער פאָרם.

זיין שאַרפע קריטיק איז דערעיקר געווענדעט געגען דער דאָזיגער פלאָג פון דער מענשהייט. ער אַנאַליזירט פלייסיג די ערשיינונגען און ענטפּלעקט טריט נאָך טריט די גייסטיגע ירידה פון יודישען פאָלק, בעת עס זינקט אין זומפּ פון פאַנאַטיזם. ניין, נישט דער פאַנאַטיזם שטאַרקט דעם גלויבען. ער פערטעמפּט נאָר דאָס געפיהל און פערשטאַרקט די אונבעהאָלפענקייט.

נישט אומזיסט בעשולדיגט מען גרעצ'ן אין איבערגעטריבענער גייסטיגקייט. ער איז געווען דער ערשטער, וואָס האָט אַזוי דייטליך

אָנגעמערקט די גרענעצען פון גייסט. געוויס איז ער געווען אַ געטרייער תלמוד פון ר׳ נחמן קראָכמאַל און העגעל, פון זיי האָט ער דאָס איבערגענומען די וואונדערליכע קאָנצעפּציע פון דער יודישער געשיכטע ווי אַ זיך איבערחזרנדיגע ערשיינונג פון גייסטיגען רענעסאַנס און דעקאַדאַנס. אָבער קיין שום יודישען היסטאָריקער פאַר איהם האָט זיך נישט איינגעגעבען צו בעצייכענען די שטופען פון דער דאָזיגער ענטוויקלונג אַלס נישטצופעליגע ערשיינונגען. כמעט מיט געזעצמעסיגער פּעסטקייט האָט ער אויפגעוויזען די סבות פון דער אינערליכער ירידה פון יודענטום, וועלכע האָט זיך אָנגעהויבען אין מיטעלאַלטער און געדויערט ביז דער נייער צייט. ווי אַ הימן קלינגען גרעצ׳ס ווערטער, ווען ער קומט=צו צו דער עפּאָכע פון פאָרשונג און דיכטונג, וועלכע האָט געדויערט פון ר׳ סעדיה גאונ׳ס צייט ביז נאָכ׳ן רמב״מ׳ס טויט. דאָס יודענטום האָט צוריק אויפגעדעקט זיין שטראַהלענד געזיכט און פערשפּרייט אַרום זיך אַ זיס ליכט.

ג

לעבענדיג אין דער עפּאָכע פון השכלה, וואָס איהר עיקר שטרעבונג איז געווען צו ערציהען דאָס פאָלק פאַר פשטות, אָרדנונג, לאָגישער דיסציפּלין, האָט ער געזעהן אין דעם אָבנויג פון קלאָרקייט אין יודענטום, וועלכער האָט זיך אָנגעהויבען נאָכ׳ן רמב״ם און געדויערט אין משך פון הונדערטער יאָהרען, אַ שווערע ירידה. דער נייער וועג, דער וועג פון פערטונקלונג און סודות׳דיגקייט, האָט איהם אויסגעוויזען ווי אַ ערוויטערונג פון אָריגינעלען יודענטום פון תנ״ך און משנה,—ער האָט איהם אויסגעוויזען ווי דער דעקאַדאַנס פון יודישען גייסט. ער, וואָס האָט אַליין פערמאָגט אַ קלאָרען סטיל און געבויט זיין געשיכטע זעלטען אַרכיטעקטאָניש, האָט נישט געקענט פערטראָגען די גייסטיגע פערפלאָנטערטקייט, די כאַאָטישקייט פון פאָרם, וואָס איז שוין נישט געווען מעהר קיין צופעליגקייט אין יודענטום, נאָר אַ בעשטימטער נוסח אין משך פון פיעל דורות. נישט שטענדיג האָט ער געוואוסט צו בעטאָנען די גרויסע בעפרוכפערונג, וואָס אַזאַ מין דעמערונגס=עפּאָכע טראָגט אין זיך, ווען זי צעברעכט די שאָל און

דרינגט אַריין אין דער וועלט מיט נייע קרעפטען. אָבער ביי זיין גאַנצער אָפענער געגנערשאַפט צו דער קבלה און צום חסידיזם, ווייס ער אויך צו וואַרפען ליכט אויף זייערע אָנציהענדע שאַטענס, ער ווייס טיילמאָל אָבצושאַצען זייער מעגליכקייט צו בעגייען, אויפצוטרייסלען דעם גייסט, צו ברענגען בעלעבונג דער וועלט. זיין „השכלה" שליסט ביי איהם לגמרי נישט אויס דעם מיסטיציזם. טיילמאָל הערט אויך ער זיך צו צו זיין געהיימנישפולען פליסטער, אָבער באַלד בעפרייט ער זיך פון זיין איינפלוס; ער ווייס: אַ גרויסע געפאַהר לויערט, ווען מען פערבלייבט דאָ צו לאַנג...

ער פיהלט אויך נישט קיין ווידערווילען צום שפּעטערן, „דעקאַדענטישען", רבנישען יודענטום. אין דער אמתן איז איהם טייער דאָס יודענטום אין אַלע זיינע פאָרמען. נישט שטענדיג ווייס ער — אָדער, וויל ער מודה זיין — אַז אַ דעקאַדאַנס־עפּאָכע איז טיילמאָל נאָר אַ צוגרייטונג פאַר אַ נייעם רענעסאַנס. ער שילדערט די צייטען פון איגנאָרירונג פון וויסענשאַפטליכער פאָרשונג און וועלטליכער פּאָעזיע וואָס פאַר דער השכלה־צייט אַלס צייטען פון גרויסען דעקאַדאַנס אין אונזער געשיכטע. מיר האָבען נישט געהאַט, אַ חוץ י. ל. גאָרדאָן, נאָך אַזאַ שריפטשטעלער, וואָס האָט געוואוסט אַזוי גיפטיג אויסצולאַכען די תלמודישע פערקריפּעלטקייט, די איינגעשלאָסענקייט אין די ד׳ אמות פון פלפּול און אויבערשפּיצלען, די אונפעהיגקייט אונטערצושיידען צווישען דעם עיקר און דעם טפל. בעזונדערס בולט איז גרעצ׳ס נעגאַטיווע בעציהונג צו די פּוילישע רבנים, ווייל אין זייער השפעה אויף די מערב־יודען האָט ער געזעהן אַ שטערונג פאַר דער השכלה־בעוועגונג, וועלכע האָט צוריק ערוואַכט אין דער צייט פון שפּינאָזאַ. ער האָט שטאַרק געהאַסט דעם אייגענאַרטיגען כאַראַקטער פון די פּוילישע יודען — זייער חריפות און פערקריפּעלטקייט און איבערטריבענע פרומקייט, וואָס איז געווען אין בעגעגזאַץ צו דער עהרליכער נאַטור פון די מערב־יודען. אָבער אַלס קינסטלער, תלמיד־חכם און אמתער מענש פון גייסט, דערקענט ער — ווען ער דערנעהנטערט זיך צו די יודישע גאונים, צו די גרויסע פאָרשטעהער

פון יודענטום, וואָס אויף איהם האָבען זיי איבערגעלאָזט טיפע שפורען— זייער גרויסע מאָראַלישע וואָגיקייט, די בעהאַלטענע ענערגיע און דעם ווילען צו לעבען, וואָס איז געקומען צום אויסדרוק אין זייער פערזענליכקייט נישטגעקוקט אויף זייער בעגרענצטקייט.

דער גרויסער קינסטלער־טאַלענט גרעצ׳ס ענטפלעקט זיך ווי א פלאַסטיקער, ווי אַ פיינער פאָרטרעטיסט, וועלכער האָט געמאָלט די געשטאַלטען פון ישראל׳ס פירשטען און גרויסע מענער פון אלע צייטען מיט דער קראַפט פון אַ קינסטלער און פאָרשער צוגלייך, וועלכער קען אויפשטעלען לויט בעזונדערע גליעדער לעבעדיגע ביוסטען. אַ מאַסע כאַראַקטעריסטיקעס פון היסטאָרישע פערזענליכקייטען, און אַפילו פון דיכטער און שרייבער, זענען פערבליבען ביז היינט אין אונזער בעוואוסטזיין לויט גרעצ׳ס ערשטער שילדערונג אין זיין ווערק. ער האָט אַמאָל געהאַט אַ טעות אין דער אָבשאַצונג. ער האָט אין דער האַנד געהאַלטען אַ וואָג פון אַ דיכטער, וועלכער וועגט יעדע שאַפונג נישט בלויז לויט׳ן טאַלענט, וואָס איז אין איהר אַריינגעלעגט געוואָרען, נאָר אויך לויט דער איידעלמוטיקייט, לויט די אינערליכע מעגליכקייטען, וואָס זי טראָגט אין זיך. זיין קריטעריום איז קיינמאָל נישט געווען קיין אויסערליך-פאָרמאַרלער.

ד

וואָס עס מאַכט דאָס דאָזיגע ווערק פאַר אַ מענשליכע און פאָלקסטימליכע שאַפונג, איז עס בלי־ספק דאָס גרויסע מאָראַלישע ליכט, וואָס איז אויסגעגאָסען איבער איהם. אויך ווען גרעץ רעדט וועגען די גרויסע פאָלקס־העלדען, דערגעהט ער צו אמתן פאַטאָס נאָר דעמאָלט, ווען ער קען בעטאָנען זייערע לויטערע מדות און העלדישען גייסט. די פאַראַד־העלדען פון אַ געוויסען מין זענען ביי איהם שוין לכתחלה פסול צוליעב זייער שוואַכען כאַראַקטער און זייער ענגהאַרציגקייט. דאָס איז אַ יודישער קריטעריום: די גרויסקייט פון מענשען ליגט נישט אין זיינע פעהיגקייטען, נאָר אין זיין מאָראַלישען כח. דער עיקר איז נישט דאָס, וואָס אַ מענש וואָלט געקענט זיין, נאָר דאָס, וואָס ער איז געווען.

יעדעס מאָל ווען גרעץ שילדערט די גייסטיגע ירידה, וואָס יעדעס נייע אומגליק האָט געברענגט דעם יודישען פאָלק, ווערט זיין סטיל געהילט אין טרויער. נישט דער פערלוסט פון פערמעגען און נישט דער פערלוסט פון מענשען ערשיטערען נישט אזוי גרעצ'ן, ווי די מענשליכע געפאַלענקייט, די גייסטיגע אונבעהאָלפענקייט, וואָס האָט אפילו די שטאַרקע פערוואַנדעלט אין שאָטענס. נאָך יעדער נייער קאַטאַסטראָפע בעטראַכט ער גיכער דעם פאָלקס-גייסט, איידער די קרבנות פון די עקסצעסען. ער בעקלאָגט מעהר די פערטעמפּטקייט פון געדאַנק, זיין בעגרענעצטקייט, די ערנידערונג פון דער מענשליכער ווירדע, איידער די פערגאָסענע טייכען בלוט. יעדע גייסטיגע ענטאַרטונג, וואָס עס האָבען גורם געווען די גירושים און שווערע גזירות, האָט ער בעטראַכט ווי אַן'אונגליק, וואָס האָט ערנידריגט דעם זעלבסטבעוואוסטזיין פון פאָלק אויף גאַנצע דורות און שלאָף געמאַכט זיין גייסט אויף אייביג.

דאָס גאַנצע ווערק איז פול איין גרויסע זאָרג — די זאָרג פאַר'ן גייסט און פאַר'ן כבוד פון פאָלק. כל-זמן דער גייסט ווערט נישט געבראָכען, זענען די צרות נאָך ערטרעגליך. כל-זמן ער ווייזט נאָך ארויס די שאַפונגס-קראַפט פון פאָלק, איז נאָכנישט דאָ קיין אָרט פאַר פערצווייפלונג. די שאַפונגס-קרעפטען פון פאָלק אַליין זאָגען עדות אויף דער אָ פ ג ע ה י ט ע נ ע ר א י י ג ע נ א ר ט, אויף דער קראַפט צו לעבען און דעם ווילען צו לעבען.

ביז היינט איז נאָך גרעץ נישט אָפּגעשאַצט געוואָרען אַלזייטיג ווי אַ ערציהער, ווי איינער פון די ערשטע, וועלכע האָבען געפלעגט אין אַ סביבה פון אסימילאַציע און זעלבסטפערלייקנונג, וואָס האָט דעמאָלט אַלעמען פערכאַפּט, דעם נאַציאָנאַלען געפיהל, דעם גלויבען אין דער עגזיסטענץ פון יודישען פאָלק און אין זיין אייביגער קראַפט פאַר אויפלעבונג.

ה

גרעצ'ס נאַציאָנאַלע וועלט-אַנשויאונג האָט זיך נישט אויסקריסטאַליזירט אין אַ קלאָרע און בעגרינדעטע לעבענס-טעאָריע. זיין דור איז נישט

געוועזן ראוי דערצו, און אויך ער אליין, וואָס האָט געלעבט אין אַנ'אַט־מאָס־צרע פון אַסימילאַציע און אַנטיסעמיטיזם, האָט נישט געהאַט דעם מוט צו דערטראַכטען ביז'ן סוף זיינע געדאַנקען וועגען זיין פאָלק. אָבער פון יעדער שורה אין זיין ווערק רעדט־אַרויס דאָס נאַציאָנאַלע בעוואוסט־זיין מיט אַזויפיעל קראַפט, אַז עס האָט גורם געווען צונישט צו מאַכען די טעאָריע וועגען אַסימילאַציע און בלי־ספק רייף געמאַכט דעם געדאַנק וועגען אויפלעבונג. נישט אומזיסט האָט זיין ווערק אַרויסגערופען אַזאַ שטורם צווישען די אַסימילאַטאָרען און אויפגערייצט געגען גרויסען הי־סטאָריקער די יודענפיינד פון אומעדום. צי ער האָט אָבגעענטפערט ווי געהעריג אויף טריישקעס אַרויסטריט, אָדער ס'האָט איהם פערלאָזען דער מוט, זעהענדיג זיך איינזאַם צווישען פערפרעמדטע ברידער און איינפלוס־רייכע יודענפיינד, — יעדענפאַלס איז אין זיין געשיכטע נישטאָ קיין אָרט פאַר נאַציאָנאַלע נאַכגיביגקייט און אונטערטעניגקייט. ער טענה'ט זיך אויס מיט די פיינד פון זיין פאָלק און טרעט נישט אָב אויך פאַר אַזעלכע גייסטיגע ריעזען, ווי געטע און פיכטע, ווען ער ענטפלעקט אין זיי דעם אַלטען גיפט—זייער שנאה צו יודען, וואָס דיענט פאַר איהם ווי אַ מיטעל אָבצושאַצען די אמתע גרויסקייט פון מענש. טיילמאָל איז ער גענויט צו פערטיידיגען דאָס יודישע פאָלק, אָבער ס'רוב איז ער אָנקלאָגער, מאָנער, אָנגרייפער. זיין בוך איז נישט בלויז אַ פאָרשונגס־ווערק, נאָר אויך אַ ביטער פראָטעסט־געשריי פון אַנ'אונטערדריקט פאָלק, וואָס מאָהנט זיין מענשליכע רעכט, וואָס וואַרפט אַנ'אייביגען שאַנד־פלעק אויף זיינע שונאים.

די „יודישע געשיכטע" איז אַ יודיש בוך, אַ ברויזענד ווערק, וואָס איז געשריבען אין אַ וואַרימען, האַרציגען סטיל און איז אַ קוואַל פאַר ערמוטיגונג. דער אייראָפּעאישער סטיל האָט דאָ נישט פערטושט דעם פאָלקסטימליכען גייסט, די בעציהונג פון פאָלק צו זיינע העלדען און ווערטהען.

גרעץ, דער מיושב'דיגער, סיסטעמאַטישער, וואָס האָט אַזוי ליעב געהאַט אויפבוי און פיינד געהאַט צעשטערונג, ווענדעט דערעיקרשט זיין בליק צו די בעניי ער פון יודענטום, צו די לענקער אויף נייע וועגען.

נישט די מיינונגען זענען איהם טהייער, נאָר דער בעלעבענדער גייסט. עס זענען איהם ליעב די שטורמער, די פערברייטערער פון ענגען תחום. ר׳ הלל, ר׳ עקיבא, ר׳ יהודה הנשיא, דער רמב״ם—אין זיי און אין זייערס גלייכען האָט ער געזעהן די פילאַרען פון פאָלק. זייער לעבען און טעטיקייט איז געשילדערט אין זיין ווערק מיט אַ דיכטערישער בעגייסטערונג, ווי הערליכע פּאָעמען. בעגרענצונג פון גייסט איז איהם פרעמד. פאַר די בעסטע ערציהער פון פאָלק בעטראַכט ער די יעניגע, וועלכע האָבען דעם פאָלק געגעבען „גוטע געזעצען", לעבענס־געזעצען, וועלכע האָבען זיך נישט געהאַלטען ביי דער שטרענגקייט פון געזעץ, וועלכע האָבען אַרויסגעוויזען אין זייער טעטיקייט מענשליכע פרייהייט און געעפענט אַ וועג צו אַ נייער ענטוויקלונג פון יודענטום.

ו

געוואַלדיג גרויס איז געווען זיין קראַפט אָבצושאַצען פערשיעדענע ערשיינונגען אין דער ליטעראַטור. מיט זיין דאָזיגען טאַלענט האָט ער פיעל אויפגעטון, און מעגליך, אַז אָט דער פאַקט האָט גורם געווען צו דער דויערהאַפטיגקייט פון זיין ווערק. אין די בעזונדערע ליטעראַרישע אָבשאַצונגען, ווי, אַ שטייגער, די אָבשאַצונג פון *ספר דברים*, פון דער משנה, פון רמב״מ׳ס ווערק, און אַפילו פון יענע ווערק, וואָס צו זייער געדאַנקען־גאַנג איז ער געווען דורכאויס געגנעריש געשטימט (דער „כוזרי"), ווייזט ער זיך אַרויס נישט בלויז ווי אַ גרויסער קריטיקער, וועלכער דרינגט אַריין אין קערן פון די זאַכען און מאַכט רעדען אַלטע פּאַרמעטען, נאָר אויך ווי אַ דיכטער, וועלכער ווייסט *אַריינצוגיסען די אייגענע נשמה* אין די ערשיינונגען, כדי אַריינצוהויכען אין זיי לעבען.

הונדערטער טרעפליכע ליטעראַרישע אָבשאַצונגען זענען צעוואָרפען אין דאָזיגען גרויסען ווערק. גרעץ זעהט נישט אין די שאַפונגען פון גייסט בלויז היסטאָרישע דאָקומענטען. זיי זענען עס ביי איהם טאַקע די גרויסע געשעהענישען, די *אייגענטליכע* געשיכטע. יאָ, זיין גייסט איז געווען בעהויכט מיט דער לויטערקייט פון יענע העגעליאַנישע אידעאַליסטען, וועלכע האָבען בעטראַכט דעם אויפשטייג פון אַ פאָלק אַלס

אויפשטייג פון גייסט, וועלכע האָבען געזעהן אין דער שאַפונגס־קראַפט פון אַ פאָלק זיין לעבענס־קראַפט און זיין עגזיסטענץ־רעכט. ער האָט נישט אָנערקענט קיין אויפלעבונג אָהן דער אויפלעבונג פון די שאַפונגס־קרעפטען, אָהן אַ נייער בעפרוכפערונג פון די פערגאַנגענהייטס־שאַפונגען. נאָר אין דעם אַליין האָט ער געזעהן דעם לעבענס־ציעל פונ'ם יחיד ווי פון כלל.

מיט אַ אָדלער־בליק האָט ער אַדורכגעמאָסטען דעם גייסטיגען געביעט פון דורות און עפּאָכען. פערשטעהט זיך, אַז ביים אָנצייכענען אַזאַ ברייטע ראַהם איז נישט מעגליך נישט אַריינצופאַלען אין איבריגען סכעמאַטיזם. אָבער אין אַ געוויסען זין קען געזאָגט ווערען, אַז זינט דעם רמב"ם'ס „משנה תורה“ איז נאָכנישט אָנגעשריבען געוואָרען וועגען יודענטום אַ בוך מיט אַזאַ לויטערען סטיל, אַזאַ פיינער אַרכיטעקטאָניק, אַזאַ ברייטער אויפפאַסונג און אַזאַ אַלזייטיגען איבערבליק איבער דער געשיכטע פון יודישען פאָלק און זיין פערצווייגטער קולטור, — ווי גרעצ'ס געשיכטע, דאָס ווערק, וואו אין יעדען ווינקעל איז פערהאַן ליכט און אָרדנונג, וואו ס'איז נישטאָ קיין צייכען פון מח־פערדרעהעניש און פלפול, און וועלכעס פיהרט דעם לעזער מיט אַ זיכערע האַנט אין דאָזיגען לאַבירינט און לאָזט איהם נישט בלאָנדזשען. מיט'ן דאָזיגען ווערק האָט די יודישע וויסענשאַפט אין מערב־אייראָפּע אויפגעשטעלט פאַר זיך אַ גרויסאַרטיג דענקמאָל. אין דאָזיגען ווערק האָבען זיך קאָנצענטרירט איהרע בעסטע אייגענשאַפטען: דער מיושבדיגער זין, די פעהיגקייט צו אָרדנונג, צו בויאונג, די גרויסע ערודיציע און די ברייטע אויפפאַסונג. אויף די בעזונדערע געביעטען האָבען זיך אויסגעבילדעט פאָרשער, וואָס זייער אַנאַליטישע קראַפט איז געווען שטאַרקער פאַר זיינע, וואָס זענען געווען טיעפער און קאָנזעקווענטער פאַר איהם, אין וועמען ס'האָבען צווישען זיך געקעמפט דער טעאָלאָג און דער משכיל, — וואָס עס האָט גורם געווען, אַז ער זאָל ווערען אַמאָל צו מעסיג און אַמאָל צו עקסטרעם. אָבער אין איהם האָבען זיך פיין צוזאַמענגעשמאָלצען די פעהיגקייטען פון יעדען איינעם פון יענער גרופּע פאָרשער, וואָס עס האָט איהם געגעבען די מעגליכקייט אַרומצונעמען יעדע ערשיינונג מיט

אַנ'אַלזייטיגען בליק — מיט'ן בליק פון אַ היסטאָריקער. ער איז נישט געווען אַזוי טיעף און טרעפליך, ווי צונץ אָדער גייגער, אָבער ער האָט מצהר געוואוסט פון אַנדערע דעם סוד פון בויען, ער האָט געוואוסט צו בעאַרבייטען דעם ריעזיגען מאַטעריאַל, וואָס איז געוואָרען אויפגע־זאַמעלט דורך זיינע חברים און לעהרער, און צו בענוצען זיך מיט איהם ווי אַנ'אַרכיטעקט, ווי עס האָט עס נישט געוואוסט קיין שום אַנדערער יודישער היסטאָריקער פאַר איהם. אין דעם זין איז גרעצ'ס געשיכטע נישט בלויז אַ גרויס וויסענשאַפטליך ווערק, וואָס רעזומירט די שיקזאַל־וואַנדלונגען פון יודישען פאָלק און די גרויסע צאָהל קולטורעלע עראָבע־רונגען זיינע, — נאָר איז אַליין — ווי אַ וואונדערבאַרע כחות־זאַמלונג פון אויפבוי און סיסטעמאַטיזירונג — אַ מעכטיגע קולטורעלע עראָבערונג, אַנ'עדות פון אַ נייעם פאָרשריט אין דער ענטוויקלונג פון יודישען גייסט, אַ צייכען פאַר דער אויפלעבונג פון דעם ווילען און די לעבענס־קרעפטען פון פאָלק.

דר. י. שיפּער

גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק

ס'איז שוין פאַריבער מער ווי אַ האַלבער יאָרהונדערט זינט גרעץ האָט פערענדיגט דאָס הויפּטווערק פון זיין שעפעריש לעבען, די 11-בענדערדיגע „געשיכטע פון די יודען פון די עלטסטע צייטען ביז דער געגענוואַרט". אין יאָהר 1875 האָט דער מייסטער ענדגילטיק פערענדיגט דאָס ווערק, וואָס זיינע ערשטע אויסגאַבען האָבען זיך בעוויזען אין דרוק נאָך אין יאָהר 1853. פיעל, זעהר פיעל איז אויפגעטון געוואָרען זינט יענער צייט אויפ'ן געביעט פון יודישער היסטאָריאָגראַפיע. ס'האָט זיך געשאַפען אַ גאַנצער לעגיאָן פון געלעהרטע, וועלכע האָבען פערטיעפט די געביעטען, וועלכע זענען נאָכנישט געווען אויסגעפאָרשט, אָדער נישט גענוגענד בעהאַנדעלט געוואָרען פון גרעצ'ן. זיי האָבען אויסגעבעסערט די טעותים פון מייסטער, האָבען אַרויסבעקומען אויף דער אויבערפלאַך פון דער פאָרשונג נייע מאַטעריאַלען, וואָס זענען דעם גרויסען היסטאָריקער געווען אונבעקאַנט, האָבען איהם איבערגעשטיגען מיט קאָנצעפּציעס און פאָרשונגס-מעטאָדען. נאָכמער, ערשט נישטלאַנג האָט גרעצ'ס ווירדיגער נאָכפאָלגער, פּראָפ. שמעון דובנאָוו, פערענדיגט זיין 10 בענדערדיגע „וועלטגעשיכטע פון יודישען פאָלק", אַ ווערק פון קאָלאָסאַלען פערנעם, אין וועלכען ס'זענען אויסגענוצט געוואָרען די רייכע מאַטעריאַלען פון דער יודישער היסטאָריאָגראַפיע פון די לעצטע פופציג יאָהר.

און דאָך איז גענוג נאָך היינטצוטאָג צו פערטיעפען זיך אין דאָזיגען ווערק, אַז מ'זאָל גלייך קומען צו דער פעסטער איבערצייגונג, אַז ס'איז נאָך אויך איצט צוועקמעסיג די אונטערנעמונג אַרויסצוגעבען גרעצ'ן אין אַ נייער אויסגאַבע. ס'איז פּשוט אונמעגליך נישט אונטערצוגעבען זיך

דעם צויבער, וואָס פליסט פון דאָזיגען געשיכטס־ווערק; ס׳איז אונמעגליך נישט בעאיינפלוסט צו ווערען פון דער ערהאַבענקייט פון גרעצ׳ס שילדערונגען, אַט די ערהאַבענקייט, אַט דעם פּאַטאָס, ליידענשאַפטליכקייט, ווירטואָזיטעט פון וואָרט — וועט מען נישט געפינען ביי קיין איינעם פון די עלטערע און נייערע יודישע היסטאָריקער! דאָס קען מען געפינען בלויז ביי גרעצ׳ן. מיט דער דאָזיגער קראַפט רייסט ער מיט און רופט אַרויס ענטציקונג, ווי אַ׳אמת קונסטווערק, וועלכעס איז אויסער יעדער צייט, איז אייביג יונג, אייביג „אַקטועל"...

דאָס איז די סיבה, וואָס עס איז אַלעמאָל „די ריכטיגע צייט" אַרויסצוגעבען גרעצ׳ן און צו ערווערבען פאַר איהם נייע פערעהרער.

אַ חוץ דעם, אַזויצוזאָגען, ריין פאָרמעלען, „אַרטיסטישען", מאָמענט, זענען נאָך דאָ אויך אַנדערע מאָמענטען, וואָס זענען גורם צו דער דויערהאַפטיקייט פון גרעצ׳ס געשיכטע, נישטגעקוקט אויף די פאָרשריטען פון דער יודישער וויסענשאַפט און די גרויסע לייסטונגען פון די קויפמאַנס, שעכטערס, פּאָזנאַנסקיס, באַכערס, דובנאָווס און פיעל, פיעל אַנדערע בויער, וועלכע האָבען נאָך גרעצ׳ן אויפגעבויט דעם בנין פון „חכמת ישראל".

נישטאָ איינער צווישען גרעצ׳ס ביאָגראַפען — און ס׳געפינען זיך דאָך צווישען זיי אַזעלכע גרויסע יודישע געלעהרטע, ווי דער עלעגאַנטער דוד קויפמאַן, דער גרינדליכער פיליפּ בלאָך, י. אבראַהאַמס, אָדער דער בעריהמטער שמעון דובנאָוו — וואָס זאָל נישט אָנערקענען, אַז אין גרעצ׳ס גרויסען היסטאָרישען ווערק געפינט זיך עפּעס אַזוינס, וואָס גרייכט אין דער אייביקייט אַלס "aere perennius", אַלס „דויערהאַפטיגער פון שטאָל"...

אויף פערשיעדענע אופנים האָט מען זיך בעמיהט צו ערקלערען אַט די אונאויסשעפּליכע קראַפט גרעצ׳ס, אָבער די דאָזיגע פראַגע איז נאָך ביז איצט נישט אויסגעשעפּט געוואָרען, און ווער ווייסט, צו זי וועט נאָך ווען־ס׳איז קענען ווערען ענדגילטיג אויפגעקלערט. וואָרום אַזוי איז שוין דער גורל פון מאָנומענטאַלע גייסטיגע שאַפונגען, אַז יעדער

אין זיין צייט געפינט אין זיי אויס עפּעס נייעס, וואָס בעגרינדעט זייער מאָנומענטאַלקייט...

אין וואָס, אייגענטליך, בעשטעהט אָט די דויערהאַפטיקייט פון גרעצ'ס ווערק?

צי האָט ער פון די קאַטאַקאָמבען פון יודישען היסטאָרישען לעבען אַרויסבעקומען ביז איהם אונבעקאַנטע און עפּאָכע-מאַכענדע פאַקטען און אמת'ן?

צי האָט ער צעשטערט פאָראורטיילען און טעותים און מיט אַ נייער ליכט פון וויסען בעלויכטען די ביז איהם שלעכט פערשטאַנענע ערשיינונגען פונ'ם געשיכטליכען גאַנג פון יודישען פאָלק? אָדער האָט ער אפשר געשאַפען נייע געביטען פון יודישער וויסענשאַפט? און אפשר איז ער געווען נישט מער, ווי אַ גענ־אַלער קאָמפּילאַטאָר?

אָט אַזעלכע פראַגען וואָלט מען נאָך געקענט שטעלען פיעל, אָבער אויף די אַלע פראַגען וואָלט מען געקענט נאָר ענטפערען בדוחק.

ס'וואָלט אַלזאָ אויסגעקומען, למשל, צו ענטפערן, אַז גרעץ האָט דער־עיקרשט אָפּערירט מיט געדרוקטע מאַטעריאַלען, אַז ער האָט געקענט פערהעלטניסמעסיג ווענינ מאַנוסקריפּטען און האָט איבערהויפּט נישט געפאָרשט אַרכיוואַלע מקורים. וואָלט מען, הייסט עס, שוין צוליעב דעם אַליין געדאַרפט בעטאָנען, אַז צעשטערענדיג געוויסע אַלטע פאָראורטיילען און טעותים, האָט ער אַליין געשאַפען נישטווייניג נייע פעהלערען און האָט נישטוועניג בלויזען איבערגעלאָזט אין ענינים פון ערשטראַנגיגער בעדייטונג (אַזוי, למשל, פערלירען דעם יסוד גרעצ'ס ערשטע בענדער לגבי די מאָדערנע פאָרשונגען איבער דער ביבעל און דער ענטשטעהונג פון קריסטענטום; ער האָט אויך נישט ווי געהעריג אָבגעשאַצט די אגדה, דאַגעגען האָט ער איבערגעשאַצט די הלכה, ער האָט נישט גרינדליך אויפגעפאַסט דעם קאַראַאיזם, האָט נישט ריכטיג געאורטיילט איבער דער קבלה און דעם חסידיזם; נישטאויספיהרליך און טייל־ווייז, אויך פעהלערהאַפט האָט ער כאַראַקטעריזירט דעם רמב"ם, אברבנאל'ן

יוסף קאראָן און אנדערע; האָט איגנאָרירט אזא וויכטיגען געביעט אינ'ם געמיינשאַפטליכען לעבען פון די יודען, ווי די ווירטשאַפטס-געשיכטע; האָט אויבערפלעכליך בעהאַנדעלט די געשיכטע פון די מזרח-אייראָפּעאי-שע יודען; די נייערע צייט האָט ער בעהאַנדעלט אויפ'ן פובליציסטישען שטייגער א. א. וו. א. א. וו.).

דערפאַר דאַרף מען בעטראַכטען גרעצ'ס דויערענדען ווערט פון אַנ'אַנדער שטאַנדפונקט.

מען האָט געפּרובט בעגרינדען די דויערהאַפטיקייט פונ'ם גרויסען ווערק גרעצ'ס מיט דער בעציהונג פון אויטאָר צו דער יודישער וועלט פון זיין צייט. גרעץ האָט, הייסט עס, געזאָלט גלויבען, להיפך צו זיינע צייט-חברים'שע יודישע היסטאָריקער און כלל-טהוער, וועלכע עס האָט ארויסגעגעבען דאָס דייטשע יודענטום, נישט בלויז אין דער פערגאַנ-גענהייט פון יודישען פאָלק, נאָר אויך אין זיין צוקונפט (י. מייזעל, ה. לעווע), ער האָט עס געזאָלט זיין „אין אַ געוויסער מאָס" דער העראָלד, וואָס זאָגט-אָן דאָס אָנקומען פון אַ פעריאָד פון יודישען נאַציאָ-נאַליזם, און אַ דאַנק דעם האָט ער געדאַרפט ווערען אריינגעוואַקסען אין אונזער יודישער געגענוואַרט. יעדענפאַלס ווערט אָנגעמערקט דער דאָזיגער מאָמענט מיט אַ געוויסער בעוואָרעניש, ווייל ס'זענען בעוואוסט פאַקטען פון גרעצ'ס לעבען, אַז ער האָט זיך נישט סאָלידאַריזירט מיט די נאַציאָ-נאַל-יודישע מאַניפעסטאַציעס, וואָס זענען איינגעאָרדענט געוואָרען נאָך די פּאָגראָמען אין רוסלאַנד אין 1882—און אַז אָפּאָרטוניסטיש איז געווען זיין בעציהונג צו די „חובבי ציון", וועלכע האָבען אין קאַטאָוויץ, אונטער דער אָנפיהרונג פון דר. פינסקער, געלייגט דעם יסוד אונטער דעם שפּע-טערדיגען ציוניזם. אַלזאָ איז גרעץ נאָר „אין אַ געוויסער מאָס" געווען אַ יודישער נאַציאָנאַליסט און אַלס אַזעלכער שטעהט ער שוין אינגאַנצען אין שאָטען פון זיין גרויסען תלמיד משה העס, יענעם תלמיד, וואָס זיין שטים איז נאָך געווען, ווי אַ „קול קורא במדבר", צווישען זיינע בני-הדור פון דייטשען יודענטום, דעם היסטאָריאָזאָף פון דער יודישער נאַציאָנאַלער בעוועגונג.

ביי אזעלכע בעוואָרעניִשען איז שווער צו דערבליקען אין יענע אויפבליצען פון דער יודיש־נאַציאָנאַלער אידעאָלאָגיע—גיכער אַנ׳אונטער־בעוואוסטזיניגע, איידער אַ בעוואוסטזיניגע—אויף וועלכער מיר שטויסען זיך אָן אין גרעצ׳ס געשיכטע, אָט די מאַגישע קראַפט, מיט וועלכער זי, די דאָזיגע אידעאָלאָגיע, ווירקט אויף אונז זינט פופציג יאָהר, מיטרייסענדיג אויך די יונגסטע דורות.

וואו שטעקט, אַלזאָ, גרעצ׳ס געהיימנישפולע דויערהאַפטיקייט, דער סוד פון זיין גרויסער פּאָפּולאַריטעט צווישען יודענטום פון אַ ל ע לענדער און שפּראַכען?

איך רעכען, אַז גרעצ׳ס דויערהאַפטיקייט, אַז אָט די אויסערגע־וועהנליכע פּאָפּולאַריטעט זיינע צווישען די יודישע מאַסען, שטיצט זיך אויף דער אינערליכער ו ו י ז י ע, וועלכע ער האָט פערקערפּערט אין זיין ווערק, דערעיקרשט אָבער אויף דעם, וואָס אָט די וויזיע איז אין הסכם, אין איהרע הויפּטשטריכען, מיט די געפיהלען און בעגריפען, וועלכע ערוואַכען אין הארץ און אין מוח פון יודישען פאָלק, יעדעס מאָל ווען עס פערטראַכט זיך איבער זיין „פונוואַנען און וואוהין״.

נישט איינמאָל האָבען שוין בעטאָנט גרעצ׳ס ביאָגראַפען, אַז ער האָט זיך אויסגעצייכענט פון די עלטערע און זיינע צייט־חברימשע היסטאָריקער דערמיט, וואָס ער האָט די יודישע געשיכטע א י ב ע ר ג ע ל ע ב ט, בעת יענע אַנדערע האָבען נאָר געמאַכט איבער איהר עקספּערימענטען. מ׳האָט בעטאָנט, אַז ער האָט אויסגעוואָרעמט די יודישע געשיכטע אין גלות פון זיין הארץ און פון זיין ליידענשאַפט.

בעת פאַר אַזאַ לעאָפּאָלד צונץ איז דאָס יודענטום געווען — לויט זיינע אייגענע ווערטער—נישט מער, ווי אַנ׳עקשנות, און פאַר אַזאַ משה שטיינשניידער אַ פערענדיגטער ליטעראַרישער בנין, עפּעס אַזוינס, וואָס איז געווען און וועט זיך שוין מעהר נישט אומקעהרען, בעת די „קליינע מענשעלעך״ האָבען זיך בעשעפטיגט מיט „אַראָפּשניידען די היהנעראויגען פון יודענטום״ (גרעצ׳ס קלאַסישע כאַראַקטעריסטיק וועגען זיי), און די בעסטע, ווי היינע, האָבען זיך געשטיקט אין אינערליכער צעריסענקייט,

נישט וויסענדיג, צי זיי זאָלען זיך ווענדען צו אַפּאָלאָ, אָדער צו משה׳ן — אין אָט אַזאַ צייט, ווען מ׳האָט בעטראַכט דאָס יודענטום ווי אַנ׳אבסורד, איז גרעץ ערשיענען און, נישט לייגענדיג קיין אַכט אויף די פיילען פון דער בייסענדיגער קריטיק, וועלכע זענען געציעלט געוואָרען צו איהם פון אַלע זייטען, האָט ער פאַנאַנדערגעוויקעלט די וויזיע פון אַ געמיינשאַפטליכען משיח, דעם משיח פון יודישען פאָלק, וועלכער בעפרייט זיך דורך געדאַנק און ליידען, — די וויזיע פון אייביגען יודענטום, וואָס איז בערופען צו שאַפען אַ נייע עטיק פאַר זיך און פאַר דער וועלט, לסוף די וויזיע פון ארץ־ישראל, אָט דאָס אייביגע לאַנד פון אייביגען פאָלק, דאָס לאַנד פון די אַמאָליגע און צוקונפטיגע יודישע ערד־אַרבייטער. ער איז דרייסט געגאַנגען דורכ׳ן לעבען מיט אָט די וויזיעס־קאָנצעפּציעס — און האָט זיי פערטיידיגט אויף רעכטס און אויף לינקס, ווערענדיג אַליין גערודפט, בעשמוצט, בעשולדיגט אין שאַרלאַטאַניזם.

און ווען מען האָט אַרגומענטירט, אַז זיינע קאָנצעפּציעס קענען נישט האָבען קיין בערעכטיגונג פאַר׳ן טריבונאַל פון דער לאָגיק, פערשטאַנד, פאָרשריט א. א. וו., האָט ער זיך גענומען ערקלערען, אַז די יודישע געשיכטע, איז אַ הערליכע דראַמע, אַ וואונדער, וואָס דויערט יאָהרטויזענדער. „ער האָט צעריסען אַ העלדען־דראַמע, וואָס ציהט זיך פילע יאָהרטויזענדער, אויף שטיקער!” — מיט אַזעלכע פּאַטעטישע ווערטער שטעמפּעלט גרעץ די יודישע געשיכטע, וואָס עס האָט אָנגעשריבען זיין פאָרגעהער, יאָסט. ער האָט צעריסען אַ העלדען־דראַמע אויף שטיקער — ווייל ער האָט נישט אָנערקענט דעם וואונדער, דעם היסטאָרישען וואונדער, וואָס קומט צום אויסדרוק אין דעם געשיכטליכען גאַנג פון יודישען פאָלק. „צווישען די אַלטע ישראלים, די עלטערען און די בני־הדור פון די נביאים און די תהלים־דיכטער, און די יודען, די ערצויגלינגען פון די רבנים, האָט יאָסט אַדורכגעפיהרט אַ קינסטליכען תהום, גלייך די יודען וואָלטען נישט געווען די אייניקלעך פון די ישראלים, נאָר קומען אַרויס פון אַ שטיין...” — און גרעץ שטעלט די פראַגע: פאַרוואָס האָט יאָסט אַזוי געהאַנדעלט? און ביי דער געלעגענהייט

ברענגט ער צום אויסדרוק זיין אייגענעם אני מאמין: „יאָסט האָט אַזוי געהאַנדעלט דערפאַר, ווייל אַלס תּלמיד פון פרידלענדער און יאַקאָבסאָן (די פּיאָנערען פון ראַציאָנאַליזם צווישען די דייטשע יודען) האָט ער נישט אָנערקענט קיין וואונדער, און דאָס נישט בלויז אַזעלכע וואונדער, וועלכע לייקענען אָב די נאַטור־געזעצען, נאָר אויך אַפילו אַזעלכע וואונדער, וועלכע ווערען געשאַפען מיט'ן כח פון ענטוזיאַזם און שטאַרקען אויסדויער, קורץ — געשיכטס־וואונדער, וועלכע ענטשטעהען אַ דאַנק אַנ'אויסטערלישער פערוויקלונג פון די אומשטענדען, דורך אַקציע און רעאַקציע... אַזוי־אַרום איז מען געקומען צום אויספיהר, אַז די יודען קענען נישט בעטראַכט ווערען ווי די אמת'ע קינדער פון די ישראלים, די רבנים—ווי די נאָכפאָלגער פון די נביאים, דער תלמוד—ווי אַ פּראָדוקט פון דער ביבעל. וואָרום אַנדערש וואָלט מען דאָך געמוזט אָנערקענען, אַז עס עגזיסטירען וואונדער".

דער דאָזיגער אני מאמין גרעצ'ס דאַרף נאָך ערגענצט ווערען מיט נאָך אַזאַ ציטאַט פון זיינע שריפטען: „דריי מאָל האָט זיך געענדערט דאָס וועלט־בילד, אָבער די יודען זענען פערבליבען די זעלבע, העכסטענס האָבען זיי געענדערט די אויסערליכע פאָרם. דריי מאָל האָט זיך געענדערט דער גייסטיגער מהות פון דער וועלטגעשיכטע, אָבער דער גייסטיגער מהות פון יודענטום איז פערבליבען דער זעלבער, הגם ער איז בעדייכערט געוואָרען מיט אַ נייעם שטודיום־מאַטעריאַל, מיט נייע דענקאַרטען". אָט דער „וואונדער" וויברירט כמעט אויף יעדער זייט פון גרעצ'ס ריעזיגען ווערק. דאָס איז דער קוואַל, פון וועלכען עס שטראָמט דעם מחבר'ס ענטוזיאַזם און פּאַטאָס, וואָס פערכאַפּען אַזוי גיך דעם לעזער. דאָס איז די טיעפע איבערלעבונג, וואָס בעגייסטערט אַזוי גרעצ'ן, יעדעס מאָל, ווען ס'קומט איהם אויס אין זיין געשיכטע צו בעהאַנדלען די כחות אין יודענטום, וועלכע האַלטען־אויף דעם „וואונדער" פון אייביגען לעבען, דעם „וואונדער" פון גלייכאַרטיקייט. דאָס איז אָט די איבערלעבעניש, וואָס דיקטירט גרעצ'ן צו פערשעלטען אַלץ, וואָס בראָבט־אונטער—לויט זיין מיינונג—די וואָרצלען פון אייביגער גלייכאַרטי־

קייט, פון דער יודישער אונשטערבליכקייט, הגם עס קען זיי גאָרנישט פערניכטען. אָט דאָס זענען די פאַקטאָרען פון זיינע העפטיגע אָנגריפען געגען קבלה, קאַראַיזם, חסידיזם, יודישער שפּראַך א. א. וו.—בעגייסטערט פונ׳ם „וואונדער" פון דער יודישער געשיכטע, דערגעהט גרעץ אפילו אַזוי וויַט, אַז ער פעראורטיילט די מאָדערנע ציוויליזאַציע, דערפאַר וואָס זי טראָגט אין זיך אַ געפאַהר פאַר׳ן גייסט פון יודענטום (פערגלייך גרעצ׳ס ווענִיג בעקאַנטע שריפט מיט׳ן נאָמען „בריעף־אויסטויש פון אַן׳ענגלישער דאַמע וועגען יודענטום און סעמיטיזם").

ווי מיר האָבען אויבען אָנגעמערקט, האָבען גרעצ׳ס ביאָגראַפען שוין נישט איינמאָל אַנגעוויזען אויף אָט דעם „וואונדערבאַרען" שטאַנד־פונקט, פון וועלכען ער האָט אויפגעפאַסט די יודישע געשיכטע. מ׳האָט אָבער פערזעהן, אַז אַזאַ מין אויפפאַסען פון אונזער געשיכטע וואָלט נאָכנישט געוועזען גענוגענד, כדי צו געפינען אַ צוטריט צו די ברייטסטע יודישע מאַסען, ווען נישט דער פאַקט, וואָס אַזאַ שטייגער קאָנצעפּציע, אַזאַ שטייגער וויזיע טליעט אויך אין דער נשמה פון אָט דעם נאָמענלאָזען, געמיינשאַפטליכען היסטאָריאָזאָף און היסטאָריאָגראַף, ווי עס איז דאָס יודישע פאָלק. עס איז גענוג בלויז צו ווענדען זיך צו די רעליגיעזע ספרים, וועלכע זענען פערשפּרייט צווישען אונזערע טאַטעס און מאַמעס, צום יודישען פאָלקסליעד, צו דער גרויסער צאָל אַלטע קינות, און גלייך געפינט מען דאָרט אָהן אַ שיעור פונקט אַזעלכע ביישפּיעלען, ווי ביי גרעצ׳ן: אַ גלויבען אין נצחון פון יודענטום, פערוואונדערונג און אַכטונג פאַר די תלמידי־חכמים און קדושים, אַ ליעבשאַפט צו ארץ־ישראל, און ענדליך — פונקט אַזאַ אונצוטרוי צו דער ציוויליזאַציע און צו יעדען מין רעפאָרם... מיט איין וואָרט: די זעלבע (פערשטעהט זיך — אין די הויפּטשטריכען) בעציהונג צו דער יודישער פערגאַנגענהייט און צוקונפט.

איז טאַקע קיין וואונדער נישט, וואָס גרעץ האָט געקענט אַזוי טיעף רעדען צום האַרץ און צו דער פאַנטאַזיע פון יודישען פאָלק, וואָס ער איז אַזוי גיך פּאָפּולער געוואָרען אין יעדער יודישער סביבה.

דער סך־הכל דערפון: ג ר ע צ ׳ ס ד ו י ע ר ה א פ ט י ק י י ט ב ע־

שטעהט אין דעם פאָלקס-כאַראַקטער פון זיין גרויס ווערק. ס'איז זיין אייביגער זכות, וואָס ער האָט דער ערשטער מיט זיין ווערק בעוויזען אַלעמען, און נישט אין דער קלענסטער מאָס די יודען פון זיין דור, אַז די געשיכטע פון יודישען גלות „איז דורכאויס נישט בלויז אַ געשיכטע פון רעליגיע, פון אמונה", אַז „איהר מהות איז נישט בלויז די ענטוויקלונג פון דער יודישער וויסענשאַפט, אָבער דאָס פאָלק, וואָס האָט פערלוירען דאָס לאַנד פון די אָבות, אַ געאָגראַפישע קאָנצענטרירונג, און וואָס פערמאָגט נישט קיין מלוכה'שע אָרגאַניזאַציע, האָט ערזעצט די ערדישע לעבענס-בעדינגונגען מיט גייסטיגע ווערטהען", כדי ס'זאָל קענען פאָרזעצען זיין קיום. גרעץ האָט אויפגעוויזען די אונאויפהערליכקייט פון אונזער היסטאָרישען קיום און פון דאַנען האָט ער אַרויסגעפיהרט פאַר זיינע בני-הדור די אויפגאַבע צו דערהאַלטען אָט דעם דויערערנדען קיום, איבערצוגעבען פון דור צו דור דעם „וואונדער" פון דער צוקונפט. די דאָזיגע אויפגאַבע דריגנט נישט—לויט גרעצ'ן—אַרויס פון „עפּעס אַ פאַלשער אַמביציע אָדער פון אַ שטאָלצען בעוואוסטזיין, אַז מ'האָט געהאַט גרויסע אורעלטערען, נייערט זי ווערט דיקטירט פון אַ גרויס פעראַנטוואָרטליכקייטס-געפיהל, ווייל מ'דאַרף ציעלען דערצו, אַז אונזער פאָלק זאָל פאָרזעצען זיין קיום און זאָל זיין אָנזעהעוודיג אויף דער אויבערפלאַך פון לעבען".

אַזוי פאָרמולירענדיג די ענדגילטיגע לעהרע פון לעבען, וואָס לאָזט זיך אַרויסדרינגען פון דער יודישער געשיכטע, האָט גרעץ געשאַפען אַ ברייטע אידעאָלאָגישע באַזע פאַר'ן יודישען אַקטיוויזם. דורכדעם דערנעהנטערט ער זיך צום יודישען נאַציאָנאַלען לאַגער; ער דערנעהנטערט זיך—אָבער ער וואַקסט נאָכנישט אין איהם אריין. וואָרום פיעל ברייטער פאַסט-אויף דער יודישער נאַציאָנאַלער לאַגער די פליכט לגבי דעם לעבען און דער צוקונפט.

גרעץ איז געווען און וועט פערבלייבען אונזער ערשטער גרויסער פאָלקס-היסטאָריקער. ער האָט בעגרינדעט און פערטיעפט דעם בעוואוסטזיין און גלויבען: מיר זענען געווען און מיר וועלען זיין!

אָבער ווייטער דערפֿון איז ער נישט געגאַנגען. ער האָט אין אונזער געשיכטע נישט געזוכט קיין אָנווייזונגען פֿאַר'ן פּראָצעס פֿון שאַפֿען און איבערפֿאָרמירען זיך אַליין, פֿאַר אַט דעם גרויסען פּראָבלעם: מיר עגזיסטירען און מיר ווילען זיך אַליין שאַפֿען, שאַפֿען — נישט אַבסטראַקט, נאָר אין צוזאַמענהאַנג מיט דער אַלגעמיין-מענשליכער קולטור, אַרויסבעקומען אויפֿ'ן שאַפֿונגס-געביעט אַלע אונזערע מעגליכקייטען! אַזאַ אויפֿגאַבע ערוואַרט אונזערע נאַציאָנאַלע היסטאָריקער. זיי וועלען מוזען אויפֿזאַמלען אונזער אַלע היסטאָרישע נסיונות, כדי צו העלפֿען אונז פֿאַנאַנדערבויען אונזער אָרט אין לעבען, כדי אָנצווייזען די געהעריגע מיטלען פֿאַר'ן אויפֿבוי. נישטגעקוקט אויף דער גרויסער לייסטונג פֿון אונזער ערשטען נאַציאָנאַלען היסטאָריקער פֿון ברייטען פֿערנעם, ווי ס'איז שמעון דובנאָוו, איז די אויפֿגאַבע פֿון אונזער יודיש-נאַציאָנאַלער היסטאָריאָגראַפֿיע נאָכנישט אויסגעשעפּט. און דערפֿאַר וועט נויטיג זיין נישט איינמאָל זיך אומצוקערען צו גרעצ'ן, דעם ערשטען אייראָפּעאישען היסטאָריקער אונזערען, וועלכער האָט זיך אַראָבגעלאָזט אין די טיפֿענישען פֿון יודישען נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין און דערמיט אונז אָנגעצייכענט דעם וועג צו דערקענען די נאַציאָנאַלע פּראָבלעמען פֿון אונזער פֿערגאַנגענהייט און געגענוואַרט.

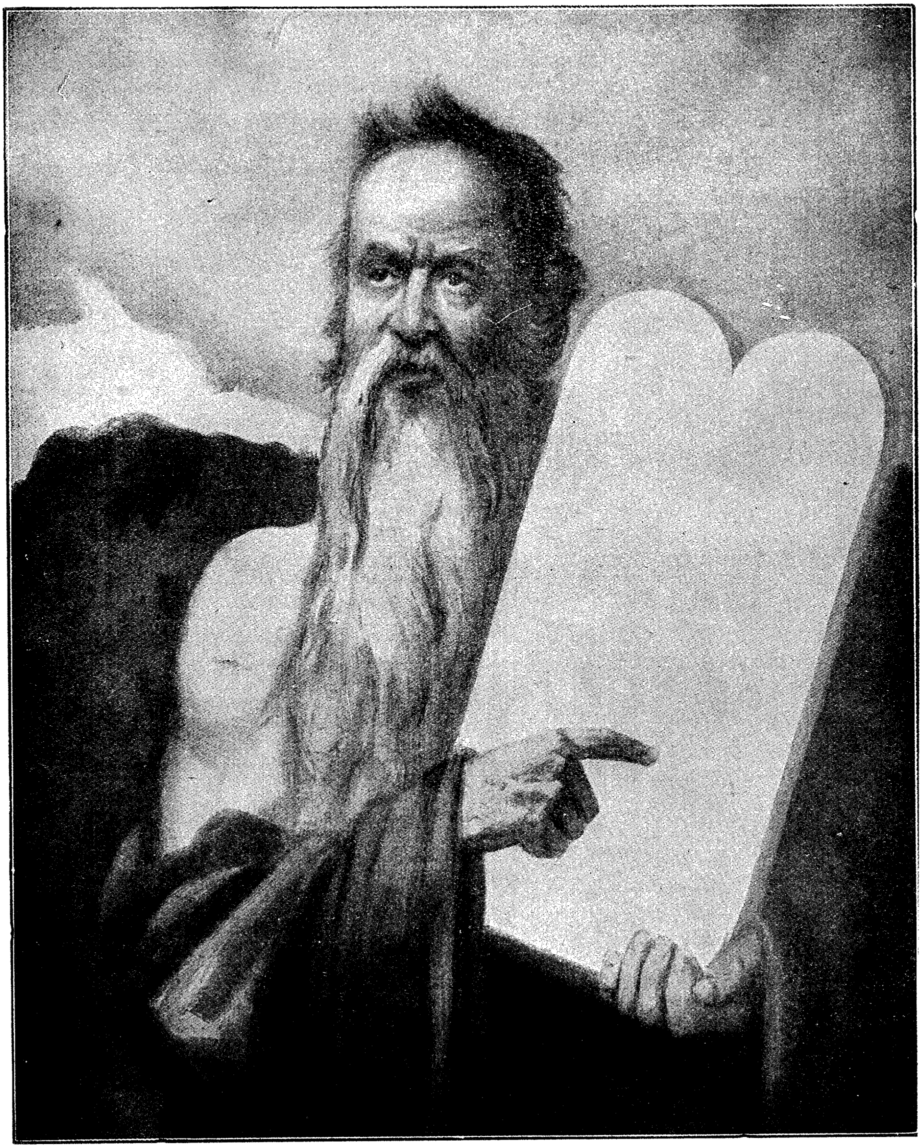

ל׳ אורי　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　　מֹשֶׁה

ערשטער פעריאָד:

די אוראַלטע עפּאָכע

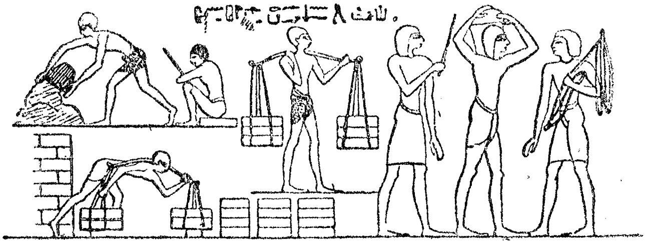

קנעכט ארבייטען ביי ציגעל אין מצרים

ערשטעס קאפּיטעל

פון מצרים קיין כנען

מיט אַ יאָהר פיער טויזענד צוריק — דערצעהלט אונזער מסורה — אין דער צייט פון אַ גרויסען הונגער אין אזיען, זענען אונזערע אור־עלטערן, אַ משפּחה סעמיטען פון אַ מאַן זיבעציג, מיט אונזער אור־עלטער זיידען יעקב אין דער שפּיץ, אָנגעקומען פון לאַנד כנען קיין מצרים (עגיפּטען) און האָבען זיך בעזעצט אין אַ בעזונדער געגענד, אין גושן, וואו זיי האָבען זיך בעשעפטיגט מיט פיטערן שאָף און רינדער. די דאָזיגע משפּחה, אָנקומענדיג קיין מצרים, אין אַ פרעמד לאַנד מיט אַני־אייגענאַרטיגער קולטור, מיט אייגענאַרטיגע מנהגים און לעבענסאַרטען, האָט זי מיט זיך מיטגעבראַכט אירע אייגענע היימישע טראַדיציעס, אַ גאַנץ בעזונדער קולט, גאַנץ פערשידענע בעגריפען וועגען גאָט און געטליכעס, וועגען מענש און מענשליכעס, וועגען גוט און שלעכט, בעגריפען, וועלכע די דאָזיגע משפּחה האָט בעקומען בירושה, לויט דער מסורה, פון איהר עלטער־זיידען אברהם. ביי די דאָזיגע אייגענע טראַדיציעס האָט זיך די סעמיטישע משפּחה פעסטגעהאַלטען זאָגאַר זענענדיג אין אַ פרעמד לאַנד, ביי גאַנץ פרעמדע אומשטענדען. די הערשער פון עגיפּטען האָבען איהר אין דער הינזיכט קיינע שטערונגען נישט געשטעלט.

פערקעהרט, זיי האבען זי דארט גאנץ פריינדליך אויפגענומען, געגעבען איהר אלע מעגליכע צו יענער צייט מאטעריעלע און מאראלישע פרייהייטען. אין יענער צייט איז די הערשאפט איבער עגיפטען געווען אין די הענד פון די היקסען. דאס איז געווען א שבט פון פאסטוכער (לויט איינינע היסטאריקער — סעמיטען, בלוט־קרובים צו די אלטע העברעער), וועלכע זענען געקומען פון דער פרעמד, בעקעמפפט דאס לאנד, ארויסגעטריבען פון דארטען די פאראאנען (פרעה'ס) און פערכאפט די ממשלה. פערשטעהט זיך, אז אט די פון דער פרעמד אנגעקומענע הערשער האבען נישט בעזונדערס טייער געהאלטען די מנהגים פון דעם לאנד, די עגיפטישע פאלקס־רעליגיע און ד. ג.; דארום האט זיי גאנץ ווייניג געארט, ווען צוזאמען מיט'ן גאט אזירים און דער געטין איזידא, די געטער פון מצרים, האט זיך אין לאנד ביי א געוויסער גרופע מענשען ענטוויקעלט א אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, דער העברעער־גאט, ווען צוזאמען מיט דער ריין עגיפטישער קולטור, האט זיך ענטוויקעלט אויך א פרעמדע, א ריין העברעער־קולטור און ווען צוזאמען מיט דער עגיפטישער שפראך האט זיך ענטוויקעלט אויך א העבראישע שפראך.

די קליינע העבראישע משפחה האט זיך אין עגיפטען אונגעשטערטערהייד פונאנדערגעוואקסען. פון יעקבים צוועלף זיהן (ראובן, שמעון, לוי, יהודה, ישכר, זבולן, דן, נפתלי, גד, אשר, יוסף און בנימין) האבען זיך ענדליך אויסגעבילדעט צוועלף גרויסע שבטים, וואס יעדער פון זיי האט געפיהרט א בעזונדערן, זעלבסט־שטענדיגען לעבען, און דאך זענען זיי אלע געווען פעסט צונויפגעבונדען דורך אלגעמיינע פאמיליען־טראדיציעס, דורך אנאלגעמיינע רעליגיע און שפראך.

אט אזוי ענטשטעהט ענדליך אין א פרעמד לאנד, צווישען פרעמדע לעבענס־בעדינגונגען, דאס גרויסע העברעער־פאלק!

אין א געוויסער צייט ארום האט די אוראלטע פאראאנען־דינאסטיע, וועלכע האט געהערשט אין די שטעדט נא און מוף פונ'ם אויבערשטען עגיפטען, פון דאס־ניי בעזיעגט די היקסען, ארויסגעטריבען זיי פון לאנד, פונ'ם אונטערשטען עגיפטען, און אומגעקעהרט זיך צו דער פריהערדיגער הערשאפט. דאן טרעט אריין די ריינע עגיפטישע קולטור אין איהרע אמאליגע רעכטע און שטויסט זיך אן אן א נייע, פרעמדע קולטור מיט א נייע פרעמדע וועלט אויפפאסונג, אן א נייע ארגאניזירטע קראפט, אן א ניי פאלק, וואס איז שוין טיעף איינגעווארצעלט אין רעכטען מיטען לאנד. די פאראאנען, וועלכע האבען זיך אומגעקעהרט צו דער מאכט און הא־

בען געוואלט, נאטירליך, זייער מאכט בעפעסטיגען, — און אין די העברעער האבען זיי געזעהן א פרעמד סעמיטיש פאלק, וואס סימפאטיזירט מיט די פריהערדיגע הערשער, די היקסען, און קען אלזא אין איין שענעם פריה־מארגען **אויפגעהן** פונ׳ם אונטערשטען עגיפטען אין דעם אויבערשטען עגיפטען צו מלחמה האלטען מיט זיי, מיט די נייע הערשער, — האבען זיי פערפיהרט א טוידט־קאמפף געגען דאס העברעער־פאלק. זיי גיעבען ארויס איין גזרה נאך דער צווייטער געגען דאס דאזיגע פאלק, פערפאלגען איהם, פערביטערן איהם דאס לעבען, פערוואנדלען איהם אין קנעכטשאפט. דעם פאלק ווערט אוממעגליך צו בלייבען אויף אנ׳ארט, זיי פיהלען זיך שוין אין עגיפטען צווישען א גאנץ פרעמדע ראסע, פרעמד און עלענד. זיי מוזען אלאנד זוכען. נאך אייניגע הונדערט יאהר לעבט אויף ביי דעם געפלאגטען פאלק א בענקעניש צו יענער געגענד, פון וואנען עס האבען געשטאמט זייערע אורעלטערן, וואו, לויט זייערע טראדיציעס, האבען זיי ווירקליכע בירגער געקאנט זיין. אין יענעם לאנד האבען זיך זייערע ערשטע קולטורעלע גיטער אנגעפאנגען צו ענטוויקלען, פון דארטען האבען זיי זייער שפראך בעקומען, דארטען געפינען זיך די קברים פון זייערע עלטערן אברהם, יצחק ויעקב. נאר **דאס** לאנד איז פאר זיי פון יהוה אליין בעשטימט געווארען!

די געוואלדיגע גלות־יסורים און די אונגעהויערע בענקשאפט נאך דעם לאנד פון די עלטערן האבען, לויט ווי איין מסורה דערצעהלט, געבראכט דערצו, אז דער שטארקסטער און דער בעסטער טייל פונ׳ם פאלק (די **בני אפרים**) האבען געפרובט מיט די **אייגענע** קרעפטען בעפרייען זיך. די בני־אפרים זענען פון אייביג אן גרויסע קריגס־לייט געווען, און פערלאזענדיג זיך אויף זייער גבורה, האבען זיי געפרובט אויפשטעהן געגען דעם שטארקען שונא. זיי האבען אבער א שטארקע מפלה געהאט. און דאס ליידען פונ׳ם פאלק, זיין עלענד און זיין טרויער זענען פיעל שטארקער געווארען ווי פריהער...

און דאס בענקענדע, ליידענדע פאלק האט זיין **גואל** געזוכט, וועלכער איז ענדליך **ערשינען**...

אין א יאהר פיער־הונדערט ארום, נאכדעם ווי די העברעער־משפחה איז אין מצרים אנגעקומען, וואנדערן זיי פון דארטען ארויס מיט דעם צוועק צוריקצוקעהרען זיך אין לאנד כנען. אין דער שפיץ פון דער וואנדערונג שטעהט דער געטליכער נביא, וואס צו איהם איז קיין גלייכען ניטא, דער וועלט־העלד און פאלקס־העלד, דער גואל פון ישראל און

דער לעהרער פון דער מענשהייט, — משה בן עמרם. די פאלקס־מסורה דערצעהלט, אז משה בן־עמרם איז דורך א נס קינדווייז אנגעקומען אין פאלאץ פון איינעם פון די פאראאנעס; דארטען האט ער זיך ערלערנט די אלע וויסענשאפטען, וועלכע עס איז מעגליך געווען צו ערלערנען אין יענער צייט, דארטען האט ער בעקומען א קעניגליכע ערציהונג. נאר ווען ער דערוויסט זיך ענדליך פון זיין העברעאישער אבשטאמונג און ווען ער בעקאנט זיך גרינדליך מיט דער שרעקליכער שקלאפען־לאגע פון זיינע ברידער, צופלאמט זיך אין זיין הארצען א אונגעהויערע ליבע און רחמנית צו זיין אונבארמהערציג געפלאגטעם פאלק, ענג ווערט איהם אין פאראאנס פאלאץ, ער ענטלויפט צו זיינע ברידער קיין גושן, העלפט זיי ציברעכען דעם יאך פון קנעכטשאפט און בעפרייען זיך אלס א זעלבסטשטענדיגעם פאלק...

„צוריק קיין כנען, אין דאס לאנד פון אונזערע עלטערן" — דאס איז געווען דער לאזונג פון דעם בעפרייטען פאלק, נאכדעם ווי משה האט איהם פון מצרים אויסגעלייזט. נאר דער וועג איז געווען א שווערער, א דורנערדאפטער.

פערציג יאהר פיהרט משה זיינע ברידער דורך א מדבר (די אראבישע וויסטע), וואו ער ערציהט זיי און פארבערייטעט זיי צו א זעלבסטשטענדיגען נאציאנאלען לעבען. דער ערשטער שריט אויף דער דאזיגער ריכטונג איז דער גרויסער וועלט־אקט פון מתן־תורה. אין דער וויסטע, ביים בארג סיני, נאך גרויסע פארבערייטונגען, וועלכע האבען דאס גאנצע פאלק פאר קדושים און טהורים געמאכט, האט משה אויף שטיינערנע טאוולען (לוחות־העדות) אויסגעקריצט די געטליכע עשרת־הדברות און עס איבערגעגעבען דעם פאלק. אין די עשרת־הדברות ווערט געטליך־קלאהר אויסגעדריקט דאס, וואס די אוראלטע העברעער האבען נאר נעבעלהאפט פארגעשטעלט זיך; עס ווערט אין זיי קלאהר אויסגעדריקט די אייגענארטיגע העברעאישע וועלט־אנשויאונג, די העברעאישע אמונה אין דעם איינציגען גאט יהוה, די עקרים פון דער העברעאישער מאראל. די עשרת־הדברות זענען אויך דער פונדאמענט, אויף וועלכען עס ווערט בעגרינדעט די נאציאנאלע איינינקייט פון די צעהנדלינגער, פון דעם אלגעמיינעם שקלאפען־יאך בעפרייטע, געזינדען און שבטים, אלס איין נאציאנאלעס גאנצעס, אלס א בעוואוסטזיניג פעראייניגטעס פאלק. —

אין דעם מדבר לערנט משה דעם פאלק זיך צוגעוואהנען צו א מלוכה־

אָרדנונג. ער ריכטעט איין אַ בית-דין, ער באַשטימט פֿאַר יעדען שבט נשיאים, שופֿטים, שוטרים, וועלכע דאַרפֿען אָבהיטען די אָרדנונג אין דער מהגה און דאָס פֿאָלק מוז זיי געהאָרכזאַם זיין. ער בויט אַ משכּן, וועלכער דערמאַנט דעם פֿאָלק שטענדיג זיין היילינגען גאָט, וואָס האָט איהם פֿון אַלע פֿעלקער אויסערוועהלט פֿאַר „אַ ממלכת כּהנים וגוי קדוש". אויסער די עשרת-הדברות, דער יסוד פֿון דער פֿאָלקס-נשמה, — ווערט דעם פֿאָלק געגעבען אַ תּורה פֿון פֿיעל געזעצען, וועלכע פֿאַסען אַרום כמעט אַלע זייטען פֿון'ם פֿרייעס לעבען און נאָרמירען די סאָציאַלע בעציהונגען, זאָגאַר דאָס פּריוואַטע לעבען פֿון יעדען מענשען, ווי אין ריין קערפּערליכען זין, אַזוי אויך אין גייסטליכען זין. דער גרונד פֿון די אַלע געזעצען זענען הויפּטזעכליך אַלגעמיינע מענשען-ליעבע, פֿאָלקס-גליק און גאָטספֿאָרכטיגקייט. פֿיעל פֿון זיי פֿיהרט משה איין בּיי דער מהגה זייענדיג נאָך אין דעם מדבר; פֿיעל פֿון זיי זענען אָבער געווענדעט נאָר פֿאַר דער צוקונפֿט, ווען דאָס פֿאָלק וועט אָנפֿאַנגען פֿיהרען אַ שטענדיגעס בּעזעצטעס לעבען אויף זיין אייגען לאַנד. צוזאַמען מיט דעם האָט משה אויך געלערנט דאָס פֿאָלק די סטראַטעגיק, פֿאָרבּערייטעט איהם צו די פֿיעל שווערע מלחמות, וואָס איהם שטעהט פֿאַר, בּיז עס וועט צו זיין ציעל קומען. אונגערטרעגליך שווער איז געוועזען משה'ס אויפֿגאַבע אין דעם מדבּר. דאָס פֿאָלק איז נאָך געווען דורכגעדרונגען מיט דער קנעכטשאַפֿט פֿון מצרים; עס האָט נישט געקאָנט רוהיג פֿערטראָגען די פֿערשיעדענע לייַדען, וועלכע האָבען איהם אינ'ם לאַנגען וועג געטראָפֿען, אין דעם נאָמען פֿון דעם הויכען ציעל פֿון דער צוקינפֿטיגער זעלבּסטשטענדיגקייט און גרויסקייט. דורשט, הונגער און פֿערשיעדענע קראַנקהייטען, וואָס דאָס פֿאָלק האָט צום מאָל געליטען אין „דעם גרויסען, שרעקליכען מדבּר", פֿלעגען בּיי איהם גאַנץ אָפֿט אַרויסרופֿען אַ בּונט געגען זיין גואל, נאָר משה מיט זיין געוואַלדיגער קראַפֿט אַלס מענשען-ערלייזער און מענשען-בּעהערשער און מיט זיין פֿייערדיגע ליעבע צו זיינע בּרידער פֿלעגט אַלעס געדולדיג אַריבּערטראָגען און שטענדיג פֿלעגט איהם געלינגען איינהאַלטען און בּערוהיגען די אויפֿגערעגטע צעהנדליג-טויזענדיגע הונגעריגע און דאָרשטיגע מאַסע...

אין די פֿערציג יאָהר, וואָס משה פֿיהרט זיינע בּרידער אין דעם מדבּר, ווייזט ער זיך אַרויס ניט נאָר אַלס געטליכער נביא, געזעצגעבער, שופֿט און מנהיג, נאָר אויך אַלס דער גרעסטער קריעגס-העלד. פֿיעל פֿעלקער, ווי עמלק, מואב, מדין און אַנדערע, בּעפֿאַלען די „בּני ישראל"

אין וועג, נאר משה האלט מיט זיי אונענדליכע מלחמות, שיצט זיין פאלק פון זיינע פיינד און מאכט פאר איהם ריין דעם וועג צו דעם „געשווארענעם לאנד". ענדליך האט משה דערפיהרט זיין פאלק ביז'ן גרעניץ פון כנען, ביז'ן מזרח-ברעג פון טייך ירדן, וואו ער האלט פון דאס-ניי אב גרויסע נצחונות אין די מורא'דיגע מלחמות מיט די בעריהמטע מלכים עוג און סחון, וועמעס לענדער (בשן און ארץ-האמורי) ער נעהמט איין.— נאר דער גרעסטער פאלקס-העלד, פאלקס-אנפיהרער און פאלקס-לעהרער האט אבער נישט זוכה געווען צו זעהן מיט זיינע אויגען, ווי זיין געליעבט פאלק ערקעמפפט זיין אוראלטעס פאטערלאנד.

לאזענדיג דעם פאלק א ריהרענדיגע צואה און בעשווערענדיג איהם זיך פעסט צו האלטען ביי זיין תורה, פון וועלכער עס איז אבהענגיג זיין גאנצע צוקונפט, שטארבט אב משה דער געטליכער מאן, ביים מזרח-ברעג פון טייך ירדן, אין טיעפען עלטער.

די אנפיהרונג איבער דאס פאלק ישראל גיט משה, פאר זיין טויט, איבער זיין העלדישען געטליך-געלעהרטען תלמיד — י ה ו ש ע ב ן-נ ו ן!

י ה ו ש ע ב ן-נ ו ן פארזעצט די הייליגע פאלקס-ארבייט, וואס זיין גרויסער לעהרער משה בן-עמרם האט אנגעפאנגען און דערפיהרט עס ביז'ן ענדע. ער פיהרט אריבער דאס פאלק ישראל איבער'ן ירדן, טרעט אריין אין לאנד כנען, פיהרט אונגעהויערע מלחמות מיט די פעלקער, וועלכע האבען בעזעסען דאס לאנד; איין און דרייסיג מלוכות האבען געהיזען א שרעקליכען ווידערשטאנד, נאר יהושע האט אלעמען מנצח געווען, א טייל איינגאנצען הרוב געמאכט, א טייל — געמאכט אונטערטעניג אונטער זיין מאכט, אבגענומען זייער ערד און בעזעצט דארט דאס פאלק ישראל. דאס גאנצע לאנד האט ער צוטיילט אויף עלף חלקים צווישען די עלף שבטים; דריטהאלבען שבטים, ראובן, גד און דער האלבער מנשה-שבט, האבען זייערע חלקים, לויט זייער אייגענעם פערלאנג, בעקומען ביי דעם מזרח-ברעג פון טייך ירדן, צו דער וויסטעניי צו, די איבעריגע האבען געטיילט צווישען זיך דאס לאנד כנען גופא; בלויז איין שבט, דער שבט לוי, האט, אויסער צעהנדליגע שטעדט צום וואהנען, קיין ערד נישט בעקומען; זיי, די בני לוי, האט נאך משה בעשטימט אלס כהנים, גייסטליכע און פאלקס-לעהרער; דאס פאלק האט זיי געדארפט אויסהאלטען, כדי זיי זאלען זיך קענען איינגאנצען איבערגעבען זייערע הייליגע פפליכטען.

ווי משה רבנו, אזוי האט זיין תלמיד יהושע אויך אין זיין פערזאן

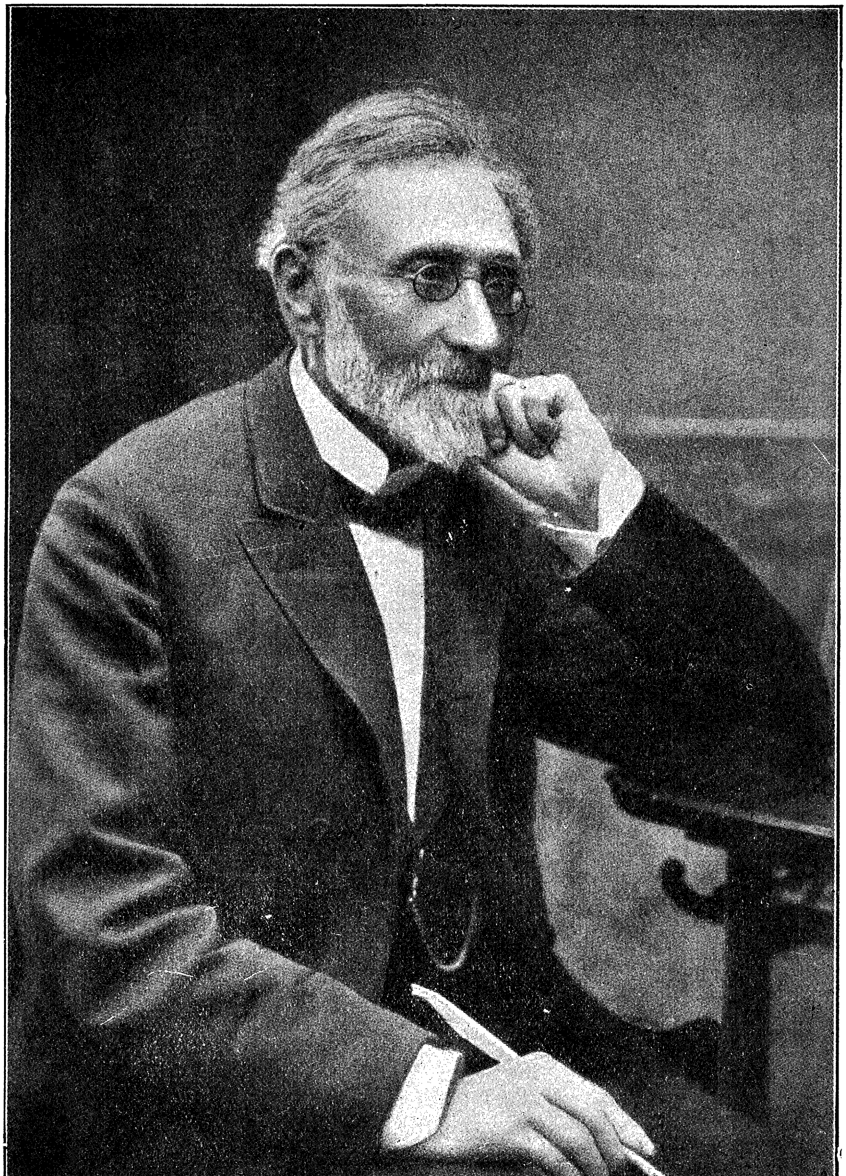

Prof. Dr. H. Graetz

שמעון סאָלאָמאָן

יוכבד און מרים פאַר׳ן איבערלאָזען משה׳ן אויפ׳ן ברעג נילוס

פֿאַראייניגט אַ גואל, פֿיהרער, קריעגס-העלד און פֿאָלקס-ערציהער. ער האָט זיך געמיהט אין פֿאָלק צו שטאַרקען זיין נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין, ערהויבען זיינע מאָראַל-רעליגיעזע בעגריפֿען, צו פֿערפֿעסטיגען זיין גלויבען. ער האָט ניט געדענקט צו שאַפֿען אַ מלוכה-צענטר פֿאַרן פֿאָלק, ווייל ער האָט געהאָפֿט, אַז די גייסטליכע איינהייט, די אַלגעמיינע געזעצען און גלויבען, וואָס זענען נאָך ביים פֿאָלק פֿעסטגעשטעלט געוואָרען פֿון משה'ס צייטען, וועלען אַפֿילו אָהן אַ מלוכה-צענטר צוזאַמענבינדען אַלע שבטים אין איין גאַנצעס, אין איין מעכטיגען נאַציאָנאַלען אָרגאַניזם. מיט דעם צוועק בויט ער אין שילה אַ משכן און אַ מזבח פֿאַר גאָט, וועלכער דאַרף זיין דער איינציגער אין דעם גאַנצען לאַנד און וועלכער דאַרף צוזאַמענקניפּען צוזאַמען אַלע הערצער פֿון גאַנצען פֿאָלק.

בעשווערענדיג דאָס פֿאָלק ניט צו פֿערלאָזען די טראַדיציעס פֿון דעם גרויסען געטליכען לעהרער משה, שטאַרבט אָב אויך דער צווייטער אָנפֿיהרער פֿון פֿאָלק, אַלט און מיעד פֿון דער אונגעהויערער פֿאָלקס-אַרבייט, אַנטרויענדיג די זקנים, וועלכע זענען געוועזען זיינע שטענדיגע מיטהעלפֿער ביי זיין לעבען, אַז זיי זאָלען אויך נאָך זיין טויט עהרליך דיענען דעם פֿאָלק;

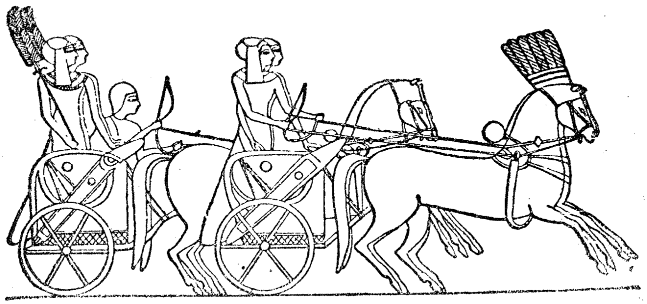

מצרישע רייטוואָגענס

א יודישער שופט

צווייטעס קאַפּיטעל

די צייט פון די „שופטים"

גלייך נאָך יהושע'ס טוידט האָבען זיך צעבוינטעוועט פערשיעדענע טיי־לען פון די איינגענומענע פעלקער און האָבען אָנגעהויבען אונטערדריקען די קינדער ישראל. די שכנות'דיגע פעלקער האָבען אָבער נישט נאָר אין פּאָלי־טישער הינזיכט געווירקט אויף דאָס יודישע לעבען, נאָר אויך אין דער מאָראַלער הינזיכט. די בני־ישראל, וועלכע האָבען זייענדיג אין עגיפּטען בשום אופן נישט אָבגעטראָטען פון זייערע נאַציאָנאַלע טראַדיציעס, ווייל זיי האָבען געפיהלט, אַז נאָר זיי, די נאַציאָנאַלע מסורות זייערע, בינדען זיי צונויף אַלס פאָלק, פלעגען איצט, זייענדיג אין אייגענעם לאַנד, זיך גאַנץ לייכט אָבזאָגען פון זייערע אייגענע מסורות און מנהגים, מיינענדיג, אַז דאָס לאַנד איז אַלץ, אַז זייענדיג אין אייגענעם לאַנד, איז שוין דער קיום פון פאָלק ממילא זיכער. דערצו האָט די נאַטור געמאָהנט איהרס. ביז איצט האָט דאָס יודישע פאָלק נאָך קיין קינדהייט ניט געהאַט. אין מצרים האָבען זיי זיך פעסט געהאַלטען ביי זייער אַלטען גאָט פון אַברהם, אין דער מדבר זענען זיי שטענדיג געווען אונטער דעם שטרענגען געטלי־ליכען אויג פון משה, און נאַכהער — פון יהושע. איצט אָבער, נאָך יהושע'ס טוידט, זייענדיג אין אַ פרייַ, ליכטיג לאַנד, האָט זיך אין זיי די פאָלקס־קינדהייט ערוועקט. די נעטצענדינערייַ איז אַזוי צוגעפּאַסט צו דער קינדהייטס־צייט פון אַ פאָלק. עס דערזעהט די זון — פערגעטערט עס

זי. אזוי הויבט עס אן צו דינען צום בעל (דעם גאט פון זון). עס דערזעהט פערשידענסטע נאטור-קרעפטען, וועלכע דערוועקען אין איהם פון איין זייט קינדער-שרעק, פון דער צווייטער זייט — קינדער-פרייד און קינדער-התפעלות און עס פערגעטערט געוועהנליך אט די אלע קרעפטען. אט אזוי וועוערען ביי די בני ישראל פיעל געטער ווי ביי זייערע שכנים.

אויף אזא אופן פערגעסט דאס פאלק זיין טראדיציאנאלען גאט יהוה און נעהמט אן פרעמדע קולטוס'ן און די זקנים, וואס יהושע האט זיי איבערגעלאזען אויף זיין ארט, זענען גאנץ הילפלאז צו קעמפפען געגען די שלעכטע מעשים פון פאלק. יעדער שבט דיענט צו יענע געטצען, וועלכע זענען געשעצט ביי יענע פעלקער, מיט וועלכע ער קומט אין נאהענטע בעציהונגען. דורך דעם פערליערט דאס פאלק ביסלעכווייז דעם בעוואוסטזיין פון נאציאנאלער איינינקייט, וועלכע האט זיך דאן געקאנט קאנקרעט אויסדריקען בלויז אין דער אלגעמיינער אמונה, ווייל אין דעם פאליטישען זין זענען די אלע צוועלף שבטים געוועזען גאנץ דעצענטראליזירט, גאנץ אבגעזונדערט איינער פון דעם צווייטען. די יודישפיינדליכע שכנים האבען פון אזא מצב נאר אויסגעשפיעלט. אנשטאט צו קעמפפען געגען די פיינדליכע שכנים מיט די אלע פעראייניגטע פאלקסקרעפטען, האט יעדער שבט געמוזט אליין בעשיצען זיין ערד געגען די שונאים, אליין פיהרען דעם קאמפף פאר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. נאטירליך, אז איינצעלנע שבטים מיט זייערע בעגרענעצטע קרעפטען וואלטען נישט געקאנט ביישטעהן געגען אזעלכע שטארקע פעלקער, ווי מדין, פלשתים, עמלק און אזוי ווייטער, וועלכע פלעגען אהן אויפהער בעפאלען דא דעם, דא יענעם שבט, און ווער ווייסט, אויב פון די בני ישראל וואלט דאן א שריד ופליט געבליבען, ווען פון צייט צו צייט זאלען דאן נישט אויפשטעהן איינצעלנע פערזאנען מיט גרויסען העלדענמוטה און מיט פייערליכע רעליגיעז-נאציאנאלע געפיהלען און זאלען נישט וועקען אין פאלק זיין בעוואוסטזיין און נישט רופען איהם צו דעם גאט פון זיינע עלטערן, צו איינינקייט, צו נאציאנאלע ברודערשאפט און קאמפף מיט דעם אדער יענעם פיינד. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט פון פיעל אזעלכע העלדען, פון וועלכע עס צייכענען זיך איבערהויפט אויס: עתניאל בן-קנז (דער ערשטער שופט), דבורה הנביאה, גדעון, יפתח, שמשון און פיעל אנדערע. אין דער צייט פון דער אויסערליכער געפאהר צוליעב די פיינדליכע פעלקער, פלעגען זיי פעראייניגען א געוויסען טייל פונ'ם יודישען פאלק און ארויסטרעטען אין מלחמה מיט די שונאים, און א דאנק זייער גרויסער מסירות-נפש,

גלויבען, פעסטקייט, העלדישקייט און שטארקע ליעבע צום פאלק, פלעגען זיי דאס מערסט אבהאלטען גלענצענדע נצחונות. ביים פאלק פלעגט עס אויסהויבען זיינע נאציאנאלע געפיהלען און דאן פלעגט עס פון דאס-ניי קעהרען זיך צו זיין אלטערטהום, צו זיינע נאציאנאלע טראדיציעס, פלעגט זיך אומקעהרען „צום גאט פון זיינע עלטערן". יעדער העלד, העמען דאס פאלק האט נעהאט צו פערדאנקען אין זיין נאציאנעלע ערוואכונג, פלעגט זיין זעהר געאכטעט; דאס פאלק פלעגט איהם צייט זיין לעבען זיין זעהר געהארכזאם און ער פלעגט אנגערופען ווערען „שופט" (ריכטער). דער פעריאד פון די „שופטים" (ריכטער) האט געדויערט א משך פון דריי הונדערט יאהר.

די ווירקונג פון יעדען שופט באזונדער איז נישט קיין דויערהאפטע, נישט קיין פעסטע. דאס מערסט ענדיגט זי זיך מיט'ן אבשטארבען פונ'ם העלד. דאן צופאלט זיך דער פעראייניגטער טייל פונ'ם פאלק פון דאס-ניי און פאלט ווידער אונטער דער ווירקונג פון די ארומיגע פעלקער. עס ווערט ווידער פערגעסען דער גאט פון ישראל און זיין הייליגע תורה, יעדער שבט בעקומט זיין אבגאט מיט זיין קולטוס — און דער פערבאנד צווישען פאלק ווערט פון דאס-ניי פונאנדערגעריסען.

דאן פאסירט צום לעצט פון דעם שופטים-פעריאד אין דעם לעבען פון די בני ישראל א געשיכטע, וועלכע איז פאר זיך א גאנץ געוועהנליכער פארפאל און טראגט, דוכט זיך, נאר א פריוואטען כאראקטער און דאך האט זי געהאט א גרויסע מאראלישע בעדייטונג פאר'ן גאנצען פאלק. אין שטאדט גבעה, אינ'ם טייל לאנד פון שבט בנימין, פאהרט דורך א יונגער מאן מיט זיין שענער קעפ'ס-פרוי און, אזוי ווי עס איז גראד נאכט געווארען, מוז ער דארט בלייבען נעכטיגען. א קאמפאניע „שאלקהאפטיגע מענשען" דערוויסען זיך וועגען דער שענער קעפס-ווייב, קומען זיי און רויבען זי מיט געוואלד אוועק פון מאן, שענדען איהר, פייניגען איהר א גאנצע נאכט. צו מארגענס לאזען זיי די געפייניגטע פרוי אב צו איהר מאן, נאר זי שטארבט אויפ'ן שוועל פון גרויס יסורים און שאנד. — ביי וועלכען פאלק האט עס אזעלכעס נישט פאסירט? העכסטענס וואלט עס ביי זיי ארויסגערופען א נקמה-געפיהל ביי דער פאמיליע פון דעם אומגליקליכען פאר-פאלק. ביי די בני ישראל האט דער פאקט געוועקט דעם פאלקס-געוויסען, ער האט ארויסגערופען א שרעקליכע פאלקס-בעוועגונג. ער האט ארויסגערופען א געוואלדיגען פ א ל ק ס-צארן און א פאלקס-פעראייניגונג. די באזונדערע, אבגעטיילטע שבטים האבען מיט אמאל דערפיהלט זייער

אָבשטאַמונג, זיי האָבען מיט אַמאָל דערפיהלט, אַז זיי זענען קינדער פון איין פאָלק און פון איין גאָט, וואָס האָט פיינד זינד און עולות. זיי האָבען, לויט ווי די פאָלקס-מסורה דערצעהלט, פונאַנדערגעשניטען דעם קערפער פון דער געשענדעטער פרוי און פונאַנדערגעשיקט די חלקים פונ'ם קערפער צו אַלע שבטים. און דאָס איז געטהון געוואָרען*), ניט נאָר אום צו ערוועקען נקמה-געפיהלען, נאָר אויך אַלס סימבאָל, אום צו בעווייזען, אַז אַלע שבטים דאַרפען זיין איינס, ווי איין גוף, און אַז יעדער שבט בעזונדער, ווען ער קומט ניט צו די איבעריגע שבטים צו הילף, איז עס ווי אַן אָבגעשניטענער אבר.

צעהנדליגע טויזענד פון אַלע שבטים האָבען זיך פעראייניגט, בעוואָפענט און אַרויס אויף מלחמה ניט נאָר אויף די איינציגע אויסגעלאַסענע חברה-לייט, ניט נאָר אויף דער שטאָדט גבעה, נאָר אויף דעם גאַנצען שבט בנימין! דאַן קוקט זיך דאָס פאָלק אַרום און זעהט ווי נידעריג ער איז גייסטליך געפאַלען, זוכט די אורזאַכע פון דער מאָראַלישער ערנידערונג און געפינט עס ענדליך: אין דער שלעכטער ווירקונג פון די אַרומיגע פעלקער! פון דאַן אָן בעמערקט זיך אַ מאָראַלישע איבערקעהרעניש בייים פאָלק: ער ווענדעט זיך צוריק צום גאָט פון זיינע עלטערן מיט דער טיעפסטער אמונה. דאָס געטצענדינערייַ, אַלס אַן'אַלגעמיינע פאָלקס-ערשיינונג, פערשוואונדעט אויף אַ לאַנגע צייט, דאָס גאַנצע יודענטהום ווערט דורכגעדרונגען מיט אַ שטילען פרומען גייסט**).

די מאָראַלישע איבערקעהרעניש, וועלכע האָט אָנגעגריפען דעם יודישען פאָלק נאָך דער געשיכטע פון „פלגש בגבעה", ברענגט מיט זיך אויך אַ געוויסע ענדערונג אינ'ם אינערליכען סאָציאַלען לעבען פון פאָלק. די אַלע שבטים ווערען צוזאַמענגעהעפט אַלס איין גאַנצעס דורך איין גאָט, דער משכן פון שילה, וואָס איז נאָך אויפגעשטעלט געוואָרען אין יהושע'ס צייטען, בעקומט אין יודישען לעבען די גרעסטע בעדייטונג אַלס אַן'אַלגעמיינער פאָלקס-צענטער. דער שופט און אָנפיהרער בייים פאָלק ווערט דער כהן (עלי הכהן) וועמעס אויטאָריטעט גרינדעט זיך ניט אויף זיינע העלדישע טהאַטען און פערדינסטען פאַר'ן פאָלק, נאָר אויף זיין פרומקייט און גאָטס-

*) ווי דער גאון מלבי"ם האָט זעהר ריכטיג בעמערקט.

**) דער „סדר עולם" וויל האָבען, אַז די מעשה פון „פלגש בגבעה" האָט פאַסירט אין אָנפאַנג פונ'ם שופטים-פעריאָד, אין דער צייט פון עתניאל בן קנז; מיר האָבען זיך דאָ געהאַלטען דעם סדר פון תנ"ך.

פאַרכטיקייט. און ווען דער ביזעסטער יודישער שונא, די פלשתים, באַפאַלט צו יענער צייט די יודען, געהען שוין אין קאמפף פער דער נאַציאָנאַלער פרייהייט נישט בלויז געוויסע טיילען, נאָר דאָס גאַנצע פאָלק, פון אַלע עקען פון לאַנד, מיטנעהמענדיג מיט זיך „די זיכערסטע שיטצונג" זייערע — דעם געטליכען אָרון, מיט די לוחות-העדות, וואָס פלעגט שטענדיג זיך געפינען אין משכן פון שילה.

די מפלה, וואָס יודען האָבען אין עליס צייט געהאַט אין שטרייט מיט די פלשתים און דאָס, וואָס דער הייליגער אָרון מיט די לוחות זענען אַריינגעפאַלען אין געפענגעניש ביים שונא אין די הענד, און שילה מיט'ן משכן זענען הרוב געוואָרען, האָט ביים פאָלק גאָרנישט אָבגעשוואַכט זיין פרומקייט. אַדרבא, ער האַלט זיך נאָך פעסטער אָן גאָט. „ויּנהו בני ישראל אחרי ד'" — די קינדער פון ישראל האָבען זיך געצויגען (אָדער: געבענקט) נאָך גאָט — אַזוי דערצעהלט אונז די מסורה פון יענער צייט. דאָס בעווייזט, אַז די יודישע גאָטס-פאַרכטיגקייט ווערט אַלץ מעהר אַנאָנימע.... אַניאָרגאַנישע.

און דאַן האָט זיך אין דעם לאַנד פון ישראל גענומען בעווייזען די וואונדערבאַרע נבואה-ערשיינונג, אָט די ערשיינונג, וועלכע די מענשהייט קאָן פאַר ביז איצט ניט בעגריפען, — אַלס אַ פאָלקס-ערשיינונג. ביז איצט זענען נאָר געוועזען נביאים יהידי סגולה, משה, זיין שוועסטער מרים, אלדד, מידד, וכהימה, איצט אָבער האָבען זיך אָנגעהויבען בילדען גאַנצע גרופּעס פון נביאים, מענשען מיט איבערנאַטירליכע נייגונגען און עמפפינדונגען, וועלכע אין זייער געטליכען עקסטאַז פלעגען זיי אַלץ פערגעסען אין דער וועלט און מאַכען אויך אַנדערע פערגעסען אַלעס אין דער וועלט. אַזוי, למשל, געהט דער יונגער מאַן זוכען די עזלען פון זיין פאָטער, וועלכע זענען פערלוירען געגאַנגען, טרעפט ער אַ פראָצעסיע נביאים, וועלכע געהען „מיט האַרף און פויק און פלייט און פידעל און זאָגען נביאות", — „בעגליקט אויף איהם, איף דעם יונגען מענשען, אויך דער גייסט פון גאָט, פערגעסט ער אָן זיין שליחות, הויבט אויך אָן צו זאָגען נביאות און ווערט גאָר אַן אַנדער מענש". אָדער, אין די שפּעטיגערע פעריאָדען, שיקט דער מלך זיינע דינער נאָכיאָגען זיין פערזענליכען פיינד. בעהאַלט זיך דער פיינד צווישען אַ חברה נביאים; קומען אָן דעם מלך'ס דינער צו די נביאים, ווערען זיי בעגייסטערט, פערגעסען זיי נאָך וואָס זיי זענען אַהערצו געשיקט געוואָרען און הויבען אָן נביאות צו זאָגען; שיקט דער מלך נייע און נייע דינער, פאַסירט

מיט זיי דאָס זעלבע, וואָס מיט די ערשטע; געדט שוין דער מלך אליהן
צו פאַנגען זיין פיינד, פאַסירט מיט איהם וואָס מיט זיינע דינער, און ער
פערגעסט נאָך וואָס ער איז אהער געקומען.

די נביאות אין ערשטען פּעריאָד איז געווען נישט בלויז אַ מיסטיש־
פּאָעטישע בעוועגונג, נאָר אויך אַ פּראַקטישע. אין זייער טיעפער אמונה
און געטליכער איבערצייגונג האָבען די ערשטע נביאים נישט אנערקענט
קיינע נאַטור־געזעצען. דער אמת'ער נביא, דער אמת'ער הייליגער מאַן,
לויט דער מיינונג פון די ערשטע נביאים, ווערט פון גאָט בעשאָנקען
מיט דער העכסטער שעפּפערישער קראַפט; זיין מאַכט ווייסט קיינע בע־
גרענצונגען נישט. זיין וואָרט איז אַ געזעץ און ער קען די גרעסטע וואונדער
שאַפען: ער קען לעבעדיג מאַכען טויטע; ער קען טרוקען מאַכען א
טייך, ער קען אָנצינדען אַ שטיין און אַז. וו. אַט אַזעלכע נביאים בעלי־
מופת (וואונדער ווייזער) זענען געווען פיעל צו יענער צייט אין אַ משך
פון איינינע הונדערט יאָהר. אנגעהויבען האָבען זיי זיך מיט שמואל הנביא
און געענדיגט כמעט מיט אלישע'ן.

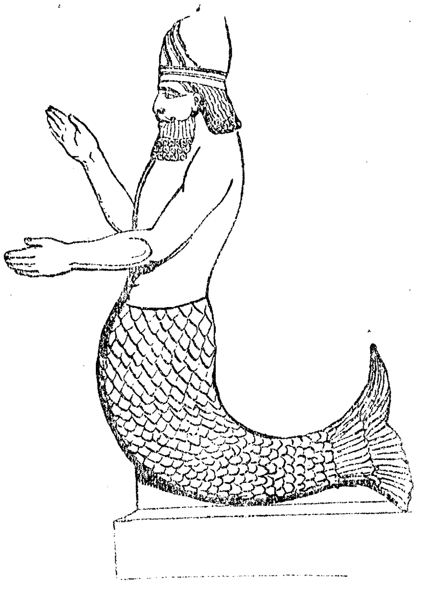

דגון — אָבגאָט פון די פלשתים

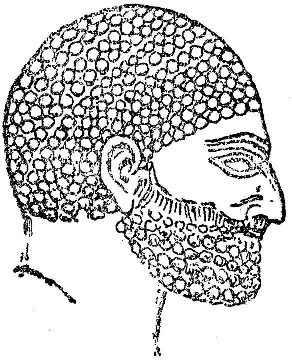

אַ ישְׂרְאֵלִי

דריטעס קאַפּיטעל

שמואל הנביא

חנה, שמואל הנביא׳ס מוטער — ווי די מסורה דערצעהלט — איז געווען זעהר אַ גאָטספאָרכטיגע, נאָר געפּלאָגטע פרוי; לאַנג האָט זי קיין קינדער נישט געהאַט. קומענדיג אין משכן אין שילה, פלעגט זי ביטערע טרעהרען פאַר גאָט פערגיסען, ער זאָל איהר שטים פערנעהמען און צו איהר פיין זיך צוקוקען. איינמאָל האָט עלי הכהן בעמערקט, ווי זי וויינט, האָט ער זי אויסגעפרעגט, האָט זי איהם איהר ביטער האַרץ דערצעהלט. דאַן האָט עלי זי געבענשט, אַז איהרע טרערען זאָלען פאַר גאָט קומען און איהרע תפלות זאָלען אָנגענומען ווערען. אין אַ יאָהר אַרום האָט חנה ווירקליך אַ זוהן געבוירען, וועלכען זי האָט געגעבען אַ נאָמען „שמואל“, וואָס איז טייטש „דער אויסגעבעטענער פון גאָט“. נאָר חנה האָט נישט געוואָלט איהר איינציגעס, „פון גאָט אויסגעבעטענעס קינד“, אָבגעבען דעם וואָכענדיגען לעבען, זי האָט אים גאָט געשאָנקען, נאָך פון געבאָרען־טאָג אָן פאַר אַ נזיר געמאַכט און אין שילה איהם געבראַכט, ער זאָל פאַר גאָט אין משכן בעדיענען. אין דעם הייליגטום פון שילה האָט זיך שמואל אויפגעהאָדעוועט, פרום און גאָטספאָרכטיג אין זיין לעבען געווען, און נאָך אַ יונגעס קינד איז שמואל געווען, ווען גאָט האָט זיך צו איהם צום ערשטען מאָל ענטפּלעקט און איהם פאַר זיין נביא אויסדערוועהלט. און פאַר אַ פיהרער פון גאַנצען פאָלק ישראל בעשטימט.

א׳ א׳ אֲבֶּע – דבוֹרה הנביאה

שמואלס נאָמען ווערט בעוואוסט ביים גאַנצען פאָלק „פון דן ביז באר שבע", ד"ה, פון איין עק לאַנד ביזן צווייטען, ער ווערט הורכאוים גע‌אַכטעט און בעליעבט. ער ווערט דער אמת'ער יורש פון משה בן עמרם און יהושע בן נון. מיט זיין אויטאָריטעט פעראייניגט ער אַלע יודען אין לאַנד; ער איז דער מלחמה-העלד און גייסטליכער לעהרער. ער פיהרט גרויסע מלחמות מיט דעם געפעהרליכסטען אידישען פיינד פון יענער צייט, מיט די פלשתים, צוקלאַפט זייער היל פערהאַפט ביי זיי א שטיק לאַנד, אַזוי אַז די פלשתים לאָזען שוין א לענגערע צייט צורוה די בני ישראל. ער פאָהרט אַרום איבער'ן גאַנצען לאַנד און לערנט דאָס פאָלק, משפט זיי צווישען אַנאַנדער, וואָרצעלט אוים נאָך די איבער-געבליבענע נייגונגען צו געטצענדינערייַ און אַז. וו.

אין פאָליטישען הינזיכט האָט זיך שמואל אויך געהאַלטען ביי דער זעלבער מיינונג, וואָס יהושע. קיין פאָליטישען צענטער האָט ער נישט געשאַפען; דאָס גאַנצע פאָלק דאַרף פעראייניגען זיין איינציגער גאָט. זיין אַלגעמיינע תורה. שמואל איז זאָגאַר געווען א געגנער פון אַנאַלגעמיי-נעם קאָנקרעטען גייסטליכען צענטער. אין זיין צייט האָבען די פלשתים אומגעקעהרט דעם „געטליכען ארון" קיין ארץ ישראל, נאָר אַזוי ווי שילה איז שוין לאַנג חרוב געווען, האָט דאָס פאָלק דעם ארון אַוועקגעשטעלט אין „קרית-יערים"; דאָרט האָבען זיך צוזאַמענגעקליבען א גרופע כהנים, וועלכע האָבען געוואָלט דעם ארון היטיין און אין משכן בעדינען. שמואל האָט אָבער דערויף ווייניג געאַכטעט; ער האָט אין איינינע ערטער מזבחות געבויט, וואָס יהושע און די זקנים האָבען אין זייער צייט אַזוי שטרענג פערבאָטען, און אומעטום קרבנות מקריב געווען. דערצו נאָך האָט ער קלענער געמאַכט דעם אויטאָריטעט פון כהנים בכלל. אין דער צייט, וואָס שמואל האָט פערבראַכט אין שילה, האָט ער זיך איבערצייגט, אַז א טהייל פון די כהנים זאָרגען זיך גאָרנישט פאַר דער פאָלקס-ערציהונג, נאָר סטאַרען זיך אַלץ מעהר מתנות-כהונה צו בעקומען. שמואל האָט פערשטאַנען, אַז דאָס אונגליק שטעקט אין דעם, וואָס די פאָלקס-לעהרער זענען פריוויי-לעגירטע, וואָס דאָס פאָלקס-לעהרערייַ געהט ביי אונז בירושה און ברייננט גרויסע רוחים. דאַן האָט ער בעשאַפען, אַלס געגענקראַפט געגען די כהנים, א נייע אינסטיטוציאָן — די „בני הנביאים", וועלכע האָבען געוואָלט אויף זיך נעהמען די מיסיאָן צו לערנען דאָס פאָלק און צו ערציהען איהם. איינער פון די בני הנביאים האָט געקענט זיין יעדער וואָס טראָגט אין זיך גאָטס-גייסט, פיהרט א הייליגעס לעבען און קעמפט פאַר'ן אמת.

באַלד אַנערקענט דאָס פאָלק דעם אונטערשיד פון דעם פּריוויליגירטען כהן ביז דעם ווירקליך בעגייסטערטען פאָלקס-לעהרער; די „בני הנביאים" בעקומען אַלץ מעהר אַ בעדייטענדען אויטאָריטעט אין לאַנד און די כהנים ווערען אויף אַ היפּשע צייט כמעט ווי פערגעסען.

די אַלע שמואל הנביא׳ס רעפאָרמען האָבען געהאַט זעהר אַ גרויסע בעדייטונג. פון איין זייט האָט ער צובראָכען דעם איינציגען קאָנקרעטען צענטער, דעם גייסטיגען צענטער ביי׳ם פאָלק. פון צווייטען זייט אָבער ווערט די יודישע אמונה אַלץ מעהר ריין פון די ערשטע געצענדינערישע בעגריפען. די מזבחות אין מצפה און רמה און גבעה און אַז. וו. דער-ווייזען, אַז גאָט איז גאָרנישט צוגעבונדען צו איין אָרט, אַז מען קאָן גאָט דינען אומעטום. ווייטער האָט דאָס, וואָס יעדער האָט געקאָנט אומעדום ברייננגען אַ קרבן, בכלל געמאַכט קלענער דעם גאַנצען ענין פון קרבנות, אַלס די העכסטע אַרט פון גאָטעס-דיענסט. און ענדליך ערלויבט זיך שוין שמואל אַרויסצוזאָגען די מיינונג: „צי פערלאַנגט דען גאָט די עולות און די זבחים, אַזוי ווי ער פערלאַנגט, אַז מען זאָל געהאָרזאַם זיין צו זיין שטים? וואָהרליך, געהאָרזאַמקייט איז פיעל בעסער פאַר אַ קרבן, דאָס פערנעהמען גאָט׳ס שטים — פון די פעטסטע רינדער"...

דאָס גאַנצע לעבען, ביזן טיפען עלטער, האָט שמואל הנביא געלערנט דאָס פאָלק און געקעמפפט פאַר זיין זעלבסטשטענדיגקייט. זיין הויפט שטרעבונג איז געווען צו מאַכען פון פאָלק ישראל אַ ממלכת כהנים וגוי קדוש, ד"ה אַ הייליג פאָלק, וועלכעס זאָל ווערען געפיהרט דורך די הייליגע לייט ווי די „בני הנביאים". די היסטאָרישע נויטווענדיגקייט האָט אָבער געפיהרט דערצו, אַז דאָס יודישע פאָלק זאָל שאַפען אַ פעסטע צענטראַליזירטע פּאָליטישע מאַכט, ווען נישט וואָלט עס קיין קיום נישט געקאָנט האָבען. די פלשתים, וועלכע האָבען פריהער געבילדעט פיעל אָבגעזונדערטע קליינע מלוכה׳לעך, האָבען זיך אין די לעצטע שמואל׳ס יאָהרען צווישען זיך כמעט אינגאַנצען פעראייניגט, כדי צו קעמפפען מיט ישראל; די עמונים, די עמלקים האָבען זיך אויך אַלץ מעהר פערפעסטיגט; דאָס יודישע פאָלק האָט געמוזט זיך צוגרייטען צו אַ דויערהאַפטען און שווערען קאַמפף. זעלבסט-פערשטענדליך, אַז אַזאַ קאַמפף קאָן אַ פאָלק פיהרען נאָר מיט אַן אָרגאַניזירטען חיל, וועלכער זאָל זיין גוט בעוואָפענט, גוט געלערנט, און זאָל זיין שטענדיג גרייט צו מלחמה, אונטער אַן אַלגעמיינן אַנערקענטער אויטאָריטעט. די אַנערקענונג האָט זיך אַלץ טיעפער איינגעוואָרצעלט ביי׳ם פאָלק און ענדליך האָט זי זיך אויסגעדריקט אין אַ גאַנץ דייטליכער פאָרם. —

ווען שמואל איז אלט געווארען און זיינע זיהן יואל און אביה, וועלכע זענען נישט געשטאנען אויף אזא הויכע מדרגה ווי זייער פאטער אין גרויסקייט און ערליכקייט, האבען געוואלט ווערען שופטים, האט דאס פאלק זיך פערזאמעלט ארום שמואל הנביא און האבען פון איהם געפאדערט ער זאל אין לאנד בעשטעטיגען א שטענדיגען מלך. אזא פאדערונג איז פאר שמואלן געווען גאר אונערהאפט און איהם האט עס זעהר געקרענקט. ער האט געוואלט, אז זיין פאלק זאל זיין פריי נישט נאר אויסערליך, נאר אויך איננערליך. דאס פאלק ישראל דארף נישט זיין אונטערטעניג ניט נאר א פרעמדען מלך, נאר זאגאר אן אייגענעם מלך; נאר דער יודישער גאט אליין בעדארף געוועלטיגען איבער יודען און זיין געוועלטיגקייט דארף ער זיך מיט קיינעם נישט טיילען! שמואל הנביא האט געוואלט הירקען אויפ'ן פאלק מיט דעם, וואס ער האט מיט שרעקליכע פארבען געשילדערט פאר זיינע אויגען די אונערבארמליכע אויספיהרונג פון די דעספאטישע הערשער צו יענער צייט, ווי זיי דריקען דאס לאנד, ווי זיי רויבען, ווי זיי טוידטען אהן קיין שום פעראנטווארטליכקייט, ווי זיי פערשקלאפען דאס פאלק, נעהמען אב זיינע קינדער אלס דיענער און זיינע טעכטער אלס דיענסטען, לעגען ארויף גרויסע צינזען, רויבען זיין אייגענטום און אז. וו. — עס האט אבער נישט געהאלפען די שטראף־רייד, זאגאר די קללות פון אלטען נביא, העלד און פאלקס־לעהרער. דאס פאלק איז געווען טיעף איבערצייגט אין דער נויטיגקייט פון א נייער מלוכה־ארדנונג אין לאנד און עס האט געטענה'ט: „ניין, נאר א מלך מוזען מיר האבען. דאן וועלען מיר זיין גלייך מיט אלע פעלקער. אונזער מלך וועט אונזער שופט זיין, ער וועט זיך שטענדיג פאר אונז מיהען און אונזערע מלחמות וועט ער פיהרען!“...

ענדליך מוז זיך אונטערגעבען דער אלטער פאלקס־פיהרער, ער מוז ערפילען דעם אלגעמיינעם פערלאנג פון פאלק, דאס לאנד פון ישראל טרעט אריין אין א נייעם פאזיס פון — א מלוכה־ארדנונג. עס ווערט געשאפען אן אלגעמיינער פאליטישער צענטר אין לאנד, וועלכער בינדט צוזאמען אלע טיילען פונ'ם פאלק און שאפט א שטארקע ארגאניזירטע מלוכה־קראפט, וואס איהר בעדייטונג וואקסט אלץ מעהר און מעהר אין דעם פאליטישען לעבען פון די פעלקער אין דער אלטער קליין־אזיען.

פיערטעס קאַפּיטעל

דער מלך שאול

דער ערשטער מלך, וואָס איז אויסגעקליבען געוואָרען ביי די בני ישראל מיט דער מיטווירקונג פון שמואל הנביא, איז געוועזען שאול בן־קיש פון שבט בנימין, אַ געוועזענער ערד־אַרבייטער. שמואל האָט זיך, וואַהרשיינליך, דערום אָבגעשטעלט אויף דעם זוהן פון קיש, ווייל פון איין זייט האָט זיין נידעריגע אָבשטאַמונג „פון דער אָרעמסטער משפחה פון דעם יונגסטען שבט" איהם, דעם ערשטען מלך, געזאָלט אָבהאַלטען פון דעם געוועהנליכען דעספּאָטישען שטאָלץ; פון דער אַנדערער זייט איז שאול געווען בעגאַבט מיט די העכסטע מעלות: וואונדערליך שען, אַ אונגעוועהנליכער העלד ווי אויך אַ אונגעוועהנליכער ענו, אַ דרייסטער און אַניאונגענדליך גוטער מענש, אַ איינפאַכער ערד־אַרבייטער מיט גרויסע נייגונגען צו נבואה. אָט אַזאַ מלך האָט ווירקליך געקאָנט זיין איבערגעגעבען מיט׳ן גאַנצען לעבען די אינטערעסען פונ׳ם פאָלק, שעצען איהם און מדריך זיין, נישט זוכענדיג אין זיין הויכער מאַכט קיין אייגענע נוצען; שמואל וואַהרשיינליך האָט אויך געהאָפט, אַז אַזאַ מענש ווי שאול בן־קיש לויט זיינע אַלע איבענדערמאַנטע אייגענשאַפטען וועט זיין **שטענדיג אָבהענגיג פון דעם נביא.**

נאָכ׳ן זאַלבען האָט זיך דער מלך צוריקגעקעהרט צו זיין פעלד און צו זיין אַקער, צו זיין פריהערדיגער איינפאַכער לעבענס־אַרט. אַ טייל פונ׳ם פאָלק, וועלכע האָבען זיך פאָרגעשטעלט דעם טיפּוס פון די אַרומיגע מלכים, האָבען נישט געגלויבט אין שאולס פעהיגקייטען צו געוועלטיגען איבער׳ן לאַנד און האָבען איהם זאָגאַר פעראַכט אין האַרצען.

נאָר באַלד נאָך זיין זאַלבונג האָט דער יונגער מלך געהאַט די

מעגליכקייט צו דערוויזען, אז טראץ דעם, וואס אין זיין אלטעגליכען לעבען איז ער שטענדיג געווען א רוהיגער מענש און א גרויסער עניו, האט ער דאך געקאנט אויפפלאקערען מיט דעם הייליגסטען פייער פון פאלקס-ליבע, ווען עס האט זיך געהאנדעלט וועגען די אינטערעסען פון זיין לאנד. די עמונים האבען זיך פערזאמעלט אויף מלחמה אויף דער יודישער גרענעץ-שטאדט יבש-גלעד און האבען איהר בעלאגערט. די איינוואהנער פון יבש-גלעד האבען זיך געמוזט אונטערגעבען דעם פיינד, נאר די ווילדע עמונים האבען נישט געוואלט אננעהמען די אונטערטעניגשאפט פון יבש-גלעד, כל זמן די איינוואהנער וועלען זיך נישט לאזען אויסשטעכען דאס רעכטע אויג אלס צייכען פון טרייער קנעכטשאפט: אויב נישט — האבען זיי גע-דראהט — וועט קיינער פון שטאדט קיין לעבעדיגער נישט בלייבען. די בעלאגערטע האבען געשיקט שלוחים צום יונגען מלך שאול אין הויפט-שטאדט גבעה און הילף געבעטען. דער מלך איז אויפגערעגט גע-ווארען הערענדיג די רייד פון די שלוחים, האט גענומען א רינד, איהם צו-שניטען אויף צוועלף שטיקער און צושיקט דורך די זעלביגע שלוחים צו אלע שבטים פון ישראל מיט די ווערטער: „ווער עס וועט נישט געהן נאך שאולן און שמואלן אין דער מלחמה, וועל איך אזוי טהון צו זיינע רינדער!“ דאס פאלק האט פערנומען די שטים פון זיין מלך און אלע, ווי איין מאן, האבען זיי זיך פעראייניגט אונטער דער אנפיהרונג פון שאולן. א גרויסע, בעגייסטערטע מחנה האט שאול ארויסגעשטעלט געגען די עמוניער און מיט דעם גרעסטען העלדענמוטה האט ער געקעמפפט געגען דעם שונא, וועלכען ער האט חירקליך א טוידט-קלאפ געגעבען.

מיט דעם גלענצענדען נצחון, וואס שאול האט אבגעהאלטען אויף דעם יודישען פיינד, האט ער זיך געשאפט די ליעבע און די אכטונג פון גאנצען פאלק אהן אונטערשייד. דאס פאלק האט זיך צונויפגעזאמעלט אין שטאדט גלגל צו פייערען שאול'ס טריאומף און צו בעניייען זיין אויס-וואהלונג אלס מלך. דא האט שאול אויך געהאט די מעגליכקייט ביי זיין גרויסער דרייסטיגקייט ארויסצואווייזען זיין טיעפסטע גוטהערציגקייט. דאס פייערענדע פאלק, פרעהענדיג זיך מיט זיין העלד און שיטצער, האט זיך געוואלט ביי דער געלעגענהייט נוקם זיין אן די, וואס האבען צו ערשט געהאט ארויסגעוויזען זעהר פעראכטונג און האס צום אויסערוועהלטען מלך. עס האט אבער דער יונגער מלך ניט דערלאזען קיינע בלוטפערגיסונג און דארט, וואו ער האט געוויזען זיין העלדענמוטה אויסצוראטהען די שונאים פון זיין פאלק, האט ער אויך בעוויזען זיין העלדענמוטה צו שענקען

זײַנע פֿערזענלעכע שונאים. „עס זאָל קײנער ניט געטױט װערן הײַנטיקן טאָג — האָט דער העלד אױסגעשריִען צום פֿאָלק — דען הײַנטיקן טאָג האָט גאָט זײַן ישועה געבראַכט זײַן פֿאָלק ישראל"...

נאָך דער מלחמה מיט די בני עמון האָט זיך שױן שאול ניט אומגעקערט צו זײַן פֿעלד. די אַנערקענונג פֿון זײַנע פֿליכטן צו זײַן פֿאָלק דרינגט אַלץ מער אַרײַן אין זײַן האַרצן; ער פֿאַרשטײט, אַז כּדי דאָס פֿאָלק זאָל אַ קיום האָבן צװישן די אַרומיקע פֿײַנדלעכע שכנים, מוז עס אױף אַ געװיסער צײַט פֿון אַ פֿרידלעכעס ערד־אַרבעטער־פֿאָלק װערן אַ קריגס־פֿאָלק; דאָס שװערד מוז אױף אַ צײַט די סאָכע פֿאַרבײַטן. שאול נעמט זיך צו ערשט ענערגיש צו פֿאַרמירן אַ שטענדיקן געװאָקסענעם חיל פֿון זײַן פֿאָלק. דאָס איז געװען גאַנץ שװער. דאָס לאַנד פֿון ישראל האָט זיך דאַן געפֿונען אין אַ שרעקלעכע לאַגע. די פֿאַרשידענע פֿעלקער אַרום האָבן עס געװאָלט צורײַסן אױף שטיקלעך. איבערהױפּט האָבן די פּלשתים צו יענער צײַט פֿון דאָס־נײַ גענומען דריקן דאָס פֿאָלק ישראל, געמאַכט איהם אין אַ געװיסער מאָס אָבהענגיג פֿון זײ. דאָס פֿאָלק ישראל האָט זײ, װי אין שמואלס צײַטן, געמוזט צאָהלען צינזן און איז דורך דעם שטאַרק פֿאַראָרעמט געװאָרן. די פּלשתים האָבן דאַן געהאַט אין ארץ־ישראל אַן אײַנגעזעם נציב (פֿאַרשטעהער) און האָבן שטרענג נאָכגעשפּירט, אַז אין לאַנד זאָל זיך קײן שום געװעהר ניט געפֿינען; צוליעב דעם האָט זיך דאַן צװישן די בני ישראל זאָגאַר קײן אײנציגער שמיד ניט אײַנגעפֿונען, כּדי זײ זאָלען זיך קײן כּלי־זיין ניט קאָנען שאַפֿען. נאָר שאול און יהונתן זײַן זוהן — דערצעהלט די מסורה — האָבן צו שװערד און צו שפּיז בײַ זיך געהאַט אין די צײַט פֿון די ערשטע מלחמות. דאָס איבעריגע חיל האָט זײַנע פֿרידלעכע אַרבײטס־געצײַג פֿערװאַנדעלט אין קריגס־געװעהר. שאול האָט זיך אָבער פֿאַר די אַלע שװעריגקײטען ניט דערשראָקען און איהם געלינגט ענדליך צונױפֿצושטעלען אַ שטענדיגע העלדישע אַרמעע, אין שפּיץ פֿון װעלכער זענען געשטאַנען די בערימטע קריגס־העלדען אַבנר בן־נר און יהונתן בן שאול. דאַן פֿערפֿיהרט שאול אונערמידלעכע שוץ־מלחמות געגען די פֿיעלע שונאים, װאָס פֿלעגען אונאױפֿהערליך בעפֿאַלען דעם פֿאָלק ישראל און האַלט אָב איבעראַל גלענצענדע נצחונות. אַנגעהױבען האָט ער פֿון די פּלשתים, פֿון דעם געפֿערליכסטען יודישען פֿײַנד צו יענער צײַט, מיט װעלכען דעם יודישען פֿאָלק, איז אױסגעקומען צו שטרײַטען דורות־לאַנג, מיט קירצערע אָדער לענגערע הפסקות. די ערשטע מלחמה האָט זיך געענדיגט מיט אַ פֿאָלשטענדיגער מפּלה פֿאַר די פּלשתים און שאול האָט

דאַן בּעפרייט דאָס יודישע לאַנד אויף עבּיג פון דער הערשאַפט פון די פּלשתּים. דאָך האָבּען די פּלשתּים אין אַ קורצער צייט אַרום זיך פון דאָס־ניי פערשטאַרקט און אָנגעהויבּען ווידער גאַנץ אָפט צו בּעפאַלען די יודישע גרענעצען, נאָר שטענדיג פלעגען זיי טרעפען אַ מוראדיגען ווידערשטאַנד דורך שאולס אַרמעע און זיי האָט זיך שוין מעהר ניט איינגעגעבּען צו מאַכען דאָס יודישע פאָלק אָבּהענגיג פון זיי.

נאָכדעם ווי שאול האָט זיך אַרום געטהון אַבּיסעל מיט די פּלשתּים, האָט ער זיך גענומען צוּרעכענען מיט די איבּעריגע פעלקער, וועלכע האָבּען יאָהרען־לאַנג געדריקט דאָס פאָלק ישראל און געראויבּט די גרענעצען פונ'ם לאַנד. „ער האָט אָהן אויפהער גלענצענדע מלחמות געהאַלטען מיט מואב און מיט עמון און מיט אדום און מיט צובה און מיט עמלק, און וואו ער האָט זיך געקעהרט האָט ער אומעטום בּעגליקט". אויף אַזאַ אופן האָט שאול אויף אַ לאַנגע צייט בּעפרייט זיין פאָלק פון דעם פּאָליטישען דרוק פון די אַרומיגע פיינדליכע פעלקער.

שאול האָט אָבּער ניט נאָר פאַר דעם מאַטעריעלען גליק פונ'ם לאַנד אַליין זיך געזאָרגט, ער האָט שטענדיג זיך געמיהט אויך אויפצוהויבּען דאָס פאָלק אין מאָראַלען זין. ער האָט געקעמפפט געגען די פערשידענע ווירקונגען פון דער צמאָליגער געצענדינערײַ; ער האָט אויסגעראָהט פונ'ם לאַנד דאָס כּשופמאַכערײַ. ער האָט אויפגעקוקט אַז דאָס פאָלק זאָל פּינקטליך די תּורה אָבּהיטען; די מסורה דערצעהלט, אַז זאָגאַר אויפ'ן שלאַכט־פעלד האָט ער אויפגעזעהן אַז דער חיל זאָלען קיין ניט־געקוילעטע פלייש ניט עסען און אז. וו... די אַלע שאולס פערדינסטען צוזאַמען מיט זיינע אויסגעצייכענטע פּערזענליכע אייגענשאַפטען, ווי זיין גוטהערציגקייט, מילדקייט, עניוות און גייסטפּאָרכטיגקייט, האָבּען איהם געמאַכט פאַר'ן פאָלקס־ליעבּלינג. דאָס פאָלק האָט איהם געאַכטעט אויף דער העכסטער מדרגה, איהם אָנגערופען „משיח ה'" (דער געזאַלבּטער פון גאָט), נאָר צוזאַמען מיט דער ליעבּע פון פאָלק, וואַקסט אויך די פיינדשאַפט פון דעם אַלטען נביא צום יונגען קעניג דאָס גאַנצע מלוכה־סיסטעם איז געווען געגען זיינע בּעגריפען, געגען זיין גייסט. צופיעל אַכט האָט שאול — לויט שמואלס מיינונג — געשאָנקען דער אַרמעע, ווען אין אמת'ן דאַרף דאָס פאָלק געדענקען, אַז זיין גליק איז אָבּהענגיג נאָר פון דעם ווילען פון גאָט, וועלכער „וועט זיין פאָלק ניט פערלאָזען צוליעב זיין גרויסען נאָמען"... שמואל האָט געזעהן, אַז שטיצענדיג זיך אויף דעם חיל ווערט דער מלך אַלץ מעהר זעלבּסטשטענדיג אין זיין טהעטיגקייט, וואָס ווייטער ווערט ער אַלץ ווענינער

אָבהענגיג פון דעם נביא. דעם געטליכען מאַן, האָט, פערשטעהט זיך, נישט זיין כבוד געאַרט, נאָר זיין אידעאַל: דאָס אויסערוועהלטע פאָלק, וואָס גלויבט אין איין איינציגען הייליגען גאָט און שטרעבט צו הייליגקייט, ריינקייט און מענשען-ליעבע, ווערט אויך אַ פאָלק פון גראָבען פיזישען כח, ווי אַלע אַנדערע פעלקער, און אַנשטאָט צו זיין אַ „ממלכת כהנים", (אַ „מלוכה פון גאָט'ס בעדינטע") ווי עס האָבען געהאָפט די ערשטע פאָלקס-לעהרער און פאָלקס-אָנפיהרער, ווערט דאָס פאָלק פערוואַנדעלט אין אַ שטענדיגע בעוואָפענטע אַרמעע!

שמואל הנביא איז געווען טיעף איבערצייגט, אַז שאול פיהרט דאָס פאָלק אויף אַ פאַלשען וועג און ער האָט נישט דורכגעלאָזען קיין געלעגענהייט אַרויסצוווייזען דעם יונגען מלך זיין שנאה צו איהם. פאַר'ן גאַנצען פאָלק בלעגט שמואל מביש זיין דעם גרויסען קריעג'ס-העלד, און איין מאָל, ווען שאול האָט נישט פינקטליך ערפילט שמואל'ס פערזאָג (אין בעטרעף צו דער מלחמה מיט עמלק, וואָס דער נביא האָט אָנגעזאָגט פון דעם פיינד'ס לאַגער נישט איבערצולאָזען קיין לעבעדיגעס, זאָגאַר קינדער און בהמות, און דער מלך האָט רחמנות געהאַט אויף די אונשולדיגע בהמות און עס געשענקט זיין היל, אויך אגג'ן, דעם קעניג פון עמלק, דעם געפעהרליכען יודישען שונא, האָט ער אַ לעבעדיגען אין קייטען געבראַכט מיט זיך אין לאַנד, כדי דעם איינגענעם טריאומף מיט איהם צו בעפוצען),— האָט איהם שמואל אין די אויגען פון דעם גאַנצען חיל ערקלערט, אין דעם נאָמען פון גאָט, אַז „גאָט וועט אַרויסרייסען פון זיין האַנד די מלוכה איבער'ן יודישען פאָלק און איבערגעבען עס אין בעסערע הענד!"

זעלבסטפערשטענדליך, אַז אַלע לעבענס-אינטערעסען פונ'ם פאָלק און אַלע פאָליטישע בעדינגונגען זענען געווען געגען שמואל הנביא'ס אידעאַל, דאָך איז דער מלך שאול געפאַלען אַלס קרבן פון שמואל'ס הייליגען אייפער. דער האַס, וואָס דער נביא האָט דעם מלך אַרויסגעוויזען פאַר'ן גאַנצען חיל אין דעם נאָמען פון גאָט, האָט זיין כבוד ביי'ם פאָלק זעהר ערנידעריגט. אויך די שלעכטע בשורה, אַז די מלוכה וועט פון איהם אָבגענומען ווערען, האָט איהם שרעקליך דערשלאָגען. דער העלד ווערט קראַנק; עס פאַלט אויף איהם אַרויף אַ מרה שחורה און פערבויטערט איהם דאָס לעבען... די פערצווייפלונג, וואָס האָט זיך פערגנב'עט ביי שאול'ן אין האַרצען, הערט נישט אויף זאָגאַר נאָך שמואל'ס טוידט און מאַכט איהם אָבהענגיג: ער פערליערט זיין העלדענמוטה, און צוזאַמען מיט דעם אויך זיין מילדיקייט און גוטהערציגקייט. שאול פערלאָזט אַלץ אויף לענגערע

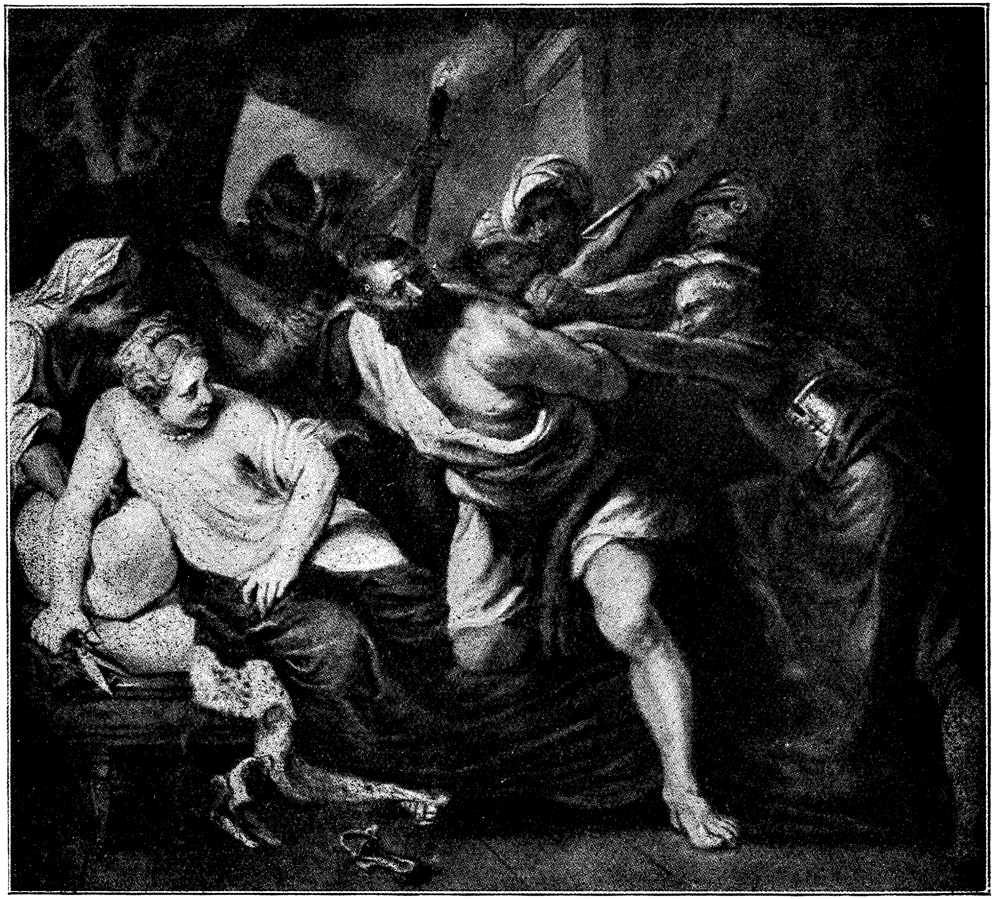

פעטער פּאַול רובענס — שמשון און דלילה

צייטען דאס קריעגס-פעלד; דערפאר אבער הויבט זיך אן א גאנצע רייהע פון בלוטפערגיסונגען אין לאנד גופא. דעם מלך'ס אונרוהיגער גייסט הויבט אן מורא צו האבען פאר א פערשווערונג קעגען איהם; דאן זוכט ער אויסצוראטהען זיינע אינערליכע כלומרשדיגע שונאים. מיט דעם צוועק הרג'עט ער אוים א גאנצע שטאדט מיט כהנים, (נוב עיר הכהנים), הרג'עט אויס די גבעונים, וועלכע זענען נאך פון יהושע'ס צייטען געווארען יודישע אונטערטאנער; זאגאר זיינע אייגענע קינדער פאנגט ער אן חושד זיין אין א פערשווערונג געגען איהם און פערפאלגט זיי. שאול פערליערט אלין מעהר די ליעבע פון פאלק; ער פערליערט זיין צויבער-קראפט צו בעגייסטערען זיין חיל. און ווען צו ענדע קלויבען זיך די פלשתים צוזאמען אויף די בערג גלבוע מלחמה צו האלטען געגען שאול'ן, טרעפען זיי אין יודישען לאגער א מוטלאזע ארמעע, מיט א גייסטיג קרענקליכען, פערצווייפלונגספולען אנפיהרער. דאן פערשפיעלט דאס יודישע פאלק דעם שלאכט, דער יודישער חיל טרעט אב צוריק; נאר שאול און זיין העלדישער זוהן יהונתן קלויבען בעסער אוים דעם טויט איידער דעם שענדליכען ענטלויפען פון שלאכט-פעלד.

אזוי שטארבט דער ערשטער יודישער מלך שאול בן-קיש!

אמאליגע יודישע קריעגס-געוועהר

אורי לעסער — דער יונגער דוד

פינפטעס קאפיטעל

דוד המלך

(1055 ביז 1015 פאר כריסטוס-געבורט)

שאול איז געשטארבען, נאר דאס פאליטישע לעבען אין לאנד האט זיך נישט געקאנט אומקערען זיך פון דעם וועג, אויף וועלכען דער פערשטארבענער מלך האט עס אוועקגעשטעלט. נאך שאולין האט געקעניגט איבער'ן לאנד זיין איבערגעבליבענער זוהן איש-בושת. איש-בושת איז אבער געווען נישט קיין פאסענדער יורש פון טראן: ער איז געווען א מענש מיט א שוואכען כאראקטער און פון זיין פאטער'ס העלדענמוטה האט ער גארנישט געירש'נט. דער אנפיהרער אין לאנד איז געווען זיין הויפט קריעגס-הער אבנר בן-נר, וועלכער האט די זעלבע שטעלע פערנומען פאר שאול'ס לעבען. דער אונפעהיגער איש-בושת האט אבער נישט געקאנט מיט זיין אויטאריטעט צוציהען צו זיך דאס גאנצע פאלק, ווי זיין פאטער שאול און אין דער הערשאפט איבער'ן לאנד קומט פאר א שפאלטונג. דער גאנצער שבט יהודה, וועלכער איז שטענדיג געווען איינער פון די עכט בעדייטענדסטע זאגט זיך אב פון איש-בושת'ן און וועהלט אויס איבער זיך פאר א מלך דעם יונגען דוד, דעם זוהן פון ישי פון שטאדט בית-לחם.

דוד אלס פערזענליכקייט איז געווען פיעל עהנליך צו שאולין; ער בעזיצט אויך צוויי וואונדערליכע קאנטראסטען אויף אמאל: פון איין זייט די מילדיסטע גוטהערציגקייט, כמעט די אדעלסטע פרויען-צערטליכקייט, פון צווייטען זייט — העלדענמוטה, וואס גרייכט כמעט ביז אכזריות. די ביידע איינענשאפטען האבען אין דוד זיך נאך גאר אלס קינד ארויסגעוויזען. ווי די מסורה דערצעהלט איז ער א פאסטוך געווען ביי זיין פאטער. צווישען

די כשערעדעס שאף, אין דעם שוים פון דער נאטור פלעגט ער בעגייסטערטע לידער זינגען און אויפ'ן הארפע געטליכע מעלאדיען שפּיעלען; נאר אז אויף די שאף פלעגען חיות רעות אנפאלען, וועלף אדער בערען אדער לייבען, פלעגט דער יונגער געטליכער משורר פייל און בויגען אין האנד נעהמען און גאנץ דרייסט אין מלחמה געהן. און חען אז ער איז נאך א קליינער פּאסטוכ'ל געווען, דערצעהלט די מסורה, האט איהם שמואל געזעהן און על פי הנבואה האט ער איהם אלס צוקינפטיגער מלך איבער ידען געזאלבט, אנשטאט שאול'ן, וועלכען דער אלטער נביא האט שוין פערפאלגט. צופעלאלס האט דער מסבב הסבות נאך קינדווייז גענומען דוד'ן צוגעוואהנען און איינצואיבען אין זיין גרויסער היסטארישער ראליע, וועלכע ער האט ענדליך געזאלט שפּיעלען צווישען זיין פאלק. גאר יונג, גלייך פון פעלד, „פון הינטער די טשערעדעס שאף" טרעט דוד אין שאול'ס הויז אריין. שאול'ן האט שוין דאן די מרה שחורה געפּייניגט און זיינע דינער האבען איהם געראטען דעם יונגען געטליכען פּאעט צו זיך אין הויז צונעהמען, כדי ער זאל מיט זיין וואונדערבארער הארפע פון קעניג דעם אומטומה פערטרייבען. דוד אבער האט מיט'ן פידעל אליין זיך ניט געקאנט בעגנוגען: צוזאמען מיט דער פּאעטישער בעגייסטערונג, האט אין איהם אויך זיין גבורה געוואקסען, און זי האט אויך געפאדערט אויסגעאיבט צו ווערען צום נוטצען פון זיין געליעבטעם פאלק און גאט'ס געזאלבטען מלך.

די מסורה דערצעהלט, אז אין איינע פון די אונאויפהערליכע מלחמות מיט די פלשתים, וואס שאול האט געפיהרט, האט דוד נאך גאר יונגערהייד גע'הרג'עט דעם ריעז פון די פלשתים גלית'ן, וועלכער איז זעקס איילען די הויך געווען, איינגאנצען אין אייזען און אין קופער געפּאנצירט און האט א שרעק אנגעווארפען אויף די מחנה פון ישראל. דער דאזיגער ערשטער גליקליכער העלדענטהאט האט דוד'ן געשאפען אונענדליכען רוהם: זיין נאמען איז געווארען בעקאנט דעם גאנצען פאלק; דאס גאנצע לאנד שטאלצירט מיט איהם. דוד טרעט אריין אין שאול'ס מחנה, נעהמט אנטייל אין פיעל מלחמות און צייכענט זיך אומעטום אויס מיט זיין גבורה. שאול בעשטימט איהם אין גיכען אלס מלחמה-אנפיהרער איבער'ן גאנצען חיל, וועלכער ליעבט איהם אונענדליך. דוד פיהרט מלחמות מיט'ן איבערגעגעבענעם חיל, ער האלט כסדר אב גרויסע נצחונות, ער ווערט א פאלקס-העלד, דער סאמע בעליעבטער מאן צווישען פאלק, וועלכען דאס פאלק בעזינגט, וועלכען די פרויען בעגעגענען מיט לויב און מיט טענץ. צו דוהן

הערט צוגעבונדען דאס גאנצע הויזגעזינד פון מלך שאול: מיכל, די יונגסטע קעניג-טאכטער, פערליעבט זיך אין קריעגס-העלד און געטליכען פאעט און ווערט דודס פרוי.

נאר צוזאמען מיט'ן רוהם, וואקסט אויך פאר דוד'ן א גרויסע געפאהר. דער גייסטיג-קראנקער שאול קאן נישט גלייכגילטיג צוזעהן, ווי עס שטייגט די ליעבע פון פאלק צו דוד'ן. עס צופלאקערט זיך אין זיין קראנקען הארץ די קנאה; זיין קראנקע פאנטאזיע זאגט איהם פארויס, זאגאר גאנץ אונדייטליך, אז דוד וועט ענדליך פון זיין דינאסטיע ארויס-רייסען די מלוכה, און ער זוכט מיטלען צו מאכען אן ענדע פון דעם יונגען משורר און העלד. ער פרובט זאגאר ביי זיך אין הויז מיט זיין אייגען שפיז איהם צו דערשטעכען אין די מינוטען פון דער געטליכער בעגייס-טערונג, ווען דער משורר איז אינגאנצען בעטרונקען פון די הימעלרייכע קלאנגען, וועלכע רייסען זיך ארויס פון זיין הארפע. דאן מוז דוד ענטלויפען פון שאול'ס הויז, פון זיין פרוי, פערלאזען די מחנה און שטענדיג זיך בעהאלטען פון מלך'ס צארן, וואס זוכט איהם אהן אויפהער. א געוויסע צייט בעהאלט זיך דוד ביי שמואל'ן אין רמה, ער גיט זיך איבער דער נבואה און פיהרט אריין גייסטליך לעבען צווישען די בני-הנביאים. ענדליך ווערט אבער זיין בעהעלטעניש ענדעקט און ער מוז פון דארטען ענטלויפען. דאן הויבט זיך אן פאר דוד'ן א גאנצער פעריאד פון וואנדערונג, פון בע-העלטעניס און ליידען. פיעל העלדען פון לאנד, וואס זיי האט געקרענקט דודס נישט פערדיענטע צרות, זענען אנגעקומען צו איהם צוטיילען מיט איהם צוזאמען פיין און נויט. דאן האט דוד צונויפגעשטעלט א מחנה פון עטליכע הונדערט מאן אויסגעצייכענטע העלדען, מיט וועלכע ער האט ארומגעוואנדעלט איבער די גרענעץ-געגענדען פון לאנד ישראל, אנ-געפאלען אויף די גרענעץ-פעלקער: אויף גשור, אויף גריז, אויף עמלק און אז. וו. די דאזיגע אנפאלונגען האבען אויף די פעלקער ארויפגע-ווארפען אן אימה און זיי פלעגען האלטען זיך וואס ווייטער פון די יודישע גרענעצען. ביי די אנפאלען פלעגט דוד פיעל רויב אבנעהמען ביי די פעל-קער; דעם רויב פלעגט ער א געוויסען חלק צוטיילען צווישען זיין מחנה און דאס איבעריגע פלעגט ער אוועקשיקען אינ'ם לאנד צו צוטיילען צווי-שען פאלק. ענדליך איז אבער זיין וואנדערען זאגאר איבער די גרענעץ-געגענדען אויך געווארען נישט אונגעפעהרליך, ווייל שאול'ס קנעכט האבען נאך איהם אומעטום געלויערט. דאן האט דוד געמוזט אינגאנצען פער-לאזען זיין היליגעס לאנד, זיין הייסגעליעבטען פאלק, און ער האט זיך

מיט זיינע מענשען בעזעצט אין פלשתים. דארטען האט ער געפיהרט זעהר א לוסטיגע אבער א געפעהרליכע פאליטיק מיט'ן מלך אכיש, פאר װעלכען ער האט זיך ארויסגעוויזען אלס הייסער פריינד פון די פלשתים און א פיינד פון מלך שאול, װעלכער האט איהם פערפאלגט, און אין אמת'ן האט ער כארגעזעצט די פריהערדיגע ארבייט זיינע: ער פלעגט ווי פריהער מאכען אפטע אנפאלען אויף די גרענעץ-פיינד פון ישראל!

דאס גאנצע לעבען פון שאול'ן האט דוד אזוי אונרחמנות'דיג געוואנדעלט צווישען פרעמדע פעלקער, אין פרעמדע לענדער, צווישען שרעקליכע געפאהרען. זיין איינציגע טרייסט פלעגט ער נאר מאנכעמאל אין זיין הארפע געפינען און אין דער אנערקענונג פון די נוטצען, וואס ער פלעגט גאנץ אפט ברענגען דורך זיינע לידען דעם געליעבטען פאלק ישראל. זיין אונענדליכער גרויסמוטה האט זיך ארויסגעוויזען, ווען צו דוד'ן אין צקלג, קיין פלשתים, האט געגרייכט די טרויעריגע בשורה, אז שאול און זיין זוהן יהונתן זענען אין מלחמה געהרג'עט געווארען. דוד פערגעסט די אלע צרות, וואס דער פערשטארבענער שאול האט איהם פערשאפען, און ער ברעכט אויס מיט א רידהרענדען יאמער:

„הצבי ישראל! על במותיך חלל איך נפלו גבורים!...“

דאס פאלק האט אבער אויך נישט פערגעסען זיין גרויסמוטהיגען העלד, און נאך שאול'ס טוידט, ווען דוד האט זיך אומגעקעהרט פון דער פרעמד אין זיין געליעבטעם לאנד, ווערט ער פריינדליך היים בעגעגענט און דער שבט יהודה זאלבט איהם אויף זיין חלק ערד אלס מלך. דוד האט זיך אין חברון בעזעצט; ער האט א גרויסע מחנה צוזאמענגעשטעלט, איבער וועלכער ער האט בעשטימט אלס הויפטמאן דעם בעריהמטען גבור יואב'ן, דעם זוהן פון צרויה, און אלס געהילף זיין ברודער אבישי. דאן האט זיך אנגעהויבען א זיבען-יאהריגער קאמפף צווישען די מחנה פון איש-בושת און די מחנה פון דוד. ענדליך האט אבנר, דער הויפטמאן פון איש-בושת'ס מחנה אליין אויך איינגעפונען, אז דוד איז א פאסענדערער מלך פאר יודען איידער איש-בושת און ער מיט זיין גאנצער מחנה געהען איבער צו דוד'ן. אבנר האט דערצו אויך גענויגט די יענע שבטים, וועלכע זענען צוערשט טריי געבליעבען צו שאול'ס זוהן. נאר אז אבנר איז געקומען קיין חברון אויסצודריקען דוד'ן זיין טריישאפט, האט דארטען יואב איהם אהן דוד'ס וויסען ערמארדעט, ווייל ער האט איהם חושד געווען אין פאלשקייט. דאן האבען צוויי פערדעטער, רכב און בענה, געהרג'עט איש-בושת'ן און געבראכט זיין קאפ צו דוד'ן, האפענדיג אויף

אַ גרויסע לוין. דוד האָט זיך אָבער שרעקליך נקם געווען אָן די מערדער, „וואָס האָבען גערהרג׳עט אַנ׳עהרליכען מאַן אין זיין הויז, אויף זיין געלעגער״; דעם איינציגען קינד, וואָס איז נאָך פון שאולס פאַמיליע איבערגעבליבען, מפיבשת, האָט דוד צו זיך אין הויז גענומען און איהם ווי אַ פאָטער ערצויגען.

נאָכ׳ן טוידט פון איש-בושת פעראייניגען זיך אַלע שבטים, קומען צו דוד׳ן קיין חברון און זאַלבען איהם פאַר אַ מלך אויף דעם גאַנצען לאַנד. „מיר זענען דאָך דיין ביין און בלוט — זאָגט איהם דאָס פאָלק — אויך נעכטען, אייך אייערנעכטען, ווען שאול האָט נאָר איבער אונז געקעניגט, ביזטו דאָך געווען דער פערזאָרגער פאַר ישראל!״

נאָכדעם ווי די אינערליכע קריעג אין לאַנד איז איינגעשטילט געוואָרען האָט דוד גענומען פערענדיגען די בעפעסטיגונג פון דעם יודישען לאַנד פון אויסערען, וואָס שאול האָט נאָך אין זיין צייט אָנגעפאַנגען. ער בענייט און פערגרעסערט זיין מחנה און די ערשטע זאַך האָט ער בעקעמפפט דאָס שטאַרקע פאָלק יבוסי, וועלכעס איז געזעסען אין מיטען לאַנד פון ישראל אין דער בערגערדיגער געגענד פון ירושלים און די יודען האָבען עס יאָהרען לאַנג נישט געקאָנט איינעהמען. דוד האָט צוקלאַפט דעם יבוסי, צוגענומען זיין לאַנד און, די פון דער נאַטור בעפעסטיגטע שטאָדט ירושלים האָט ער פאַר זיין הויפּטשטאָדט געמאַכט. נאַכהער בעשליסט ער זיך צו מאַכען אַנ׳ענדע מיט די פלשתים, פון וועלכע דאָס יודישע לאַנד האָט הונדערטער יאָהרען נאָכאַנאַנדער געליטען. צום ערשטען מאָל איז ער אַרויסגעטראָטען געגען זיי אין בעל-פרצים און האָט צושלאָגען זייערע מחנות. די פלשתים זענען זיך צולאָפען, נאָר אין אַ קורצער צייט אַרום האָבען זיי אַ נייע אַרמעע צוזאַמענגעשטעלט און מיט פערגרעסערטע קרעפטען זענען זיי פון דאָס ניי בעפאַלען דאָס יודישע פאָלק אין עמק רפאים. דאָ האָבען זיי ווייטער דורך דוד׳ן אַ פאָלשטענדיגע מפלה געהאַט. נאַכהער האָבען די פלשתים אַ דריטען מאָל און אַ פירטען מאָל מיט די יודען אַ מלחמה ערקלערט, נאָר דאָס איז שוין געווען דאָס לעצטע מאָל. דוד האָט צושמעטערט די רייהען פון פיינד, איהם אונטערטעניג געמאַכט אויף אייביג און צוגענומען אַ שטיק לאַנד ביי די פלשתים.

מיט דעם האָט דוד געענדיגט די שוץ-מלחמות, וועלכע דאָס פאָלק ישראל האָט געמוזט פיהרען הונדערטער יאָהרען געגען זיינע פיינד, די גרענעצען פון דעם יודישען לאַנד זענען שוין געווען געזיכערט, דאָס פאָלק האָט שוין נישט געדאַרפט מעהר מורא האָבען פאַר די ארומיגע

פעלקער, וואָס דוד האָט זײ שטענדיג געהאַלטען אין שרעק. נאָר הדרים העלדען-גײַסט האָט זיך נישט געקאָנט בערוהיגען; דאַן האָט ער אָנגעפאַנגען אַ גאַנצע רײַהע אויפטריט-מלחמות מיט די שטאַרקסטע פעלקער פון דער אַלטער קלײן-אַזיען און מעסאָפּאָטאַמיען, ער האָט אָבגעהאַלטען גלענצענדע נצחונות איבער מואב, ארם, המת, אֶדום, עמון, צובה און אַזוי ווײַטער. די דאָזיגע מלחמות האָט דאָס לאַנד פון ישראל ברײטער געמאַכט מיט פיעל אײנגענומענע געגענדען, דאָס פאָלק ישראל רײַכער געמאַכט מיט פיעל אָבגענומענע רויב, מיט גאָלד, מיט זילבער און מיט קופער. די אַלטע אַזיען האָט אויפגעציטערט פאַר דער פרישער קראַפט. די מעהר קולטורעלע פעלקער, ווי פעניקיאַ, צ. ב. ש, האָבען געמיהט זיך אַרײַנצוטרעטען אין פרײַנדליכע בעציהונגען מיט'ן יודישען מלך, זײ האָבען צו איהם זײערע שלוחים געשיקט און מתנות איהם געשאָנקען.

אָט אַזוי האָט דוד אַוועקגעשטעלט די יודישע מלוכה אויף דער העכסטער שטופע, וועלכע איז דאַן נאָר מעגליך געווען. ער האָט אָבער נישט נאָר פאַר די אויסערליכע שטאַרקײַט פון זײַן פאָלק געזאָרגט, נאָר ער האָט אויך פערפאָלקאָמט די אינערליכע אויפבויאונג פון דער יודישער מלוכה-אָרדנונג. די אַלגעמײנע צענטראַליזאַציע האָט פאַר דוד'ן בעקומען איהר פאָלקאָמסטען אויסדרוק. ירושלים איז געוואָרען דאָס הארץ פון לאַנד: דאָרטען איז געזעסען דער קעניג פון דעם גאַנצען לאַנד, די הויפט-ריכטער פון דעם גאַנצען לאַנד און די הויפט-כהנים פאַר דעם גאַנצען לאַנד. כדי די צענטראַליזאַציע זאָל זײַן אַ פאָלשטענדיגע האָט דוד פון קרית-יערים געבראַכט קײן ירושלים אויך דעם הייליגען ארון. דעם אויטאָריטעט פון דעם דאָזיגען הײליגטום, וואָס איז שוין געווען געפאַלען בײַם פאָלק פון שמואל'ס צײַטען, האָט דוד געמיהט זיך אויפצוהויבען מיט דעם וואָס ער האָט די גאָטעס-דיענסט אין דעם געצעלט פון דעם אָרון בענײַט. צו די קרבנות, וואָס זײער ווערט איז בײַם פאָלק ווי גרינגער געוואָרען, האָט ער אײַנגעפיהרט גרויסאַרטיגע געזאַנגען און שפּיעלען פון גאַנצע כאָר'ן און אָרקעסטרען. ירושלים איז אַלזאָ געוואָרען נישט נאָר דער פּאָליטישער און געזעלשאַפטליכער צענטער פון לאַנד, נאָר אויך דער גײַסטליכער.

דוד האָט אויפגענומען בעזונדערע לײַט, וואָס יעדען פון זײ איז געווען אָנגעטרויט אַ בעזונדערע זײַט פונ'ם מלוכה-לעבען און פון די מלוכה-אינטערעסען. אויף אַזאַ אופן איז פאַר איהם אַלערוײַטיג פערפעסטיגט געוואָרען די מלוכה-אָרגאַניזאַציאָן זײנ'ם לאַנד.

די בני-הנביאים, וואָס האָבען פון שמואל'ן אָן נישט אויפגעהערט צו

עקזיסטירען אין לאנד, האבען נישט מיט קיין פולער איינשטימיגקייט זיך פערהאלטען צו דער טהעטיגקייט פון דעם ענערגישען מלך. אזוי זעהען מיר, אז דוד האט געוואלט בויען א בית-המקדש פאר גאט אין ירושלים, כדי נאך מעהר צו פערשטארקען די גייסטליכע צענטראליזאציע אין ירושלים, האט איהם נתן הנביא געזאגט אין דעם נאמען פון גאט, אז זיין בנין וועט פאר גאט נישט בעווילינט ווערען, „ווייל זיינע הענה האבען צופיעל בלוט פערגאסען"...

נאר אויב דוד האט זיך נישט זעהר פיעל גערעכענט מיט די אנזיכטען פון די נביאים אין זיינע פאליטישע אונטערנעהמונגען, האט ער דאך די נביאים זעהר געשעצט אלס די ריכטיגע טרעגער פון דעם געטליכען אמת און צווישען זיינע הויז-לייט און גרויסע שרים האבען זיי דעם אנגעזעהענסטען ארט פערנומען. אלס מענשען מיט דער גרעסטער מסירות-נפש פאר דער גערעכטיגקייט האבען זיי שטרענג נאכגעקוקט אלע טהאטען פונ'ם מלך און פאר יעדער אונרעכט האבען זיי איהם די פייערדיגסטע שטראף-רייד געזאגט, נישט מורא-האבענדיג פאר קיין זאך. ביי זייער מיטהילף האט דוד געמיהט זיך אין לאנד איינצופלאנצען דעם ריינעם אמת און אונבעשטע-כענדיגען יושר, נישט אבטרעטענדיג פון זיי אויף א האר און ער איז אלזא ביי'ם פאלק דערפאר געבליבען אויף אייביג פעררעכענט אלס ערהא-בענסטער ביישפיעל פון גערעכטיגקייט און וואהרהייט.

דוד'ס לעבען איז געווען פון אנפאנג ביז'ן סוף געווידמעט דעם גליק פון זיין פאלק און זיין לאנד; איהם אליין פערזענליך האט דאס לעבען אבער גאר קיין גליק נישט געשאפען. פון דער יוגענד האט ער געגאסען דעם טעם פון פערפאלגונג, שאולים שפיז איז פיעל מאל איהם איבערען קאפ געפלויגען און נאר בנס איז ער נצול געווארען; בעהאלטענדיג זיך אין לאנד פון די פלשתים און פיהרענדיג דארטען א צווייזייטיגע פאליטיק מיט'ן מלך אכיש איז זיין לעבען יעדער רגע געשטאנען אין געפאהר, מאמער וועט בעוואוסט זיין סוד. און זאגאר ווען ער האט צום טראן דער-גרייכט האבען זיינע ליידען זיך נאך נישט געענדיגט. דוד האט געהאט פיעל וייבער און פיעל קינדער און צווישען זיין גרויסען הויזגעזינד זענען שטענדיג קריעג און אינטריגעס פארגעקומען, וואס פלעגען איהם פערבי-טערען דאס לעבען. אמנון זיין זוהן פון איין פרוי האט זיך פערליעבט אין תמר'ן, זיין צווייטער פרוי'ס א טאכטער פון איהר ערשטען מאן; אמנון האט תמר'ן פערנארט צו זיך און איהר געשענדט; אבשלום, דוד'ס א צווייטער זוהן און תמר'ס א ברודער פון איין מוטער, האט זיך נקם גענומען

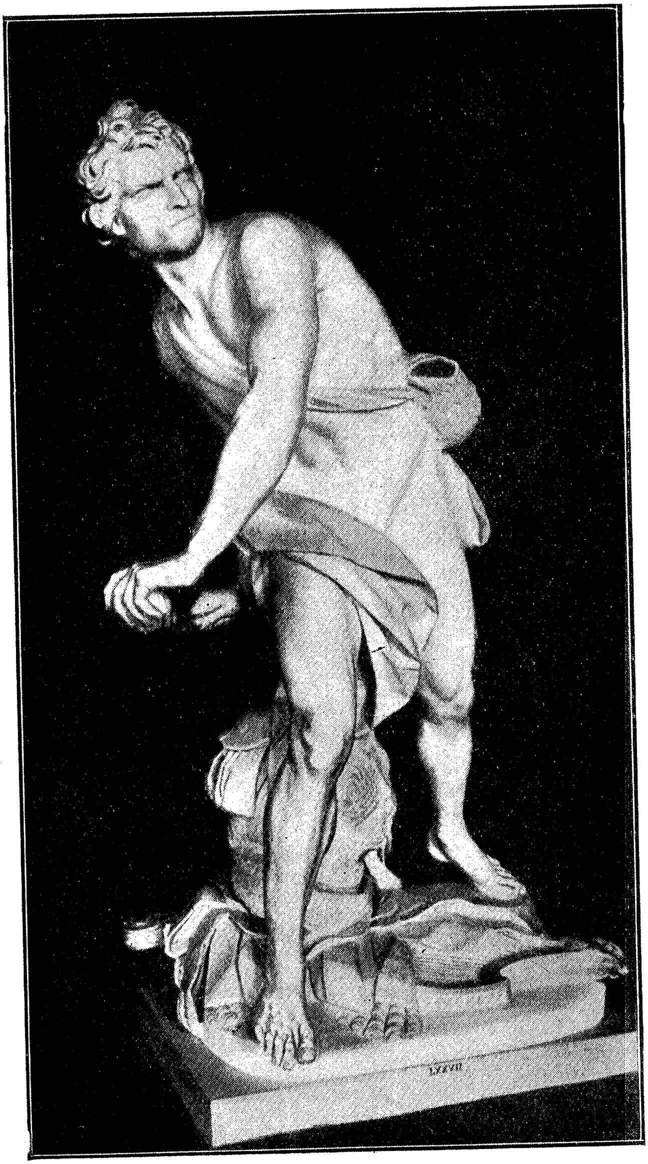

בערניני

דוד

אַן אמנונ׳ען: אײַנלאַדענדיג איהם צו זיך אויף אַ פאַמיליען־יום־טוב, האָט ער איהם דערהרג׳עט; אמנון איז אָבער געווען דוד׳ס בכור און ליעבלינג. האָט ער עס אבשלום׳ן דעם ברודער־מאָרד נישט געקאָנט מוחל זיין און ער האָט איהם פון לאַנד פערטריבען. אין אַ יאָהר דריי אַרום ערשט האָט דער מלך זיין פערטריבענעם זוהן ערלויבט צוריק אין לאַנד זיך אומצוקעהרען. דאַן האָט אבשלום אַלס נקמה אויפגעהויבען אַ פערשווערונג געגען זיין אייגענעם פאָטער. מיט זיינע חנופה־רייד האָט ער זאָגאַר אויף זיין זייט צוגעצויגען צו זיך דאָס גאַנצע פאָלק און דוד׳ס לעבען איז געשטאַנען אין געפאַהר. פערגעסען איז געוואָרען אַלעס וואָס דער דאָזיגער ריעזען־העלד האָט פאַר זיין לאַנד געטהון און אויף דער עלטער האָט דוד געמוזט אַנטלויפען פון זיין הויפט־שטאָדט, פון זיין קעניגליכען הויז, און מיט עטליכע הונדערט מאַן, וואָס זענען איהם טריי געבליבען, זיך בעהאַלטען אין די וועלדער. אבשלום האָט זיין פאָטערס קעפ׳ס־פרויען געשענדעט און נאָכהער האָט ער איהם נאָכגעיאָגט. נאָר די איינציגע הונדערט מאַן, וועלכע זענען מיט דוד׳ן געבליבען, האָבען מיט מסירות נפש מלחמה געהאַלטען מיט אבשלום׳ס חיל אין דעם וואַלד, וואו צווישען זיי איז די צוזאַמענשטויסונג פאָרגעקומען, און איהם גובר געווען, אבשלום אַליין איז אויך דאַן דערשטאָכען געוואָרען דורך יואב׳ן דוד׳ס פעלד־הער, טראָטץ דוד׳ס פערזאָג. דוד האָט מנצח געווען זיין פיינד, אָבער זיין נצחון האָט איהם אַ אייגען קינד געקאָסט, און ער האָט זיך מיט זיין נצחון נישט געקאָנט בעזונדער פרעהען... דאָס פאָלק האָט זיך באַלד אַרומגעזעהן, וואָס פאַר אַ שרעקליכען פערברעך עס האָט בעגאַנגען געגען זיין, מיט לייב און לעבען איבערגעבענעם, מלך, און איז געקומען פאַר׳ן קעניג פון דאָס ניי איהם אויסדריקען זיין טריישאַפט. נאָר אבשלום׳ס פערשווערונג האָט אַ שלעכטען ביישפיעל געוויזען. באַלד האָט זיך אַ נייער מורד געפונען, שבע בן־בכרי, וואָס האָט אויך אויפגעהויבען זיין האַנד געגען מלך. אויך די פערשווערונג איז גיך איינגעשטילט געוואָרען; אין געפיהל־פולען האַרצען פון דעם מלך האָט דאָס אָבער איבערגעלאָזען זעהר ביטערע איינדריקען.

אין דוד׳ס פריוואַטען לעבען איז נאָך עטוואָס טרויעריגעס פאָרגעקומען, וואָס אזא הייליגע נשמה האָט נישט געקענט גלייכגילטיג פערטראָגען, האָטש ביי די פאַרצייטיגע דעספאָטישע הערשער איז עס געווען אַ גאַנץ געוועהנליכע זאַך. דוד׳ן איז געפעלען געוואָרען בת־שבע, די פרוי פון אוריה החתי, וועלכער האָט געדיענט ביי איהם אין מחנה. ער האָט געהייסען איהר ברענגען צו איהם... ווען אָבער אַז די פרוי האָט איהם נאָכהער

געלאָזט וויסען, אַז זי איז שוואַנגער געוואָרען פון איהם, האָט ער קיין אַנדער מיטעל נישט געפונען, ווי די זאַך צו פערדעקען, נאָר צונעהמען איהר פאַר אַ פרוי צו זיך. דאַן הייסט ער יואב'ן אין דער צייט פון אַ מלחמה אַוועקשטעלען אוריה'ן, בת־שבע'ס מאַן, אין סאַמע געפעהרליכען אָרט אויף שלאַכט־פעלד, וואו ער איז געהרג'עט געוואָרען, און דוד נעהמט בת שבע'ן צו זיך פאַר אַ פרוי... דאָס ערשטע קינד אָבער, וואָס זי האָט איהם געבוירען איז געשטאָרבען, אַלס אַ שטראָף פאַר זיין פערברעכען, ווי נתן הנביא האָט איהם מיט דרייסט געזאָגט. זיין גאַנצען לעבען האָט דוד געדענקט זיין דאָזיגען פערברעך און אונענדליכע טרעהרען פאַר גאָט פערגאָסען... אין דעם מלך דוד'ס צייט איז אין לאַנד אויך פאָרגעקומען אַ מגפה; ביז זיבעציג טויזענד מאַן זענען דאַן אויסגעשטאָרבען; דוד האָט אויך די מגפה געשטעלט אויף דעם רעכענונג פאַר זיינע זינד. (ער האָט דאָס יאָהר דאָס פאָלק געצעהלט, וואָס איז פערבאָטען דורך דער תורה.) און ער האָט דאַן צו גאָט מתפלל געווען: „אמת איך האָב געזינדיגט און איך האָב פערברעכען בעגאַנגען; וואָס האָט אָבער דאָס אונשולדיגע שאָף געטהון געגען דיר? שטראָף מיר און מיין הויז־געזינד!“...

די אונאויפהערליכע צרות, וואָס דוד איז ביי'ם לעבען אויסגעשטאַנען, פלעגען פון זיין האַנד גאַנץ אָפט די שווערד אַרויסרייסען און ער פלעגט זיך פאַר דער האַרפע נעה־ען. געטליכע שירים פלעגען זיך דאַן פון זיין צובראָכענעם האַרצען גיסען און פלעגען איהם ווי באַלזאַם די וואונדען פון זיין נשמה היילען, אין זיי פלעגט ער זיין טרייסט געפינען און פרישע קרעפטען צו נייע האָפנונגען שעפען... אין דוד'ס האַרצען האָט אייביג געלעבט די ליעבע צו דער נאַטור, וואָס אין איהר שויס האָט ער זיך ערציגען קינדווייז נאָך אַלס פאַסטוך. דוד האָט, ווי קיינער אין דער וועלט נישט, בעגרייפט איהר אונענדליכקייט און מעכטיגקייט. אין דער אונענדליכקייט און מעכטיגקייט פון דער נאַטור האָט דוד פערנומען די געטליכקייט, איהר גרויסקייט און היילגקייט. צו דער דאָזיגער אונענדליכקייט און געטליכקייט פלעגט דוד אין זיינע שירים זיך דערהויבען — וואָס האָבען איהם דאַן געקאָנט אַרען זיינע מינוטווייליגע ליידען?... וואָס האָט איהם געקאָנט אויך שאַפען זיין מינוטווייליגער רוהם, זיין קעניגליכע גרויסקייט אין פערגלייך מיט דער אייביגער מעכטיגקייט?...

אַזוי פלעגט פאַלען דער שטאָלץ און אַזוי פלעגט שטומען דער וועהטאָג אין די בעגייסטערטע האַלב־נעכט, ווען דוד פלעגט פון זיך זיין שווערד צו'ם דר'ערד וואַרפען און זיין האַרפע נעהמען.

דוד'ס שווערד האָט פאַר זײַן פאָלק ישראל אַ פעסטע קעניגרײַך גע־שאַפען; דוד'ס האַרפע האָט פאַר דאָס פאָלק תהלים געשאַפען; דאָס פאָלק האָט זיי ביידע פערהייליגט!

פערציג יאָהר האָט דוד געקעניגט און רעגירט זײַן פאָלק. צו זיבעציג יאָהר איז ער געשטאָרבען אין זײַן הויפט-שטאָדט ירושלים, מיעד און צובראָכען פון דער גרויסער פאָלק-אַרבייט, פאַר וועלכער דער העל-דישער מלך האָט זײַן לעבען געאָפפערט. דאָס פאָלק האָט שטענדיג מיט דעם נאָמען פון דעם גרויסען העלד און געטליכען משורר פערבונדען זײַנע אייגענע ליכטיגסטע ערינערונגען פון דער ווייטער פערגאַנגענהייט צוזאַמען מיט זײַנע העררליכסטע האָפענונגען אין דער ווייטער צוקונפט. אויף דער מצבה פון מלך דוד, וואָס דאָס יודישע פאָלק טראָגט אין האַרצען שוין טויזענדער יאָהרען, שטעהט אויסגעקריצט מיט אַן אונשטערבליכע האַנד:

דוד מלך ישראל חי וקים!

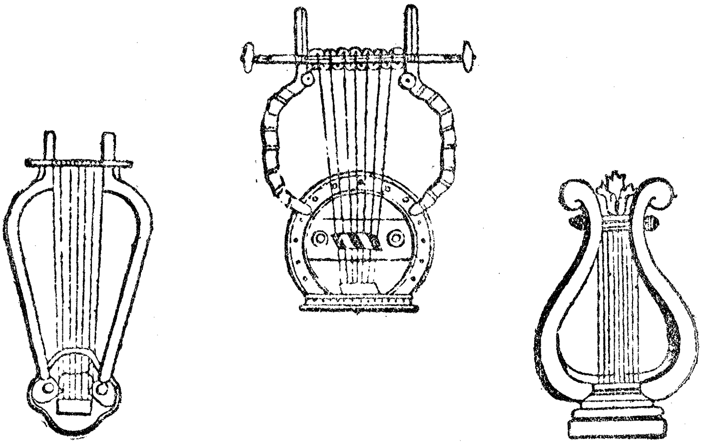

אַמאָליגע יודישע מוזיק-אינסטרומענטען

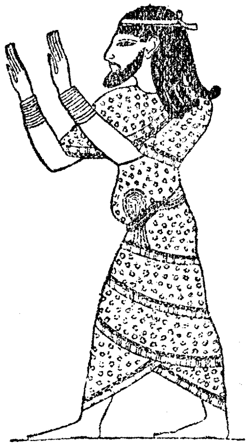

אַ סורי בעת שלום

זעקסטעס קאַפּיטעל

שלמה המלך

(1015 ביז 977 פאַר כריסטוס־געבורט)

ווײַט און ברייט — פון טיפך פרת ביז דעם גרענעץ פון מצרים — האָט זיך פונאַנדערגעשאָרפּן די מלוכה פון ישראל פאַר דוד'ס לעבן. נאָך נײַע נצחונות וואָלטן שוין כמעט ווי גאָרנישט צוגעגעבן צום רוהם פון דעם געוועזענעם פּאַסטעך. ס'איז נאָר געבליבן אויפ'ן פריעדליכן וועג גוט איינצוריכטן און פערפעסטיגען דאָס, וואָס דוד האָט מיט זײַנע פעלדצוגען ערוואָרבען. דעם שווערד האָט געמוזט פערבײַטען די קלוגע האַנדלונג פון דעם הערשער. מען האָט געדאַרפט געבען דאָס אויסגעמאַטערטע (פון די פיעל מלחמות) פאָלק די מעגליכקײַט זיך איבערצוגעבען, ווי אַמאָל, זײַנע פריעדליכע בעשעפטיגונגען: ערד־אַרבײַט, האַנדווערק און האַנדעל. מען האָט געדאַרפט פערשטעהן ווי אַמבעסטען אויסצונוצען די גלענצענדע פּאָליטישע לאַגע, אין וועלכע עס האָט זיך איינגעפונען דאָס לאַנד פון ישראל, פאַר דעם גליק פונ'ם פאָלק, כדי עס זאָל זיך קאָנען ענטוויקלען אַלערזײַטיג — פּאָליטיש, עקאָנאָמיש און מאָראַליש. די דאָזיגע שווערע אויפגאַבע איז געפאַלען אויף דוד המלך'ס טראָנפאָלגער, אויף זײַן זוהן שלמה.

דוד האָט געבוירען שלמה'ן פון בת־שבע, — די פרוי, וועלכע ער האָט אָוועקגערויבט פון אוריה החתי; נאָך בײַ'ם לעבען האָט דוד געלאָזט זאַלבען שלמה'ן פאַר אַ מלך איבער'ן גאַנצען לאַנד, האָטש ער האָט געהאַט עלטערע זיהן פאַר איהם. דערבײַ האָט אויך מיטגעווירקט נתן הנביא.

א. מ. ליליען — דער יונגער שלמה

פון דער יוגענד נאָך האָט ער אַרויסגעוויזן דעם העכלסטן פּאָעטישן גײַסט און די גרעסטע ליבשאַפט צו דער חכמה, געהאַסט די פיזישע קראַפט און העכער פאַר אַלעם אין מלוכה־לעבן האָט ער געשעצט די גערעכטיגקײַט. „די פרומקײַט און די גערעכטיגקײַט היטן דעם מלך"; „ס׳איז בעסער חכמה פאַר גבורה, ס׳איז בעסער חכמה פאַר קריגס־געווער"; „נאָר בײַ מיר, טיעפזיניגקײַט, איז די גבורה, נאָר מיט מײַן הילף קאָנען מלכים געוועלטיגען".— די אַנשויאונגען האָט שלמה געלעגט אַלס פונדאַמענט אין זײַן מלוכה־פּלאַן. די מסורה דערצעהלט, אַז אין אַנפאַנג, ווי שלמה איז אַ מלך געוואָרען, האָט זיך איהם גאָט באַוויזען און איהם געפרעגט, וואָס וויל ער, אַז גאָט זאָל איהם שענקען אָנשטאָט גבורה, כבוד, רײַכקײַט און לאַנג לעבען, וואָס גאָט האָט איהם פאָרגעלעגט. האָט שלמה אויסגעקליבען — נאָר אַ האַרץ, וואָס זאָל פערשטעהן, ווי צו בעגעהן זיך מיט׳ן פאָלק, און זאָל קאָנען ריכטיג אונטערשיידען צווישען גוט און שלעכט, כדי ערהליך דאָס פאָלק צו משפּט׳ן!— און גאָט האָט איהם געזאָגט: „איך טהו דײַן פערלאַנג: איך שענק דיר אַ קלוגעס, גוטעס האַרץ, וואָס פאַר דיר איז אַזאַ נישט געווען און נאָך דיר וועט אַזאַ נישט זײַן. און אויך וואָס דו האָסט אַליין נישט פערלאַנגט וועל איך דיר געבען: אויך רײַכקײַט און כבוד, וואָס אַזעלכע האָט נאָך קײן מלך אין דער וועלט נישט געהאַט"!—

גאָט׳ס הבטחה איז טאַקי מקוים געוואָרען. שלמה האָט מיט זײַן חכמה, ווי עס זאָגט דער תנ״ך, אַריבערגעשטיגען אַלע געלעהרנסטע פון די מזרח־לענדער און פון מצרים; דאָס פאָלק רופט איהם אָן „המלך החכם מכל האדם". די ספרים, וועלכע געפינען זיך בײַ אונז און זענען אונטער־געשריבען מיט שלמה׳ס נאָמען, ווײַזען אַז דער דאָזיגער טיטעל, מיט וועלכען דאָס פאָלק האָט דעם מלך פון ירושלים געקרוינט, איז גאָרנישט איבער־טריבען.

גלויבענדיג דער מסורה, האָט שלמה נאָך אין דער יוגענד געשאַפען די וועלט־בערידמטע פּאָעמאַ „שיר השירים", אין וועלכער דער געטליך־בעגאַבטער משורר בעזינגט, צוזאַמען מיט דער אונשולדיגער פאַסטוכישער און ערד־אַרבײַטערישער לעבענסאַרט פון זײַן פאָלק, די רײַנע, נאַאיווע ליעבע, וועלכע ער ערהויבט דורך זײַן צערטליכער מוזע ביז דער מדרגה פון אַ הייליגטהום. אין ספר „משלי" געפינען מיר די פּראַקטישע קלוגשאַפט, וועלכע פאַסט אום דאָס אַלטעגליכע לעבען אין אַלע זײַנע פאַזיסען, צו־זאַמען מיט די ערהויבענסטע ציעלען, וועלכע דריקען אוים דעם אויטאָר׳ס

שטרעבונגען אַלס העַרשער, אַלס שופט און פאָלקס-אָנפירער*). לויט דער מסורה געהערט שלמהן אויך דער ספר „קהלת"— וועלכער איז דער טיפסטער אויסדרוק פון דעם אייביגען וועלט-שמערץ, די גרויזאַמסטע טראַגעדיע פון דעם מענשליכען גייסט, וואָס זוכט אייביג דעם ציעל פון זיין וועזען און בלאָנדזשעט אייביג, וואָס צווייפעלט אין גלויבען און גלויבט פון פערצווייפלונג...

לויט די אַלע אויסגערעכענטע ספרים, אויף וועלכע עס באַזירט, קאָן מען זאָגען, די גאַנצע אַלמענשליכע מאָראַל און האַרץ-פילאָזאָפיע, שטעלט זיך פאָר דאָס בילד פון שלמהן אַלס ערהאַבענסטער פאָעט, אַלס טיעפזיניגסטער דענקער, אַלס דורכדרינגענדסטער האַרץ-און מענשען-קענער און הויפטזעכליך — אַלס איבערגעבענסטער דיענער פון וואַהרהייט און גערעכטיגקייט. בעזיצענדיג אַזעלכע אייגענשאַפטען טרעט שלמה אַרויף אויפ'ן טראָן פון זיין פאָטער דוד, זייענדיג אַלט אַ יאָהר צוואַנציג און שאַפט זיך באַלד אַנ'אייביגען אַלוועלטליכען רוהם אַלס גענIאַלער פאָלקס-שופט, אַדמיניסטראַטאָר און סטאַטס-מאַן.

שלמה'ס משפט איז אַלעמען בעקאַנט. כדי אין אַ קריעג צו דערגעהן גרינדליך, אויף וועלכען צד איז דער אמת, אָנשטאָט די געוועהנליכע אָביעקטיווע געריכטס-בעווייזען, ווי עדות, שבועה און ד. ג., וועלכע ברענגען נישט שטענדיג די געווינשטע רעזולטאַטען, פלעגט שלמה זיך בענוצען מיט אַזעלכע סוביעקטיווע, נאָר שאַרפזיניגע מיטלען, וועלכע טראָגען איבער-הויפט אַ ריין פסיכאָלאָגישען כאַראַקטער און לאָזען אין האַרצען קיין צווייפעל נישט. פון די פיעל ביישפיעלען פון שלמה'ס חכמה אַלס שופט, וועלכע דאָס פאָלק דערצעהלט, איז אַלעמען בעוואוסט די געשיכטע מיט די צוויי פרויען, וועלכע זענען געקומען פאַר איהם צום משפט. דורך דעם קלוגען פסק דין, וועלכער האָט אונבעדינגט געמוזט אַרויסרופען דעם ריכטיגען מוטערגעפיהל, איז ער אין דעם קריעג פון די צוויי פרויען איבער דער אָנגעהעריגקייט פון אַ קינד דערגאַנגען ווער עס איז די אמת'ע מוטער.

שלמה'ס חכמה אַלס שופט האָט אין יענער צייט אַרויסגערופען די פער-וואונדערונג פון אַלע אַרומיגע מלכים, וועלכע פלעגען צוליעב דעם קומען

*) מען שרייבט איהם צו אויך אַ ספר „חכמת שלמה" (אין די „כתובים אחרונים") נאָר דער ספר איז געווים אַ פראָדוקט פון די שפעטסטע צייטען, און זאָגאָר נים קיין פראָדוקט פון פאָלקס-ווייזהייט, נאָר פילאָזאָפישע געדאַנקען פון אַ גריכיש-געלעהרטען יודען אין די לעצטע צייטען פונם בית שני.

אליין קיין ירושלים, כדי צו איבערצייגען זיך אין די וואהרהייט פון די נפלאות, וואס זיי האבען זיך אנגעהערט וועגען דעם מלך פון ישראל. אין תנ״ך ווערט דערצעהלט, ווי עס איז געקומען די קעניגען פון דעם ווייטען לאנד שבא צו שלמהן אין הויז אנצוקוקען דעם וואונדערליכען מלך און צו הערען זיין קלוגשאפט. פאר איהר אומקעהרען זיך צוריק אין איהר לאנד האט די קעניגען פון שבא געזאגט צום מלך שלמה:

„ריכטיג איז דאס, וואס איך האב געהערט אין מיין לאנד וועגען דיינע מעשים און וועגען דיין חכמה; איך האב עס נישט געוואלט גלויבען ביז איך בין אהער געקומען און איך האב זיך מיט מיינע אויגען איבערצייגט, אז מען האט מיר זאגאר קיין העלפט נישט דערצעהלט פון דיין גרויסקייט. דו ביזט פיעל קליגער און גוטהערציגער, ווי איך האב וועגען דיר געדערט. גליקליך זענען דיינע מענשען; גליקליך זענען דיינע קנעכט, וועלכע שטעהען פאר דיר שטענדיג און הערען דיין חכמה. זאל זיין געבענשט גאט דיין בעשעפער, וועלכער, אויס ליעבע צו זיין פאלק ישראל, האט ער דיך ארויפגעזעצט אויפ'ן טראן פון ישראל און פאר א מלך דיך אויסדערוועהלט צו שאפען אין לאנד משפט און גערעכטיגקייט!״...

זייענדיג פון נאטור ווי אויך לויט זיינע אנשויאונגען א פריעדליך געשטימטער מענש — „איש מנוחה״ — איז איהם אהן בלוט-פערגיסונג*) בלויז פיהרענדיג א קלוגע פאליטיק, געלונגען כמעט זיין גאנצען לעבען איינהאלטען דעם אינערליכען און אויסערליכען שלום פון לאנד. ער האט אריינגעטראטען אין פריעדליכע זאגאר פריינדליכע בעציהונגען מיט די ארומיגע מלוכות. מיט פיעל פון זיי האט ער זיך גאר מתחתן געווען. אזוי האט ער גענומען פאר א פרוי די טאכטער פון מלך עמון און נאכהער אויך די טאכטער פון מלך מצרים. דורכדעם האט ער נאך מעהר פערזיכערט די לאגע פון דעם לאנד און אויפגעהויבען זיין רוהם; דער וואהלבעשטאנד פון פאלק דערגרייכט דאן, די העכסטע מדרגה. אין תנ״ך ווערט געזאגט, אז „פאר די גאנצע צייט, וואס שלמה האט געהערשט אין לאנד ישראל, האט דאס פאלק געלעבט רוהיג, יעדער אונטער זיין ווייןשטאק און אונטער זיין פיי־

---

*) נאר דער ערשטער שלמה'ס ארויסטריט אויפ'ן טראן איז בעשמוצט געווארען מיט בלוט: ער האט גע'הרג'עט זיין ברודער אדוניה, וועלכער האט, צוליעב דייך עלטערשאפט, פרעטענדירט אויף זיין פאטערס קרוין. צוזאמען מיט אדוניה'ן האט שלמה אויך גע'טוי'רט דעם עלטסטען און העלדענמוטיגסטען דוד'ס קריעגס-העדר יואב'ן, ווי אויך פיעל אנדערע גרויסע לייט פון פאלק, וועלכע האבען אדוניה'ס צד געהאלטען.

גענבֿים". מען דאַרף אָבער נישט מיינען, אַז די גאַנצע בעשעפטיגונג אין לאַנד איז בעשטאַנען דורכאויס אין ערד־אַרבייט, ווי מען קען אין פֿלוג פֿערשטעהן דעם דאָזיגען פּסוק. די ערד־אַרבייט איז, אמת, געווען דער יסוד פֿון דער פֿאָלקס־ווירטשאַפֿט; נאָר צוזאַמען מיט דעם האָט זיך פֿאַר שלמה'ס צייט שטאַרק ענטוויקעלט אין לאַנד פֿון ישראל דער אינערליכער און אויסערליכער האַנדעל. די נאָהענטסטע, צו ארץ ישראל, מלוכה, וועלכע האָט זיך אויסגעצייכענט מיט אידר מסחר און רייכקייט, איז געווען צור (פֿעניציא). צו דרום־זייט האָט זיך איינגעפֿונען די פֿרוכטבאַרע און קולטורעלע מצרים (עגיפּטען); פֿון צפֿון זייט — ארם מיט איהר הויפּטשטאָדט דמשק. מיט די אַלע מלוכות האָט שלמה געשלאָסען אַ האַנדעלס־אָבמאַך. די בני ישראל פֿלעגען אין יענע לענדער אַרויספֿיהרען זייערע ערד־פּראָדוקטען: קאָרן, וויין און איילבערטען, און אַנשטאָט דעם פֿלעגען זיי אַריינפֿיהרען: פֿימסען־האָלץ און בוקסען־בוימער — פֿון צור, פֿערד און רייטוועגען — פֿון מצרים. די הויפּט־בעדייטונג פֿון דעם לאַנד איז אָבער בעשטאַנען אין דעם, וואָס עס האָט געדינט אַלס גרויסער קאַראַוואַנען־וועג אויף דורכצופֿיהרען סחורה צווישען מעסאָפּאָטאַמיע און מצרים, צווישען אזיען און אַפֿריקע. דאָס לאַנד כנען איז געווען דורכאויס דורכגעשניטען מיט אַזעלכע דורכפֿאָהר־וועגען. לויט שלמה'ס פֿעראָרדנונג איז אויף די דאָזיגע וועגען אין פֿערשיעדענע פּונקטען געווען אויסגעבויט בעקוועמע סטאַנציעס פֿאַר די קאַראַוואַנען און פֿערשיעדענע לאַגערען פֿאַר זייערע סחורות; ארץ ישראל איז אַלזאָ געוואָרען דער מיטעלפּונקט פֿון דעם סחורה־הערכסעל צווישען אַזיען און אַפֿריקאַ, צוליעב וואָס דער לעבהאַפֿטסטער האַנדעל אין לאַנד האָט פּראַכטפֿאָל אויפֿגעבליהט. ווי עס שיינט האָבען די קאַראַוואַנען אויך געמוזט פֿאַר דעם דורכפֿיהרען זייערע פֿערשיעדענע סחורות צאָהלען געוויסע אָבצאָהלונגען, וואָס האָט גרויסע הכנסות צוגעבראַכט אין דער מלוכה־קאַסע.

צוזאַמען מיט'ן יבשה־האַנדעל האָט זיך אויך ענטוויקעלט אין לאַנד פֿון ישראל דעם ים־האַנדעל, אַ דאַנק שלמה'ס אָבמאַך מיט דער מלוכה צור, וועלכע איז אין דער אַלטערטהום געווען בעריהמט מיט אידרע בעסטע ים־רייזענדער, וואָס האָבען נאָך אין יענער צייט דורכגעשוואומען דורך דעם געפֿעהרליכען גיבראַלטאַר און האָבען דערגרייכט ביז די ווייטסטע מקומות אין אַפֿריקע. די סוחרים פֿון די ביידע לענדער — ארץ ישראל און צור — פֿלעגען בויען צוזאַמען גרויסע שיפֿען, אויף וועלכע זיי פֿלעגען זיך לאָזען אין ים אַריין צו דעם גאָלד־לאַנד אופֿיר, קיין אינדיען (הודו), קיין הינא און

אז. ח. יעדע ים-רייזע פלעגט געדויערען א משך פון דריי יאהר. דאן פלעגט דער פעראייניגטער פלאט פון צור און ישראל זיך אומקעהרען, אנגעלאדען מיט זילבער און מיט גאלד און מיט קופער און אנדערע מיינערסטע מעטאלען, מיט העלפאנד-ביין, מיט די אויסגעצייכענטסטע געהילץ, מיט שמעקענדיגע געווירצען און מיט די פערשידענסטע לוקסוס-ארטיקלען.

זעהר גרויסע הכנסות האבען אין לאנד אריינגעטראגען אויך די פיעל מתנות, וואס פערשידענע מלוכות פלעגען שיקען צום קלוגען מלך, וועלכער האט אין דעם פאליטישען לעבען פון אוראלטען מזרח די הויפט-ראליע געשפיעלט, כדי זיין פריינדשאפט צו געווינען. די מתנות פלעגען בעשטעהן „פון גאלד און פון זילבער און פון קליידער און פון געוועהר און פון געווירצען און פון פערד און פון מויל-אייזלען— יאהר-יעהרליך"...

די רייכקייט אין לאנד פון ישראל האט אין שלמה'ס צייטען אלזא דערגרייכט די העכסטע שטופע. „פאר שלמה'ס לעבען— דערצעהלט זיך אין תנ"ך— איז געלד געווען פאר גארנישט גערעכענט". „שלמה האט געמאכט אזוי רייך דאס פאלק, אז זילבער איז געווען אין ירושלים ווי שטיינער פיעל, און צעדערהאלץ— ווי די דערנער אינ'ם טאל".

שלמה המלך האט זיך אויך ווי זיינע פארגענגער שאול און דוד געזארגט פאר דער פעראייניגונג פון אלע שבטים אין לאנד אלס איין בירגערליכע געזעלשאפט, און אין זיין צייט איז די אינערליכע צענטראליזאציע פון דער מלוכה פערפאלקאמט געווארען. די פריהערדיגע עטנאגראפישע צוטיילונג פון פאלק האט שלמה פערביטען אויף די אדמיניסטראטיווע צוטיילונג. ער האט צוטיילט די גאנצע מלוכה פון ישראל אויף צוועלף געגענדען, נישט רעכענענדיג זיך דערביי מיט דער צוזאמענשטעלונג פון די שבטים אין יעדע געגענד. כדי צו קענען בעסער איינפיהרען די אדמיניסטראטיווע ארדנונג אין דעם ברייטען לאנד, האט ער אין יעדען געגענד בעשטימט א בעזונדערען פערטרעטער (נציב) וועלכער האט געהאט צו לייטען מיט די פערשידענע אדמיניסטראטיווע אנגעלעגענהייטען פון געגענד. איבער די אלע צוועלף נציבים איז אויפגענומען געווען אן אויבערהאר, וועלכער פלעגט קאנטראלירען די נציבים און האלטען זיי אבהענגיג פון דער צענטראלער מאכט אין ירושלים.

שלמה האט אויך אויסגעפיהרט דוד המלך'ס פלאן וועגען אויסבויען אין ירושלים אן אלגעמיינעם הייליגטהום, וועלכער זאל דיענען אלס גייסטליכער צענטער פאר'ן גאנצען פאלק אין גאנצען לאנד. אויפ'ן העכסטען פלאץ אין ירושלים, וועלכע איז פאר זיך פון די העכסטע ערטער אין דעם אוראלטען

מזרח געריכטעט געװען, — אויפ'ן הייליגען בארג מוריה, װעלכער איז צוזאַמ־
געבונדען מיט די שענסטע און הייליגסטע פאָלקס־מסורות, האָט שלמה
אויפגעשטעלט דעם װעלט־בערימטען בית־המקדש. זיבען יאָהר האָט דאָס
בויען געדויערט, אונטער דער אויפזיכט פון די בעסטע בוי־מייסטער פון
דער אַלטער צור. צעהנדליגער טויזענד מאַן פלעגען אין די אַרומיגע
ארץ־ישראל־בערג די שטיינער צום בנין האַקען; צעהנדליגער טויזענד
מאַן פלעגען אין לבנון־װאַלד צעדערן און בוקסען־בוימער פאַר איהם
זעגען. די קינסטלערישע אַרכיטעקטור, די מייסטערהאַפטע שניצונג, דאָס גאָלד
און דאָס זילבער און דאָס העלפאַנדביין, װאָס האָבען בעדעקט די װענד פונ'ם
היכל, דעם ארון פון די לוחות, די כרובים, דעם מזבח און ד. ג. האָבען
בעצויבערט יעדען זוהן פון ישראל. װאָס פאַר אַ װערט האָבען װירקליך
געקאָנט האָבען די פערשידענע אײנפאַכע מזבחות און במות, װאָס האָבען
נאָך פון שמואל'ס צייט זיך אײנגעפונען אין פערשידענע ערטער אין
לאַנד, אין פערגלייך מיט דעם שמוק און גלאַנץ פון דעם דאָזיגען היכל?!

שלמה'ס בית־המקדש, װעלכער האָט זיך קונה שם געװען אין אַלע
שכנות'דיגע לענדער, האָט אַלזאָ אינ'ם לעבען פון פאָלק ישראל באַלד
זיך ערװאָרבען דעם געװאונשטען אויטאָריטעט און בעדייטונג. שלמה האָט
מיט גרויס גלאַנץ געפייערט די ערעפענונג פון „גאָט'ס־הויז", דערביי האָט
ער אויך, לויט די פאָלקס־מנהגים, פיעל קרבנות געבראַכט; בעשטימט
האָט אָבער דער קלוגער מלך פאַר'ן בית־המקדש אַ פיעל העכערען ציעל,
װי קרבנות ברינגען. דאָ האָט ער זיך געהאַלטען ביי די אַנשויאונגען פון
די נביאים, װעלכע האָבען — מיט שמואל'ן אין דער שפיץ — װעניג געהאַל־
טען פון דעם קרבנות־דינסט. אין דער מוסטערהאַפטער תפלה, מיט װעלכער
שלמה האָט דעם בית־המקדש בענייט, האָט ער דעם הייליגטהום בע־
שטימט פאַר תפלה, פאַר „עבודה שבלב". די הערליכקייט, די פייערליכקייט,
די הייליגקייט, װאָס האָט גערוהט אין דער „נעביל־דונקעלהייט" פון היכל,
האָבען געדאַרפט װעקען די בעסטע געפיהלען פון יעדען בעזוכער און
װענדען דאָס האַרץ זיינס צו'ם אֶמת'ן גאָט... די האָפנונגען, װאָס שלמה
האָט אַרויפגעלעגט אויפ'ן בית־המקדש, זיינען געװען פיעל דרייסטער װי זיין
פאָטער דוד'ס: ער האָט נישט בלויז פאַר'ן פאָלק ישראל, נאָר פאַר דער
גאַנצער מענשהייט מיט דעם געשטרעבט אַ גייסטליכען צענטר אויפצובויען.

„און אויך צו דעם פרעמדען — בעט שלמה אין זיין תפלה — װעלכער
איז נישט פון דיין פאָלק ישראל, אַז ער װעט קומען פון אַ װייטען לאַנד.
צוליעב דיין גרויסען נאָמען און שטאַרקער מאַכט און אויסגעשטרעקטער

אָרעם — אַז ער וועט קומען און בעטען פאַר דיר אין דעם דאָזיגען הויז— זאָלסט דו פונ'ם הימעל, פון דיין פערפעסטיגטען טראָן, זיין שטים צוהערען און דו זאָלסט טהון דאָס, וואָס ער וועט בעטען פון דיר דער פרעמדער, זאָלען אויך אַלע פעלקער פון דער וועלט דערקענען דיין נאָמען, מורא האָבען פאַר דיר, ווי דיין פאָלק ישראל, און וויסען, אַז דיין נאָמען איז בערופען אויף דעם דאָזיגען הויז, וואָס איך האָב געבויט!"...

די ערעפנונג פון בית־המקדש האָט אין לאַנד אַרויסגערופען אַ גרויסע בעגייסטערונג און אַ גרויסע פרייד. דאָס גאַנצע פאָלק פון ברעג צו ברעג האָט צוזאַמען מיט זיין בעליעבטען מלך געפייערט זיבען טעג דעם „חנוכת־הבית". נאָר די נבואה, וועלכע איז פון אָנפאַנג אָן גענגען יעדער קאָנקרעטער פאָרם, וואָס פערקערפערט איהר אונענדליכען אידעאַל, האָט זיך געשראָקען, אַז די פאָרם זאָל דעם אינהאַלט נישט אויפשלינגען, ווי עס פאַסירט גאַנץ אָפט; אַז דער היכל זאָל ביים פאָלק נישט ווערען דער עיקר, און די הויכע צילען, וואָס שלמה האָט איהם צוליעב זיי געשטעלט, זאָלען נישט ווערען קיין טפל. באַלד נאָך דער ערעפנונג פון היכל האָט די נבואה מזהיר געווען שלמה'ן און דאָס פאָלק, אַז זיי זאָלען נישט האָפען צופיעל אויפ'ן בית־המקדש. דאָס היילינגע הויז אַליין וועט וויסט און לעדיג ווערען, און דאָס גאַנצע לאַנד וועט צורואינירט ווערען, אויב דאָס פאָלק וועט פערלאָזען דעם גאָט פון זייערע עלטערען און נישט היטען זיין געבאָט...

נייע געביטען אין דער פאָלקס־ווירטשאַפט האָט שלמה געעפענט; נייע געביטען האָט ער אויך ענטדעקט אין דער פאָלקס־שאַפונג. נאָך דעם בית־המקדש, האָט ער געבויט דעם „בית־המלך" (קעניגליכען פאַלאַץ), וועלכער איז געווען נישט ווייניגער שען פון גאָט'ס הויז; צוזאַמען מיט דעם האָט ער אויפגעשטעלט דעם „געריכטס־זאַל", וואו עס האָט זיך געפונען דער בעריהמטער שלמה'ס טראָן (כסא־שלמה). דאָס פאָלק, וועלכען ס'איז געווען, ווי עס שיינט, ביז איצט אין גאַנצען פרעמד די פלאַסטישע קונסט, האָט זיך בעקאַנט מיט דער אַרכיטעקטור, מיט דער שניצונג און האָט זיך אַלץ מעהר דורכגעדרונגען מיט די געפיהלען פון שענקייט. דער ביישפיעל פון מלך האָט באַלד אַרויסגערופען נאָכמאַכונגען, און די הויפטשטאָדט ירושלים, איבערהויפט דער אַריסטאָקראַטישער קוואַרטאַל „ציון" האָט זיך גענומען בעדעקען מיט גאַנצע רייהען פון פראַכטפאָלע בנינים אין ריזיגע פאָרמען, לויט דעם מזרחי'שען געשמאַק, ביז זי בעקומט נישט ענדליך דעם טיטול „ציון מכלל יופי"...

אין דעם, וואָס דער קלוגער מלך האָט זיך געמיהט צו געבען זיין

לאַנד אַלץ חיוטער וואָס מער אויסערליכען גלאַנץ, האָט ער געהאַט נישט בלויז עסטעטישע, נאָר אויך פּאָליטישע אויסזיכטען. וואָס פּרעכטיגער דאָס לאַנד האָט אויסגעזען, האָט עס אַלץ מער געוויכט געהאַט אין פאַרצייטיגען מזרח. מיט דעם ציעל האָט דער מלך אויך געמוזט זיין „הויף" אַלץ גרעסער און פּראַכטפולער מאַכען; לויט דעם מנהג פון די גרויסע מזרח׳דיגע הערשער האָט ער אויך ביי זיך אַ גרויס פרויען-הויז איינגעפירט; אין דעם פרויען-הויז האָבען זיך איינגעפונען די טעכטער פון די שטאַרקסטע מזרחישע מלכים און דאָס האָט פערשטאַרקט די פריעדליכע בעציהונגען פון די לעצטע צום פאָלק ישראל. דעם פאָלק האָט אָבער דער דאָזיגער ריזענהאַפטיגער שטאַט פון קעניג זעהר טייער געקאָסט. אויסצוהאַלטען דעם גרויסען „הויף", דאָס צאָהלרייכע פרויען-הויז האָט דאָס פאָלק געמוזט צאָהלען אַ גרויסען מס (צינזען) סיי מיט געלד, סיי מיט פּראָדוקטען. דאָס פאָלק, וואָס אין דער פערהעלטניסמעסיג קורצער צייט פון דעם מלכים-פעריאָד איז עס נאָך נישט געוואָרען צוגעוואָהנט — בפרט ביי דעם איינפאַכען אַרט-לעבען פון די פריהערדיגע מלכים — צו אַזעלכע פפליכטען, האָט אויך געמוזט אַנטייל נעהמען אויף פערשידענע אופנים אין דער בויאונג פון די פערשידענע פּאַלאַצען און נייע שטעדט, וואָס דער מלך האָט אונטערגענומען. די צאָהלונגען זענען צוליעב דעם נאָך מעהר צו לאַסט געווען פאַרן פאָלק, וויל צוזאַמען מיט די נייע אָרדנונגען אין לאַנד איז דורכ׳ן מלך געבראַכען געוואָרען די פּאַטריאַרכאַלישע איינפאַכע פריערליכע אויספירונג; דער צווישען-פעלקערליכער האַנדעל האָט רייך געמאַכט דאָס לאַנד, צוזאַמען מיט דעם האָט ער אָבער אויך געשטעלט גרעסערע, קאָסטבאַרערע, מעהר קולטורעלע פאָדערונגען פון לעבען... אויף דעם גרונד פון די שווערע אָבצאָהלונגען פאַר די מלוכה-בעדערפניסען האָט ביסלעכווייז צווישען פאָלק געוואַקסען אַ אונצופריעדענע שטימונג געגען די נייע איינפירונגען פון מלך. דאָך וואָלט פיליייכט די דאָזיגע אונצופריעדענהייט נישט געבראַכט צו קיינע קאָנקרעטע רעזולטאַטען, ווען די נביאים וואָלטען אין נאָמען פון גאָט די דאָזיגע שטימונג נישט אונטערגעשטיצט. די נביאים, וועלכע האָבען געהאַפט צו געפינען אין דער פּערזאָן פון דעם פּאָעטישען, קלוגען, פריעדליכען און איבערהויפּט גאָט׳ספאָרכטיגען שלמה׳ן דעם איבערגעבענסטען טרעגער פון זייער ריינעם אידעאַל און וועלכע האָבען דערום מיטגעהאָלפען ער זאָל געזאַלבט ווערען פאַר אַ מלך אין ארץ ישראל, האָבען ענדליך אין איהם אויך געמוזט אַנטוישונג ליידען, ווי אין זיינע פאָרגענגער. פירענדיג אַ פריעדענס-פּאָליטיק האָט דער מלך געמוזט צייטענווייז פער-

ביגען פערשידענע טראדיציעס, בעשליסען זיך אויף אזעלכע שריט, וואס זענען געגען דעם פאלקס-גייסט, כדי צו דערהאלטען דעם שלום מיט די שטארקע מלכים ארום. אלס אזעלכע דארף מען רעכענען זיין הייראטען מיט קעניגליכע טעכטער פון פרעמדע פעלקער און זיין געדולדיגע בעציהונגען צו פרעמדע קולטוסען (גאטעסדינסט). זיינע אייגענע פון דער פרעמדגענומענע פרויען, וועמענס גלויבען און געוויסען ער האט נישט געקאנט ערלויבען זיך צו געוואלדעווען, האבען מיט זיין וויסען מזבחות פאר זייערע היימישע געטער געשטעלט, וואס האט געקאנט שעדליך ווירקען אויף דער יונגער פלאנצונג, אויף דער אמונה אין איין אונענדליכען, עביגען, קערפעלאזען גאט, — וואס די נביאים האבען אזוי פייערליך געפרעדיגט. די נביאים, אלס טרעגער פון ריינעם אידעאל, האבען זיך נישט געוואלט רעכענען מיט דער פראקטיק און מיט די הויכע מלוכה-ציעלען, וועלכע דער מלך האט דורך זיינע קאמפראמיסען געוואלט ערדייכען, און זיי האבען איהם אין די לעצטע יאהרען פון זיין הערשען ארויסגעוויזען גאנץ פיינדליכע געפיהלען. זיי האבען זיך בעשלאסען, ווי עס שיינט, צו קעמפפען פאר זייער אידעאל נישט אבשטעלענדיג זיך פאר קיינע קרבנות.... דאן האבען זיי נאך איין האר נישט געשטעלט אין געפאהר די גאנצע מלוכה פון ישראל. אין די לעצטע יאהרען פון שלמה'ס רעגירונג האט ירבעם בן נבט, פון דעם שבט אפרים, איינער פון די צוועלף פערטרעטער (נציב) אין לאנד, אויפגעהויבען א פערשווערונג (א מרידה) געגען דעם מלך. די פערשווערונג איז געווען נאך געפעהרליכער דערפאר, וואס דאן האט דאס לאנד ישראל נאך בעד אדום אויך אנ'אויסערליכע מלחמה מיט ארם. דאך האט דער נביא אחיה השלוני אינ'ם נאמען פון גאט געבענשט די טהאט פון ירבעם און איהם פערשפראכען אנ'ערפאלג. אינ'ם שריט פון דעם נביא, וועלכער האט פאראויסגעזעהן, אז אין בעסטען פאל וועט פון שלמה'ן און זיין דינאסטיע נאר אבפאלען א געוויסער טייל פונ'ם פאלק, און אז דער שבט יהודה, פון וועלכען עס שטאמט הודי'ס הויז, ווי אויך דער שבט לוי און דער שבט בנימין, צוליעב געוויסע טעריטאריאלע און אנדערע אנגעלעגענהייטען, וועלען זיך פעסטהאלטען אן זייער בעליעבטען מלך און די פערשווערונג וועט אלוא ברינגען נאר צו א שפאלטונג אין לאנד — בעדארף מען זעהן א פראטעסט נישט נאר געגען שלמה'ן, נאר געגען די מלוכה-צענטראליזאציע אין אלגעמיין. עס איז מעגליך, אז אזוי ווי די נביאים האבען געפאדערט, אז די אידעע פון גאט זאל זיין אנ'אבסטראקטע און זי טאר נישט פערקערפערט ווערען אין קיין קאנקרעטע פארם, אזוי איז ביי זיי אויך ארויסגעקומען

אַז די אידעע פון „פאָלק" דאַרף זיין אַנאַבסטראַקטע. דער מלוכה-צענטער, וועלכער האָט געוואָלט אויסדריקען די נאַציאָנאַלע איינהייט פון אַלע חלקים פון פאָלק, האָט אפשר דערפאַר פון אָנפאַנג אָן געטראָפען אַ שטאַרקען געגנער אין דער פּערזאָן פון די נביאים...

דאָך האָט דער פערשוועֶרונגס-פּלאַן פון אחיה השלוני זיך נישט איינגעגעבען ביי שלמה'ס לעבען. צו גרויס איז געוועזען דער אויטאָריטעט פון דעם קלוגען מלך, אַז אַ וועלכער נישט איז ירבעם בן נבט זאָל קאָנען אונטערברעכען דעם צוטרוי פון פאָלק און אַרויסרופען אידם אויף אַ פּאַקטישען בונט. ירבעם בן נבט האָט געמוזט אַנטלויפען פון לאַנד און זיך בעהאַלטען אין מצרים, וואו עס האָט דאַן געוועלטיגט אַ נייער פּרעה, וועלכער איז מיט שלמה'ן נישט געוועזען אין קיין פערבאַנד און וועלכער האָט געשיצט דעם פיינד פון מלך ירושלים; שלמה, וועלכער איז פיער-ציג יאָהר געזעסען אויפ'ן טראָן אין ירושלים, האָט ביז זיין לעצטען טאָג געהערשט איבער'ן לאַנד אין פריעדען און אין גליק; זיין טוידט האָט פערדעקט מיט אַ הייליגען שלייער נישט נאָר זיין חכמה, נישט נאָר זיין געניוס, נאָר אויך זיינע פעהלערען, וועלכע ער האָט אָבער בעגאַנגען — גאָר אויס פיעל ליעבשאַפט צו זיין פאָלק און צו זיין לאַנד.

די מסורה, מיחס זייענדיג צו איהם דעם „ספר קהלת", האָט די פעהלערען אין שלמה'ס פערזענליכען און מלוכה-לעבען אויפגעהויבען זאָגאָר העכער פון דער מיטטוויליגער פּאָליטיק, אין שלמה'ס פריהליכען אַרט-לעבען פון איין זייט און זיינע גאָטס-פאַרכטיגע מעשים פון צווייטען זייט, אין שלמה'ס פריעדדיז ווי אין זיין בית-המקדש האָט די מסורה געזעהן די עביגע שמערצען פון מענשליכען גייסט, וועלכער זוכט זיין ציעל אין לעבען, זוכט זיין גליק אויף פערשיעדענע געביטען, אין תענוגים און מעשים טובים, און קאָן עס נישט געפינען — ביז עס קומט אָן פּלוצלינג דער טוידט, און ער ווענדעט זיינע בליקען צום הימעל!...

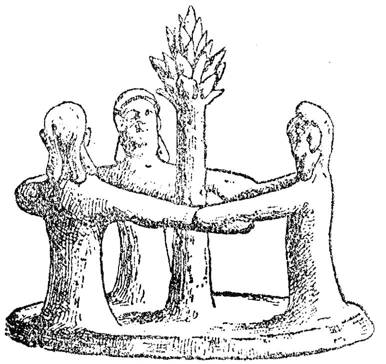

אַ טאַנץ אַרום דעם אָפּגאָט אשרה

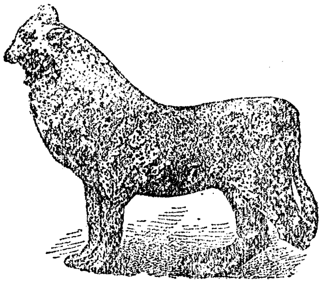

אַ קאַלב פון בראָנז (אויסגעגראָבען אין עבר־הירדן)

זיבעטעס קאַפּיטעל

די שפּאַלטונג

(928 יאָהר פאַר כריסטוס־געבורט)

מיט שלמה׳ס טויט פערגעהט די זון איבער׳ן לאַנד פון ישראל. דער גליק פערשווינדעט. די רוהע — צערשטערט. די קריעגעריען, וועלכע האָבען זיך אָנגעהויבען נאָך אין די לעצטע שלמה׳ס יאָהרען און נאָר ער, שלמה, מיט זיין גרויסער חכמה און מיט זיין אויטאָריטעט האָט זיי איינגעשטילט, — ברע־כען אויס נאָך זיין טויט מיט אַ מוראדיגען געוואַלד.

גלייך נאָכדעם ווי שלמה איז געשטאָרבען און זיין זוהן רחבעם האָט געוואָלט געזאַלבט ווערען פאַר אַ מלך איבער ישראל האָט זיך ירבעם בן נבט אומגעקעהרט פון מצרים (וואו ער האָט זיך בעהאַלטען פון שלמה׳ס צאָרן, נאָך דעם אונגעלונגענעם בונט, וואָס ער האָט אויפגעהויבען) און האָט פון דאָס ניי גענומען אויפרייצען די מאַסען געגען דוד המלך׳ס דינאַסטיע. ער האָט זיך געשטיצט, ווי צום ערשטען מאָל, פון איין זייט אויף די מיטהילף פון זיין אייגענעם שבט אפרים און פון דער צווייטער זייט—אויף דעם מיטגעפיהל און די מאָראַלישע מיטווירקונג פון די בני־הנביאים. אין לאַנד האָט זיך פון דאָס ניי אויפגעהויבען די פראַגע וועגען די גרויסע מסים (אָבצאָהלונגען), וועלכע זיינען איבערהויפט געפאַלען צו לאַסט אויף די פאָלקס־מאַסען. דאָס אונטערגעהעצטע פאָלק האָט זיך פערזאַמעלט אין שכם —די בעדייטענדסטע שטאָדט אין דעם טייל לאַנד פון שבט אפרים,—אַרויס־גערופען אַהין דעם טראָהן־פאָלגער, רחבעם, און געפאָדערט פון איהם, אַז פאַר׳ן געזאַלבט ווערען אַלס מלך זאָל ער צוזאָגען לייכטער צומאַכען פאַר׳ן פאָלק די פליכטען פון דער מלוכה. רחבעם האָט אָבער געהאַט די בעגריפען פון דעספּאָטישע מזרח־מלכים, פאַר וועלכע ס׳איז פרעמד די שטים פון פאָלק

פעטער פּאַול רובענס   שלמה׳ס משפּט

און וועלכע שטיצען זיך שטענדיג אויף דער מיזישער קראפט. רחבעם, א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאכטער, האט בעקומען בירושה דעספאטישע נייגונגען און צו זיינע דעספאטישע נייגונגען האט ער געקראגען הסכמה פון זיינע יונגסטע אונערפאהרענע יועצים. צוהערענדיג זייער עצה האט ער אזוי געענטפערט דעם פאלק: „מיין קלענסטער פינגער איז גרעבער פאר מיין פאטער'ס לענדען; מיין פאטער האט אייך בעלעסטיגט מיט א שווערען יאך, איך וועל אייער יאך נאך גרעסער מאכען; מיין פאטער האט אייך געשטראפט מיט ריטער, איך וועל אייך שטראפען מיט שטעכעדיגע דערנער"... ביים פאלק ישראל זענען נאך אבער צו פריש געוועזען די טראדיציעס פון די פארגאנגענע הערשער, אום אזא ענטפער זאל איהם קאנען בערוהיגען. די בני ישראל האבען זיך קיינמאל נישט גערעכענט פאר קנעכט פון זייערע מלכים; די מלכים ווייטער, האבען אויף זיך נישט געקוקט ווי אויף טיראנען מיט אויסשליסליכע פריווילעגיעס צו פערשקלאפען דאס לאנד, נאר ווי אויף פאלק'ס-דינער מיט בעזונדערע פליכטען צו זארגען זיך פאר דעם גליק און וואוילשטאנד אינ'ם לאנד. דאס פאלק איז געווען געוואהנט, אז די מלכים זאלען זיך מיט איהם בעגעהן מיט ליעבשאפט, מיט טריי־הייט און איבערגעבענהייט. דער דעספאטישער ענטפער פון דעם פרישען טראנספאלגער האט נאר געקאנט איהם נאך מעהר אויפרייצען. דערויף האבען נאר געוואַרט דיווירקליכע אנפיהרער פונ'ם אויפשטאנד. ירבעם מיט זיינע מיטהעלפער האבען נישט געווארט ביז וואנען דער צארן פון פאלק וועט אבגעקיהלט ווערען און געשטילט ווערען. זיי האבען גלייך אויסגעשריען: „וואס פאר א חלק האבען מיר אין דוד'ן און וואס פאר א ירושה איז דאס פאר אונז ישי'ס זוהן? ישראל, צוריק אין דיינע געצעלטען!"

די ווערטער האבען געדיענט אלס פאראל פאר דער מרידה געגען רחבעם'ן, געגען שלמה'ס זוהן און דוד בן ישי'ס אייניקעל. דער אויפשטאנד האט ארום כמעט דאס גאנצע לאנד; דער גרעסטער טייל פון פאלק, גאנצע צעהן שבטים ערקלערען די שטאדט שכם, אין טייל לאנד פון אפרים, אלס הויפטשטאדט אנשטאט ירושלים, און ירבעם בן נבט דעם זוהן פון שבט אפרים אלס מלך אנשטאט רחבעם'ן. ביי דוד'ס הויפטשטאדט און דוד'ס דינאסטיע בלייבען נאר צוויי שבטים: יהודה און בנימין. דער ערשטער — ווייל די דינאסטיע שטאמט פון איהם; דער צווייטער — ווייל די הויפטשטאדט ירושלים איז געווען אין זיין טייל לאנד. א גרויסער טייל פון שבט לוי האלט זיך אויך ביי ירושלים אלס אויסגעוועהלטע בעדיענטע פון בית־המקדש.

אַזוי איז צופאַלען געוואָרען דאָס פאָלק ישראל אויף צוויי טייל, אַזוי איז צושפּאָלטען געוואָרען דאָס הייליגע לאַנד אויף צוויי מלוכות. די מלוכה פון יהודה און די מלוכה פון אפרים עקזיסטירען פון דאַן אָן אין ארץ־ישראל אַלס צוויי גאַנץ זעלבסטשטענדיגע מדינות און די פאָלק'ס־כחות, וועלכע זענען מיט אַזוי פיעל מיה פון גאַנצע דורות פעראייניגט געוואָרען, ווערען פון דאָס ניי צושפּליטערט... רחבעם האָט, אמת, געפּרובט, לויט זיין דעספּאָטישער שיטה, צווינגען דורכ'ן שווערד די אויפגעבונטעוועטע טיילען פונ'ם פאָלק צו אַנערקענען איהם אַלס איינציגען מלך איבער'ן גאַנצען לאַנד. ער האָט מיט דעם צוועק מאָביליזירט אַ גרויסען חיל און האָט זיך געגרייט אויף מלחמה געגען ירבעם'ן מיט זיינע אָנהענגער. נאָר די בני־הנביאים מיט זייער אויטאָריטעט, וואָס איז געווען זעהר הויך ביי די בני יהודה, האָבען דעם פּלאַן צושטערט. דער נביא שמעיה האָט זיך געווענדעט צום מלך רחבעם ווי אויך צום שבט יהודה און שבט בנימין אין דעם נאָמען פון גאָט:

„אַזוי האָט גאָט געזאָגט: איהר זאָלט נישט געהן און נישט מלחמה האַלטען געגען אייערע ברידער, די בני ישראל; קעהרט איך יעדער צו זיין היים, ווייל מיט מיין ווילען איז די זאַך געשעהן!“

און דער נביא איז מנצח דעם מלך; דער חיל צוגעהט זיך „ווי גאָט האָט געבאָטען“, און מעהר פּרובט זיך שוין קיינער נישט צו פעראייניגען דעם פאָלק אונטער איין צענטראַלע מאַכט.

עס איז שווער צו זאָגען אויב די נבואה, בעשליסענדיג זיך אויף אַזאַ שריט ווי די צושפּאַלטונג פון דער יודישער מלוכה, האָט ביי דעם געהאַט אויך וואָסערע ס'איז פּאָזיטיווע אויסזיכטען אין צוזאַמענהאַנג מיט די נבואה־אידעאַלען. אַלענפאַלס זעהט מען אַרויס פון די שפּעטיגערע נביאים, אַז אויף דער נייער ממשלה האָבען זיי געהאַט געלעגט גרויסע האָפנונגען. „אפרים איז מיין בכור“. „איז דען אפרים דער טייערסטער זוהן ביי מיר...“ „איך בין געוואָהנט געווען אפרים'ן אויף (מיינע) אָרימס צו נעהמען...“ „אפרים איז אַ געלערנטע קאַלב, איך האָב ליעב געהאַט מיט איהר צו דרעשען, איך האָב ליעב געהאַט איהר שענעם האַלז צו גלעטען“... דאָס זענען נאָר איינציגע פון די פיעלע מיט ליעבע דורכגע־דרונגענע אויסדריקען פון די נביאים וועגען די מלוכה אין אפרים אַלס ווי זיי האָבען זי זיך פון אָנפאַנג געווען פאָרגעשטעלט. ס'איז קיין צווייפעל נישט, אַז די נביאים, נישט אַריינקוקענדיג פּאָליטיש אין דער צוקונפט, האָבען שטאַרק געגלויבט אין דעם אינערליכען גייסטליכען

פֿערבאַנד פֿון גאַנצען פֿאָלק, אין דער אַלגעמיינער אמונה, אין די אַלגעמיינע טראַדיציעס און היסטאָרישע פֿערגאַנגענהייט, און האָבען געהאָפֿט, אַז אפילו בײַ דער אַדמיניסטראַטיווער דעצענטראַליזאַציע, אפילו בײַ צוויי פּאַראַלעלע מלוכה־אָנפֿיהרונגען אין לאַנד, וועט דאָס פֿאָלק דאָך בלייבען איין נאַציאָנאַלער אָרגאַניזם, איבער וועלכען די איבערמאַכט האָט דער אײַגענדליכער יהודה. נאָך פֿון קדמונים אין דער צײַט פֿון די שופֿטים זענען די בני אפֿרים געווען די שטאַרקסטע און דרייסטיגסטע צווישען פֿאָלק און בײַ זיי איז געווען קאָנצענטרירט די מיליטערישע העגעמאָניע פֿונ׳ם לאַנד, זיי פֿלעגען אָנפֿיהרען די פֿערשיעדענע מלחמות מיט די פֿיינדליכע שכנישע פֿעלקער און שיצען די גרענעצען פֿון ארץ־ישראל. די בני יהודה, ווייטער, זענען געווען איבערהויפּט רוהיגע ערד־אַרבייטער און פֿערנעהמענדיג דעם צענטער פֿון לאַנד האָבען זיי זיך ווייניג געגרענצט מיט פֿרעמדע לענדער און זענען געווען כמעט געזיכערט פֿון אויסערליכע פֿיינדליכע אָנפֿאַלונגען. דאָס האָט גורם געווען, אַז זיי, די בני יהודה, זאָלען זיך קאָנען מעהר אָבגעבען דער פֿרוכטבאַרער קולטורעלער אַרבייט און זאָלען שטענדיג שטעהן אַן דער שפּיץ פֿונ׳ם גייסטיגען לעבען אין לאַנד1). בײַ אינערליכע אחדות צווישען פֿאָלק וואָלט די בענייטע מיליטערישע העגעמאָניע פֿון אפֿרים, שטיצענדיג זיך אויף דער אָרגאַניזירטער קראַפֿט פֿון די צעהן שבטים, געקאָנט שיצען דאָס גאַנצע לאַנד; און דער שבט יהודה, בײַ וועלכען די גייסטליכע און קולטורעלע העגעמאָניע איז נאָך שטאַרקער געוואָרען אַדאַנק דעם בית־המקדש און די איבעריגע עהנליכע אינסטיטוציאָנען, וואָלט זיך ווייטער געקאָנט רוהיג אָבגעבען צו דער גייסטיגער ענטוויקלונג פֿונ׳ם פֿאָלק. די נביאים האָבען געהאָפֿט, אַז די ביידע העגעמאָניעס, די מיליטערישע און די קולטורעלע, וועלען ביידע שטרעבען צו פֿערווירקליכען דעם אַלגעמיינעם גליק פֿונ׳ם פֿאָלק יעקב־ישראל „אין וואָהרהייט און גערעכטיגקייט". דער שפּעטיגערער נביא הושע בן בארי דריקט אוים די גייזעניגע כונה פֿון דער נבואה בײַ דער אָבטיילונג פֿון די צוויי

1) „לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו"; „ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (אין יהודה) וכו'"; „מני מכיר (פֿון שבט יהודה) ירדו מחוקקים"; „יהודה מחוקקי."

מלוכות: „אפרים וועט ריטען[2], יהודה וועט אַקערן[3], יעקב וועט באַראָנעווען". „זייעט אייך צדקה, שניידט אייך חסד... און ווענדעט זיך צו גאָט אין דער צייט..." אין די דאָזיגע ווערטער הערן מיר אַ וואונק אויף אַ גאַנצע פאָלק'ס־סיסטעם, וועלכע די נביאים האָבן, ווי ס'שיינט, געהאָפט דורכצופירן אין דעם הייליגן לאַנד!

לײַדער האָט זיך די פּאָליטיק ניט גערעכנט מיט דער נבואה אין אירע אידעאַליסטישע שטרעבונגען. וועגן פאָלקאָמע אחדות צווישן ביידע מלוכות אפרים און יהודה איז גאָרנישט געווען צו טראַכטן. די רייה פונ'ם נביא שמעיה האָבן אָבגעהאַלטן רחבעם'ן פון אַנ'אָפענעם שטרייט באַלד נאָך דער שפּאַלטונג, אָבער שפּעטער האָבן זיך דאָך אָנגעפאַנגען צוזאַמענשטויסונגען צווישן דעם מלך פון ירושלים און דעם מלך פון שכם. רחבעם האָט אפשר פערמאָגט ווייניגער חיל פאַר ירבעם'ן, דערפאַר איז ביי איהם אָבער געווען אַ פעסטערע דיסציפּלין, פון יאָהרען לאַנג אַנ'איינגעאָרדנטע מיליטערישע אָרגאַניזאַציע ווי אויך מעהר געלד־מיטלען, און ירבעם אין קאַמפף מיט רחבעם'ן האָט געמוזט זיך ווענדען צו די הילף פון פרעמדע מלכים. לויט ירבעם'ס פלענער פאַלט אָן שישק מלך מצרים אויף יהודה, מאַכט דאָרטען גרויסע חרבנות און טרעט נאָר דאַן אָב פונ'ם לאַנד, ווען רחבעם גיט איהם פיעל גאָלד און זילבער. רחבעם'ס טראָהנפאָלגער אבים בענייט נאָך זיין פאָטער'ס טוידט די מלחמה מיט ירבעם'ן, הרג'עט אוים פיעל טויזענדער פון זיין חיל און נעהמט אָב ביי איהם פיעל שטעדט. אפרים און יהודה ווערען אַלזאָ נישט נאָר צוויי אַדמיניסטראַטיוו־פונאַנדערגעטיילטע ממשלות, נאָר צוויי פיינדליכע פעלקער, וואָס יעדעס פאָלק וויל אויפגעבויט ווערען פונ'ם צווייטענס חורבן. ווייטער, האָט ירבעם בן נבט זיך נישט געקאָנט פיהלען זיכער אויף זיין טראָהן, כל זמן דאָס פאָלק איז גייסטליך פערבונדען מיט יהודה, מיט ירושלים, מיט דער הויפּט־שטאָדט פון רחבעם. ירבעם האָט אויסגערעכענט: כל זמן דאָס פאָלק וועט זיך האַלטען פעסט ביים גאָט יהוה, וועט ביי איהם הויך זיין דער אויטאָריטעט פון שלמה'ס בית־המקדש, וואו עס געפינען זיך די העכסטע היילגטימער פון דער אמונה, ווי דער ארון, די לוחות און דער מזבח. דאָס פאָלק וועט קומען שטענדיג קיין ירושלים צו ברענגען קרבנות אין גאָט'ס הויז און דורכדעם וועט דוד'ס געזעלבע

---

2) דער סימבאָל פון מלחמה־לעבען.

3) דער סימבאָל פון פריעדליכער, קולטורעלער פאָלקס־אַרבייט.

דינאַסטיע געוויס שטאַרקען איהר ווירקונג אויפ'ן פאָלק און בעקומען ענדליך פון דאָס ניי די פאַקטישע הערשאַפט איבער'ן גאַנצען לאַנד. דאַרום האָט ירבעם בן נבט בעשלאָסען איינצופיהרען אין זיין ממשלה אַ נייעם קולטוס, אַ נייע אמונה. ער האָט אַוועקגעשטעלט אויף די גרענעצען פון יהודה צוויי גאָלדענע קעלבער, טעמפלען און אַלטאַרען פאַר זיי געבויט און געהייסען דעם פאָלק קרבנות מקריב-זיין פאַר זיי, פערוועהרענדיג עולה-לרגל זיין קיין ירושלים. דעם קעלבער-קולטוס האָט, ווי ס'שיינט, ירבעם איינגעפיהרט לויט די השפעה פון מצרים, וואו ירבעם איז פון שטענדיג געשיצט געווען און וואו דאָס פאָלק האָט געדינט אַפּיס'ען, דעם אָב-בילד פון אַנ'אָקס, אַלס סימבאָל פון אַ גאָט, וואָס שיצט ערד-אַרבייט און פיהצוכט — די הויפט בעשעפטיגונג און ערנעהרונג אינ'ם לאַנד. ער האָט פאַר זיך אויך געהאַט אַ פאָרבילד: דעם עגל וואָס יודען האָבען אין מדבר געמאַכט. דער עגל האָט אַלזאָ אַ געוויסע אַלטע מסורה געהאַט, און ירבעם האָט זיך אויף איהר געשטיצט.

און האָטש אין ארץ-ישראל איז די געצענדינערייַ אַלס אַנ'אַלגעמיינע געזעלשאַפטליכע ערשיינונג שוין פון עטליכע דורות אויפגעהערט געוואָרען, אָבער די אמונה אין דעם אַבסטראַקטען גאָט, וועלכער האָט קיין פאָרם נישט און קיין געשטאַלט נישט, וועלכער קאָן נישט געהערט ווערען און קאָן נישט געזעהן ווערען, האָט דאָך נאָך נישט בעוויזען אַזוי טיעף זיך איינצוואָרצלען אינ'ם בעוואוסטזיין פון די ברייטע פאָלקס-מאַסען, אַזוי אַז דער שלעכטער ביישפיעל פון דעם מלך און די שרים זאָלען אויף זיי נישט ווירקען. דער גרעסטער טייל פון די עשרת השבטים קעהרען זיך אום צו דער אַמאָליגער געצענדינערייַ... — אַנדערע פון אונוויסענהייט אינגאַנצען נישט אַנערקענענדיג דעם אייגענעם טראַדיציאָנעלען גאָט, אַנדערע (און דאָס איז דער גרעסטער טייל) — זעהענדיג אין די גאָלדענע קעלבער נאָר אַ קאָנ-קרעטע פאָרם פון דעם נאַציאָנאַלען יהוה, אַנדערע — אויס שנאה צו דער מלוכה פון ירושלים, טרייבענדיג די זעלבע פאָליטיק, וואָס ירבעם בן נבט. נאָר אַ קליינער הייפעל מענשען בלייבען געטריי די אייגענע אמונה מיט איהר בעזונדערער וועלט-אַנשויאונג.

אַזוי האָט דער מלוכה-גאַנג אין ארץ-ישראל צוריסען דאָס פאָלק און זיין אמונה אויף צוויי טייל. די נביאים, די שטענדיגע טרייע היטער פון דעם ריינעם נאַציאָנאַלען גייסט, בעשאַפענדיג אַליין אייניגערמאַסען די דאָזיגע ערנסטע לאַגע אין לאַנד, האָבען אָבער דאָך אַלץ נישט פערלאָר'ען

דעם מוטה. צוזאמענשליסענדיג זיך אין פעסטערע געדיכטערע רייהען, האבען זיי מיט מסירות נפש געקעמפפט פאר זייער אידעאל מיט דער ביזארטיגער אייזערנער קראפט, נישט געהענדיג אויף קיינע קאמפראמיסען, האטש עס זאל אויסקומען צו מקריב זיין צוליעב דעם דעם גאנצען וואוהלשטאנד פונ'ם לאנד...

אין דעם קאמפף פון דער נבואה געגען די מלוכה-טענדענצען בעשטעהט דער הויפט-געדאנק פון דער וויכטיגער היסטארישער ענטוויקלונג פונ'ם פאלק ישראל און זיין היליג לאנד.

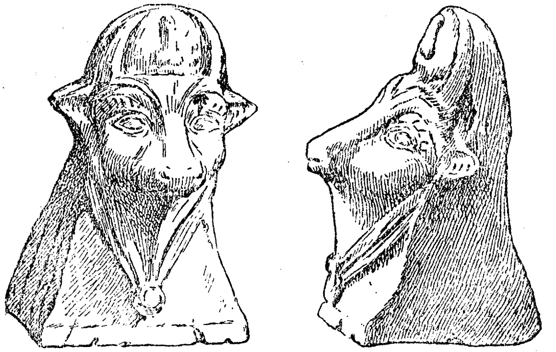

קאפ פון אבגאט מולך

עשתורת—געטין פון מלחמה
(א צייכנונג פון בבל)

אַכטעס קאַפּיטעל

די ערשטע מלכים פֿון אפֿרים

(955 ביז 769 פֿאַר כריסטוס־געבורט)

די מלוכה אין אפֿרים צייכנט זיך אויס פֿון אָנפֿאַנג אָן מיט בלוטיקע מהומות. קיין פּונקט האָט זיך נישט געקאָנט אויסבילדן אַלס צענטער פֿונ'ם גאַנצן לאַנד. קיין מלך האָט די ערשטע פּאָזיציע יאָהר נישט געקאָנט גרינדן אַ דויערהאַפֿטע דינאַסטיע. ירבעם בן־נבט האָט אין אָנפֿאַנג זיך בעזעצט אין שכם און געמאַכט די דאָזיקע שטאָדט פֿאַר זיין הויפּטשטאָדט. ער האָט זיך אָבער דאָרט געפֿיהלט אונזיכער צוליעב דעם אונרוהיגן כאַראַקטער פֿון די שכם־לייט. דאַן בעזעצט ער זיך אין פּנואל; נאָר פּנואל איז געווען צו נאָהענט צו שכם און ער פֿיהלט זיך זיכערער ווען ער בעזעצט זיך אין תרצה. נאָך אַ צוויי־און־צוואַנציג־יאָהריגן הערשען איבער'ן לאַנד שטאַרבט ירבעם אָב; נאָר ביי זיין לעבן נאָך האָט איהם דער נביא אחיה השלוני, — דערזעלבער נביא, וועלכער האָט איהם מיטגעהאָלפן דערגרייכען די מלוכה, — מתרה געווען, אַז פֿון זיין הויז וועט אפֿילו „קיין הונד נישט איבערבלייבען", דערפֿאַר וואָס גאָט האָט איהם אויסדערוועהלט פֿונ'ם פֿאָלק און איהם פֿאַר אַ הערשער געמאַכט און ער האָט אַזוי געזינדיגט און דאָס פֿאָלק פֿערפֿיהרט הורך די גאָלדענע אָביגעטער. און ווירקליך, אין אַ יאָהר צוויי נאָך ירבעם'ס טוידט (955), ווען אויפ'ן טראָן אין תרצה איז געזעסען זיין זוהן נדב, האָט בעשא זיין קריגס־הער שטילערהייד צוזאַמענגעשטעלט אַ פֿערשווערונג און האָט געהרג'עט דעם מלך אויפ'ן שלאַכט־פֿעלד ביי גבעון, וואו נדב האָט דאַן געפֿיהרט אַ מלחמה געגען די אויפֿגעבונטעוועטע פּלשתים. בעשא האָט פּינקטליך אויסגעפֿיהרט די נבואה־רעד פֿון אחיה השלוני: ער האָט פֿון ירבעם'ס הויזגעזינד „קיין נשמה נישט איבערגעלאָזט". מיט דעם נייעם מלך האָט זיך אָבער אינ'ם לעבען פֿונ'ם לאַנד גאָר נישט געענדערט. בעשא איז געגאַנגען אינ'ם וועג פֿון ירבעם. ווי ירבעם בן־נבט אַזוי אויך האָט בעשא מורא געהאַט צו פֿערלירען די מלוכה און האָט, אויך ווי ירבעם, גע־

פיהרט אונגעלונגענע מלחמות געגען יהודה, און אויך ווי ירבעם, האט ער געשיצט אין לאנד דעם קעלבער־קולטוס. די נבואה, הייסט עס, האט ווידער נישט געפונען אין דעם מלך דאס, וואס זי האט געהאפט. דער נייער מלך, וועלכער האט, ווי עס שיינט, מיט איהר הילף די מלוכה בעקומען, איז אין גאט'ס וועג נישט געגאנגען; די נבואה האט אבער ווידער איהר'ס געטהון. זי האט נישט אויפגעהערט צו קעמפפען פאר דעם אמת. די נבואה ערקלערט אלזא א מלחמה געגען בעשא'ס דינאסטיע. דער נביא יהוא בן חנני ווענדעט זיך צו בעשא מיט די ווערטער: „דערפאר וואס איך האב דיך פון דער ערד ערהויבען און דיך געמאכט פאר א פיהרער איבער מיין פאלק ישראל, און דו ביזט דאך געגאנגען אין דעם וועג פון ירבעם און האסט געמאכט זינדיגען מיין פאלק... דערום וועל איך אויסראטהען בעשא'ן און זיין הויז און איך וועל זיך מיט איהם בעגעהן, ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט ירבעם'ן, דעם זוהן פון נבט!..." נאך א פיער און צוואנציג יאהריגען הערשען שטארבט אב בעשא און דעם טראן פערנעהמט זיין זוהן אלה. אין צוויי יאהר ארום האט ווירקליך זמרי, איינער פון די מלוכה־לייט, אויפגעהויבען א בונט געגען בעשא'ס זוהן און איהם געהרג'עט; צוזאמען מיט אלה'ן האט זמרי פערטיליגט דאס גאנצע הויז פון בעשא. זמרי האט פערכאפט די מלוכה און גער״ניגט אין תרצה. אין זיעבען טעג ארום האט אבער דער חיל, דערוויסענדיג זיך פון זמרי'ס פעררעט, אויסגעקליבען פאר א מלך דעם בעליעבטען קריעגס־העלד עמרי. דער אויסגעקליבענער מלך מיט'ן חיל האבען בעלאגערט תרצה; ווען זמרי האט געזעהן, אז די שטאדט איז איינגענומען געווארען דורכ'ן חיל, האט ער אליין אונטערגעצונדען זיך אינ'ם קעניגליכען פאלאץ. מיט עמרי'ס נצחון האט זיך אבער נאך נישט געענדיגט די קריעגעריי איבער דעם טראהן. באלד האט א טייל פונ'ם פאלק אויסדערוועהלט פאר א מלך תבני בן גינת, און אין דער אפרים־מלוכה האבען אלזא געהערשט צוויי מלכים. ענדליך האט אבער עמרי, שטיצענדיג זיך אויפ'ן חיל, גובר געווען אויף תבני בן גינת, וועלכען ער האט געהרג'עט און איז געבליבען נאכהער דער איינציגער מלך אין לאנד. עמרי האט זיך אבער נישט געקאנט פיהלען זיכער אין תרצה, וואו עס האבען זיך איינגעפונען די פיעלע אנהענגער פון דעם געהרג'עטען פרעטענדענט אויף דער קרוין, און ער האט דערום זיין רעזידענץ איבערגעטראגען אין שטאדט שומרון, וועלכע ער האט אליין אויסגעבויט. שומרון איז געשטאנען אויף א בארג און איז פון דער נאטור געווען אלזא גוט געשיצט פון אנ'אויסערליכער געפאהר.

אַלזאָ זעהען מיר, אַז אין אַ משך פון אַ יאָהר פופציג האָבען זיך אין אפרים געביטען ביז פיער הויפטשטעדט און עס האָבען געהערשט דאָרט ביז זיבען מלכים; פון די זיבען מלכים זענען נאָר דריי געשטאָרבען מיט זייער נאַטירליכען טוידט און פיער זענען געהרג'עט געוואָרען דורך בונטען און פערשווערונגען. די אינערליכע מהומות האָבען ניט דערלאָזט די מלוכה וואַקסען — זיי האָבען אינגאַנצען אָבגעשטעלט איהר ענטוויקלונג. דאָס פאָלק איז געווען פעראָרעמט, ביים הויל האָט געפעהלט אַ פעסטע דיסציפלין, די צענטראַלע מאַכט, וועלכע האָט זיך געשטיצט אויף פעררעט און האָט מורא געהאַט פאַר פעררעט, איז געווען זעהר שוואַך. די אַרומיגע פעלקער האָבען גוט אויסגענוצט די שרעקליכע לאַגע פון דער אפרים־מלוכה. יענע גוטע יאָהרען, ווען די אַרומיגע פעלקער האָבען דרך־ארץ געהאַט פאַר די כלי־זיין פון די בני ישראל, זענען שוין לאַנג פערשוואונדען. פון דער צייט אָן, וואָס עס האָט אויסגעבראָכען די מהלוקת צווישען ברידער אין דעם הייליגען לאַנד, האָבען אַלע פיינד פון די בני ישראל דעם קאָפּ אויפגעהויבען. בעזונדערס האָבען זיי אַנ'אויג געוואָרפען אויף דער אפרים־מלוכה, וועלכע איז אַזוי אָבגעשוואַכט געווען דורך די אינערליכע מהלוקת'ן. עס האָט זיך זיי געוואָלט וואָס גיכער דעם פעטען ביסען איינצושלינגען. די פלשתים, די בני ארם, די מואָבים, האָבען נישט אויפגעהערט צו בעפאַלען דאָס לאַנד. אויסער דעם, פלעגט יהודה אויך פון צייט צו צייט אָבריסען שטיקער פון אפרים. אַזוי איז אפרים געווען אינערליך צוריסען און אויסערליך נישט בעפעסטיגט.

פון עמרי'ן אָן הייבט זיך אָן אין לאַנד אַ נייע ערא. זיין דינאַסטיע עקזיסטירט געניג לאַנג, און די הויפטשטאָדט שומרון, וואָס ער האָט געגרינדעט, האָט נישט פערלוירען איהר בעדייטונג אַלס צענטער, כל זמן די מלוכה פון אפרים האָט געהאַט אַ קיום. פאַר עמרי'ן הויבט אָן דאָס לאַנד צו ווערען מעכטיגער אין פאָליטישען און עקאָנאָמישען זין. די פיינדשאַפט פון יהודה צו אפרים ווערט ביסלעכווייז אָבגעשוואַכט; דוד'ס דינאַסטיע הויבט אָן צו רעכענען די שפּאַלטונג אַלס אַ פאַקט, וואָס אומענדערען איהם אינגאַנצען איז אוממעגליך. עמרי האָט אונטערגעהאַפּט די שטימונג פון יהודה און איז אַריינגעטראָטען מיט דעם מלך פון ירושלים, יהושפט בן אסא, אין פריעדליכע בעציהונגען. זייענדיג אויף אַזאַ אופן בעוואָהרענט פון די לאַנגיעהריגע אָנפאַלען פון יהודה, האָט עמרי שוין געקאָנט קאָנצענטרירען זיינע קריעגס־כחות געגען די פיינדליכע פעלקער פון אַרום אפרים. דאַן געלינגט איהם אָבהאַלטען אַ נצחון איבער מואָב און ער צווינגט זיי, די

בני־מואב, צו צאָהלען געוויסע יעהרליכע אָבצאָהלונגען; די פּלשתים, וועלכע האָבען די ערשטע יאָהרען פון דער אפרים־מלוכה אָהן אויפהער באונרוהיגט די גרענעצען פון די צעהן שבטים, שרעקען זיך אָב פאַר'ן נייעם מלך פון שומרון און ווערען פאָרזיכטיגער. כדי אויפצוהויבען דעם וואָהלשטאַנד אינ'ם לאַנד, שליעסט עמרי אַ האַנדעלס־אָבמאַך מיט די פיניצער, וואָס זייער מסחר צו יענער צייט איז נאָך פיעל גרעסער געוואָרען אַלס אין שלמה'ס צייטען, צוליעב די ניי געגרינדעטע פיניצער־קאָלאָניעס אויף דעם צפון־ברעג פון אַפריקאַ. כדי צו פערפעסטיגען דעם האַנדעלס־אָבמאַך, מאַכט עמרי התונה זיין זוהן אַחאָב אויף איזבל, די טאָכטער פון אתבעל דער קעניג אין פעניצאַ. דורך דעם אָבמאַך ענטוויקעלט זיך אין אפרים די אינדוסטריע און די רייכקייט פונ'ם פאָלק הויבט אָן ריעזיג צו וואַקסען.

דער גייסטיגער, רעליגיעזער קאַמפף איז אויך אין עמרי'ס צייטען, ווי עס שיינט, געלאַסענער געוואָרען טראָץ דעם וואָס עמרי האָט אויך, ווי די פריהערדיגע מלכים פון אפרים, נישט מבטל געווען ירבעם'ס געצענדינערייַ. סוף כל סוף האָט דער נייער קעלבער־קולטוס נאָר אַנ'אויסערליכען פּאָליטישען כאַראַקטער געטראָגען. יעדעס פאָלק קאָן נאָר איין קולטוס שאַפען, וועלכער איז דער היסטאָרישער אויסדרוק פון זיין נאַציאָנאַלער פּסיכיק, פון זיין היסטאָריש־אויסגעאַרבייטער וועלט־אַנשויאונג, און דאָס פאָלק, וועלכעס האָט אַ י ה ו ה־קולטוס בעשאַפען, קאָן נישט נאָכהער, צוליעב דעם מלך'ס פערלאַנג, אַ נייעם קולטוס שאַפען. די אונוויסענדע מאַסען, וועלכע דערגרייפען שווער יעדע אַבסטראַקציע, האָבען אין די גאָלדענע בילדער פערהייליגט דעם גאָט, וועלכען זיי האָבען פון דורות אין האַרצען געטראָגען און פאַר וועלכען זיי האָבען פון דורות לאַנג געזוכט אַנ'אויסדרוק, אַ קאָנקרעטע פאָרם. דער הויפּט־פּרינציפּ פון דער יהוה־אמונה, דער מאָנאָטעאיזם, דער גלויבען אין איין אַלגעמיינע געטליכע קראַפט איז דאָך נישט געשטערט געוואָרען מיט דעם נייעם קעלבער־קולטוס, און מיט דער צייט, צוזאַמען מיט דער ווייַטערדיגער ענטוויקלונג פון די מאַסען, וואָלט זיי קלערער ווערען די אידעע פון זייער נאַציאָנאַלען גאָט און זיי וואָלטען זיך אָבזאָגען פון די אומפאַסענדע פאָרמען, וועלכע זיי האָבען פריהער בטעות מיחס געווען צו זייער גאָט און וועלכע שטימען נישט מיט דער אמת'ער נאַציאָנאַלער וועלט־אויפפאַסונג. אין פערלויף פון אַיאָהר פופציג האָבען די נביאים, ווי ס'שיינט, זיך איבערצייגט, אַז די קעלבער, אַלס קולטוס, האָבען גאָרנישט געענדערט אין דעם אינערליכען מאָראַלען לעבען פונ'ם פאָלק. האָטש ירבעם'ס געצען

זענען גראָב און דריקען נישט אויס די נאַציאָנאַלע אידעע פון דער געטליכער אומענדליכקייט און אומבעגרייפליכקייט, פונדעסטוועגן האָבן זיי נישט צערשטערט דעם עכטן נאַציאָנאַלן גייסט און די אייגנאַרטיגקייט פונ'ם פאָלק ישראל. די פּרינציפּן פון צדק, פון אמת, פון משפּט, אָט די פּרינציפּן, וועלכע האָבן פון די פריהערדיגע דורות אָן געלאָזט טיפע וואָרצלען אין דעם פאָלקס־באַוואוסטזיין, — האָבן אויך אין דער ערשטער תּקופה פון דער שפּאַלטונג נישט אויפגעהערט צו געבן פרוכט. אַפילו דער מלך האָט זיך נישט געקאָנט ערלויבן אָפּנעהמען ביי זיין אונטערטאַן די קלענסטע זאַך אָהן אַ משפּט, נישט נאָר אָפּנעהמען מיט געוועהר, נאָר זאָגאַר אָפּקויפן אָהן דעם ווילען פון דעם בעל־הבית.*) — דאָס פאָלק האָט געלעבט לויט די אַלטע טראַדיציעס און די נביאים האָבן געקאָנט האָפן, אַז זייערע אידעען וועלען אַלץ מעהר אַריינדרינגען אין די הערצער פון די פאָלקס־מאַסען. די נביאים האָבן דאַרום, ווי ס'שיינט, נישט געהאַלטען פאַר נויטיג צו אונטערהאַלטען ווייטער די מהומות אין לאַנד דורכ'ן קאַמפף מיט דעם הערשער איבער די גאָלדענע קעלבער. און עמרי שטאַרבט אָב, אָהן דער שטענדיגער התראה פון די נביאים...

ליידער האָט עמרי, אַלס מלך, נישט לאַנג געלעבט. נאָכדעם ווי ער האָט ביינעקומען זיין געגנער תּבני בן גינת האָט ער געקעניגט צוועלף יאָהר און זיין ענערגישע מלוכה־טהעטיגקייט, וועלכע האָט זיך אָנגעפאַנגען איבער־האַלב צייט ער האָט זיך אין שומרון באַזעצט, האָט בסך הכל געדויערט זעקס יאָהר. זיין זוהן אחאָב, וועלכער האָט פון איהם געירשנט די מלוכה, איז געוועזען אַ מענש מיט אַ שוואַכען כאַראַקטער, מיט קליינע שטאַטסמענלישע פעהיגקייטען, און זיין פרוי, די פיניצערין איזבל, האָט געהאַט אויף איהם זעהר אַ גרויסע שעדליכע ווירקונג. אחאָב האָט פאַרזעצט די קלוגע פּאָליטיק פון זיין פאָטער: ער האָט אונטערגעהאַלטען די פריעדליכע באַציהונגען פון איין זייט מיט דעם מלך פון פיניציע, מיט וועלכען ער איז געוועזען פערבונדען אין אַ פאַמיליען־פערבאַנד דורך זיין פרוי איזבל, פון דער צווייטער זייט — מיט יהושפט דעם מלך פון יהודה, מיט וועלכען ער איז אויך אַריינגעטראָטען אין אַ פאַמיליען־בונד דורך דעם, וואָס ער האָט זיין טאָכטער עתליה געגעבען פאַר אַ פרוי דעם יורש עצר פון ירושלים. דורך דער פּאָליטיק האָט איהם, אויך ווי זיין פאָטער, בעגליקט אויפצוהויבען דעם אויסערליכען און דעם אינערליכען מאַטעריעלען וואָהלשטאַנד פון זיין לאַנד. אחאָב האָט

*) מלכים א׳, כ״א.

מיט גרויס ערפֿאָלג געפֿיהרט פֿערשיעדענע שוץ-מלחמות, אָבגענומען צוריק איינ:גע געגענדען און שטעדט, וועלכע זענען אין די פֿאָהריגע שווערע צײַ-טען אָבגעריסען געוואָרען פֿון אפרים און יענע פֿעלקער, וועלכע זענען נאָך פֿון פֿריהער אָן געוועזען מעהר אָדער ווענ:גער אָבהענגיג פֿון שומרון, האָט ער געצוואונגען מס (צינז) צו צאָהלען. דאָס לאַנד האָט אויך אינ'ם עקאָנאָמ:שען הינז:כט געבליהט. אַדאַנק דעם מסחר-פֿערקעהר מיט פֿיניציע איז דאָס רײַכטהום פֿונ'ם פֿאָלק זעהר געשווינד געוואַקסען. אין שומרון קאָנצענטריר:ען זיך פֿיעל אוצרות (קאַפּיטאַלען); די הויפּטשטאָדט פֿון אפרים פֿערבויט זיך מיט גראַנדיעזע בנינים; דער מלך בויט זיך אַ פּאַלאַץ פֿון העלפֿאַנד-ביין אין זײַן רעזידענץ שומרון און אַ „ווינטער-הויז“ אין דעם מהאָל „יזרעאל“, אינ'ם אומגעגענד פֿון שומרון.

די מחותנות-שאַפֿט מיט פֿיניציע האָט אָבער געהאַט אַ שלעכטע מאָראַלישע ווירקונג אויפֿ'ן אינערליכען לעבען פֿון אפרים. צוזאַמען מיט דעם רײַכטהום איז אין לאַנד אַרײַנגעדרונגען די געלד-לוסט. דאָס אײַנפֿאַכע ערהליכע פֿויער-און פּאַסטוך-לעבען הויבט אָן ביסלעכווײַז פֿערשוואונדען צו ווערען און אָנשטאָט דעם פֿאַנגט דאָס פֿאָלק אָן צו שטרעבען צו אַ צעלאָזענעם, פֿערדאָרבענעם, נאָר פּרעכטיגען, לוסטיגען אַרט-לעבען, לויט דעם בײַ-שפּיעל פֿון די פֿיניציער. פֿיניציע איז אין קולטורעלען הינזיכט געשטאַנען פֿיעל העכער פֿון ארץ-ישראל; דער פּרעכטיגער גלאַנץ פֿון דער רײַ-כער און ציוויליזירטער מדינה האָט געמוזט פֿערבלענדען די אויגען פֿון די שׂרים פֿון אפרים, וועלכע פֿלעגען קומען אַהין. אַלעס, וואָס זיי האָבען געזעהן אין פֿיניציע, איז פֿאַר זיי געוועזען רייצענד, צוציהענד און נאָכאַהמונגס-ווירדיג. פֿיעל שׂרים פֿון פֿיניציע בעזעצען זיך אויך אין אפרים און ברײַנגען מיט זיך זייערע מנהגים, זייער געשמאַק און אויפֿפֿאַסונג. די קעניגין איזבל האָט זיך אויך אַרומגערינגעלט מיט איהרע געבורטס-לאַנד-לײַט און אין הויף פֿון אחאב, בײַ זײַן שוואַכען כאַראַקטער און פֿילײַכט אויך בײַ זײַן אינערליכע נייגונג און סימפּאַטיע, האָט זיך פֿערפֿיהרט אַ פֿיניציער שטאַט. די פֿאָרמען פֿון פֿיניצער אַרט-לעבען, בעשטעטיגטע דורכ'ן קעניג'ס הויף, האָבען געדיענט דעם פֿאָלק אַלס בײַשפּיעל און דאָס פֿאָלק איז פֿון טאָג צו טאָג נידריגער געפֿאַלען: עס האָבען זיך צווישען איהם פֿערשפּרייט די פֿערדאָרבענסטע תאוות, ווי שכרות, אויסגעפּוצטקײַט און זנות. איזבל האָט אויך אײַנגעפֿיהרט אין לאַנד דעם קולטוס פֿון איהר אייגענער אמונה. אין שומרון האָט זי אויסגעבויט טעמפּלען פֿאַר די געטער פֿון איהר אייגענעם פֿאָלק — פֿאַר בעל און עשתרות; נאָהענט פֿון ניין הונדערט

פּריסטער (כּהנים) פלעגען שטעהן צו דער דינסט אין די טעמפּלען, צו ברינגען אָפּפערען (קרבנות) פאַר די געטער. דאָס אָפּפערען־ברינגען פאַר די געטער פלעגט גאַנץ אָפט פאָדערן מענשליכע קרבנות*); שטענדיג פלעגט עס בעגלייט ווערען מיט ווילדע קולות און גראָבע בעוועגונגען; דער געטער־קולטוס פון פיניציאַ איז געווען פערבונדען מיט בלוט־פערגיסונג און מיט שענדליכע תאוות, וועלכע פלעגען געפינען זייער סאַנקציע אין דער וועלט־אַנשויאונג פון די פיניציער איבער גאָט און מענש. אין דעם נייעם קולטוס האָט אַלזאָ געשטעקט אַ געפאַהר נישט בלויז פאַר דער אמונה, אין דעם ענגען זין פונ'ם וואָרט, נאָר פאַר דעם גאַנצען שעפערישען נאַציאָנאַלען גייסט, פאַר די פּרינציפּען, פאַר די גייסטיגע יסודות, וועלכע האָבען זיך ביים פאָלק אין אַ משך פון דורות־לאַנג אויסגעאַרבייט און אויף וועלכע עס האָט זיך געבויט די נאַציאָנאַלע פסיכיק, די נאַציאָנאַלע קולטור.

דער פרעמדער אויסערסט־ווילדער קולטוס האָט זיך אונגעהויער גיך פערשפרייט צווישען די פאָלקס־מאַסען צוליעב דעם שטענדיגען פערקעהר מיט די פיניציער, און אויך צוליעב דער אייפעריגער מיה פון איזבל. וואו די מלכה פלעגט טרעפען אַ שטאַרקערען ווידערשטאַנד געגען איהרע נייע איינפיהרונגען האָט זי מיט אַחאב'ס שווערד זיך אַ וועג געמאַכט. אַזוי זענען דאַן געפאַלען די ערשטע קרבנות פון פאָלק ישראל פאַר זייער אייגענער אמונה אין זייער אייגען לאַנד דורך זייער אייגענעם מלך. נישט פיעל האָבען אָבער אַזאַ העלדענמוטה אַרויסגעוויזען צו שיצען מיט זייער לעבען די פאָלקס־טראַדיציעס, דעם נאַציאָנאַלען גייסט און אָריגינאַליטעט. דער גרעסטער טייל אין לאַנד האָבען אָנגענומען די נייע געצענדינערײַ, האָטש אין האַרצען האָט נאָך ביי זיי געברענט אַ פונק פון דער אייגענער אמונה און זיי פלעגען אַלזאָ אין איין און דער זעלבער צייט דינען אי צו יהוה, אי צום בעל. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען נאָר זיבען טויזענד מאַן געבליבען צו יענער צייט, „וועלכע האָבען זיך פאַר דעם בעל נישט געקניעט". דאַן האָט די נבואה פון דאָס־ניי אויפגעהויבען דעם פאָהן פון יהוה, דעם פאָהן פון דעם ישראל־גאָט און מיט מסירות־נפש אַרויסגעטרעטען אין קאַמפף געגען מלך און זיינע רעפאָרמען. איהר געוועהר איז, ווי שטענדיג, געווען דאָס הייליגע וואָרט פון גאָט. די נביאים פלעגען קומען צו'ם

---

*) בכורים, קנעכט און ד. ג. פלעגען געבראַכט ווערען פאַר קרבנות פאַר די געטער פון פיניציאַ.

פאָלק, לערנען איהם, דערווייזען, איבערצייגען; זיי פלעגען נישט אָבשרעקען זיך אויך צו קומען אין מלך'ס פּאַלאַץ און נישט קוקענדיג אויף איזבל'ס בלוטדורשטיגען פאַנאַטיזם פלעגען זיי שטראָפען דעם הערשער פאַר זיין פערראַט געגען די פאָלקס-טראַדיציעס, געגען דעם פאָלקס-גייסט, געגען דעם אמת, געגען יושר און משפּט. איזבל האָט די נביאים געלאָזט אויסהרג'ענען; בלויז אַ קליינע צאָהל זענען ניצול געוואָרען פון איהר האַנד, אַ דאַנק דעם שר עבדיה, וועלכער האָט זיי בעהאַלטען אין אַ הייל און זיי געשפּייזט שטילערהייד; נאָר אַז די מלכה האָט זיך איבערצייגט, אַז דאָס שווערד איז שוואַכער פאַר דעם הייליגען נבואה-וואָרט, האָט זי געגען די נביאים גענומען מלחמה האַלטען מיט זייער אייגענעם געווער: זי האָט געדונגען פאַלשע נביאים, וועלכע האָבען אויך אין דעם נאָמען פון גאָט, פון יהוה, אָנגערעדט דאָס פאָלק צו געהן אין דעם וועג, וואָס איזבל האָט געפיהרט. דאָס איז געווען אַ טוידט-פערראַט. די איינפאַכע מאַסען האָבען נישט געקאָנט אונטערשיידען, וואָסער וואָרט איז ווירקליך געטליך און וואָסער וואָרט איז נאָר דורך געלד בעגייסטערט. איינער איז נאָר געבליבען אין דער מחנה פון דער נבואה, וואָס איזבל האָט איהם נישט געקאָנט גובר זיין: איהר שווערד האָט איהם קיינמאָל נישט געקאָנט דעריאָגען, און דאָס פאַלשע געדונגענע וואָרט פון די נביאי השקר איז צו שוואַך געווען צו בעטויבען זיין געטליך-געשריי...

דער דאָזיגער „איינציגער" איז געווען — אליהו הנביא, פון שטאָדט תשבי, אינ'ם געגענד פון גלעד!

אליהו הנביא איז געווען בעשאַפען מיט אַ פלאַמענדע נאַטור. דאָס איז געווען אַ מענש, וועלכער איז יעדע רגע געווען בערייט ברינגען דאָס אייגענע לעבען אַלס קרבן פאַר זיינע איבערצייגונגען. אליהו, ווי ער ווערט געשילדערט אין דער פאָלקס-מסורה, איז געווען די פערקערפּערונג פון דער רעליגיעזער און מאָראַלער אייפעריגקייט. פונ'ם מדבר פלעגט ער ערשיינען ווי אַ שטורם-ווינד אין לאַנד, פּלוצלונג, אונערוואַרטעט, אונפערהאָפט. ווי אַ שטורם-ווינד האָט ער זיך אַריינגעריסען צו דעם כאַראַקטערלאָזען מלך אַחאָב, געדונערט איבער איהם מיט זיינע דרייסטפאָלע רעד; ווי אַ שטורם-ווינד האָט ער זיך פון איהם אַרויסגעריסען, זיך בעוויזען דאָ און דאָרט צווישען פאָלק; אומעטום האָט ער מיט דער גיכקייט פון אַ שטורם-ווינד ערפילט זיין מיסיאָן פון דער נבואה, געשיצט די גערעכטיגקייט און געבראָכען די פאַלשקייט, און ענדליך גלייך ווי אַ שטורם-ווינד איז ער פערשוואונדען געוואָרען. איין געדאַנק, איין פערלאַנג האָט געברענט טיעף

אין זיין הארצען — רעטעווען דעם נאציאנאלען גייסט, וועלכער איז פעסט צוזאמענגעבונדען מיט דעם בעגריף פון דעם נאציאנאלען יהוה, ווי דער כלאל מיט'ן קויהל...

אין זיין פריוואטען לעבען שטעלט אליהו פאר אויך אזא לעגענדע, ווי אין זיין נאציאנאלער טהעטיגקייט. אלס געגענזאץ דעם פערפיינערסטען לוקסוס און דער ווילדער צוילאזענקייט, וועלכע האבען אריינגעדרונגען אין אברים פון פיניציע און זיך שטארק פערברייטערט אין לאנד, האט אליהו געוויזען א ביישפיעל פון איינפאכקייט און צוריקגעהאלטענקייט. זיין קליידונג איז בעשטאנען פון א האריגען איבערמאנטעל און א פעלענעם גארטעל; דאס האט ער געטראגען לאנגע; קיין וויין פלעגט ער נישט טרינקען און קיין איטנאהמע שפייזען פלעגט ער נישט געברויכען; איין שטיקעל קיכעל און איין גלעזעל וואסער פלעגט איהם גענוג זיין אויף צו דערהאלטען זיין נשמה טעג און נעכט. קיין הויז האט ער נישט געהאט, קיין דאך האט איהם נישט בעשיצט; אין מדבריות פלעגט ער דאס מעהרסט זיצען, אויף די בערג פון ארץ־ישראל פלעגט ער שטייגען, אין די היילען פלעגט ער זיין אכסניה געפינען. אין דער וויסטעניי, וויים פון דער שטאדט און איהר געטומעל, וויים פון מענשען און זייערע בעשעפטיגונגען, ערנעהרענדיג זיך מיט דעם, וואס די פייגלען פלעגען איהם צו'ם מאל ברייגנען פנים ישוב, פלעגט ער זיך איבערגעבען זיינע גייסטיגע בעטראכטונגען. דארט פלעגט ער גאט בעגריינען, אין יעדע סטיכיע זיין געשטאלט זעהן, אין די קלענסטע לופט־בעוועגונג — זיין היילינגע שטים פערנעהמען. צווישען די שעגע בערג און די שטומע היילען פלעגט איהם די נבואה בעגייסטערען.

אליהו הנביא האט געהערט צו דער מדרגה פון נביאים בעלי־מופת. זיין דעוויז איז געוועזען: „ידוה איז די קראפט פון אלע קרעפטען (יהוה הוא האלהים*). גאט האט נישט נאר די וועלט בעשאפען, נאר ער הערט נישט אויף איהר צושאפען. אלע נאטור־ערשיינונגען זענען נישט איין מאל פאר אלע מאל פעסטגעשטעלטע געזעצען, נאר זיי זענען די דייטליכע אויסדריקען פון זיין שאפענדען ווילען; דער אלמעכטיגער ווילען איז אבער פריי צו ענדערען די אלע ערשיינונגען לויט ווי איהם געפעלט. דער ווילען פון גאט פאסט אבער ארום נישט בלויז די טוידטע נאטור־ערשיינונגען, נאר אויך יעדען שריט, יעדע מענשליכע טהעטיגקייט; סיי גוטעס, סיי שלעכטעס בעגעהט דער מענש נאר לויט דעם ווילען פון גאט;

*) אלוה — קראפט; אין מעהרצאהל — אלס סומע.

דער מענש איז נאָר פריי אין זיין בעוואוסטזיין*). אין זיין בעוואוסטזיין קאָן אָבער דער מענש דערגרייכען ביז דער מדרגה פון געטליכקייט. ער ווערט דאַן אָנערפילט מיט דעם ווילען פון גאָט, דאַן בעקומט ער אַ שאַפענדע מאַכט און ער בעהערשט די נאַטור, ער ווערט איהר געזעץ-געבער. דאַן איז איהם נישט פערמיטען צו ענדערען איהרע אָרדנונגען; ער פערהיינט, און זי פאָלגט, ער ווייזט וואונדער, וועלכע זענען נאָר אייגענטליך דער אויס-דרוק פון דעם ווילען פון דעם געטליכען מאַן...

וועגען דעם ביבלישען אליהו הנביא דערצעהלט די מסורה פיעל בעווייזענע וואונדער. ראָבען ברייגגען איהם עסען; מלאכים שפייזען איהם; אַ קרוג וואַסער און אַ לעפעל מעהל קלעקט אויף דריי יאָהר פאַר דריי מענשען לויט אליהו'ס ברכה; ער מאַכט לעבעדיג טוידטע, ער צינדט אָן וואַסער און אַז. וו. אין די אַלע אגדות מוזען מיר אַלענפאַלס זעהן די ריכטונג פון דעם לעגענדאַרישען פענאָמען, זיין אונבעגרענצטען גלויבען אין דעם געט-ליכען ווילען, וואָס ברענט ביי איהם אין הארצען, און דאָס געטליכע וואָרט פערוואַנט מיט זיינע ליפען...

מיט דעם זעלבען אונבעגרענצטען גלויבען אין דער מאַכט פון דעם געטליכען וואָרט קומט דער דאָזיגער נביא מלחמה צו האַלטען מיט דער געצענדינערי צווישען פאָלק. און דאָ האָט ער ווירקליכע וואונדער בעוויזען. דאָס היילינע וואָרט, וועלכעס האָט טוידטע געוועקט צום לעבען, האָט אויך אויפגעוועקט דעם נאַציאָנאַלען געוויסען ביים פאָלק; דאָס געטליכע וואָרט, וואָס האָט וואַסער אָנגעצונדען, האָט אויך אָנגעצונדען די הערצער פון די בני ישראל מיט אַ פייער פון ליעבע און איפעריגקייט צו זייער גאָט, צום גאָט פון זייערע עלטערען. ס'האָט נישט געהאָלפען די מיה אין די פערפאָלגונגען פון איזבל. אונטער דער קאָמאַנדע פון אליהו האָט דאָס פאָלק אויפגעהויבען אַ בונט געגען דעם נייעם קולטוס פון בעל און עשתרות, צובראָכען די מזבחות פון די דאָזיגע אָבגעטער, אויסגעקוילעט זייערע פריסטערס. גרויס איז געוועזען דער צאָרן פון דער מלכה; ביי איהר לעבען האָט זי געשוואָרען, אַז זי וועט זיך אָן אליהו'ן נוקם זיין; אָבער נאָך דער דאָזיגער גרויסער שחיטה, וועלכע איז געשעהן אויפ'ן באַרג כרמל, האָט אליהו זיך ווידער אויף אַ לענגערע צייט ערוויטערט אין דער וויסטעניי, וואו ער האָט זיך איבערגעגעבען זיינע גייסטיגע בעטראַכטונגען, און איזבל האָט איהם נישט געקאָנט געפינען.

---

*) „ואתה הסבות את לבם אחורנית“, מלכים א׳, י״ח.

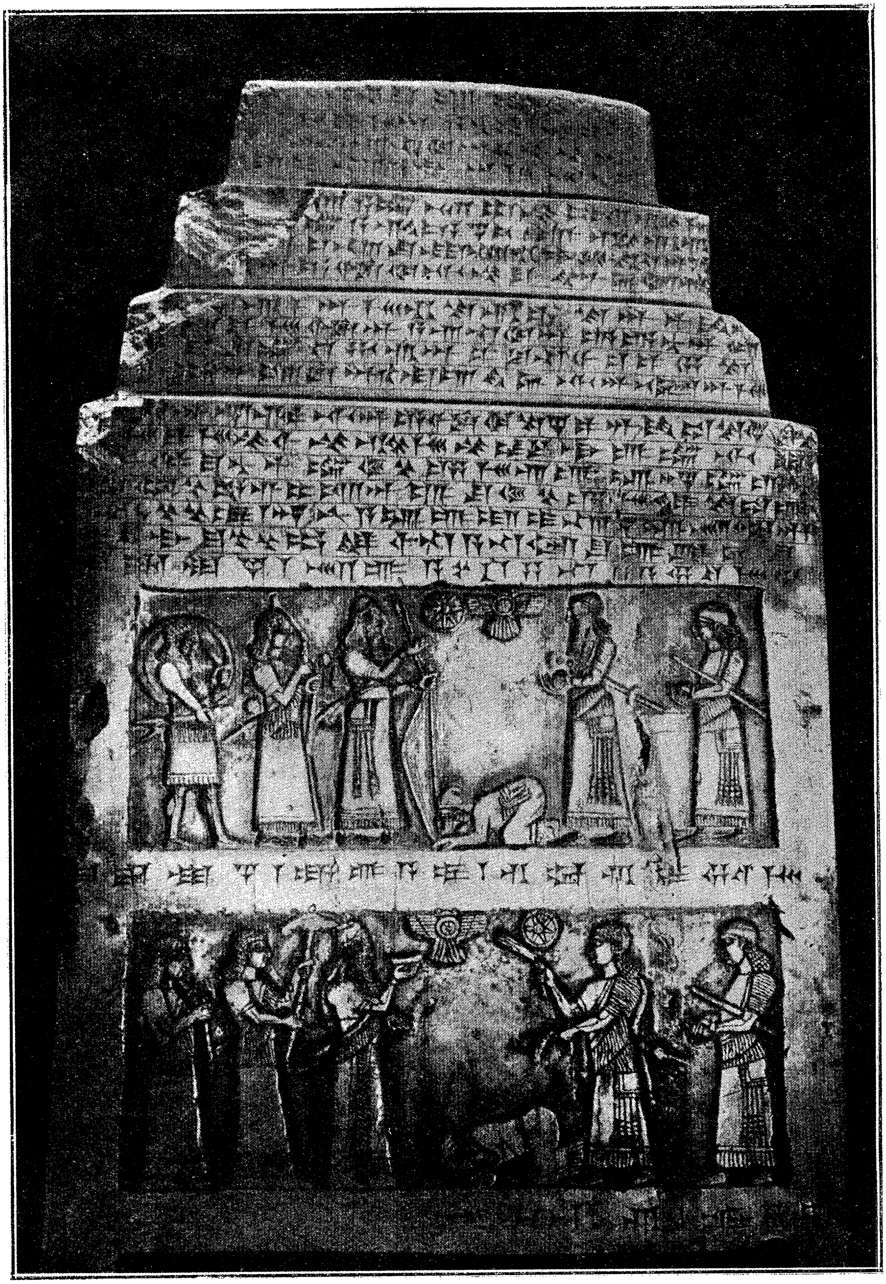

שלמנאסר דעם צווייטענס אָבעליסק (דער אָריגינאַל אין בריטיש־מוזעאום)

דאָס אויבערשטע בילד שטעלט פאָר יודישע געפאַנגענע ביי שלמנאסר. דאָס אונטערשטע בילד שטעלט פאָר מי יהוא מלך ישראל ברענגט צינזען שלמנאסר'ן דעם צווייטען

און הגם נאָך דער געשיכטע אויפ'ן באַרג כרמל האָט איזבל פון דאָס־ניי אויפגעשטעלט דעם בעל־קולטוס, אויסגעבויט נייע מזבחות און געשאַפט נייע פריסטערס; דער בעל איז אָבער שוין געווען פון דאַן אָן נאָר אַ הויף־קולטוס פאַר'ן מלך'ס הויזגעזינד און פאַר די הויף־מקורבים; דאָס פאָלק איז שוין נאָך איהם מעהר נישט געגאַנגען. און אויב אַחאָב האָט מיט איזבל'ס עצות ווייטער פאָרטגעזעצט זיין מאָראַליש־פערדאָרבענע טהעטיגקייט, האָט אליהו זיך נישט אָפגעזאָגט צו בעגייען די מלחמה געגען איהם מיט דער פריהערדיגער מסירות־נפש. אָט וואָס פאַר אַ כאַראַקטעריסטישען פאַקט דערצעהלט די מסורה וועגען די ווייטערדיגע בעציהונגען צווישען מלך און דעם נביא:

נבות פון יזרעאל האָט געהאַט אַ ווייַנגאָרטען נאָהענט צו אַחאָב'ס נייעם פּאַלאַץ אין יזרעאל. אַחאָב'ן איז דער ווייַנגאָרטען זעהר געפעלען געוואָרען, האָט ער איהם געוואָלט אָפקויפען פאַר געלד, אָדער אויסבייטען אויף אַן אַנדער גאָרטען: נבות האָט אָבער אויף קיין פאַל נישט איינגעשטימט אָפצוגעבען דעם מלך זיין ווייַנגאָרטען, וועלכער איז איהם געווען זעהר בעליעבט, ווייל ער האָט איהם בעקומען בירושה פון זיינע עלטערען. דאָס האָט אַחאָב'ן אַזוי פערדראָסען, אַז ער איז זעהר אומעטיג געוואָרען און זיין אַפּעטיט צו'ם עסען פערלוירען. ווען אַז איזבל האָט איהם געפרעגט פאַר וואָס איז ער נישט ביי'ם מוטה און עסט נישט, און אַחאָב האָט איהר דערצעהלט די גאַנצע געשיכטע מיט נבות און מיט זיין ווייַנגאָרטען, האָט זי איהם אויסגעלאַכט: „אָט אַזוי ווילסט דו הערשען אויף ישראל?! קום עס און זיי מונטער. איך וועל דיר שוין אָפגעבען דעם ווייַנגאָרטען פון נבות היזרעאלי!" די טאָכטער פון די דעספּאָטישע מזרח־הערשער האָט נישט געקאָנט צולאָזען אַ געדאַנק, אַז דעם מלך'ס ווילען זאָל זיין בעגרענעצט מיט וועלכע נישט איז געזעצען פון וואַהרהייט און גערעכטיגקייט. דאָך האָט זי זיך נישט געקאָנט ערלויבען אַוועקצורויבען ביי איהר אונטערטאַן זיין פּריוואַט־אייגענטהום, ווייל דאָס פאָלק וואָלט נישט געקוקט גלייכגילטיג אויף אַזאַ פערברעכען, דערום האָט זי זיך געלאָזען אויף אַזאַ פאַלשקייט: זי האָט אין דעם נאָמען פון אַחאָב'ן אַרויסגעפאָדערט נבות'ן צו'ם משפט, אַזוי ווי ער האָט כלומר'שט געלעסטערט דעם נאָמען פון גאָט און פון מלך; פאַר'ן משפט האָט זי געשטעלט פאַלשע געדונגענע עדות. די שופטים האָבען נבות'ן געמישפט צו'ם טויט. נאָכדעם ווי ס'איז איבער נבות'ן אויסגעפיהרט געוואָרען די טויט־שטראָף, האָט איזבל קאָנפיסקירט זיינע גיטער, צווישען זיי אויך דעם ווייַנגאָרטען, וועלכען אַחאָב האָט צוגענומען פאַר זיך. פון דעם

פערברענען האט זיך דערוואוסט אליהו. פערשטעהט זיך, אז ער האט עס נישט געקאנט פערשווייגען און נישט קוקענדיג דערויף, וואס איהם איז פאר-געשטאנען א גרויס געפאהר פון דעם בעווייזען זיך אין שומרון, וואו איזבל'ס קנעכט האבען איהם נאכגעשפירט, און בפרט נאך ביי'ן מלך אין פאלאץ, איז ער דאך אנגעלאפען, ווי א שטורם-ווינד, אויף אחאב'ן, און טרעפענדיג דעם מלך טאקע אין דעם אויסגערויבטען וויינגארטען, האט ער אויסגעשריען: „דו ווערסט טוידטען און ירשה'נען?! וויים זשע: אויף דעם זעלביגען ארט, וואו די הינד האבען געלעקט דאס בלוט פון נבות'ן, וועלען זיי אויך דיין בלוט לעקען... גאט זאגט: איך וועל ברייגנען אויף דיר אנאומגליק און איך וועל דיך אויסראטהען... איך וועל מאכען פון דיין הויז דאס זעלבע, וואס איך האב געמאכט פון דעם הויז פון ירבעם בן־נבט און דעם הויז פון בעשא בן אחיה, פאר דעם צארן, וואס דו האסט מיך דערצארנט...

און וועגען איזבל'ן האט גאט געזאגט אזוי: די הינד וועלען אויפפרעסען איזבל'ן אין דער פעסטונג פון יזרעאל. ווער פון אחאב'ס הויזגעזינד וועט אין שטאדט שטארבען, וועלען איהם די הינד אויפפרעסען און ווער פון זיי וועט אין פעלד שטארבען, וועלען איהם די פויגלען אויפפיקען. ווייל עס איז נאך נישט געווען נאך אייגער, וועלכער זאל זיך אזוי איינגאנצען פער-קויפען בעזעס צו טהון, ווי אחאב, דער אנגערעדטער דורך זיין פרוי איזבל'ן.

און ווירקליך, דערצעהלט די מסורה: אין א געוויסער צייט ארום איז אחאב בשעת א מלחמה מיט בן־הדד, דעם מלך פון ארם, געטוידט געווארען אונגערן דורך א פייל, וואס האט איהם געטראפען אין א געפעהרליכען ארט. דעם קעניג האט מען נאך בעוויזען א גוסס'דיגען צו ברייגנען צופיהרען אין זיין קארעטע קיין שומרון; „זיין בלוט האט פערגאסען דעם וואגען און די גאסען, און די הינד האבען עס געלעקט, ווי גאט האט געזאגט".

אחאב איז געשטארבען אויפ'ן צוויי און צוואנציגסטען יאהר פון זיין קעני-גען איבער'ן לאנד. דעם טראהן האט געירשה'נט זיין זוהן אחזיה.

אחזיהו האט געהערשט אין לאנד נישט מעהר ווי צוויי יאהר; ער האט אבער אין דער קורצער צייט שוין בעוויזען, אז דער עפעל פאלט נישט וויים פון בוים. „ער האט געטהון — דערצעהלט די מסורה — דאס, וואס איז שלעכט אין די אויגען פון גאט; ער איז געגאנגען אין דעם וועג פון זיין פאטער, אין דעם וועג פון זיין מוטער און אין דעם וועג פון ירבעם בן־נבט, וועלכער האט געמאכט זינדיגען דאס פאלק ישראל. ער האט געדיענט צום בעל און זיך געבוקט צו איהם, און ער האט דערצארנט גאט דעם בעשעפער פון ישראל, אזוי ווי זיין פאטער

האָט געטהון". דער אונערמידליכער היטער פונ'ם פאָלקס־גייסט, אליהו, האָט געקעמפפט געגען אַחאב, אַזוי ווי ער האָט געקעמפפט געגען זיין פאָטער אַחאב. איבערהויפט האָט אַחזיהו אויף זיך אויפגעבראַכט דעם צאָרן פון דעם בעסטען טייל פון פאָלק מיט דעם פאָלגענדען טהאַט:

אויפ'ן צווייטען יאהר פון זיין הערשען איבער'ן לאַנד איז אַחזיהו אַראָבגעפאַלען פון אַ הויכען שטאָק דורך די גראַטען פון זיין פּאַלאַץ און איז קראַנק געוואָרען. וואָס טהוט דער מלך פון ישראל? שיקט ער זיינע דיענער קיין עקרון, אין פלשתים, צו פאָרשען דעם דאָרטיגען אָבגאָט בעל־זבוב, אויב ער וועט געזונד ווערען פון זיין קרענק? ווי אליהו האָט זיך דערוואוסט פון דער געשיכטע, איז ער געגאַנגען אין דעם וועג פון אַחזיהו'ס שלוחים, און האָט זיי בעגעגענט מיט די דאָזיגע ווערטער: „צי איז שוין דען קיין גאָט נישטאָ אין ישראל, וואָס איהר געהט זוכען דעם בעל־זבוב, דעם אָבגאָט פון עקרון?" — און אליהו האָט געשיקט די שלוחים צוריק צו זייער האַר, זיי זאָלען איהם זאָגען אין דעם נאָמען פון גאָט: פון דעם בעט, אויף וועלכען דו האָסט זיך איצט געלעגט, וועסט דו שוין מעהר נישט אַראָבגעהן — דו מוזט שטאַרבען, דער־פאַר וואָס דו האָסט מבזה געווען דאָס פאָלק און זיין גאָט!".

„און ער איז ווירקליך געשטאָרבען, — ענדיגט די מסורה — ווי גאָט האָט דורך אליהו'ן געזאָגט"; אָנשטאָט איהם האָט געקעניגט זיין ברודער יהורם, ווייל ער האָט נאָך זיך קיין זיהן נישט געלאָזט.

צו דער זעלבער צייט האָט אליהו אויך די וועלט פערלאָזען. נאָר איידער ער האָט זיך מיט דעם ערדישען לעבען געשיידט, האָט ער פער־זיכערט זיין געטליך־טהאַט, דעם טהאַט פאַר וועלכען ער האָט געקעמפפט זיין גאַנצען לעבען און פאַר וועלכען ער האָט זיך אַזוי פיעל מקריב געווען. צו דעם צוועק האָט ער צוזאַמענגעשטעלט אַ גאַנצען פּלאַן. רעכענענ־דיג, אַז דער פערבאַנד מיט פעניציע איז געפעהרליך פאַר'ן פאָלק סיי פון דעם מאָראַלען און סיי פון דעם ריין רעליגיעזען שטאַנדפּונקט און ניצהמענדיג אין בעטראַכט, אַז די דינאַסטיע פון עמרי, מיט איזבל אין דער שפּיץ, צוליעב איהרע משפחה־פערהעלטניסען, שטיצט אָט דעם דאָזיגען זינדיגען פערבאַנד, האָט אליהו, נאָך פאַר זיין לעבען אויף דער ערד, אויסגעאַרבייט אַ גאַנצע רייהע מיטלען, ווי צו קעמפפען געגען אָט דעם דאָזיגען געפעהר־ליכען מצב. אין דער קינפטיגער נבואה־טאַקטיק האָט אליהו אויסער איהר שטענדיגען כלי־זיין — גאָט'ס וואָרט — איינגעשלאָסען אויך די אינערליכע און אויסערליכע פּאָליטיק. פון דער צייט, וואָס די בני־עמרי האָבען

געהערשט אין שומרון, איז זיי אויסגעקומען זעהר פיעל צו ליידען פון די בני־ארם, וועלכע האבען נישט אויפגעהערט צו בעפאלען די מלוכה פון אפרים; דער מלך פון די בני־ארם, בן־הדד, איז געווען פון דער נאטור א קריעגס־מאן, נאר ער האט זיך נישט איבריג אויסגעצייכענט מיט זיינע פעהיגקייטען אלס גענעראל. ביי דער גרעסטער טייל מלחמות מיט די בני ארם האבען די בני־עמרי בן־הדד'ן מנצח געווען. לויט אליהו'ס פלאן האט חזאל, איינער פון בן־הדד'ס שרים, געזאלט אויסארבייטען א פער־שווערונג געגען זיין מלך און פערהאפען די מלוכה. דאס איז געווען אויס־גערעכענט ערשטענס אויף דעם, אז דער פערבאנד פון אפרים מיט די פעניציער זאל צושטערט ווערען, ווייל די פעניציער, וועלכע זענען גע־ווען פון דער נאטור רוהיגע און קריעגס־אונפעהיגע מענשען *) העלען אין אזא געפעהרליכען מאמענט גארנישט קאנען העלפען, און צווייטענס אויף דעם, וואס די נייע מלחמה וועט אויפוועקען אין די בני ישראל זייער זעלבסטבעוואוסטזיין, דען יעדע אויסערליכע פאלקס־געפאהר וועקט שטענדיג ביים פאלק זיין פאטריאטיזם און זיין נאציאנאלען געפיהל. בויענדיג אויף דעם זעלבען רעכנונג האט אליהו אנגעצייכענט דעם פלאן אויך פון אן־איננווייניגסטער פערשווערונג געגען דער דינאסטיע פון עמרי: זיינע אנהענגער האבען געזאלט ביי א גינסטיגען מאמענט אנרייצען יהורם בן־אחאב'ס עהרנייציגען פעלד־מארשאל, יהו בן־נמשי'ן, ער זאל אויפשטעהן געגען מלך און מאכען אן־ענדע מיט אחאב'ס און איזבל'ס הויזגעזינד.

אין דעם לאגער פון דער נבואה האט אליהו זיך אויך בעמיהט אריינצו־ברענגען וואס מעהר ארדנונג; אנשטאט די צושפרייטע איבער'ן גאנצען לאנד איינצעלנע געטליכע לייט, פון וועלכע יעדער בעזונדער האט לויט זיין דרך געלערנט דעם פאלק און געקעמפפט געגען די שעדליכע אויסערליכע ווירקונגען, האט אליהו געשאפען א פרייע ארגאניזאציע פון נביאים; פון זייער קרייז האט ער אנגעוויזען אויף אלישע בן שפט, א געוועזענעם ערד־ארבייטער, ווי אויף דעם סאמע פעהיגסטען, וועמעס אויטאריטעט עס דארף מיט'ן גוטען ווילען אנערקענט ווערען פון זיינע חברים. מיט דעם האט ער אריינגעבראכט מעהר גאנצקייט און איינינקייט אין דער טעטיגקייט פון דער נבואה.

אלישע איז געווען א תלמיד מובהק פון אליהו כאר זיין לעבען און זיין

---

*) „כיישפט צידונים עם שוקט ובוטח" (שופטים י"ח).

גייסטיגער יורש נאך זיין טוידט. ער איז שטענדיג געגאנגען אין דעם
װעג פון זיין גרויסען לעהרער: אזוי ווי אליהו איז ער אויך
געוועזן א ברענענדיגער קנאי בנוגע צו זיינע טיפע איבערציי-
גונגען; אין זיין גייסטיגער טעטיגקייט איז ער געוועזן ביז דער העכסטער
מדרגה קאנסעקווענט, נישט נאכגעביג, שטרענג, און האט נישט געליטען
קיינע פשרות. אין קאמפף מיט די שעדליכע ווירקונגען אויפ'ן פאלק
איז ער געוועזן אונערשראקען: האט זיך נישט אפגעשטעלט פאר קיין זאך
און מיט קיין זאך זיך נישט געלאזען אונטערקויפען. זיין שיטה אין
נבואה איז אויך געוועזן, ווי ביי אליהו'ן, דאס וואונדער-שאפען. אין זיין
פריוואטען לעבען האט ער געדיענט אלס מוסטער פון עהרליכקייט, מענשענ-
ליעבע און געלד-פיינדשאפט. אזוי ווי אליהו האט ער אויך געפיהרט
א ארימען, איינפאכען וואנדער-לעבען, און נאר צייטענווייז פלעגט ער זיך
בעווייזען אין פאלק, ווען דאס האבען געפאדערט די גייסטיגע נבואה-אינטע-
סען. איבערהויפט פלעגט ער מיט זיינע תלמידים וואנדערען צווישען די
בערג, וואו זיי פלעגען זיך פערנעהמען מיט געטליכע אויפקלערונגען.
צווישען די בני-הנביאים האבען זיך דאן גענומען ענטוויקלען גאנץ דייטליכע
שטרעבונגען. לויט דעם ביישפיעל, וואס אליהו האט ביי זיין לעבען גע-
וויזען, פלעגען זיי זיך נישט בעזעצען אין שטעדט, נישט בויען זיך
קיין הייזער, נישט פערפיהרען זיך קיין פעלדער און וויינגערטנער. אויף אזא
אופן זעהען מיר שוין דא דעם ערשטען, זאגאר נאך נישט דייטליך פארמו-
לירטען, פראטעסט געגען פריוואט-אייגענטום. זייער ארט-לעבען צווישען
זיך טראגט אויף זיך אהן א שום צווייפעל סימנים פון א קאמוניסטישער
געזעלשאפטס-פארם. זיי האבען געוואהנט גרופען-ווייז און געשפייזט
זיך צוזאמען. אין זייער ערנעהרען זיך האבען זיי זיך נישט ערלויבט קיין
מותרות; קיין וויין האבען זיי נישט געטרונקען, קיין פלייש האבען זיי
נישט געגעסען. בלויז פערשיעדענע געוויקסען פלעגען זיי געברויכען אנשטאט
שפייז. אין דעם קרייז פון דער נבואה האט אלזא זיך גענומען בעווייזען
אין א געוויסער מאס די נייגונג צו אסקעטיזם, צו דערווייטערען זיך פון
עולם הזה.

דאס אבגעזונדערטע ארט-לעבען פון די נביאים האט זייער גוט געווירקט
אויף זייער ארט דענקען. וואס מעהר די נביאים האבען זיך דערווייטערט
פונ'ם ישוב און זיך איבערגעגעבען דער איינזאמקייט אין דער מדבר,
אלץ שוואכער איז ביי זיי געווארען דער ענגער נאציאנאליזם און זיי ווערען
אלץ מעהר אלוועלטליך, אלמענשליך. זייער גאט, וועלכער איז אין אנהויב

געווען נאר א פאלקס-בעשיצער ווערט א וועלט-גאט; זייערע אידעאלען, וועלכע זענען אין אנהויב געווען ענג פערבונדען מיט די פאלקס-אייגענשאפטען ווערען וועלט-אידעאלען; און פון דאנען איז שוין נאר איין טריט צו די שפעטערדיגע נבואה-אנשויאונגען, לויט וועלכע דאס פאלק ישראל אליין איז אויך אנ'אלוועלטליכעס פאלק און דאס לאנד פון ישראל — אנ'אלוועלטליכעס לאנד. ישראל איז פאר די נביאים אויף אזוי פיעל טייער, אויף וויפיעל ער טראגט אין זיך די הויכע נבואה-שטרעבונגען און דיענט אלס לעהרער פאר דער גאנצער מענשהייט. דער אלגעמיינער נבואה-בליק נעהמט אבער ארום, אויסער ישראלי, אויך אלע פערשידענע פעלקער פון דער וועלט. —

די שנאה צו א מלוכה-ארדנונג, וועלכע די נביאים האבען פון שטענדיג אן געטראגען אין הארצען, ווערט ביי זיי נאך מעהר פערשטארקט, ציט זיי האבען זיך דערוויטערט פון ישוב, און אבשיידענדיג זיך פון די תענוגי העולם, זענען זיי געווען צו יעדער ציט גרייט, צו ברענגען דעם מאטעריעלען מלוכה-גליק אלס קרבן אויף דעם מזבח פון דער מאראלישער פאלקאמענהייט.

אין דער ציט פון יהורם מלך ישראל, טרעפען מיר אלזא אין לאגער פון די נביאים א שטארקע ארגאניזאציע, מיט א אידעאלען צוקונפטס-פראגראם און א פעסטער פאליטישער טאקטיק אין דער געגענווארט; דאס איז געווען אנ'ארגאניזאציע, וועלכע האט זיך אליין אויסגעקעמפפט פאלשטענדיגע פרייהייט און זעלבסטשטענדיגקייט, נישט אנערקענענדיג איבער זיך קיין אנדער מאכט, אויסער די געטליכקייט, און נעהמענדיג זיך דאס רעכט צו קאנטראלירען דעם גאנג פון פאליטישען און גייסטיגען לעבען אין לאנד. די ארגאניזאציע ווערט נאך פיעל מעכטיגער, ציט אן איהר שפיץ שטעלט זיך, לויט אליהו'ס צואה, אלישע בן-שפט און נעהמט מיט אונערמידליכער ענערגיע און אייזערנעם ווילען אויספיהרען דאס פראגראם פון זיין „האר".

דערוויל איז די לאגע אין לאנד אלץ מעהר פערפלאנטערט געווארען. גראדע איז אין יהורמ'ס ציטען געווען אין לאנד כמעט א כראנישע אונגערעטעניש אויף די פעלדער; ס'האט דער הונגער געפייניגט דאס פאלק; נעקומען איז דערצו, אז מוטערס האבען אייגענע קינדער געגעסען; די אָרעמקייט און געדריקטקייט אין לאנד איז זעהר גרויס געווארען; די מעהר פערמעגליכע האבען אויף דער ציט פונ'ם הונגער פערלאזען זייערע הייזער און פעלדער און בעזעצט זיך אין פרעמדע לענדער. דער דאזיגער מצב האט, ווי עס

טײַנט, אַרויסגערופֿען בײַ'ם פֿאָלק אַ שטילע פֿרומקײַט און אַ הכנעה פֿאַר דעם „גאָט פֿון זײַנע עלטערן", נאָך מעהר ווי אין אליהו'ס צײַטען. דער אויטאָריטעט פֿון דער נבֿואה שטײַגט. אלישע'ס נאָמען ווערט אומעטום געהערט און פֿערנעטערט; „דער הײליגער מאַן" — ווערט ער אָנגערופֿען צווישען פֿאָלק. אין דער צײַט פֿונ'ם מאַטעריעלען נויט פֿאָהרט אלישע אַרום איבער'ן לאַנד, און וואו ער קאָן העלפֿט ער די אונגליקליכע. אין תנ"ך ווערט דערצעהלט וועדר פֿיעל וואונדער, וואָס אלישע האָט בעוויזען אין דער צײַט פֿונ'ם הונגער: בעלי־חובות האָט ער געראַטעוועט פֿון קנעכטשאַפֿט, פֿער־שמאַכטע האָט ער אויסגעלעזט פֿון טויט. דאָס אַלץ שאַפֿט איהם אַ אונ־געוועהנליכע בעריהמטקײַט; אַרום איהם גרופּירען זיך די בעסטע און די פֿרומסטע פֿון פֿאָלק; זאָגאַר די „זקנים", די אָפֿיציעלע שופֿטים אין שומרון „זיצען מיט איהם". אלישע ווערט געאַכטעט זאָגאַר אויך אויסער די גרענעצען פֿון זײַן פֿאָטערלאַנד: פֿרעמדע מלכים שיקען צו איהם אַ ראַט פֿרעגען און „גאָט'ס־וואָרט" פֿאָרשען. — אין דער זעלבער צײַט פֿיהרט זיך אָבער דאָס „קעניגליכע הויז" אויף זײַן אַלטען שטײגער. יהורם האָט זיך אפילו פֿון אָנפֿאַנג נישט אַרויסגעוויזען אַלס צו־הײסער אָנהענגער פֿון די רעליגיעזע רעפֿאָרמען, וואָס האָבען אָנגעהויבען פֿאַר אחאב'ן אײַנ־געפֿיהרט צו ווערען אין לאַנד; זײַן מוטער, די ענערגישע איזבל, אָבער, האָט אין איהר זוהנ'ס צײַטען אויך געהאַלטען אין איהרע הענד אַ געוויסען טײל פֿון דער אינערליכער הנהגה, און זי האָט זיך אַלזאָ נישט אָבגעזאָגט פֿון איהר שיטה, צוזאַמענצוגיעסען דאָס פֿאָלק ישראל מיט איהר אײגען פֿאָלק, מיט די פֿיניצער: דער בעל איז געווען, ווי אין אחאב'ס צײַטען, דער אָפֿיציעלער גאָט פֿון דעם קעניגליכען הויף, די מנהגים פֿון די פֿיני־צער זענען געווען זײַנע מנהגים און די העכערע שיכטען פֿון דער געזעל־שאַפֿט, די שרים און די קצינים, האָבען נאָכגעטהון דער העכערער מאַכט און געשטרעבט צו אַסימילירען זיך מיט די פֿיניצער. אויף אַזאַ אופֿן איז געלעגען דאַן אַ טיעפֿער אָבגרונד צווישען דעם אַסימילירטען „בית־המלך" און די פֿרומע פֿאָלקס־מאַסען: זײערע אַנשויאונגען, זײערע שטרע־בונגען, זײערע געטער זענען געווען גאַנץ פֿײַנדליך צו די פֿון „הויף". און דער אָבגרונד פֿלעגט נאָך אַלץ טיעפֿער ווערען דורך די בני הנביאים, וועלכע זענען געשטאַנען צווישען פֿאָלק און צווישען מלך, און נישט געלאָזט זיי זיך צוזאַמענוואַקסען; און אויב אויבערפֿלעכליך זענען די בעציהונגען צווישען דער מאַכט און צווישען פֿאָלק געווען כמעט פֿרײַנד־ליכע, איז אָבער וואָס טיעפֿער אַלץ ווענינער סאָלידאַריטעט געווען צווישען זיי בײדען.

און אַזוי, ווי שטענדיג, ווירקט די לאַגע פון די אינערליכע ענינים אין לאַנד אויף דעם אויסערליכען מצב. יהורם'ן קומט אויס דאָס גאַנצע לעבען צו פיהרען שוץ-מלחמות געגען די פיינדליכע פעלקער, וועלכע ווירקען אָהן אויפהער געגען דער מלוכה פון אפרים. די ערשטע מלחמה, וואָס יהורם'ן איז אויסגעקומען צו פיהרען, איז געווען די מלחמה מיט מואב. עמרי נאָך האָט געמאַכט מואב'ן אָפּהענגיג פון די מלכי ישראל. די מואבי'ער פלעגען מוזען יעהרליך שיקען קיין שומרון אַ גרויסען אָבצאָהל מיט „נאַטור" — ד. ה. נאַטירליכע געגענשטענדען, וועלכע זענען בעשטאַנען הויפטזעכליך פון בהמות. מישע, דער מלך פון מואב אין יהורם'ס צייט, האָט זיך אָבגעזאָגט דעם אָבצאָהל צו שיקען. יהורם איז צוזאַמען מיט יהושפט'ן, דעם מלך יהודה, וועלכער האָט שוין פון לאַנג-אָן געלעבט גוט מיט עמרי'ס דינאַסטיע, אַוועק אויף אַ מלחמה קיין מואב. ווי די מסורה דערצעהלט, זענען, לויט דעם פערלאַנג פונ'ם פרומען יהושפט, ביידע מלכים געקומען פריהער צו פאָהרען צו אלישע'ן, איהם פרעגען וועגען די רעזולטאַטען פון דעם פאָרשטעהענדען קריעג. אלישע האָט זיך געווענדעט צום מלך פון ישראל מיט די דאָזיגע ווערטער: „וואָס האָב איך מיט דיר צו טהון? געה דיר זיך צו די נביאים פון דיין פאָטער און צו די נביאים פון דיין מוטער?"... „ביים לעבען פון גאָט דעם הערשער — ווען איך וואָלט ניט געשוינט דעם כבוד פון יהושפט, דעם מלך פון יהודה, אויב איך וואָלט גאָר אויף דיר אַ בליק געגעבען און אויב איך וואָלט דיין געזיכט גאָר אָנגעקוקט!"... דאָ זעהן מיר נאָר איינע פון דער גרויסער צאָהל צוזאַמענשטויסען, וואָס זענען פאָרגעקומען צווישען דעם נביא מיט'ן מלך, ביי וועלכע דער ערשטער האָט אָהן רחמנות דעם צווייטען ערניעדריגט!

אלישע האָט פאָראויס געזאָגט די מלכים די פאָלגען פון זייער אונטערנעהמונג: „גאָט וועט איבערגעבען מואב'ן אין אייערע הענד: איהר וועט צושטערען יעדע פערפעסטיגטע שטאָדט און יעדע אויסדערוועהלטע שטאָדט; און יעדען גוטען בוים וועט איהר אומוואַרפען, און יעדען קוואַל פון וואַסער וועט איהר פערשטאָפען, און יעדעס גוטע פעלד וועט איהר מיט שטיינער פערוואַרפען"... די מפלה פון מואב איז ווירקליך געווען אַ פאָלשטענדיגע. דען אַ דאַנק די פעראייניגטע קרעפטען פון די ביידע מלוכות, אפרים און יהודה, איז דער לאַגער פון מואב צולאָפען געוואָרען און די הויפטשטאָדט קיר-הרושת הרוב געוואָרען; דאָך האָט יהורם'ן זיך ניט איינגעגעבען, מואב פון דאָסניי אונטערטעניג צו מאַכען דער מלוכה פון ישראל.

באַלד איז יהורם'ן פאָרגעשטאַנען אַ מלחמה, וואָס האָט געדויערט כמעט דאָס גאַנצע לעבען זיינס, מיט לענגערע אָדער קירצערע הפסקות. די אַרמעער, וועלכע האָבען נאָך פאַר אחאב'ס לעבען אָנגעהויבען זייערע אָנפאַלען אויף ישראל, און פלעגען דאַן שטענדיג בעגעגנען אַ שטאַרקען, אָרגאַניזירטען ווידערשטאַנד און שטענדיג ליידען גרויסע מפלות—, האָבען פאַר יהורם'ן פון דאָסניי אָנגעהויבען זייער פיינדליכע טעטיגקייט געגען דער מלוכה פון ישראל. אונטער דער אָנפיהרונג פונ'ם מלך בן-הדד האָט זיי געלונגען פיעל מאָל אַריינצודרינגען אינ'ם לאַנד פון ישראל גופא; איינמאָל האָבען זיי זיך שוין געהאַט צוגערוקט ביז סאַמע שומרון, ביז דער הויפטשטאָדט פונ'ם לאַנד ישראל, און זי בעלאַגערט. ביי דער בעפעלקערונג, וועלכע האָט דאַן אַזוי שטאַרק געליטען פון אונגערעטעניש, איז צוליעב די אָנפאַלען און בעלאַגערונגען, דער הונגער נאָך מעהר געוואַקסען. אַ גרויסען העלדענמוט האָט מען געמוזט דאַן בעזיצען, אום צו קאָנען ביי אַזאַ לאַגע אויסהאַלטען דעם אָנשטורם פונ'ם שונא. יהורם האָט אָבער כמעט אַלע אָנפאַלען פון בן-הדד מנצח געווען מיט מעהר אָדער וועניגער ערפאָלג און בן-הדד פלעגט זיך שטענדיג אומקעהרען אין זיין לאַנד מיט גאָרנישט. וואָס דאָס פאָלק האָט שטענדיג פעררעכענט אַלס נס; אַזוי שווער איז געווען די לאַגע, אַז מען פלעגט גאָרנישט קאָנען האָפען מיט דער נאַטור אויף קיין רעטונג!

פון תנ"ך איז שווער אַרויסצודרינגען, וואָס פאַר'אַ פּאָזיציע די בני-הנביאים האָבען פערנומען אין דער בעציהונג צו די דאָזיגע שווערע מלחמות מיט ארם; מיר זעהען נאָר, אַז איינמאָל אין דער צייט פון אַ בעלאַגערונג, ווען דער הונגער אין לאַנד האָט דערגרייכט אַזאַ מדרגה, אַז די בעפעלקערונג אין שומרון האָט זיך ערנעהרט מיט אייזלען-פלייש און טויבען-מיסט, האָט דער מלך מיט ערביטערונג אויסגעשריען: „זאָל מיר אַזוי גאָט העלפען, אויב אלישע'ס קאָפּ וועט נאָך היינט בלייבען שטעהן אויף זיין אָרט!" און דער מלך האָט טאַקי געשיקט שלוחים צו טוידטען אלישע'ן אין זיין וואָהנונג, נאָר די שלוחים זענען „צוגעקוועטשט געוואָרען ביי'ם טהיר". ס'איז אָבער נישט מעגליך צו פערשטעהן די כונה פונ'ם מלך'ס רעד: וואָס'רע שייכות האָט אלישע געהאַט מיט'ן הונגער און מיט דער בעלאַגערונג?... אלענפאַלס וויסען מיר פון תנ"ך, אַז אלישע האָט זיך קונה שם געווען ביי די ארמ'עער און בן-הדד האָט איהם זעהר געעהרט אַלס געטליכען מאַן. איינמאָל איז בן-הדד קראַנק געוואָרען, האָט ער זיך דערוואוסט, אַז אלישע איז גראַדע קיין ארם געקומען. האָט בן-הדד געשיקט

זײַן שר חזאל זיך נאָכפרעגען בײַם געטליכען מאַן, צי װעט ער געזונד װערען פון זײַן קרענק. אלישע האָט דאַן געזעהן די מעגליכקײט ממלא צו זײַן די צואה-פּראָגראַם „פון זײַן האַר" אליהו, און ער האָט געזאָלבט חזאלן פאַר אַ מלך אינ'ם נאָמען פון גאָט; דאָס האָט בן-הדד'ס קנעכט צוגעגעבען מוט, און ער האָט צוריק קומענדיג דערשטיקט זײַן מלך. אין דער פערזאָן פון דעם נײַעם העלדישען הערשער פון ארם בעקומט דאָס פאָלק ישראל אַ פיעל ערנסטערען פײַנד. די מסורה דערצעהלט, אַז אלישע אַלײן האָט געװײנט, װען ער האָט ממלא געװען דעם װילען פון זײַן רבי'ן. „ער האָט אױפגעקעהרט זיך מיט'ן געזיכט צום װאַנד און איז אַזױ לאַנג געשטאַנען. האָט איהם חזאל געזאָגט: װאָס װײנט מײַן האַר? האָט ער געזאָגט (אלישע): װײַל איך װײס, אַז דו װעסט טהון מײַן פאָלק שלעכטס; זײַנע פעסטונגען װעסטו אין פײַער פערברענען, זײַנע בעסטע זיהן װעסטו מיט'ן שװערד דערשלאָגען, זײַנע קלײנע קינדער װעסטו צו-רײַסען און זײַנע שװאַנגערע פרױען װעסטו צושפּאַלטען. האָט איהם חזאל געזאָגט: צי איז דען דײַן קנעכט אַ הונד, אַז ער זאָל אַזעלכעס טהון? — אלישע האָט איהם נאָר קורץ און שאַרף געענטפערט: גאָט האָט מיר געװיזען דיר אַלס מלך פון ארם!...

גלײַך נאָכדעם, װי חזאל איז געװאָרען מלך, האָט ער באַלד גענומען פערקערפערן זײַן פײַנדשאַפט צו ישראל אין רעאַלע מעשים. ער האָט ערקלערט שומרון אַ מלחמה. די דאָזיגע מלחמה איז געװען פאַר ישראל, װי ס'שײַנט, פיעל שװערער פון די פריהערדיגע; דער מלך יהורם אַלײן, װעלכער פלעגט שטענדיג פערזענליך אַנטײל נעהמען אין קריעג, איז דאַן אין רמות-גלעד, װאו דער ענטשײַדענער קאַמפף איז פאָרגעקומען, געפעהרליך פערװאונדעט געװאָרען, אַזױ אַז ער האָט געמוזט פערלאָזען דאָס שלאַכטפעלד און אָפּפאָהרען װאָס גיכער קײן יזרעאל, זיך צו הײלען; דאָרטען איז איהם געקומען בעזוכען אחזיהו, דער מלך פון יהודה, יהושפט'ס אײניקעל און יהורם'ס פלימעניק.

אין דעם דאָזיגען שװערען מאָמענט, װען דעם שונא'ס חיל האָט זיך געפונען אױפ'ן געפעהרליכען מלחמה-פּלאַץ אין רמות-גלעד, און דער מלך איז געלעגען קראַנק אין יזרעאל, האָט אלישע געפונען פאַר גינסטיג, אױף דורכצופיהרען דעם לעצטען פונקט פון אליהו'ס פּראָגראַם: אױפצו-הױבען אַ פערשװערונג געגען יהורם'ן און געגען דער גאַנצער פאַמיליע פון אחאב. אײנעם פון די בני-הנביאים, װעלכע זענען שטענדיג געהאָרכ-זאַם געװען זײַער אָנפיהרער, האָט ער געשיקט קײן רמות-גלעד, כדי

צו זאַלבען פאַר אַ מלך איבער ישראל דעם שר-צבא יהוא בן יהושפט, בן נמשי. דער נביא האָט אַזוי געטהון: אויס'ן שלאַכט-פעלד האָט ער יהוא'ן פאַר אַ מלך שטילערהייד געזאַלבט. אין נאָמען פון גאָט און ער האָט איהם אויך געזאָגט דערביי, וואָס פאַר'א פפליכטען גאָט לעגט אויף איהם, אויף יהוא'ן, אַרויף: „אַזוי האָט גאָט געזאָגט, דער האַר פון ישראל: איך האָב דיך געזאַלבט פאַר אַ מלך איבער'ן געטליכען פאָלק, איבער ישראל. זאָלסטו טוידטען אחאב'ס, דיין האַר'ס, הויזגעזינד, וועל איך נקמה נעהמען פון איזבל'ן פאַר דעם בלוט פון מיינע קנעכט, די נביאים, און אַלע איבריגע דינער מיינע. און ס'זאָל פערלוירען געהן דאָס גאַנצע פאַמיליע פון אחאב, עס זאָל קיין הונד פון זיין הויז נישט איבערבלייבען פון ווערען... און איזבל'ן זאָלען די הינד אויפפרעסען אין יזרעאל, און קיינער זאָל נישט וואַגען איהר צו קבורה צו ברייננגען...“

דער דאָזיגער פעררעט געגען עמרי'ס דינאַסטיע האָט אין זיך אַ מערקווירדיגע זייט, האָטש אין אפרים זענען די מרידות, ווי מיר האָבען שוין געזעהען, בכלל נישט געווען קיין אויסנאַהמליכע ערשיינונג. דאָ איז אָבער דער בונט פאָרגעקומען אָפען. גלייך ווי דער נביא איז אַוועק האָט יהוא דערצעהלט די איבעריגע שרים, אַז אין נאָמען פון גאָט איז ער פאַר אַ מלך געזאַלבט; די שרים און דער גאַנצער חיל האָבען קיין רגע נישט געצווייפעלט און זיי האָבען אויסגעשריען: עס קעניגט יהוא! נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס יהורם האָט נאָך געלעבט. דאָס דערווייזט, ווי ווייט די נבואה האָט אונטערגעגראָבען דעם אויטאָריטעט פונ'ם מלך, וועלכער האָט דאָס גאַנצע לעבען פערבראַכט אין אונאויפהערליכע מלחמות פאַר זיין פאָלק און לאַנד!...

און יהוא האָט זיך באַלד גענומען אויסצופיהרען דעם פעראָג פונ'ם נביא. די מסורה דערצעהלט: מיט אַ טייל חיל איז ער אַוועק געריטען קיין יזרעאל, וואו דער פערוואונדעטער מלך יהורם האָט זיך געהיילט, און האָט די שטאָדט אַרומגערינגעלט. דער וועכטער פון שטאָדט-טהורם האָט דערזעהן, אַז ס'דערנעהנטערט זיך אַזאַ גרויסע מחנה חיל, און נישט פערשטעהענדיג די אורזאַך, האָט ער עס צו וויסען געגעבען דעם מלך. דער מלך האָט געשיקט איין רייטער צו דערוויסען זיך, וואָס עס בעדייט די מחנה און אַ צווייטען, נאָר זיי האָבען זיך צוריק נישט אומגעקעהרט; דאַן איז יהורם אַליין אין זיין עקיפאַזש, צוזאַמען מיט זיין גאַסט אחזיהו, דעם מלך פון יהודה, אַרויסגעפאָהרען אַנטקעגען דעם חיל און ער האָט געטראָפען יהוא'ן ביי דעם געוויסען פלאַץ פון נבות-היזרעאלי. יהורם האָט

געמיינט, אז זיין פעלד-מארשאל איז צו איהם מיט ידיעות פון דער מלחמה געקומען, האט ער איהם געפרעגט: „מיט פריעדען דען, יהו?“ נאר יהו האט איהם געענטפערט: „ווי קומט פריעדען ביי די זנות-טהאטען און ביי די כשוף-מעשים פון דיין מוטער איזבל“?! יהורם האט געזעהן, אז דא איז פארגעקומען א פערשווערונג געגען איהם, און צוזאמען מיט זיין פלימעניק, דעם מלך פון יהודה, האט ער גענומען ענטלויפען. נאר א פייל פון יהוא׳ס בויגען האט דעם מלך פון ישראל דעריאגט און אין הארצען געטראפען. אזוי איז אויפ׳ן צוועלפטען יאהר פון זיין הערשען דערהרג׳עט געווארען יהורם בן-אחאב דער מלך פון ישראל. יהו — גיט צו די מסורה — האט געהייסען זיין אדיוטאנט ארויסווארפען יהורם׳ס קערפער אויפ׳ן פלאץ פון נבות היזרעאלי. „נעהם און שליידער איהם אוועק אויף נבות׳ס ערד, ווייל מיר מיט דיר געדיינקען דאך נאך די גאכרייטער פון זיין פאטער אחאב און גאט האט דאן געזאגט וועגען איהם: ביי מיין נאמען — אויב איך האב נישט געזעהן דאס בלוט פון נבות און דאס בלוט פון זיינע קינדער! הארף-זשע איהם אויף דעם פלאץ פון נבות, ווי גאט האט געבאטען“... ביזן צווייטען דור האט דאס פאלק געדענקט דעם פערברעך פון זיין הערשער...

אוועקגעהרג׳עט דעם מלך, האט יהו גענומען זיך רעכענען מיט זיין פאמיליע. ער איז געגאנגען גלייך אין יהורם׳ס פאלאץ. דארטען האט איהם איזבל דורכ׳ן פענסטער בעגעגענט מיט אנ׳איראנישען פארוואורף: „וואס מאכט זמרי, וועלכער האט געטוידט זיין הארן?“*) — יהו האט גארנישט געענטפערט, נאר אויף זיין בעפעהל האבען איהרע אייגענע דינערס איהר ארויסגעווארפען צו די פערד, וועלכע האבען איהר צוטרעטען מיט די פיס. דערווייל האט יהו זיך געזעצט עסען אין מלכ׳ס פאלאץ, נאר, ווען ער האט זיך נאכ׳ן עסען דערמאהנט און געהייסען דער מלכה׳ס צוטראטענעם קערפער צונעהמען און בעגראבען, זענען שוין פון איהר נאר איהר שארבען, איהרע הענד-באלען און פוס-באלען געבליבען. און ווידער גיט די מסורה צו: דאס איז גאט׳סווארט, וואס ער האט געזאגט דורך זיין קנעכט אליהו התשבי — אין יזרעאל וועלען די הינד אויפפרעסען איזבל׳ס פלייש!“ — די פאלקס-פאנטאזיע הערט נישט אויף נקמה צו נעהמען פאר דאס אומזיסט פערגאסענע בלוט...

פון יזרעאל, די צווייטע רעזידענץ, איז יהו אוועק אין דער הויפט-

*) זמרי, וועלכער האט געה׳רג׳עט דעם מלך בעשה, איז געבליבען א שאנד-נאמען פאר א מלוכה-פערדעטער.

שטאָדט, אין שומרון. דאָרטען האָט ער געלאָזט טויטען די איבעריגע אחאב׳ס קרובים, ביז זיעבציג מאַן, די אַלע נאָהנטע צו עמרים דינאַסטיע, זייערע גוטע פריינד און אָנהענגער. אפילו די זיהן פון עתליה, די טאָכטער פון אחאב, וועלכע איז געווען א פרוי פונ׳ם מלך יהודה, האָט יהו גע־לאָזט דערהרג׳ענען; דען זיי זענען גראָד דאַן צו גאַסט געקומען בעזוכען זייער פעטער יהורם׳ן, דעם מלך פון ישראל. אָט אַזוי האָט יהו אויסגעראָטען מיט׳ן וואָרצעל אחאב׳ס פאַמיליע, נישט איבערלאָזענדיג פון איהר קיין זכר. נאָכדעם האָט ער זיך גענומען צום בעל און זיינע דינער. ווי די מסורה דערצעהלט, האָט ער זיך דאָ בענוצט מיט א רמאות. ער האָט געלאָזט פערזאַמלען דאָס פאָלק און ערקלעהרט פאָלגענדעס: „אחאב האָט נאָך ווייניג דעם בעל געדיענט; יהו וויל איהם מעהר דיענען. אַלזאָ רופט מיר צוזאַמען אַלע נביאים פון בעל, אַלע זיינע פריסטער און דיענער. קיינער זאָל נישט פעהלען, ווייל איך וויל איינריכטען א גרויסען מלחמה־מאָלצייט פאַר׳ן גאָט בעל!“... דעם דאָזיגען בעפעהל האָט יהו אומעטום צושיקט און עס זענען ווירקליך פון גאַנצען לאַנד אָנגעקומען אַלע דיענער פון בעל אין דעם טעמפעל, וואָס איזבל האָט נאָך פאַר איהם אויסגעבויעט, ביז ער איז פול געפאַקט געוואָרען. די כהנים פון בעל זענען צוגעטרעטען מקריב צו זיין די קרבנות און לויט יהו׳ס פערזאָג, זענען פון טעמפעל אַרויסגעטריבען געוואָרען אַלע די, וועלכע אַנערקענען נישט דעם בעל פאַר זייער גאָט. הינטער דעם טעמפעל האָט אָבער יהו פערבעהאַלטען אַכציג מאַן בעוואָפענטע, און ער האָט זיי בעפוילען: עס זאָל קיין מענש ניט ענטרונען ווערען; פאַר יעדען איינציגען, וואָס וועט זיך רעטען, בעצאָהלט איהר מיט אייער לעבען! — און ווען די פייערליכקייט אין טעמפעל איז גרויס געוואָרען, זענען די אַכציג מאַן אַרויס פון זייער בעהעלטעניש, צו זיי זענען אָנגעקומען אויף הילף נאָך פיעל היל, און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי בעפאַלען דעם טעמפעל און אויסגעקוילעט די אַלע בעל־דיענער, זיינע נביאים און זיינע כהנים ביז איינעם; דאַן האָבען זיי דעם בעל־טעמפעל פערברענט און פערניכטעט זיינע מזבחות און זיינע „הייליגע בוימער“ און זיינע מאָנומענטען. דאָס אַלץ איז אָבגעטהון געוואָרען אונטער דער פערזענליכער אויפזיכט פון דעם מלך יהו בן־יהושפט און דעם נביא יהונדב בן־רכב.

אָט אַזוי האָט יהו אונטערגעבראַכט אין לאַנד דעם בעל־קולט, נישט איבערלאָזענדיג אפילו א זכר פון איהם, און דערמיט ערפילט די מיסיע פון דער נבואה. און נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס יהו האָט דערנאָך

װידער בײַ יעהויאָשן תּר ירבעמס קעלבער־דינסט, האָט די נבֿואה דאָך געראָכטנט איהר הויפּט־אויפגאַבע פֿאַר ערפילט: די פרעמדע ווירקונג פון דער פרעמ־דער אמונה און איהר פערדאָרבענער גײַסט איז אונטערגעבראָכן, איהרע אָנהענגער זענען אומגעבראַכט; דער אָריגינעלער גײַסט פונ׳ם פאָלק װעט איהם פיהרען אויפ׳ן וועג פון דער ווײַטערדיגער מאָראַלישער ענטוויקלונג אינ׳ם גײַסט פון די אײגענע טראַדיציעס און װעט גובר זײַן אַזאַ שוואַכע הינדערניש, ווי דעם קעלבער־קולט. דאָס איז, ווי ס׳שײַנט געווען, די טיפע איבערצײַגונג פון די נבֿיאים. זיי האָבען אַלזאָ געבענשט יהו׳ס אַרבײַט און זײַן דינאַסטיע האָבען זיי פערזיכערט אַ דויערהאַפטע עקזיסטענץ. גאָט האָט צו יהו׳ן געזאָגט: ווײַל דו האָסט בעגינסטיגט צו טהון דאָס רעכטפאַרטיגע אין מײַנע אויגען, ווײַל דו האָסט פינקטליך ערפילט מײַן פערלאַנג בנוגע צו אחאב׳ס הויז — דערפאַר וועלען דײַנע אוראייניקלעך זיצען אויף דעם טראָן פון ישראל״... דאָס איז כמעט דאָס שלום־וואָרט פון דער נבֿואה אין יענער צײַט. אויף אַ לענגערען פעריאָד ווערען די בני־הנביאים פערשוואונדען פון דער פּאָליטישער אַרענע, און האָטש דער לעצטער נבֿיא־בעל־מופת אלישע, הי׳ נאָך דער מלוכה איבערקעהרעניש אין שומרון לאַנג געלעבט, האָט ער זיך שוין נישט געמישט כמעט אין פּאָליטישען לעבען פונ׳ם לאַנד, אַזוי ווי ער וואָלט וועלען זיך אויסרוהען נאָך דעם גרויסען נצחון פון זײַן אָרגאַניזאַציע...

דער דאָזיגער נצחון פון דער נבֿואה האָט אָבער זעהר טײַער געקאָסט דעם פאָלק. חזאל, דער מלך פון ארם, האָט אויסגענוצט דעם קריטי־שען מאָמענט אינ׳ם לאַנד פון ישראל. די מלוכה־איבערקעהרעניש, צוזאַמען מיט די מהומות, וועלכע מוזען אויסוואַקסען אויף דעם דאָזיגען באָדען, האָבען אָבגעשוואַכט די קריגס־קראַפט פון פאָלק און די אַרמעער האָבען אונגעשטערט אָבגעריסען פון ישראל אײַן גרעניץ־געגענד נאָכן צווייטען. „פונ׳ם ירדן, צו מזרח זײַט, דעם גאַנצען גלעד־קרײַז, שטיקער הלקים ערד פון די שבֿטים גד, ראובֿן און מנשה, פון ערוער, וואָס בײַ׳ם טײַך ארנון, און גלעד און בשן...״

אַז יהו איז געשטאָרבען אויף דעם אַכטאונצוואַנציגסטען יאָהר פון זײַן הערשען איבער׳ן לאַנד, האָט געירשנ׳ט דעם טראָן זײַן זוהן יהואחז, וועלכער האָט געקעניגט אַ יאָהר זיבעצען. פאַר איהם איז די לאַגע פון דער מלוכה נאָך ערגער געוואָרען. חזאל דער מלך פון ארם און זײַן זוהן בן־הדד דער דריטער האָבען זיך אַרײַנגעריסען אין די אינערליכע געגענדען פון אפרים,

צו מערבֿ־זײַט פֿון ירדן. די פֿאַלגען פֿון דער דאָזיגער אַרײַנרײַסונג זענען געווען יאָמערליכע: ווי די מסורה דערצעהלט; איז בײַ יהואחז'ן פֿון זײַן גאַנצער אַרמײַ און פֿון גאָר זײַנע קריגס־קרעפֿטען געבליבען נאָר אַ מאַן צעהן טויזענד פֿוס־חיל, אַ מאַן פֿופֿציג רײַטער און צעהן רײַטוועגען.

די מלוכה־אינטערעסען פֿון אפֿרים פֿערבעסערען זיך נאָר פֿאַר יהואש'ן, דעם זוהן פֿון יהואחז. זעכצעהן יאָהר האָט ער געהערשט איבער ישראל און זײַן הערשונג איז שוין געווען מעהר גליקליך. אַמאָל דרײַ האָט ער מלחמה געהאַלטען מיט די אַרמײַער און בײַ אפֿיקה האָט ער ענדליך אָפּגע־האַלטען אַ גרויסען נצחון איבער'ן פֿײַנד; דאַן האָט ער אָפּגענומען בײַ די אַרמײַער אַ גרויסען טייל פֿון די פֿריהער אײַנגענומענע געגענען פֿון ישראל. דער נצחון ערקלערט זיך פֿון איין זײַט דערמיט, וואָס ארם האָט שוין דאַן אין דער זעלבער צײַט אָנגעהויבען צו לײַדען פֿון די אָנפֿאַלונגען פֿון אשור, וועלכע איז שוין דאַן געווען אַ שטאַרקע מלוכה. פֿון דער צווייטער זײַט, איז דאָס פֿאָלק ישראל שוין צו זיך געקומען נאָך דער גרויסער איבערקעהרעניש, וואָס האָט איהם דיסאָרגאַניזירט און צובראָכען. אין לאַנד הערשט אַ וואונדערבאַרע אחדות; די מלוכה, וואָס האָט צוליעב איהרע פּאָליטישע צוועקען זיך געהאַלטען בײַ דעם קעלבער־קולט, און די נבֿואה, וועלכע איז, ווי שטענדיג, געשטאַנען פֿאַר דעם איינציגען קערפּער־ און פֿאָרם־לאָזען גאָט, האָבען אַנערקענט די איינציגע אויפֿגאַבע — זיך צו־בעפֿרײַען פֿון דעם אַרמײַער־יאָך. פֿאַר יהואש'ן איז דער אַלטער־אַלטער נבֿיא אלישע שטערבליך קראַנק געוואָרען; דער מלך איז געקומען איהם מבֿקר חולה זײַן און די לעצטע ווערטער פֿון דעם געטליכען מאַן אין דער מינוט פֿון זײַן טויט זענען געווען — אויפֿמונטערען דעם מלך צו דעם חײַ‎ט'רדיגען קאַמפּף מיט'ן שונא. „אויפֿ'ן פֿינפֿטען אָדער זעקסטען מאָל וועסטו פֿילײַכט דאַן אויסראָטען ארם, און דו מיינסט, אַז דו האָסט זיי דרײַ מאָל צושלאָגען ביזטו שוין פֿאַרטיג?!" נאָך שטאַרקער איז געווען דאַן דער פֿערבאַנד צווישען פֿאָלק מיט דער נבֿואה. דאָס פֿאָלק האָט געגלויבט, אַז נאָר צוליעב דעם, וואָס אַ טייל בוקט זיך צו די קעלבער, שיקט גאָט אָן אויפֿ'ן לאַנד אַזעלכע צרות, און עס ווענדעט דאָס פֿאָלק זײַן האַרץ צום גאָט פֿון זײַנע עלטערן און דינט איהם ערהרליך און געטרײַ.

אין די לעצטע יאָהרען פֿון זײַן הערשען איבער'ן לאַנד פֿיהלט זיך שוין יהואש אַזוי מעכטיג, אַז ער טרעט אַרויס אויף מלחמה געגען יהודה, אין דער צײַט פֿון דעם מלך אמציהו, און האַלט אָפּ איבער איהם אַ גרויסען

נצחון: ער צושלאָגט זיין היל, האַפּט אַריין אין געפֿינגעניש אמציהן אַליין, דרינגט אַריין אין יהודה גופא, רייסט זיך אַרײַן אין ירושלים, צושטערט דאָרטען אַ סך פֿעסטונגען, בעלאַגערט דעם בית-המקדש און נעהמט פֿון דאָרטען צו פֿיעל אוצרות פֿון גאָלד און זילבער, אויך קעניגליכע קינדער, אַלס גאַראַנטיעס, אַז די צושטערטע פֿעסטונגען וועלען זיך מעהר נישט אָפּבויען. דאָס איז דאָס ערשטע מאָל, ווען אפרים האַלט אָב אַ בעדייטענדען נצחון איבער יהודה. און געשעהן איז עס נישט צופֿעליג: אפרים האָט דאַן אַנערקענט זיין קראַפֿט: די מלחמה האָט אַרויסגערופֿען אמציה מלך יהודה, וועלכער נאָך דעם, ווי ער האָט מנצח געווען אדום, האָט געמיינט, אַז איהם וועט געלינגען אויך ביי־צוקומען די צעהן שבטים ני' יהואש האָט איהם אָבער געלאָזט ענטפֿערן דורך זיינע שלוחים פֿאָלגענדעס: „דער דאָרען פֿון לבנון האָט געשיקט זאָגען צום צעדער-בוים פֿון לבנון: גיב דיין טאָכטער פֿאַר מיין זוהן פֿאַר אַ פֿרוי; איז פֿערביי געלאָפֿען אַ חיה פֿון לבנון און צוטראָטען דעם דאָרן. — דו האָסט צושלאָגען אדום, איז דיר שטאָלץ געוואָרען דיין האַרץ. בעסער זיך און זיץ אין שטוב. וואָרום זאָלסטו אַליין אויף זיך אָנרייצען דעם אונגליק; דו וועסט דאָך אַריינפֿאַלען מיט דיין פֿאָלק יהודה צוזאַמען". —

די דאָזיגע ווערטער אָטהעמען מיט גבורה און מיט טיעפֿען בעוואוסטזיין. אפרים, „דער צעדערבוים פֿון לבנון", קרעפֿטיגט זיך און וואַקסט. ער ווערט וואָס וויטער אַלץ שרעקליכער פֿאַר די שכנישע פֿעלקער, — דאָס איז אין אַלגעמיין די אינערליכע און אויסערליכע ל גע אין לאַנד ישראל פֿאַר יהוא'ס דינאַסטיע. גאָר די העכסטע מדרגה דערגרייכט די גרויסקייט פֿון אפרים פֿאַר'ן פֿיערטען יהואיד, פֿאַר'ן מלך ירבעם בן יהואש.

ירבעם בן יהואש איז געווען דער לעצטער פֿון יהוא'ס דינאַסטיע, וועלכער האָט זיך געעלטערט אויפֿ'ן טראָן פֿון שומרון. צווישען די מלכים פֿון אפרים צייכענט ער זיך אויס מיט אריכת-ימים. העכער זעכציג יאָהר האָט ער גע- הערשט אין לאַנד: פֿון 830 ביז 769-טען יאָהר! און אָט די דאָזיגע צעהנדליגער יאָהרען פֿון ירבעם דעם צווייטענס הערשען רעכענען זיך פֿאַר דעם גליקליכסטען פּעריאָד אין דעם פּאָליטישען און עקאָנאָמישען לעבען פֿון די עשרת-השבטים. ירבעם דער צווייטער איז געוועזן פֿיעל מעהר קריעגס-פֿעהיג, פֿון זיינע פֿירגענגער, זינט די שפּאַלטונג אין ארץ-ישראל איז פֿאָרגעקומען, און דאָס גליק האָט איהם שטענדיג בעגלייט אין אַלע זיינע אונטערנעהמונגען. פֿאַר דער צייט, וואָס ער האָט

ראַפאַעל עמוס

געהערשט אין לאנד, האט ער געפירט פיל מלחמות און אפגעהאלטען פיל נצחונות. צו'ם ערשטען האט ער זיך גענומען פאר ארם, דעם פערביטערטסטען שונא פון שומרון, פון וועלכען דאס פאלק ישראל האט דורות גאנצע געליטען. פון תנ"ך קאן מען נישט וויסען די איינצעלהייטען פון דער דאזיגער מלחמה, נאר לויט די רעזולטאטען קאן מען זיך פארשטעלען, ווי גרוים דער קאמפף איז געווען. ער האט נישט נאר אפגענומען צוריק ביז איינע די אפגעריסענע געגענדען פון שומרון, נאר ער האט זיך אריינגעריסען אין לאנד פון ארם גופא, און צוגענומען פיל שטעדט; ער זאל זאגאר האבען פערהאפט אויף א קורצע צייט די הויפשטאדט דמשק און חמת. די גרענעצען פון שומרון האבען זיך דאן געהאט געצויגען ביז'ן ים־המלח. מואב איז אויך, ווי ס'שיינט, דאן אינגאנצען איינגענומען געווארען און פערדעכענט געווארען פאר א פראווינץ פון אפרים. דער מלוכה פון יהודה האט ירבעם אויך געהאלטען אין מורא. נאך דער מפלה, וואס ירושלים האט געהאט אין יהואש'ס צייטען, האט זי נישט געקאנט פאר ירבעם'ן פערפעסטיגען זיך: די מויערען און די פעסטונגען פון יהודה זענען געווען צובראכען, צעשטערט און אפגעלאזען זיי פון דאס ניי האט מען נישט געקאנט: דערויף האט דער מלך פון ישראל געהאט גאראנטיעס: די בני־מלכים פון יהודה!

די צייט פון ירבעם'ן צייכענט זיך אוים מיט דער עקאנאמישער אויפבליהונג פון שומרון. די גרויסע נצחונות האבען אריינגעבראכט אין לאנד פיל רויב און פערשידענע אוצרות. און נאכדעם, ווי דאס פאלק האט זיך שוין בעווארענט פון זיינע פיינדליכע שונאים, האט עס זיך צוריקגעקעהרט צו זיינע שטענדיגע בעשעפטיגונגען: צו ערד־ארבייט און האנדעל מיט די ארומיגע פעלקער, איבערהויפט מיט די פעניצער. דאס פערמעגען אין לאנד איז זעהר גיך געוואקסען און דערגרייכט אפשר, נאך א העכערע מדרגה, ווי אין שלמה'ס צייטען. שומרון האט שטאלצירט מיט פאלאצען פון העלפאנדביין, מיט אוצרות פון גאלד, מיט צירונג פון די טייערסטע שטיינער, מיט קליידער פון די בעסטע וועבונגען, מיט עסענוואַרג פון די בעסטע געריכטען און מיט געטראנקען פון די בעסטע ווייגען; בעטראכטענדיג אויבערפלעכליך דעם וואהלשטאנד פון פאלק האט מען ווירקליך געקאנט אפטימיסטיש קוקען אויף דער צוקונפט פון אפרים. און ווירקליך דער מלך און זיינע שרים, און אויף זיי קוקענדיג, אויך דאס גאנצע פאלק, זענען בעטרונקען געווען פון דעם גליק, צו וועלכען דאס לאנד האט זוכה געווען נאך אזוי פיל דורות פון ליידען און איבערקעהרעניש.

אין דער ווירקליכקייט אָבער האָט אונטער דעם גליק זיך שוין געהאַט אונטער־
געגראָבען דאָס אונגליק און דער ליכטיגער פעריאָד פון ירבעם דעם צווייטענס
הערשונג איז נאָר געווען דער לעצטער זונען־גלאַנץ פאַר דער שקיעה!

מיט דעם טוידט פון ירבעם בן יהואָש (769) געהט שוין אויף
אייביג אונטער די זון פאַר דער מלוכה פון אפרים!

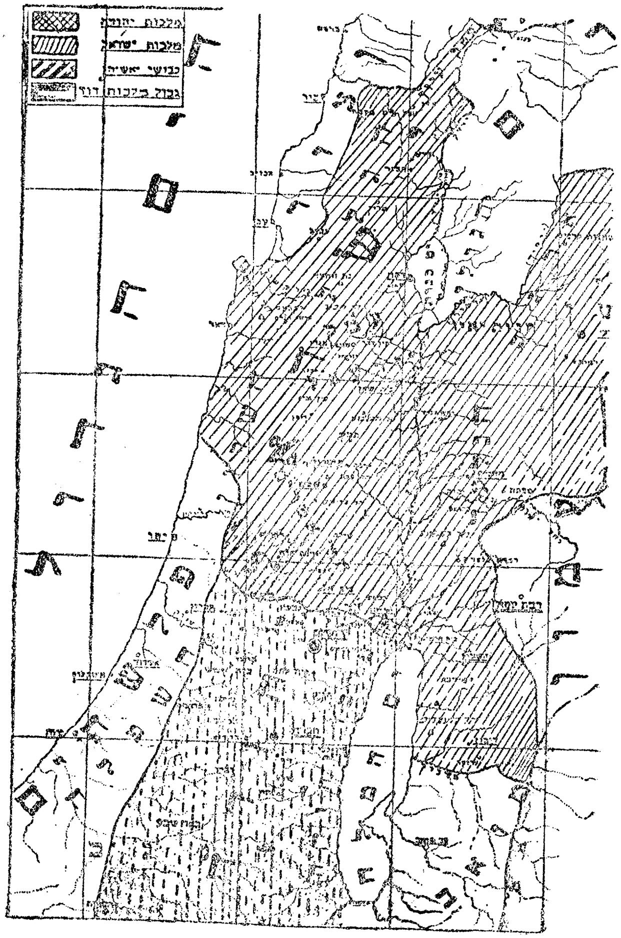

די מלוכות פון אפרים און יהודה

געפאַנגענע פון ישראל בעטען, מען זאָל זיי שענקען דאָס לעבען

ניינטעס קאַפּיטעל

די לעצטע מלכים פון אפרים און די מפּלה פון שומרון

(769 ביז 720 פאַר כריסטוס-געבורט)

די עקאָנאָמישע און פּאָליטישע אויפבליהונג קאָן נאָר דאַן דינען אַלס צייכען פון אויפלעבונג פאַר'ן פאָלק, ווען זי געהט צוזאַמען מיט'ן גײַסטיגען פראָגרעס אויף דעם וועג, וועלכען די היסטאָריע האָט פון אָנהויב אָן בעשטימט פאַר דעם דאָזיגען פאָלק. ווען דער מאַטעריעלער וואָהלשטאַנד וואַקסט אויף דעם רעכענונג פון די מאָראַלישע יסודות, אָדער, פערקעהרט, ווען די מאָראַל ענטוויקעלט זיך אויף דעם רעכענונג פון די מאַטעריעלע אינטערעסען פונ'ם פאָלק, איז דאָס פאַר איהם זעהר אַ בייזער סימן. — די רײַכקײַט פונ'ם לאַנד ישראל האָט זיך אין ירבעם דעם צווייטענ'ס צײַטען אונגעווער הויך אויפגעהויבען, די פּאָליטישע לאַגע פון פאָלק האָט זיך בעדײַטענד פערבעסערט; די מעהר און טיעפער אַרײַנדרינגענדע אויג פון די איינצעלנע נישט-אונטערגעקויפטע דענקער אין לאַנד האָט פונדעסטוועגען פאָראויס געזעהן, אַז דאָס פאָלק געהט צו'ם גרונד, אַז די מלוכה פון אפרים האַלט ביי'ן אונטערגעהן. דער מאַטעריעלער אויפבליהונג אין שומרון האָט געפעהלט איהר גײַסטיגער, היסטאָרישער אינהאַלט. דער כראָניקער פון יענער צײַט, אין זיין טיעף רעליגיעזער איבערצייגונג, דריקט זיך אויס: „דאָס פאָלק האָט זיך פערקויפט צו טהון דאָס, וואָס שלעכט איז אין די אויגען פון גאָט" —, דאָס פאָלק איז געגאַנגען נישט אויף דעם וועג, וואו עס האָט איהם געדאַרפט פיהרען זיין אייגענאַרטיגקײַט, זײַן אָריגינאַליטעט. די רוהיגע לאַגע אין לאַנד, וואָס איז אָנגעקומען נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון אונגליקליכע מלחמות, דאָס רײַכקײַט פונ'ם פאָלק, נאָך אַזוי פיעל יאָהרען פון ליידען און פעראָרימטקײַט, האָט נישט אַרויסגערופען קיין

שאַפענדע קולטורעלע טעטיגקייט, נאָר אַ ווילדע, שטורעמדיגע תאוה זיך איבערצוגעבען דעם לוקסוס מיט די ניעדריגסטע און גרעבסטע תענוגים. דאָס לעבען אין שומרון, איבערהויפט צווישען די שרים און די קצינים, איז פערוואַנדעלט געוואָרען אין אַן׳אונענדליכער אָרגיע. די אַלגעמיינע שטרעבונג פון די פערמעגליכע לייט איז געווען צו בויען פאַר זיך פּאַלאַצען פון מאַרמאָר, „צו ליעגען אויסגעצויגען אויף בעטען פון העלפאַנדביין, צו עסען די פעטסטע שעפּסען, די בעסטע רינדער פונ׳ם שטאַל, צו טרינקען ווײַן פון גרויסע בעקענ׳ס און צו שמירען זיך מיט׳ן בעסטען בוימאייל׳. די עהרליכע אַרבייט אַליין האָט נישט געקאָנט צופריעדען שטעלען די אונענדליכע תאוה צו מותרות און געלד, און אין לאַנד האָבען זיך גענומען ענטוויקלען מורא׳דיגע שטרעבונגען זיך צו ערווערבען קאַפּיטאַלען דורך פאַלשקייט און בעטרוג. די שרים האָבען געדריקט די פאָלקס־מאַסען, רייסענדיג בײַ זיי אונגעהויערע אָבצאָהלען און שוחד. די רייכע האָבען אויסגעזויגען דעם לעצטען טראָפּען מאַרך פון די אָרימערע קלאַסען, נעהמענדיג פון זיי גרויסע רבית (פּראָצענט) פאַר הלוואות. די סוחרים האָבען זיך בענוצט מיט פאַלשע וואָגען און פאַלשע מאָסען. דערצו האָט דאָס לאַנד צו יענער צייט, געליטען פון אָפטע אונגערעטעניש׳ען אויף די פעלדער: אָדער ס׳האָט ווייניג גערעגענט און קיין תבואה איז נישט געוואַקסען, אָדער אַ היישעריג איז אָנגעפאַלען און אויפגעפרעסען אַלע געוויקסען. דערפון האָט געליטען דער ערדאַרבייטער־קלאַס. אַסך האָבען געמוזט פערמשכנ׳ען זייער ערד בײַ די רייכערע גוטבעזיצער; די לעצטע האָבען זיך אָבער געקליגט צו שטעלען אַזוינע בעדינגונגען זייערע לוים, אַז די משכנות זאָלען שוין קיינמאָל נישט קאָנען פון זייערע הענד אַרויסגעהן. דורך דעם האָבען זיך גענומען אויסבילדען גרויסע גוטבעזיצער אויף דעם רעכענונג פונ׳ם אָרימען ערד־אַרבייטער, און די ערד האָט זיך אָנגעהויבען צו קאָנצענטרירען אין איינצעלנע הענד. האָט זיך אין לאַנד געמוזט אָנהויבען ענטוויקלען אַ טיעפער אונטערשייד צווישען די פערשיעדענע קלאַסען און שטאַנדען: דאָס רייכטום פון די רייכע און מעכטיגע האָט זיך דאָס ווײַטער אַלץ פערגרעסערט און פערמעהרט און פון דער צווייטער זײַט איז די אָרעמקייט פון די ברייטע פאָלקס־שיכטען אַלץ שרעקליכער און דריקענדער געוואָרען. דאָס רייכטום האָט בײַ די רייכע אַרויסגערופען אַזעלכע גראָבע תאוות, ווי פרעסען, זויפען און זנות; די אָרעמקייט האָט ווידער בײַ די אָרימע אַרויסגערופען די שענדליכסטע פערברעכען: גנבה, גזילה און רציחה. אַזוי שרעקליך ניעדריג איז געפאַלען דער גייסט בײַ

דעם פאָלק, וואָס דאָס גייסטיגע איז געוועזן ביי איהם זיין נאַציאָנאַלער באָדען, וואָס ריכטיגקייט און גערעכטיגקייט איז געוועזן זיין גאָטהייט, זיין היסטאָרישע בעשטימונג; און נאָך מעהר שרעקליך איז דאָס, וואָס אין לאַנד האָט זיך נישט געפונען קיינער, ווער עס זאָל קעמפפען געגען דער דאָזיגער פערדאָרבענהייט, געגען די שענדליכע מעשים פון דעם גאַנצען פאָלק; פון דעם גאַנצען נביאים און נזירים-שטאַט אין שומרון, וועלכע האָבען אין אליהו'ס און אלישע'ס צייטען מאַסענווייז אָנגעפילט דאָס לאַנד ישראל און האָבען געלערענט דעם פאָלק און געדינט איהם מיט זייער אייגענעם ערט-לעבען אלס די בעסטע ביישפּיעלען פון דער העכסטער מאָראַל, איז איצט געבליבען נישט מעהר, ווי אַ שענע לעגענדע. אין דער צייט פון דער פערגאַנגענער געפאַהר, אין דער צייט פון די מלכים יהוא, אחזיה און יואש, ווען די מלוכה פון שומרון האָט געהאַלטען ביים פערשלונגען ווערען דורך די שכנישע פעלקער און די נביאים האָבען געמוזט שלום-שליסען מיט די הערשער פון לאַנד, כדי דעם עקזיסטענץ פון פאָלק צו רעטעווען ביי פערצווייגטע קרעפטען, האָט די נבואה פערגעסען איהרע אַלטע טראַדיציעס: דעם קאַמפף צווישען דער נבואה און דער ממשלה; און נאָכדעם, ווען די געפאַהר איז שוין אַריבער, די מלוכה פון אפרים איז געוואָרען מעהר אָדער וועניגער בעוואָרענט פון איהרע פיינד, האָט שוין די נבואה נישט געקאָנט זיך מעהר בעפרייען פון דער ממשלה'ס אויטאָריטעט. די ממשלה-לייט האָבען די נזירים אַליין אָנגעטרונקען מיט וויין און די נביאים האָבען זיי פערזאָגט: איהר זאָלט קיין נביאות מעהר נישט זאָגען!" די וואָס זענען געבליבען געטריי דעם אידעאַל פון די ערשטע נביאים, ווי די בני הרכבים, האָבען אין בעסטען פאַל עמיגרירט קיין יהודה אין אין דער אַרומיגער אָרגיע פון פרעכערייען, זויפערייען, אויפגעהיצטע זינערייען, טענצערייען און פרויען-לוסט פון איין זייט, און פון בערויבונגען, בלוטפערגיסונגען, בעטרוגען און פאַלשע שבועות פון דער צווייטער זייט איז פערשטומט געוואָרען גאָט'ס שטים און גאָט'ס ליכט איז אויסגעלאָשען געוואָרען. און פון דאָסניי האָט אין לאַנד אויפגעלעבט דאָס געטצענדינערייען. דער קולט פון דעם יודישען גאָט, דעם גאָט פון גערעכטיגקייט און ריכטיגקייט, האָט זיך נישט געקאָנט איינלעבען מיט דער אַרומיגער נידערטרעכטיגקייט; דאָס רעליגיעזע געוויסען ביי די אָנפיהרער פון לאַנד האָט געזוכט אַ היתר אויף די פערברעכערישע מעשים; אין די געזעצען פון דעם היסטאָריש-נאַציאָנאַלען גאָט האָט עס אָבער אַזאַ מין סאַנקציע נישט געקאָנט געפינען, און דער מלך און די שרים האָבען פון דאָסניי בעניצט דעם קעלבער-קולט אין דן

און אין בית־אל. דאָס מאָל איז דער דאָזיגער קעלבער־קולט קינסטליך געשאַפען און געשטיצט געוואָרען נישט בלויז צוליעב פּאָליטישע צוועקען, נאָר דוקא אַלס געגענזאַטץ צום יהוה־קולט, אַלס פּראָטעסט געגען דעם נאַציאָנאַלען מאָראַל, וועלכער בעשרענקט די תאוה און פערשקלאַפט די אינסטינקטען !...

ווי אין די פריהערדיגע דורות, אַזוי אויך פאַר ירבעם דעם 2-טען איז אין דעם קעלבער־קולט קיין נייעס, אָריגינעלעס נישט אַריינגעטראָגען געוואָרען; נאָר אָנשטאָט דעם, וואָס פריהער האָט דער דאָזיגער קולט מעהר אָדער וועניגער זיך געגרעניצט מיט דער אמונה אין יהוה און מיט דער טראַדיציאָנעלער מאָראַליסטישער וועלט־אַנשויאונג, האָט דער בענייטער קעלבער־גלויבען זיך מעהר דערנעהנטערט צו דעם פריהעליכען בעל־קולט פון די פיניצער, מיט וועלכע דאָס פאָלק פון שומרון איז ווידער אַריינגעטראָטען אין נאָהענטע עקאָנאָמישע בעציהונגען, צייט דער האַנדעל אין לאַנד האָט זיך אויפגעהויבען. די לוסטיגקייט איז געוואָרען דאַן אַ טייל פונ'ם קולטוס; צוליעב דעם זענען געשאַפען געוואָרען אין לאַנד ספּציעלע פערהויילונגס־פּלעצער (במות־ישחק), וואו די תאוה האָט געשפּיעלט די ערשטע ראָליע. אַ גרויסער טייל פון די פערברעכערישע תאוות, וועלכע עס האָבען זיך איבערגעגעבען די שומרון־לייט, זענען דורך דעם נייעם קולט ממילא ערלויבט געוואָרען און די איבעריגע זענען געווען גאַנץ לייכט אויסצוקויפען מיט קרבנות און מתנות. וועגען דעם האָבען שוין די קעלבער־כהנים געזאָרגט. וואָס מעהר פערברעכען די מאַסען זענען בעגאַנגען, אַלץ מעהר קרבנות האָבען זיי געבראַכט, און וואָס מעהר זיי האָבען קרבנות געבראַכט אַלץ מעהר פערברעכען זענען זיי בעגאַנגען. אויף אַזאַ אופן זענען די אינסטינקטען בעפריעדיגט געווען, דאָס געוויסען רוהיג און די כהנים זאַט!

נאָר אויב די אַלגעמיינע זיטען־פערדאָרבענהייט, מאָראַלישע געפאַלענקייט און געטצענדינערייַ האָט נישט אַרויסגערופען קיין פּראָטעסט אין אפרים גופא, האָבען די נביאים פון יהודה נישט געקאָנט גלייכגילטיג פערהאַלטען זיך צו דער דעמאָראַליזאַציע פון די עשרת־השבטים. זיי האָבען זיך נישט גערעכענט מיט די פּאָליטישע שטרעבונגען פון די ביידע מלוכות; פאַר זיי זענען עס געווען בלויז ברידער פון איין פאָלק, פון איין אָבשטאַמונג, פון איין גאָט, און זיי האָבען זיך געפיהלט מאָראַליש פערענטוואָרטליך פאַר די זינד פון אפרים. זיי האָבען געפונען ביי זיך דערצו מוט און דרייסטקייט, און פערלאָזענדיג זייער אייגענעם לאַנד זענען זיי געגאַנגען אין אַ פרעמדער מלוכה, קעמפפען דאָרט געגען די פערדאָרבענ-

הייטען פון מלך און די שרים, פון די כהנים און פון די פאָלקס-מאַסען; קעמפפען, ווי אין אליהו'ס צייטען: מיט דאָס געטליכע וואָרט פאַר דאָס געטליכע, פאַר דאָס גערעכטע.

איינער פון די ערשטע נביאים פון יהודה, וועלכע זענען געקומען קיין אפרים מיט דעם הייליגען צוועק, איז געוועזן עמוס, פון דער שטאָדט תקוע, נישט ווייט פון בית-לחם. געוועזען איז ער אַ פריעדליך-געשטימטער מענש, מיט אַן'איינפאַכער בעשעפטיגונג: אַרום תקוע פלעגט ער זיינע שאָף פיטערען און שקמים קלייבען. נאָר ווען ער האָט זיך דערוואוסט פון די מעשים אין אפרים, איז ער בעגייסטערט געוואָרען מיט נבואה און ער איז געלאָפען אין דעם זינדיגען לאַנד. דאָרטען האָט ער זיך בעזעצט אין בית-אל, וואו דער הויפט-מזבח פון דעם גאָלדענעם קאַלב איז געשטאַנען. און וואו ס'איז געווען דער גייסטיגער צענטער. דאָרטען פלעגען זיך צונויפקומען אויף קרבנות מקריב צו זיין — דער מלך, די שרים, די רייכע און דער המון. אין בית-אל האָט עמוס מיט זיינע אייגענע אויגען געזעהן, ווי דאָס פאָלק איז מאָראַליש געפאַלען, ווי דאָס פאָלק פערליערט אַלץ מעהר זיין אייגענאַרטיגקייט און זיין אָריגינאַליטעט, און ער איז געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דאָס איז דער אָנהויב פון אונטערגאַנג, פון דער נאַציאָנאַלער אָבשטאַרבונג: אַ פאָלק, וועלכעס פערליערט זיין גאָט, זיין היסטאָריש-נאַציאָנאַלע אַנשויאונג, זיין נאַציאָנאַלען אינהאַלט, קאָן נישט עקזיסטירען; קאָן אין דעם אונענדליכען פעלקער-קאַמפף גאָרנישט געווינען. מיט דער פאָלשטענדיגער ענטשלאָסענקייט איז ער געגאַנגען ראַטעווען דאָס פאָלק, כל זמן עס איז נאָך צייט. דערצו האָט ער אָנגענומען אַזעלכע מיטלען, וועלכע זענען גאַנץ ניי געווען אין אפרים: אָנשטאָט די מופתים פון אליהו, און אָנשטאָט דער פערבאָרגענער פאָליטיק פון אלישע, האָט ער גענומען אָפענע רעדעס האַלטען פאַר'ן המון אין'ם נאָמען פון גאָט. אַ בעגייסטערטער פון דער נבואה, האָט ער שטראָף-רעד געשאָטען אויף די קעפ פון דעם מלך און די שרים און די כהנים און די שופטים; אַ פייער האָט אין די דאָזיגע רעד געברענט און דאָך האָבען זיי ווי וואונדערליכע ליעדער געקלונגען. אין זיי האָט געפלאַקערט דער צאָרן פון אַ האַרץ, וואָס פיהלט, ווי מען פערשמוצט אַלץ, וואָס איהם איז הייליג, און עס האָט זיך געריסען אַ רחמנות-געבעט פון אַ נשמה, וואָס זעהט, ווי עס שטעהט אין געפאַהר אַלץ, וואָס איהר איז טייער. עמוס וויינט, און בעט זיך, און טרייסט און האָפט — און דאָס אַלץ אין אַ געטליך מוזיקאַלישער פאָרם, וועלכע ניט צו זיינע ווערטער דעם כאַראַקטער פון אַ בעצויבערנדער מעלאָדיע.

„הערט צו, איהר, וועלכע פערשלינגען דעם ארימאן און פערטיליגען
דעם שוואכען! (איהר ווארט) „ווען וועט שוין פאַרבייגעהן דער פייערטאָג
(חדש) און מיר וועלען זיך נעהמען צום האנדעל, און וועט וועט שוין
פערבייגעהן דער שבת און מיר וועלען עפענען די תבואות — צו פער־
קלענערען די איפה[1]) און פערגרעסערען דעם שקל[2]) און פעררקרימען די
פאַלשע געוויכט! פאַר געלד אָבצוקויפען די נישט פערמעגליכע און פאַר
א פאָר שיך — די אָרעמע...” גאָט שווערט ביי דעם שטאָלץ פון יעקב:
„אויב איך וועל אויף אייביג פערגעסען זייערע מעשים!” „צי דאַרף דען
דערויף נישט אויפציטערען די ערד און צי דאַרף דערויף נישט טרויערען
יעדע בעשעפעניש?... און עס וועט געשעהן אין יענעם טאָג — זאָגט גאָט —
און איך וועל אונטערברענגען די זוהן אין מיטען טאָג און איך וועל
פינסטער מאַכען איבער'ן לאַנד אין העלען טאָג. און איך וועל פערוואַנדלען
אייערע פייערטעג אין א טרויער־טאָג און אייערע אלע געזאַנגען אין א
קלאָג־ליעד; און איהר וועט זיך אויף די לענדען זעק אָנגורטען און פון
אייערע קעפ וועט איהר די האָר זיך פליקען!... עס קומען טעג, זאָגט
גאָט דער אלמעכטיגער, און איך וועל אָנשיקען אין לאַנד א הונגער —
נישט קיין הונגער אין ברויט, און נישט קיין דאָרשט אין וואַסער —
נאָר צו הערען די רעד פון גאָט. און זיי וועלען וואַנדערען פון איין
ים צום צווייטען ים, און פון צפון ביז'ן מזרח וועלען זיי זיך לאָזען
זוכען גאָטס וואָרט און זיי וועלען נישט געפינען, אין יענעם טאָג וועלען
פערשמאַכט ווערען פון דאָרשט די שענע טעכטער און די אויסדערוועהלטע
זיהן — די, וואָס שווערען ביי דעם זינד פון שומרון און זאָגען „ביים
לעבען פון דיין גאָט, דן... און ביי דעם וועג, וואָס פיהרט קיין באר־
שבע.“ און זיי וועלען פאַלען און מעהר זיך נישט אויפהויבען!”...

ווען עמוס האָט געלע... אין בית־אל, אינם צענטער פון דער אפרים־
מלוכה, האָט ער געזעהן, אַז אין דער פערדאָרבענער נייגונג צום אונגעהויערען
לוקסוס זענען איבערהויפט שולדיג די פרויען. זיי שטעלען גרויסע פאָדערונגען
פאַר זייער געגוס און די מענער מוזען עס ערפילען. דאַן ווענדעט זיך צו
זיי דער נביא מיט זיינע שטרענגע רעד:

„הערט נאָר צו דאָס וואָרט, איהר, בשן־קיה, וואָס אויפ'ן באַרג
שומרון... די, וואָס רויבען די אָרימע און ברעכען די שוואַכע; די וואָס
זאָגען צו זייערע מאַנען: „ברענג און מיר וועלען טרינקען! גאָט דער אלמעכ־

---

[1]) מאָס פון פערקויף. [2]) די מטבעות.

טיגער שווערט ביי זיין הייליגקייט: עס קומען אן אויף אייך טעג און מען וועט אייך אוועקשלעפן אויף שיפלעך און אייער רעשט — אויף פישער-קאנען... קומט קיין בית-אל און זינדיגט, קיין גלגל קומט און פערמעהרט דעם צאהל פון אייערע פערברעכען — און ברענגט אויף מארגען אייערע קרבנות און אויף איבערמארגען אייער מעשר. און איהר זאלט מקריב זיין פון זויער-טייג א תודה און איהר זאלט לאזען אויסרופען אויף נדבות — דאס האט איהר דאך ליעב, איהר, די קינדער פון ישראל! — אזוי זאגט גאט דער אלמעכטיגער! נאר איך האב אבער אייך אויך געגעבען ציין-ריינקייט אין אייערע אלע שטעדט און ברויט-מאנגעל אין אייערע אלע געגענדען, און איהר האט אייך דאך נישט אומגעקעהרט צו מיר! — אזוי זאגט גאט! דאן האב איך אויך פערמיטען פון אייך דעם רעגען: עס איז בלויז נאר דריי חדשים צו שניט געבליבען און איך האב אויף איין שטאדט גערעגענט און אויף דער צווייטער שטאדט האב איך קיין רעגען נישט געשיקט; איין טייל פעלד איז בערעגענט געווארען און דער צווייטע טייל פעלד איז נישט בערעגענט געווארען; און עס האבען דריי שטעדט געוואנדערט צו א פיערטער, וואסער צו בעקומען, און זיי האבען זיך נישט געקאנט אנזעטיגען — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט. אזוי זאגט גאט! איך האב אייך געפלאגט מיט שטורם-ווינדען און מיט אונגערעטעניש: דאס מעהרסט פון אייערע גערטנער און ווייגערטנער און אייערע איילבערטבוימער האט דער הייישעריק אויפגעפרעסען און איהר האט אייך זיך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! איך האב אויף אייך א מגפה אנגעשיקט; איך האב אייערע זיהן געטוידט, פון אייערע געפלאגטע לאגערען האט א געשטאנק געטראגען אין אייערע נעזער — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! איך האב צווישען אייך איבערקעהרענישען געמאכט, ווי די איבערקעהרענישען פון סדום און עמורה, און פון אייך איז נאר איבערגע-בליעבען, ווי עס בלייבט א פערברענטע קויהל פון פייער — און איהר האט אייך דאך צו מיר נישט אומגעקעהרט — אזוי זאגט גאט! דארום וועל איך אזוי מיט דיר זיך בעגעהן, ישראל!... גרייט זיך געגען דיין אלמעכ-טיגען גאט... ווייל דער בעשעפער פון בערג און ווינד, וועלכער זאגט פאראויס דעם מענשען זיינע געדאנקען, מאכט פינסטער דעם מארגען-שטערען און טרעט ארויס אויף די ערהויבענישען פון דער ערד — גאט, דער אלמעכטיגער הערשער איז זיין נאמען!..."

עמוס אליין האט קיין וואונדער נישט געוויזען, ער האט נישט

בעאונרוהיגט דער נאטור, אום צו דערווייזען די הייליגקייט פון זיינע רעד; ער האט אבער אלע נאטור-קאטאסטראפען, וואס זענען פאן פארגעקומען אין שומרון, געשטעלט אין צוזאמענהאנג מיט די זינד פון פאלק. אין דעם בעשטעהט די וועלט-אנשויאונג פון דער נבואה. זי לייקענט אפ יעדע מעגליכקייט פון א צופאל. אלץ וואס עס געשעהט אין דער נאטור, קומט פאר לויט דעם ווילען פון דעם אלמעכטיגען הערשער, און אלץ מוז מען זעהן די ווירקונג פון דער אויבערשטער השגחה. „קאן דען פאסירען אן אונגליק אין א שטאדט און גאט זאל עס נישט מאכען?!"... דער ווילען פון אלמעכטיגען צו טהון בייזעס איז אבער אבהענגיג פון די טהאטען און פון די פערדינסטען פון פאלק. יעדעס אונגליק, וואס א לאנד בעגעגענט, איז פאר זיין זינדיגקייט, נאר גאט שטראפט נישט איידער ער איז דאס פאלק מודיע און מתרה דורך זיינע שלוחים, די נביאים. „דען גאט דער אלמעכטיגער וועט קיין זאך נישט טהון, איידער ער וועט זיין סוד נישט ענטפלעקען צו זיינע קנעכט, די נביאים". עמוס גלויבט אלזא, אז ווען דער מענש דערגרייכט צו דער מדרגה פון נבואה, קאן ער פאראויס זעהן און פארזאגען די צוקונפט.. — מיט דעם גייסט זענען ווירקליך דורכגעדרונגען געוועזען די נבואה-רעד פון עמוס.

די פערשידענע אונגליקען, וואס האבען אין שומרון געטראפען, רעכענט ער אלס שטראף פאר די זינד פונים פאלק. מיט שטרענגע ווערטער און מיט שוידערהאפטע בילדער מאכט ער דערויף אויפמערקזאם די בעפעלקערונג; ער בענוגענט זיך אבער נישט מיט דעם אליין און זאגט פאר די פאלגען, וואס דאס פאלק וועט אויף זיך ברענגען, ווען עס וועט זיינע מעשים נישט פערבעסערען: הונגער, טריקעניש, שטורם-ווינדען, היישעריק און פעסט — אין דער פערגאנגענהייט; ערד-ציטערניש, מלחמות, מפלות — אין דער צוקונפט!

עמוס האט אבער נישט נאר מיט אנשרעקענישען אליין געוואלט ווירקען אויפ'ן פאלק; ער האט אין זיין נבואה זיך בענוצט אויך מיט לאגישע איבערצייגונגען; ער האט געוויזען דעם פאלק, ווי חייט עס איז נישט דאנקבאר זיין גאט:

„און איך האב פערטיליגט פאר אייך דעם אמורי, וועלכער איז הויך געוועזען ווי די צעדערען און מעכטיג געוועזען ווי די דעמבעס, איך האב אויסגעראטען זיינע פרוכט פון אויבען און זיינע וואורצלען פון אונטען. און איך האב אייך אויפגעבראכט פון לאנד מצרים און האב אייך געפיהרט פירציג יאהר אין א מדבר, כדי אייך איבערצוגעבען דאס לאנד פון אמורי. און איך

האָב פון אײַערע זיהן אויפגעשטעלט פאַר נביאים און פון אײַערע בעסטע קינדער — פאַר נזירים — נישט אַזוי דען, בני ישראל?!... האָט זיהר אָבער אָנגעשכּור'ט מײַנע נזירים מיט ווײַן, און די נביאים האָט איהר פערזאָגט: איהר זאָלט קיין נביאות נישט זאָגען!..."

די נבואה פון עמוס איז געווענדט געגען דער נאַכלעסיגקייט פּינים מילך, געגען דער אונגערעכטיגקייט פון די שרים, געגען דער פאַלשקייט פון די שופטים, געגען דעם געלדגײַץ פון די רײַכע, געגען דער תאוה צו זנות, צו לוקסוס, געגען דאָס געצענדיענערײַ א. וו. דאָס אַלץ ליעגט, פערשטעהט זיך, אין דעם גײַסט פון די פאָלקס-טראַדיציעס; נײַ איז דאָ בלויז די פּאָעטישע פאָרם, אין וועלכער דער נביא האָט זײַנע געדאַנקען אויסגעדריקט; דערפאַר אָבער זעהען מיר איהם אין דער הינזיכט פון קרבנות אַלס נאָוואַטאָר, אַלס בענײַער. דאָ דריקט ער שוין אויס נײַע בעגריפען, דאָ קעמפפט ער שוין זאָגאַר געגען דער טראַדיציע. שמואל נאָך האָט שוין אויך קליין געמאַכט די בעדײַטונג פון קרבנות, דאָך האָט ער נישט געהאַט בײַ זיך אַזוי פיעל דרײַסט עס אינגאַנצען אונטערצוברעכען; עמוס אָבער פערפיהרט אַ נ'אָפענעם קאַמפף געגען דער דאָזיגער אינסטיטוציע, וועלכע איז נאָך איבערגעבליבען אַ ירושה פון די דורות, ווען דאָס פאָלק האָט נאָך נישט געקאָנט אינגאַנצען הערכּגעדרונגען ווערען מיט דער אידעע פון דער קערפערלאָזער געטליכקייט, און וועלכע האָט געהאַט אַזאַ שלעכטען אײַנפלוס אויף די מאָראַלישע בעגריפען פון די מאַסען, אַרײַנגעבענדיג זיי אַ פאָרשטעלונג, אַז יעדעס פערברעך קאָן ווערען אויסגעקויפט דורך אַ געקוילעטען שעפס אָדער אַ פערברענטע רינד

„איך האָב פײַנד אײַערע פײַערטעג און מיר שמעקען נישט אײַערע יום-טוב-קרבנות. אויב איהר וועט פאַר מיר אויפברענגען עולות און מנחות, וועל איך זיי נישט בעווילליגען, און צו די שלמים פון אײַערע פעטע שעפסען וועל איך זיך נישט אומקוקען. דערווײַטער פון מיר דעם קלאַנג פון דײַנע לידער און דאָס לויב-געזאַנג פון דײַנע האַרפען זאָל איך נישט הערען! זאָלען וואַקסען, ווי אין וואַסער, די קוואַליעס פון גערעכט און מעכטיג זאָל שטראָמען די גערעכטיגקייט, ווי אַ גרויסער טײַך. האָט איהר מיר די פערציג יאָהר אין דער מדבר געבראַכט זבחים אָדער מנחות?!...

עמוס האָט זײַנע נביאות אָנגעהויבען צו זאָגען צוויי יאָהר פאַר דער גרויסער ערד-ציטערניש, וואָס האָט אין ירבעם דעם צווייטענס צײַט אויסגעטרייסעלט דאָס גאַנצע לאַנד. דער נביא האָט זאָגאַר פאָרגעזאָגט די ערד-ציטערניש און האָט געהאָפט, אַז די דאָזיגע קאַטאַסטראָפע וועט אויס-

קעהרען די הערצער פון זיינע ברידער צו זייער גאט, נאר ווען ער האט ענדליך געזעהן, אז דאס האט אויך אויפ'ן פאלק ווייניג געווירקט, האט ער שוין אינגאנצען פערלוירען די האפנונג, אז דאס פאלק זאל זיך ווען ס'איז אויסניכטערן פון זיינע תאוות און זיך ארומקוקען, וואו עס האלט אין דער וועלט. און דערווייל איז געווען זעהר פיעל וועגען וואס א טראכט צו טהון. איבער דער פאדערשטער אזיען האט זיך גענומען רוקען א פינסטערע כמארע: אשור האט זיך אלץ מעהר געשטארקט, איינגענומען איין מלוכה נאך דער אנדערער און זי האט שוין ארויסגעוויזען איהר קאלאסאלען אפעטיט צו פערשלינגען דעם גאנצען מזרח. אין אפרים האט אבער זיך דערווייל פערשאפט דער קלאסען-אנטאגאניזם, דאס נאציאנאלע בעוואוסטזיין איז אלץ שוואכער געווארען, דער מלך און די שרים האבען פערטרונקענע אין קורצזיכטיגען אפטימיזם זיך נישט געמיהט צו פערפעסטיגען די לאגע פון לאנד, כל זמן עס איז נאך צייט געווען, כל זמן די געפאהר איז נאך ווייט געווען. דאן האט דער נביא מיט א פערבלוטיגט הארץ אויסגעשפראכען איבער אפ"ים זיין לעצטען אונפערמיידליכען דעקרעט:

„וועה צו די רוהיגע... און די זארגלאזע אויפ'ן בארג שומרון!.. די, וואס ליגען אויף בעטען פון העלפאנד-ביין און אויסגעצויגען אויף זייערע בעלעגערס, פרעסען די געשטאפטע צווישען די שעפסען און די יונגסטע קעלבער פון שטאהל. די וואס שפיעלען אויף דער הארפע, און מיינען, אז ווי דוד'ן פאסט זיי דאס שפיעל-געוועהר. די וואס טרינקען וויין פון די בעקענס און שמירען זיך מיט'ן פעטסטען בוימאייל און זייער הארץ קרענקט גארנישט אויף דעם בראך פון יוסף"! דערפאר וועלען זיי די ערשטע פערטריבען ווערען אין געפענגעניש און דאן וועט זיך ענדיגען די ארגיע פון די זארגלאזע!... גאט דער אלמעכטיגער האט געשווארען ביי זיין הייליגען: אזוי האט געזאגט גאט דער הערשער: איך פערהאס דעם שטאלץ פון יעקב און זיינע פאלאצען האב איך פיינד און איך וועל דארום אין פרעמדע הענד איבערגעבען די שטאדט שומרון און אלץ, וואס אין איהר געפינט זיך... דען איך וועל בעגען אייך, בית-ישראל, אויפהויבען א פאלק, זאגט גאט דער אלמעכטיגער הערשער, וועלען זיי אייך דריקען פון דעם גרענעץ חמת ביז דעם געזאלצענעם ים...“ און ווייטער האט ער געזאגט, אז עס וועלען וויסט ווערען די פערוויילונגס-פלעצער און די הייליגטימער פון ישראל וועלען רואינירט ווערען און די פאמיליע פון ירבעם וועט דורכ'ן שווערד פאלען.

די דאזיגע שרעקליכע ווערטער האט עמוס געזאגט אפען פאר'ן נאנצען

המון אין בית-אל, ביים מזבח פון דעם גאָלדענעם קאַלב. אמציה, דער כהן פון בית-אל, האָט דערהערט די דאָזיגע רעד און האָט געשיקט אָנזאָגן דעם מלך פאָלגענדעס: „עמוס האָט צווישען פאָלק געגען דיר אויפגעהויבען אַ בונט. דאָס לאַנד קאָן מעהר נישט פערטראָגען זיינע רעד. דען אַזוי האָט עמוס געזאָגט: ירבעם וועט דורכ'ן שווערד געטוידט ווערען און ישראל וועט פון זיין לאַנד פערטריבען ווערען!" דאַן איז אמציה בעפאָלמעכטיגט געוואָרען פאַרצולעגען עמוס'ן, ער זאָל זיך אומקעהרען צוריק אין זיין פאָטערלאַנד און דאָרטען פאָרטזעצען זיין נביא'ישע טעטיגקייט. אין בית-אל אָבער — האָט איהם אמציה פערזאָגט — זאָלסטו, נשיא, מעהר נישט וואַגען נבואה צו זאָגען, ווייל דאָ איז דאָס הייליגטהום פון מלך און דאָ געפינט זיך דאָס הויגעזינד פון מלך". עמוס האָט איהם דערויף געענטפערט: איך בין נישט קיין נביא און נישט קיין זוהן פון קיין נביא, איך בין אַ פיה-הענדלער און אַ שקמים-קלייבער. און גאָט האָט מיר אַוועקגענומען פון די שאָף און ער האָט מיר געזאָגט: געה, זאָג נביאות איבער מיין פאָלק ישראל! און איצט הער גאָט'ס וואָרט: דו פערזאָגסט מיר, איך זאָל קיין נביאות נישט זאָגען איבער ישראל און איך זאָל נישט רעדען איבער די פערוויילונגס-פלעצער. דעריבער האָט גאָט אַזוי געזאָגט: דיין ווייב וועט דיר אין שטאָדט פערראַטען, דיינע זיהן און דיינע טעכטער וועלען דורכ'ן שווערד פאַלען און דיין ערד וועט מיט'ן שטריק-מאָס צוטיילט ווערען און דו וועסט אין אַן אומריינער לאַנד שטאַרבען און ישראל וועט פון זייער לאַנד פערטריבען ווערען!...

די שטרענגע ווערטער פונ'ם נביא האָבען נישט אויפגעוועקט דאָס פאָלק, דעם מלך און די שרים פון זייער שכרות — און מיט אַ מין קאָפשווינדלענדע פלינקייט האָבען זיך די אינערליכע און אויסערליכע בעדינגונגען אין לאַנד אַזוי צונויפגעפלאָנטערט, אַז זיי האָבען ענדליך געמוזט פיהרען דער מלוכה צו דער אונגליקליכער קאַטאַסטראָפע, וועגען וועלכער עמוס האָט פאָראויס געזאָגט. נאָכדעם, ווי ירבעם דער צווייטער איז געשטאָרבען, האָט זיך ווירקליך אָנגעהויבען אַ בונט געגען דער דינאַסטיע פון יהו. די אָרימע און שוואַכע קלאַסען האָבען נישט געקאָנט זיין צופריעדען מיט'ן מלך און מיט דער אָרדנונג, אויף וועלכען עס שטיצען זיך די רייכע און די מעכטיגע, מיט וועמענ'ס הילף און איינשטימונג די לעצטע שטעלען צופריעדען זייערע געלדגייציגע רויבער אַפּעטיטען. אפשר איז אין דער היגזיכט גראָד געווען דעם נביא'ס אויבענדערמאָהנטער רמז, וועגען וועלכען אמציה דער כהן פון בית-אל האָט גערעדט, דער אונגליקליכער

פֿונק, וואָס איז אַרײַנגעפֿאַלען אין דעם פֿולווער-פֿאַרג. די טראָן-קריגערײַען פֿאַר דער מלוכה, וואָס איז נאָר וואָס איצט עטוואָס צו זיך געקומען איז געווען אַן׳אונגליק געווען; דער נביא האָט אָבער דעם פֿערראַט אין בעסטען פֿאַל ניט פֿערהיט, זײַענדיג ווײַטער געטרײַ די אַלטע נבואה-טראַדיציעס, וועלכע האָט שטענדיג געאָפּפּערט דעם פּאָליטישען און עקאָנאָמישען וואָהל-שטאַנד פֿאַר דעם מאָראַלישען אידעאַל. און אַט אַזוי האָבען זיך אין לאַנד בעגײַט די מהומות, וועלכע האָבען סוף כל סוף געפֿירט צו זײַן פֿאָלשטענדיגען חורבן. נאָך ירבעם׳ן האָט דעם טהראָן אין שומרון גע׳ירש׳ענט זײַן זוהן זכריהו. ער האָט אָבער געהערשט איבער׳ן לאַנד ניט מעהר, ווי זעקס מאָנאַטען: געגען איהם און געגען זײַן גאַנצע פֿאַמיליע האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ מרידה. שלום בן יבש, דער ראש-המורדים, האָט איהם צום טויט דער׳הרג׳עט גאַנץ אָפֿען, „פֿאַר די אויגען פֿונ׳ם פֿאָלק“, נאָכדעם האָט ער אומגעבראַכט דאָס גאַנצע הויז פֿון יהוא און אַליין פֿערהאַפּט די מלוכה. אײנער פֿון די נביאים, וועלכער האָט פֿאָראויס גערעדט וועגען דעם דאָזיגען נאָהענטען קעניג-מאָרד, האָט עס געזעהן אַלס אַ נקמה פֿון דער השגחה פֿאַר דעם בלוט פֿון בית-אחאב, וואָס יהוא האָט פֿערגאָסען. דאָס איז מערקווירדיג: יהוא האָט אויסגעטוידט אחאב׳ס פֿאַמיליע מיט אל׳שע׳ס וויסען, נאָר די נבואה רעכענט יעדען פֿערברעך אַלס פֿערברעך, ווען זאָגאַר עס איז היסטאָריש נעטהיג, און פֿערגאָסענעס בלוט מוז ענדליך בע-שטראָפֿט ווערען מיט בלוט, ווען עס איז זאָגאַר פֿערגאָסען געוואָרען מיט׳ן ווילען פֿון גאָט!

דאָס זעלבע האָט פּאַסירט מיט שלום בן-יבש. ער האָט נאָך זײַן שטראָף בעקומען פֿיעל גיכער, ווי די דינאַסטיע פֿון יהוא. עס איז קוים אַ מאָנאַט אַוועק, ווי שלום בן-יבש האָט זיך אויפֿ׳ן קעניג-שטוהל געזעצט, און עס איז געגען איהם אויך צוזאַמענגעשטעלט געוואָרען אַ פֿערשווערונג. מנחם בן גדי, פֿון תרצה (שײַנט צו זײַן אַ שר-הצבא) איז מיט אַ גאַנצע מחנה אָנגעקומען קײן שומרון און ער האָט דערהרג׳עט שלום בן-יבש׳ן און האָט דעם טהראָן פֿערהאַפּט. מנחם׳ן האָט אָבער ניט דאָס גאַנצע פֿאָלק געוואָלט אָנ׳ערקענען פֿאַר אַ הערשער. אין דער שטאָדט תפסח האָט זיך אויפֿגעהויבען אַן׳עפֿענטליכער בונט און צו איהם זענען צוגעשטאַנען די אַרומיגע געגענדען. מנחם האָט אָבער, מיט דער הילף פֿון זײַן געטרײַער מחנה, גיך אַן׳ענדע געמאַכט צו דעם אויפֿשטאַנד: ער האָט תפסח חרוב געמאַכט, די אַרומיגע שטעדט האָט ער צושלאָגען, די אײַנוואָהנער האָט ער אויסגעטײַט מיט דער גרעסטער אכזריות, זאָגאַר „די שוואַנגערע פֿרויען

האָט ער צוריסען!" — דער דאָזיגער אונגעוועהנליכע ביישפּיעל צווישען די מלכי־ישראל פון אכזריות'דיגער בעהאַנדלונג, אין דער בעציהונג צום איי־גענעם פאָלק, האָט, פערשטעהט זיך, נאָר געקאָנט פערשטאַרקען אין שומרון די אונצופריעדענהייט מיט דעם אוזורפּאַטאָר*); ער האָט אָבער פערשטאַנען אָנצוואַרפען אַ שרעק אויף דער בעפעלקערונג און איז אויפ'ן טהראָן געבליבען.

און דערווייל, אונטער דער צייט, ווען אין אפרים גופא זענען פאָרגעקומען אינערליכע מהפכות, האָט זיך אויפ'ן לאַנד אַליץ נעהנטער אָנגערוקט אויך די אויסערליכע געפאַהר, וועגען וועלכער עס האָט מרמז געווען אין ירבעם'ס צייטען דער נביא עמוס. די שרים זענען געווען פערנומען מיט'ן מלכים־שפּיעל, דאָס פאָלק איז געווען טעראָריזירט און קיינער האָט דערווייל נישט בעמערקט, ווי אַשור געהט אַליץ נעהנטער און נעהנטער צו ארץ ישראל. פערנעהמענדיג אין אָנפאַנג בלויז דעם אויבערשטען טייל פון מעסאָפּאָטאַמיען צווישען די בעריהמטע טייכען הדקל און פרת — האָט אשור, נאָך אַ פיעל־דורות'דיגער ענטוויקלונג, אַליץ ווייטער פערברייטערט איהרע גרענעצען און איז געוואָרען די מעכטיגסטע מלוכה אין דער פאָדערשטער אַזיען. איינער פון די שפּעטיגערע נביאים מאָלט די גרויסקייט פון דעם דאָזיגען פאָלק מיט רייצענדע בילדער:

„אשור איז אַ לבנון־צעדער, מיט שענע צווייגען און מיט וואַלד־געדיכטע שאָטענס, פון ריעזיגער הויך — אַז ביז די וואָלקענס האָט זיין שפּיץ דערגרייכט. דאָס וואַסער האָט איהם אויסגעהאָדעוועט, דער אָבגרונד האָט איהם ערהויבען; ער (דער אָבגרונד) האָט געפיהרט זיינע טייכען אַרום זיין וואָרצעל און זיינע סאָזשעלקעס האָט ער געשיקט אַרום זיינע שפּראָצונגען. דאַרום איז דער דאָזיגער אשור־צעדער אויסגעוואַקסען העכער פון אַלע פעלד־בוימער: זיינע שפּראָצלינגען האָבען זיך געמעהרט, זיינע צווייגען האָבען זיך געשפּרייט — אַ דאַנק די פיעלע וואַסערען, וואָס האָבען איהם געפּלעגט. אויף זיינע שפּראָצלינגען האָבען אַלע פויגלען זייערע נעסטען געבויט און אונטער זיינע צווייגען האָבען אַלע חיות זייערע קינדער געבוירען. און שען איז ער געווען מיט זיין הויכען געוואוקס, און הערליך איז ער געווען מיט זיינע לאַנגע צווייגען... די צעדערען האָבען איהם נישט געקאָנט פערדונקלען, די באָקסען־בוימער האָבען זיך נישט געקאָנט גלייכען צו זיינע שפּראָצלינגען און די קאַסטאַניען־בוימער זענען נישט געווען ענליך צו

*) בראָן־פערהאַפטער.

זײַנע צװײַגען; קײן בױם אין געטליכען גאָרטען האָט זיך נישט געקאָנט גלײַכען צו איהם אין הערליכקײט—"

אַ צװײטער נביא קומט אין התפעלות פון דער גבורה פון אַשור'ס חיל און דריקט עס אויס אין פאָלגענדע װערטער:

„גיך און ראַשיג קומט ער אָן. נישטאָ קײן פערמאַטערטער און נישטאָ קײן געשטרױכעלטער אין זײַנע רײַהען; ער דרעמעלט נישט און שלאָפט נישט; ער גורט קײנמאָל נישט פונאַנדער דעם גאַרטעל פון זײַנע לענדען און בינדט קײנמאָל נישט פונאַנדער דעם בענדעל פון זײַנע שיך. זײַנע פײַלען זענען שטענדיג שאַרף, זײַנע בױגענס זענען שטענדיג אָנגעצױגען; די קאָפּיטעס פון זײַנע פערד זענען װי פעלזען-שטײן און זײַנע רעדער זענען װי אַ שטורם-װינד. אַ געשרײ האָט ער פון אַ לײב, ער טהוט אַ ברום און האַפּט זײַן קרבן, שלעפּט אַװעק און ראַטעװען װעט שױן קײנער עס הילכט זײַן שטים, װי די רױשונג פון ים, און אַז ער גיט אַ בליק אױף אַ לאַנד — װערט עס פינסטער און ענג, אין די װאָלקענס װערט דאַן דאָס ליכט אױסגעלאָשען..."

און דאָס דאָזיגע גרױזאַמע פאָלק האָט פון זײַן הױפּט-שטאָדט נינוה אױסגעשטרעקט זײַן האַנד איבער דער אוראַלטער װעלט. אײַנגענעהמענדיג אַ סך ערד אין אַרמעניען, אין קלײן-אַזיען, אין מדי, אין פרס און אין בבל, האָבען זיך די אשור'ער אַ לאָז געטהון צום מערב, צו די ברעגען פון מיטעללענדישען ים. זײ האָט זיך געװאָלט בעקעמפען דמשק, מיט װעלכער זײ האָבען שױן פון לאַנג אָן מלחמה געהאַלטען, זײ האָבען געװאָלט צונעהמען די רײַכע פיניציע, די מלוכות פון יהודה און ישראל און ענדליך צו קומען צו דעם גרױסען און מעכטיגען לאַנד מצרים. כדי די מלוכה פון ישראל זאָל זיך קאָנען פיעל װעניגער שיצען געגען די דאָזיגע לעגענדאַרישע זיגער'ס פון אשור, האָט אין לאַנד געמוזט זײַן אַ פעסטע הערשענדע מאַכט, בײַ װעלכער דאָס בעװאוסטזײַן פון די נאַציאָנאַלע פפליכטען צום פאָלק און צום לאַנד זאָל זײַן אײַנגעװאָרצעלט פון דורות; דערצו האָט דאָס פאָלק געדאַרפט זײַן פעסט אָרגאַניזירט פון אינװעניג — דאָס אַלץ האָט געפעהלט אין אפרים אין יענעם אונגליקליכען מאָמענט, װען אשור איז אָנגעפאַלען אױף שומרון. דאָס פאָלק איז געװען צוריסען אױף פּאַרטײען און קלאַסען און די אוזור-פּאַטאָרישע הערשער האָבען נאָר געקלערט װי צו בעקעמפען זײערע אײגענע נערליכע געגנער. כדי אײַנצוהאַלטען די ממשלה אין די הענד האָבען זײ זיך פאַר די שענדליכסטע מיטלען נישט אָבגעשטעלט. אַזױ האָט מנחם בן גדי דער מלך פון ישראל אַלײן אָהן אַ שום װידערשטאַנד אַנערקענט אױף זיך

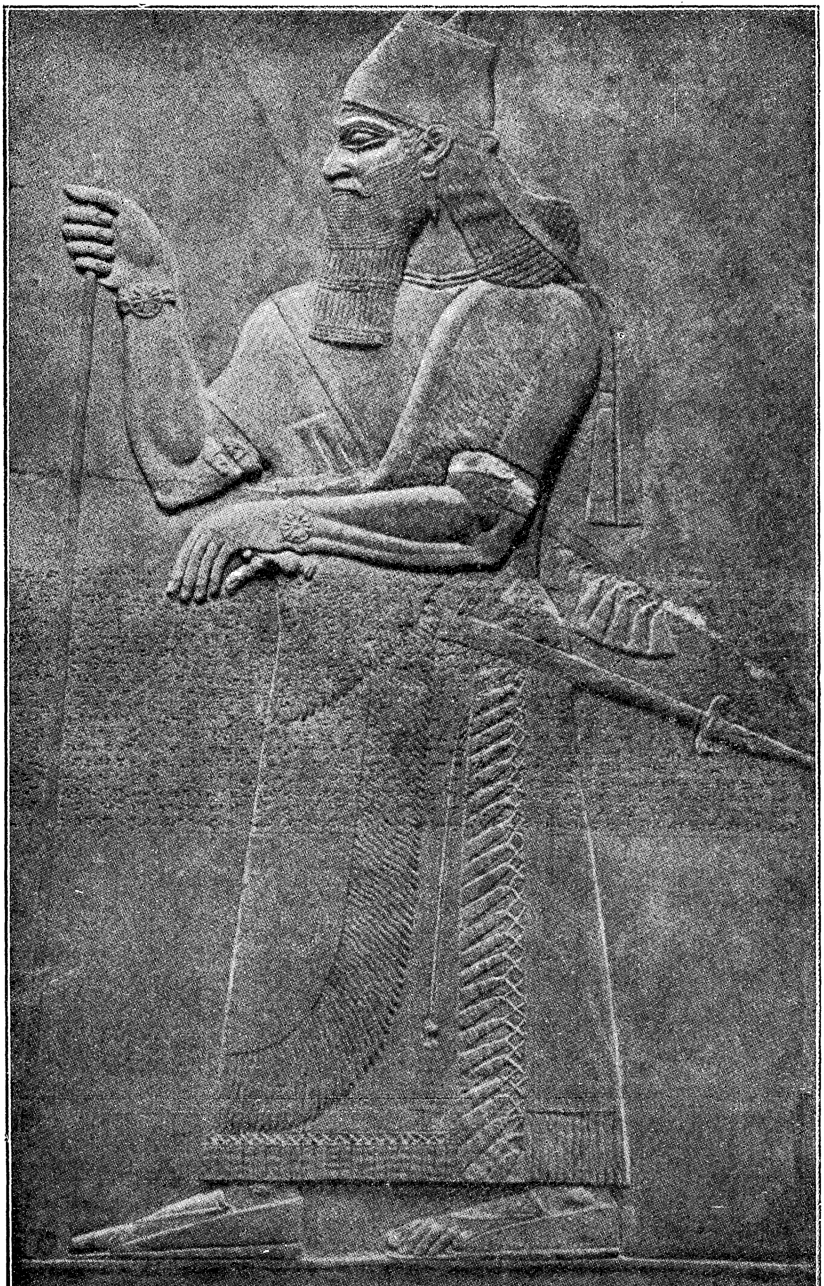

דער קעניג פון אַשור אַסורנאַסירפּאַל

(860—884 פאַר דער קריסטי עראָ)

דעם אויטאָריטעט פון פול, דעם הערשער פון אשור, אַבי נאָר ער זאָל איהם העלפען גובר זיין זיינע פיינד אינים לאַנד גופא. דערפאַר וואָס פול האָט מנחם׳ן אַנערקענט אַלס מלך איבער אפרים, האָט דער הערשער פון אשור פון איהם בעקומען אַ גרויסע סומע זילבער פון טויזענד ככרים; דאָס געלד האָט מנחם אויפגעמאָהנט פון די רייכע אין לאַנד, צו פופציג שקלים פון יעדען. פול האָט זיך אויף דערווייל בעגנוגענד מיט זיין ערשטען ערפאָלג און זיך צוריקגעקעהרט קיין אשור.

אין אַ יאָהר צעהן אַרום, נאָכדעם ווי מנחם איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען און די מלוכה האָט גע׳ירש׳נט זיין זוהן פקחיה. זיין ממשלה איז אָבער געווען נישט קיין דויערהאַפטע: די אונצופריעדענהייט, וועלכע איז פאַר זיין אכזריות׳דיגען פאָטער געווען בעגראָבען טיעף אין דער נשמה פונים פאָלק, האָט ענדליך אויסגעבראָכען און אָנגענומען דעם כאַראַקטער פון אַן אָפענער מרידה. דער שר־צבא פקח בן רמליהו מיט דער הילף פון נאָך פופציג גלעד־לייט, האָט אַוועקגעהרג׳עט מנחם בן־גדי׳ס יורש און האָט פערנומען די ממשלה אין די אייגענע הענד. דעם טייל פון דער בעפעלקערונג, וועלכער איז נישט געווען צופריעדען מיט מנחם בן־גדי און זיין זוהן פקחיה, האָט אויך נישט איינגעשטימט מיט זיין פאָליטיק בנוגע צו אשור, דאַרום האָט פקח בן־רמליהו, שטיצענדיג זיך אויף דער דאָזיגער פאַרטיי, געזוכט מיטלען ווי פטור צו ווערען פון אשורים אפּוטרופסות, וועלכע די פריהערדיגע מלכים האָבען מיט׳ן גוטען ווילען אַנערקענט. מיט דעם ציעל האָבען דער מלך און זיינע אַנהענגער געווענדעט זיך צו די איבריגע פעלקער, וועלכע זענען געדריקט געוואָרען דורך אשור, ווי די פיניציער און אַרמעער, מיט דעם פאָרשלאַג, זיי זאָלען צוזאַמען צונויפשטעלען איין בונד געגען זייער אַלגעמיינעם פיינד. פקח האָט געהאָפט, אַז צו דער דאָזיגער אונטערנעהמונג וועט ער געווינען דעם מיטגעפיהל אויך פון דעם מלך יהודה און איבערהויפט פון מצרים. דער דאָזיגער שריט איז געווען זעהר אַ דרייסטער אָבער אויך זעהר אַ געפעהרליכער. די אויסערליכע פאָליטיק אין שומרון איז אויף אַזאַ אופן אַלץ מעהר פערפלאָנטערט געוואָרען. אַלץ נעהנטער איז געקומען דער מאָמענט פון דעם ענטשלאָסענעם קאַמפף, וועלכער האָט געשטעלט אין קאָן דעם גאַנצען קיום פון דער אפרים־מלוכה.

דאָס אינערליכע לעבען אינים לאַנד איז זיך אָבער דערווייל געגאַנגען אויף דעם אַלטען שטייגער. די אַלגעמיינע ליידענשאַפטליכע אָרגיע האָט זיך נישט דערשראָקען זאָגאַר פאַר דער נאָהנטער געפאַהר. די אוזורפּאַטאָרען האָבען געמוזט אונטערשטיצען די מעכטיגע, רייכע און הערשענדע קלאַסען.

די פֿערמעגליכע לייט און שרים האָבען זיי פֿריהערע געדריקט און געצווינגען די פֿאָלקס-מאַסען; דער אַדעל האָט ווי פֿריהער זיך איבערגעגעבען די שענדליכסטע תאוות, ווירקענדיג דערמיט זעהר דעמאָראַליזירענד אויף די נידעריגע קלאַסען; די אָפטע פּאָליטישע מהפּכות, וואו עס האָט זיך פֿיעל בלוט געגאָסען, האָבען נאָך וועלוועלער געמאַכט דעם ווערט פֿונ'ם מענשען. דאָס אַלץ האָט נאָך כּעדר געצ'בען דאָס פֿאָלק אויפֿן וועג פֿון געצענדינערייַ, אַלץ ווייטער פֿון יהוה, אַלץ ווייטער פֿון דעם נאַציאָנאַלען געוויסען. די ווינציגע ניכטערע, וועלכע האָבען געפּרובט וועקען דאָס פֿאָלק און רופֿען איהם צום פֿערשטאַנד, איהם קלאָר מאַכען זיין ווירקליכע מאָראַלישע און פּאָליטישע לאַגע האָבען פֿון די הערשענדע שיכטען בעקומען אַנ־ערנסטען ווידערשטאַנד: שפּאָט, פֿערפֿאָלגונגען און ערמאָרדונג האָבען בעגעגענט די היילינגע נביאים, וועלכע פֿלעגען ברענגען דעם פֿאָלק דאָס וואָרט פֿון גאָט. די לעצטע האָט אָבער דער טוידט נישט געשראָקען און דעם מלך, די כּהנים, די שרים און די רייכע פֿלעגט גאַנץ אָפֿט אויסקומען צו הערען דעם שרעקליכען אמת פֿונ'ם נביא'ס מויל. אין דער צייט פֿון די דאָזיגע אינערליכע און אויסערליכע מהומות אין שומרון, האָט זיך אַי־בערהויפּט, ווי ס'שיינט, אויסגעצייכענט דער נביא הושע בן בארי, אויך, דוכט זיך, פֿון יהודה.

הושע בן בארי האָט געהערט צו דער קאַטעגאָריע נביאים, צו וועלכע ס'האָט געהערט זיין פֿאָרגענגער עמוס. אָנהויבענדיג זיין נבואה'שע טע־טיגקייט נאָך פֿאַר ירבעם דעם 2-טען, האָט ער איהר פֿאָרטגעזעצט ביז דער צייט פֿון די אורזופּאַטאָרען. איהם איז אַלוא אויסגעקומען מיט די אייגענע אויגען צו זעהן דעם טרויעריגען צושטאַנד אין לאַנד, סיי אין מאָראַלישען, סיי אין פּאָליטישען זין. די אינערליכע מחלוקת אין דעם לאַנד פֿון ישראל, די ראַשיגע מלכים-טוישונג, די פֿונאַנדערגעפֿלאַקערטע תאוות און ווילקיר פֿון די פֿערשידענסטע פֿאָלקסקרייזען, דער אָנפֿאַל פֿון אַשור און די פּאָליטישע שפּאַלטונג אין לאַנד צוליעב דעם, די אויס־רעגונג צוליעב דעם בונד געגען אַשור — דאָס אַלץ האָט געפֿונען אַנ׳ אָפּקלאַנג אין דער נבואה פֿון הושע בן בארי. די פֿאָרם פֿון הושע'ס נביאות אין איהר אויסערליכען גלאַנץ שטעהט פֿיעל נידריגער פֿאַר עמוס'ס: דאָ איז נישטאָ יענע האַרמאָניע, יענער מוזיקאַלישער טאָן, יענע בילדליכקייט און יענער פּאָעטישער פֿלוג; דערפֿאַר צייכענט הושע זיך אויס מיט זיין אייננפֿאַכקייט און זיין פֿייערדיגען קוראַזש. די סכּנה אין לאַנד איז שוין געווען צו נאָהענט, אום ער זאָל זיך קאָנען זאָרגען וועגען דער אויסערליכער

פאָרם פון זיין געטליכען וואָרט. אינים נביא׳ס ווערטער האָבען זיך געהערט די האַרצרייסענדע קולות פון דעם עהרליכען וועכטער, וועלכער וועקט די אין שלאָף פערזונקענע מענשען פון דעם הויז, וואָס שטעהט אין פלאַמען; אין זיין שטים קלינגט דער טוידט-שרעקליכער ציטער פאַר דער פאָרשטעהענדער נאַציאָנאַלער געפאַהר. ער רעדט אָהן מליצות, אָהן שענע אויסדריקען, אָהן גראַמאַטיק, זאָגאַר אָהן אַ פעסטען צוזאַמענהאַנג צווישען זיינע פראַזען; ער שפּרינגט איבער גיך פון איין ענין צום צווייטען, פון צווייטען — צום דריטען, ווי ער וואָלט מורא האָבען, אַז ער וועט נישט בעוויזען אַלץ אַרויסצוזאָגען. אויף דעם צוהערער מאַכט ער דעם איינדרוק פון אַ פערווירטען, פון אַ דענערווירטען; דער וואָס דרינגט אָבער טיעפער אַריין אין האַרץ פון נביא זעהט, אַז דאָרט האָט אויפגעריסען אַ וואולקאַן, וועלכער שפּריצט אַזוי אומבהמנות׳דיג זיינע פאָרמלאָזע פייער-מאַסען. הושע אַליין כאַראַקטעריזירט זיך מיט די פאָלגענדע ווערטער:

„עס האָט אויסגעבראָכען גאָט׳ס בעפעהל; עס זענען געקומען די טעג פון בעלוינונג, וויים עם ישראל! דער נביא איז פערווירט, דער מאַן פון גייסט איז דול צוליעב דיין זינד, וויל גרוים איז אין זיין האַרצען די אויפרעגונג!“

ווי עמוס, רעדט הושע אויך וועגען דער מאָראַלישער ערניעדערונג פון זיין פאָלק, נאָר ער רופט אַלץ אָן מיט׳ן ריכטיגען נאָמען, אָהן פערקליידונגען: „הערט צו גאָט׳ס וואָרט, די קינדער פון ישראל, דען גאָט קריעגט מיט דער בעפעלקערונג, וויל עס איז נישטאָ קיין ריכטיגקייט און קיין גערעכטיגקייט און קיין געטליכעס בעוואוסטזיין אין לאַנד. פאַלששווערען און ליייקענען און הרג׳ענען און גנב׳נען און מזנה-זיין האָבען זיך פערמעהרט און בלוט האָט זיך אָן בלוט בעריהרט. דערפאַר וועט וויסט ווערען דאָס לאַנד און פעראומגליקליכט וועלען ווערען אַלע איהרע בעזיצער, אַלע חיות פון פעלד און אַלע פויגלעך פון הימעל, זאָגאַר די פיש פונים ים וועלען פערטיליגט ווערען... נאָר זנות און וויין און אַלט-וויין פאַנגט איערע הערצער. מיין פאָלק ווענדט זיך צום האָלץ, ער וואַרט, אַז זיין שטעקען זאָל איהם ענטפערען אויף זיינע תפלות, וויל דער גייסט פון זנות האָט איהם פערפיהרט, און ער האָט מזנה געווען פון אונטער זייער אייגענעם גאָט... אויף די שפּיעל-בערג שעכטען זיי זייערע קרבנות, און אויף אַלע הויכע פלעצער האָבען זיי גערויכערט זייערע קטרת...“

געפינענדיג זיך אונטער דעם אַרומיגען ערא: שען איינפלוס, האָט

הושע דער ערשטער גענומען בּענוצען זיך מיט די עראָטישע בּעגריפֿען
צו'ם סימבּאָליזירען די בּעציהונגען צווישען גאָט יהוה און זיין פֿאָלק ישראל.
גאָט ווערט געשילדערט אַלס מאַן, ישראל אַלס פֿרוי. „גאָט האָט דיך פֿערקנס'ט
דורך גערעכטיגקייט, דורך געריכט, דורך גענאָד און דורך בּאַרימהערציגקייט".
נאָר ישראל האָט פֿערראַטען איהר גאָט, איהר מאַן. זי האָט זיך גע-
ווענדעט צו פֿרעמדע געטער און אויף דער שפּראַך פֿון דעם נביא הייסט
עס: ישראל האָט מזנה געווען אונטער איהר מאַן. מיט'ן מויל פֿון הושע
זאָגט גאָט צו די קינדער פֿון ישראל:

„קריעגט אייך געגען אייער מוטער, קריעגט אייך, ווייל זי איז
שוין נישט מעהר מיין פֿרוי און איך בּין שוין נישט מעהר איהר מאַן.
זאָל זי אָבּוואַשען פֿון זיך איהר זנות-זינד, טאָמער וועל איך איהר אויס-
טהון נאַקעט, איך וועל איהר לאָזען שטעהן, ווי זי איז געבּוירען געוואָרען,
איך וועל איהר מאַכען, ווי אַ מדבר, ווי אַ וויסטע לאַנד, לעדיג און לעער...
און אויף איהרע קינדער וועל איך זיך אויך נישט דערבּאַרימען, ווייל זיי
זענען זנות-קינדער. ווייל זייער מוטער האָט מזנה געווען; די, וואָס האָט
זיי געבּוירען, האָט אַ שאַנד בּעגאַנגען. דען זי האָט געזאָגט: איך וועל געהן
נאָך מיינע געליעבּטע, די וואָס גיעבּען מיר מיין בּרויט און מיין וואַסער,
מיין וואָל און מיינע פֿלאַקס, מיין בּוימאייל און מיינע געטראַנקען. דערפֿאַר
פֿערשטעל איך איהר וועג מיט דערנער, איך וועל איהר אַרומצאַמען מיט
אַ וואַנט, און זי וועט זיך קיין שטעג נישט געפֿינען. און זי וועט נאָכלויפֿען
איהרע געליעבּטע און זי וועט זיי נישט דעריאָגען, און זי וועט זיך
קיין שטעג נישט געפֿינען; און דאַן וועט זי זאָגען: לאָמיך געהן און
לאָמיך צוריק זיך קעהרען צו מיין ערשטען מאַן, מיר איז דאָך דענסטמאָל
בּעסער געווען, ווי איצט. זי האָט זיך געמאַכט נישט וויסענדיג, אַז איך
האָבּ איהר דאָס געגעבּען דעם קאָרן, דעם וויין און דעם איילבּערט,
און זילבּער און גאָלד האָבּ איך איהר געמעהרט, האָט זי פֿונ'ם גאָלד אַנ-
אָבּגאָט געמאַכט!... דערפֿאַר וועל איך צוריק אָבּנעמען מיין קאָרן אין
זיין צייט און מיין וויין — אין זיין טערמין — און איך וועל אָבּראַטעווען
מיין וואָל און מיין פֿלאַקס, וואָס איך האָבּ דיר געשאָנקען, איהר שאַנד
צו פֿערדעקען. איצט וועל איך ענטפּלעקען איהר מיאוס'קייט פֿאַר די
אויגען פֿון איהרע אַלע געליעבּטע, און קיינער וועט איהר פֿון מיין
האַנד נישט ראַטעווען. און איך וועל פֿערשטערען איהר פֿרעהליכקייט,
איהר פֿייערטאָג, איהר חודש, איהר שבת און אַלע איבּעריגע ימים-טובים.
און איך וועל פֿערוויסטען איהר ווינשטאָק און איהר פֿייגען-גאָרטען, וועגען

וועלכע זי האָט געזאָגט: „דאָס זענען מײַנע זונה־געשענקען, וועלכע מײַנע געליבטע האָבען מיר געשאָנקען — כ׳וועל זײ ליידיג מאַכען ווי אַ וואַלד, און עס וועלען זיי די ווילדע חיות אַרומגריזען. כ׳וועל איהר נאָך דערמאָנען די צײַט פון די אָבגעטער, ווען זי פלעגט זיי קטרת רויכערען, ווען זי פלעגט זיך אויסצירען אין איהרע נאָזבענדער און איהרע האַלדזבענדער און געהן נאָך איהרע געליבטע, און אָן מיר פלעגט זי פערגעסען — אַזוי זאָגט גאָט" —

דער סימבאָל פון „מאַן" און „פרוי" אין דער בעציהונג צו „גאָט" און „פאָלק" איז נאָכהער דורך די שפּעטיגערע נביאים פון יהודה פיעל מאָל בענוצט געוואָרען, נאָר אין קיין אָרט דערגעהט עס ניט צו אַזעלכע דערשטאַלען, ווי אין „הושע"; זאָגאַר די אילוסטראַציעס, מיט וועלכע ער בענוצט זיך אין דעם נאָמען פון גאָט, כדי דײַטליכער אונטער צושטרײַכען זײַנע נביאות, נעהמט הושע אויך פון דער געשלעכט־וועלט. גאָט הייסט איהם נעהמען אַ זונה פאַר אַ פרוי, אַלס צייכען אַז דאָס לאַנד האָט אָבגעקעהרט פון גאָט. ווײַטער הייסט איהם גאָט נעהמען אַ פרוי און מיט איהר נישט לעבען, אַלס צייכען, אַז גאָט וועט פערלאָזען זײַן פאָלק. דאָס אַלץ דערווײַזט אין אַ געוויסער מאָס דעם מצב פון דעם נביא׳ס פאַנטאַזיע: זײַן נבואה טראָגט אויף זיך דעם צייכען פון ליידענשאַפטליכען עקסטאַז. זײַן בעציהונג צו גאָט איז דורך און דורך דורכגעדרונגען מיט אונענדליכער דביקות און ליבע און דעריבער איז אונענדליך זײַן צאָרן געגען דעם געצענדינערײַ פונ׳ם פאָלק. און ווען די איבעריגע נביאים שטראָפען נאָר, זענען בלויז מתרה, שילט דער נביא הושע דאָס לאַנד, ער בעט אַליין בײַ גאָט פאַר׳ן פאָלק אַ האַרבען געריכט. „גיעב זיי גאָט — וואָס זאָלסטו געבען? טויטגעבוירענע קינדער און צודאַרטע בריסט!" „זאָל זיי מײַן גאָט פערהאַסען, ווײַל זיי האָבען איהם נישט געפאָלגט; זאָלען זיי דערום צווישען די פעלקער פערוואָגעלט ווערען"... אין אַלגעמיין קאָן זיך קיין נביא נישט פערגלײַכען צו הושע׳ן בנוגע צו דעם צאָרן, וואָס פלאַקערט אין זײַנע ווערטער און צו דעם וועהטאָג, וואָס קלאָגט אינ׳ם צאָרן. בײַ קיין נביא געפינט מען נישט אַזוי פיעל האַרבע תוכחה און בײַ קיין נביא איז נישט אַזוי אָפט און פלוצלונג דער איבערגאַנג פון די ביטערסטע שטראָף־רעדע צו די מילדעסטע טרייסט־ווערטער. נאָך דער נבואה פון שטראָף, פון הרבן, פון טויט און אַז. וו. געהט ער אַלע ווײַלע איבער צו אַזעלכע נהמות: „ווי זאָל איך דיר מאַכען, אפרים, ווי זאָל איך דיר איבערגעבען, ישראל, ווי זאָל איך דיר מאַכען ווי אדמה, ווי זאָל איך דיר איבערקערען ווי

צבאות? מײַן האַרץ װערט מיר אױפגעצאַפּעלט, מײַן גאַנצע באַרימהערציקײט פלאַקערט זיך אױף דיר. איך װעל מײַן צאָרן נישט ערפילען, איך װעל אפרים'ן נישט פערדאַרבען; איך בין דאָך גאָט, נישט קײן מענש..." „און כ'װעל אין יענעם טאָג צוליב זײ אַ בונד שליסען מיט די חיות פון װאַלד און מיט די פױגלעך פון הימעל און מיט די רמשים פון דער ערד, און דעם בױגען, און דעם שװערד און די מלחמות װעל איך אונטערברײנגען פון לאַנד און איך װעל זײ לאָזען זיכער רוהען"... נאָר די נחמה איז נאָך בײַם נביא אױף די ליפּען, און פון זײַן האַרצען רײַסט זיך שױן פון דאָס-נײַ אַ לאַװע פון גאַל און צאָרן.

אַזױ װי עמוס, באַנוצט זיך הושע אױך װעדר אָפט מיט בײַשפּיעלען פון דער פאָלקס-געשיכטע. נאָר די בײַשפּילען דיענען איהם נישט בלױז אַלס אַרגומענטען צו רופען דאָס פאָלק צום גוטען װעג; ער מאַטערט זיך צו ערלעהרנען דאָס פאָלקס-גײַסט דורך זײַנע לעגענדען פון דער פערגאַנגענהײַט און דערבײַ שטעלט ער זיך נישט פאַר קײנע רעזולטאַטען: אַזױ דיענען איהם פאַר אַ שלעכטען סימן פאַר'ן גאַנצען פאָלק די מסורות װעגען יעקב אבינו: נאָך אין מוטער'ס בױך האָט ער זײַן ברודער פערנאַרט און מיט זײַן קראַפט האָט ער זיך געגען דער געטליכקײט געראַנגעלט"... װאָס ס'געהער צו די קרבנות, האָט הושע פאָרטגעזעצט די מלחמה געגען דעם, אין דעם זעלביגען גײַסט װי זײַן פאָרגענגער. „גערעכטיגקײט פערלאַנג איך און נישט קײן שלאַכטונג, דעם געטליכען בעװאוסטזײַן — אַנשטאָט דעם פײַער-אָפּפער" — דער געדאַנק געהט דורך אין דער גאַנצער נבואה פון הושע. אױף דער טיעפער איבערצײַגונג אין דער געטליכער השגחה, װעלכע עמוס נאָך האָט בעטאָנט, האָט הושע געבױט זײַנע פּאָליטישע אַנשױאונגען. גלױבענדיג, אַז אשור איז אױף דעם לאַנד נאָר פון גאָט געשיקט געװאָרען פאַר די זינד פון פאָלק, האַלט ער פאַר אומנוצליך דעם בונט געגען פײַנד, װעגען װעלכען פקח בן-רמליהו און זײַן פּאַרטײ האָט זיך געמיהט; ער האָט אָבער געזעהען, אַז דער שלום מיט אשור, פאַר װעלכען די אַנדערע פּאַרטײ איז געװען װעט דאָס לאַנד אױך נישט ראַטעװען. „װען אפרים האָט דערזעהן, אַז ער איז קראַנק..., האָט ער זיך געװענדעט צו אשור, ער האָט געשיקט צום מלך ירב, נאָר נישט דער װעט אײַך הײלען, נישט יענער װעט אײַער װאונד לײַכטער מאַכען. װײַל איך בין װי אַ לעמפּערט פאַר אפרים... איך, איך װעל פאַרציקען, פערשלעפּען און ס'װעט קײנער נישט קאָנען ראַטעװען"... איבערהױפּט איראָניזירט דער נביא מיט גאַל איבער די פערלאָרענקײט אין די פּאָליטישע װאַקלונגען צװישען די שרים

טמא. „אפרים איז געוואָרען, ווי א פערנאַרטע טויב, אָהן אַנאייגענעם פערשטאַנד: דאָ האָבען זיי מצרים גערופען צו הילף, דאָ זענען זיי קיין אשור געגאַנגען. וואו זיי וועלען אָבער געהן, וועל איך אומעטום אויף זיי מיין נעץ פערשפּרייטען, ווי די פויגלען פון הימעל, וועל איך זיי פאַנגען. וועה צו זיי, ווייל זיי האָבען זיך פון מיר דערווייטערט; זייער אונגליק איז דאָס, וואָס זיי האָבען געגען מיר געזינדיגט...“ אין דעם בונט געגען אשור זעהט דער נביא בעזונדער קיין נוצען נישט פאַר שומרון, ווייל ערשטענס האָט ער נישט געגלויבט אין דער ערנסטקייט פון מצרים, וועלכע האָט אין דעם בונט געדאַרפט שפּיעלען די הויפּט-ראָל. ער האָט פאָראויס געזעהן, אַז מצרים וועט ביז דעם ענטשלאָסענעם מאָמענט, אַלס פערטיידיגער אויסזייגען דעם לעצטען טראָפּען מאַרך פון אפרים, און ווען די סכנה פון אשור וועט אָנקומען, דאַן וועט מצרים בעסער אָבהיטען אידרע אייגענע גרענעצען, — ווי ס'איז טאַקי שפּעטער פאָרגעקומען. צווייטענס ווידער איז הושע געווען געגען דעם בונד מיט די אַרומיגע מלוכות, ווייל ער האָט מורא געהאַט פאַר דעם פרעמדען קולטורעלען אַיינפלוס אויף אפרים, וועלכער האָט זיך פון אייביג אָן אַזוי שוואַך געהאַלטען ביי זיין נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט. דער נביא זאָגט: „אפרים וועט זיך צווישען די פעלקער צומישען, ווייל אפרים איז א נישט דערבאַקענער קוכען“...

אָנשטאָט די פערשיעדענע פּאָליטיק-שפּיעלען, לעגט הושע פאַר דעם פאָלק דעם אַלטען טראַדיציאָנעלען מיטעל, ווי צו קעמפען מיט דער נאָהענטער געפאַהר —

„קעהר זיך אום ישראל צו גאָט דיין אַלמעכטיגען; גרייט זיך צו מיט תפלה און ווענדעט זיך צו איהם: אַלע זינד אונזערע זאָלסטו פערגעבען, נעהם פון אונז נאָר דאָס גוטעס און מיט אונזערע תפלות וועלען מיר דיר צאָהלען אָנשטאָט קרבנות. אשור וועט אונז נישט העלפען, אויף קיין פערד וועלען מיר נישט רייטען און מיר וועלען מעהר נישט רופען גאָט צו דעם ווערק פון אונזערע אייגענע הענד... (דאַן וועט גאָט ענטפערען) איך וועל זיי אויסהיילען פון זייער ווילדקייט, איך וועל זיי האַרציג ליעבען, ווייל מיין צאָרן האָט זיך אָבגעטהון פון זיי. איך וועל זיין ווי אַטוי צו ישראל, ער וועט בליהען ווי א רויז און ער וועט זיך וואָרצלען, ווי דער צעדער פון לבנון...“

דער נביא אַליין האָט זיך אָבער נישט געגלויבט, אַז זיינע רעד וועלען אָנגענומען ווערען און ער רופט אוים מיט פערצווייפלונג:

— „וואו איז אָבער דער קלוגער, וועלכער זאָל דאָס פערשטעהן;

װאו איז דער פערשטענדיגער, װעלכער זאל דאס בעגרײפען"?...

און אין דער אמת'ן, טראָגט די רעד פונ'ם נביא, איז זיך די פּאָליטיק אין לאַנד געגאַנגען אויף איהר שטײגער. די פעלקער פון דער פאָדערשטער אַזיען האָט זיך גענומען גרופּירען אין פערטײדיגונגס-פערבאַנדען געגען דיער אַלגעמײנעם בעדריקער — געגען דעם „גרויסען מלך" פון אשור. אַן דער שפּיץ פון אײנעם פון די דאָזיגע פערבאַנדען זענען געשטאַנען דער מלך פון דמשק (ארם) רצין און דער מלך פון שומרון, פקח בן-רמליהו. פאַר דעם דאָזיגען פערבאַנד איז זעהר װיכטיג געװען צוציציהען אויף זײן זײט אויך יותם'ן, דעם מלך פון ירושלים: ארם, ישראל און יהודה זענען דאָך דאַן געװען די בעדײטענדסטע מלוכות אין דער פאָדערשטער אַזיען און האָבען פערנומען דעם צענטר פון יענעם קרײַז. פערנעהמענדיג אַזאַ פּאָזיציע, װאָלטען זײ געקאָנט האָפען אויך אויף דער הילף פון מצרים. האָט אָבער יותם ניט געװאָלט מיט'ן גוטען װילען אַרײַנקריכען אין אַ מלחמה מיט אשור, כל זמן זי, אשור, בעריהרט ניט זײנע גרענעצען. דאַן האָבען די פעראײניגטע מלכים פון ארם און שומרון גערעכענט מיט געװאַלד צו צװינגען דעם מלך פון ירושלים, צו צושטעהן צו זײער פערבאַנד: זײ האָבען איהם ערקלערט אַ מלחמה און זענען בעפאַלען יהודה. דערצו איז אין דעם רעכטען, ערנסטען מאָמענט פונ'ם קריעג געשטאָרבען יותם, און איהם האָט גע'ירשנ'ט די מלוכה זײן קלײנמוטיגער זוהן אחז. זײענדיג פון דער נאַטור ניט קריעגספעהיג, האָט ער נאָך מעהר פון זײן פאָטער זיך געשראָקען אײנצורײצען דעם גרויסען מלך פון נינוה און איז ניט צו-געשטאַנען צום פערבאַנד; דערפאַר האָט די מלחמה פון די פעראײניגטע מלוכות ארם און אפרים זיך בעגײט נאָך יותם'ס טויט. דאַן האָט זיך די אונטערדריקטע אדום בענוצט מיט דעם קריטישען מאָמענט פון יהודה און בײ איהר אָבגעריסען איהר װיכטיגסטען האַפען עולת בײ'ם ים סוף; דעריבער האָט אחז מיט'ן אײגענעם װילען זיך געװענדעט צום מלך פון אשור, צו תגלת פלאסר, איהם אויסגעדריקט זײן אונטערטעניגשאַפט און געבעטען הילף געגען זײנע פײַנד; דערצו נאָך האָט אחז געשיקט דעם מלך פון אשור פיעל זילבער און גאָלד אלס מתנות. תגלת פלאסר איז זעהר צו-פריעדען געבליעבען פון אחז'ס אויפפיהרונג, לויט װעלכער ער האָט איהם, אַנשטאָט מלחמה צו האַלטען, מיט'ן אײגענעם װילען גאָר אַנערקענט פאַר זײן אויבערהערשער; ניט זוימענדיג פיעל, האָט דער מלך פון אשור צונויפ-געזאַמעלט זײן גרויסען חיל און זיך געלאָזען מיט זײ צו די אויפגעבונטעװעטע מלוכות.

„װען די פֿעראײניגטע מלכים רצין און פּקח האָבען זיך דערװאוסט, אַז אשור האָט זיך אַרײַנגעריסען אין זײערע לענדער, האָבען זײ פֿערלאָזען יהודה און יעדערער פֿון זײ האָט זיך װאָס גיכער געלאָזען צוריק אין זײַן לאַנד. נאָר ס'איז שױן געװען צו שפּעט. תגלת פלאסר האָט שױן געהאַט בעװיזען אײַנצונעהמען דמשק און די בעפעלקערונג פֿון ארם האָט ער פֿערטריבען װײַט אין דער פּראָװינץ קיר. דעם מלך רצין האָט ער פֿערהאַפט אין געפֿענגעניש און געטױדט איהם. דער קאַמפף צװישען אשור און ארם, װאָס האָט זיך שױן אָנגעפאַנגען מיט פֿיעל צעהנדליגער יאָהרען פֿריהער, האָט זיך אַלזאָ פֿערענדיגט: ארם איז בעזיעגט געװאָרען און פֿערװאַנדעלט געװאָרען אין אַ אשור'ישער פּראָװינץ מיטן נאָמען סוריא. נאָכדעם איז דער מלך פֿון אשור מיט זײַן חיל אַרײַנגעטראָטען אין לאַנד פֿון ישראל און האָט פֿון מזרח־זײַט אָבגענומען דעם גאַנצען גלעד און פֿון צפון־זײַט — די חלקים ערד פֿון די שבטים: נפתלי, זבולון און אָשר. די דאָזיגע קרײַזען ערד האָט תגלת פלאסר פֿעראײניגט מיט זײַן פֿאָטערלאַנד און די אײַנװאָהנער האָט ער פֿערטריבען אין געפֿענגעניש און פֿונאַנדערגעזעצט אין די װײַטסטע געגענדען פֿון אשור. און אױף אַזאַ אופֿן איז פֿון דער ישראל־מלוכה מיט אײנמאָל אָבגעריסען געװאָרען אַ בעדײַטענדער טײל ערד (אין יאָהר 734—735). פּקח איז געבליבען אַלם הערשער נאָר איבער אפרים און נאָך פֿיער אָדער פֿינף שבטים. די הױפּטשטאָדט איז זיך, װי פֿריהער, געבליבען שומרון. דער איבערגעבליבענער טײל האָט אָבער אױך געמוזט אַנערקענען די אױבערמאַכט פֿון אשור און צאָהלען איהם אַ געװיסען מס. דאָס פֿאָלק איז געװען ניט צופֿריעדען מיט פּקח'ן, װעלכער האָט מיט זײַן אױפֿשטאַנד געגען אשור געבראַכט דאָס לאַנד צו אַזאַ אונגליק און געגען איהם האָט זיך געבילדעט אַ בונט, אָן דער שפּיץ פֿון װעלכען ס'איז געשטאַנען הושע בן אלה, װעלכער האָט טאַקי געהרג'עט פּקח בן רמליהו, אױפֿן 20־טען יאָהר פֿון זײַן הערשען, און מיט דער הילף פֿון אשור פֿערנומען דעם טראָן פֿון ישראל".

אין דער צײַט פֿון דער פֿינסטערער קאַטאַסטראָפֿע, װאָס האָט בעגעגענט די מלוכה פֿון אפרים, האָט געלעבט דער נביא מיכה המורשתי, װעלכער איז, װי זײַנע פֿאָרגענגער עמוס און הושע, אױך געקומען פֿון יהודה קײן שומרון צו שטראָפֿען דאָס פֿאָלק. זײַן נבואה איז געװען אַלץ אין דעם זעלביגען גײַסט; ער רעדט כסדר װעגען די עולות, װאָס די מעכטיגע בעגעהען קעגען די שװאַכע, װעגען דער אונגליקליכער פּאָליטיק פֿון די מלכים, געגען דער פֿאַלשער לעהרע פֿון די געצען־כהנים, און איבערהױפּט געגען דאָס געצענדיענערײַ:

„זאָלען הערען אַלע פעלקער, זאָל פערנעהמען די ערד און אירע
בעשעפעניש‏ען, זאָל גאָט זיין צווישען אייך אַלס עדות — גאָט פון זיין
הייליגען פּאַלאַץ! גאָט געהט אַרויס פון זיין אָרט, ער ניעדערט אַראָב
און טרעט אַרויף אויף די ערהויבעניש‏ען פון דער ערד. און עס וועלען די
בערג צוגעהן פון אונטער איהם און עס וועלען די טאָלען צו שפּאַלטען
ווערען פון זיינע טריט — אַזוי ווי וואַקס ביים פייער, ווי וואַסער וואָס
רינט אַראָב. דאָס איז אַלץ צוליעב די זינד פון יעקב, צוליעב די פער-
ברעכען פון ישראל... (גאָט זאָגט) איך וועל מאַכען פון שומרון אַ וויסטען
פעלד-בערגעל, איך וועל אירע שטיינער צום טאָל אַראָבשליידערען און
איהר פונדאַמענט וועל איך אויפדעקען. און אַלע אירע הייליגע בילדער
וועלען צושמעטערט ווערען און אירע זנות-מתנות וועלען פערברענט ווע-
רען און אירע געצען וועלען פערניכטעט ווערען... דערויף קלאָג איך און
יאָמער איך, איך געה אַרום נאַקעט און וואַהנזיניג, איך טרויער ווי די
שטרויס-פויגלען, פערגיס טרערען, ווי די קראָקאָדילען"...

מיכה'ן איז אויסגעקומען צו קעמפפען געגען אַ נייעם פערברעך, פון
וועלכען זיינע פאָרגענגער אין די לעצטע דורות האָבען נישט געוואוסט —
געגען די פאַלשע נביאים. דאָס זענען געווען מענשען, געדונגענע דורך דעם
מלך און דורך די שרים, ווי אין איזבלס צייטען, וועלכע האָבען געדאַרפט
נאָכמאַכען די נביאים, כדי אָבצושוואַכען דעם איינדרוק פון זייער נביאות.
די געדונגענע נביאים פלעגען בערוהיגען דאָס פאָלק נאָך די אָנשרעקעניש‏ען
פון די אמת'ע נביאים. מיט זיסינקע רעד פלעגען זיי זיך מיהען איינצושלע-
פערן דעם המון, ער זאָל זיך נישט אומקוקען אויף דער געפאַהר,
וואָס שטעהט איהם פאָר. צו די שרים און כהנים איז אַלזאָ צוגעקומען
אַ נייע זינדיגע קאַסטע, און מיכה האָט געגען זיי אַלעמען געמוזט אויפ-
הויבען זיין שטים:

„הערט נאָר די קעפּ פון יעקב, די האַרען פון ישראל: איהר בע-
דאַרפט דאָך וויסען אייער משפט: איהר האָט פיינד דאָס גוט'ס, און האָט
ליעב דאָס שלעכטס... איהר האָט אויפגעפרעסען דאָס פלייש פון מיין
פאָלק און זיין הויט האָט איהר פון איהם אָבגעשונדען און זיינע ביינער
האָט איהר צוקנאַקט און איהר האָט איהם אויסגעבראָטען ווי אין אַ טאָפּ,
ווי פלייש אין אַ קעסעל. דערפאַר וועט איהר שרייען צו גאָט און ער
וועט אייך נישט ענטפערען, ער וועט זיין געזיכט פערבאָרגען פון אייך,
אין דער צייט, ווען עס וועט פול ווערען די מאָס פון אייערע שלעכטע
מעשים!" — און אַזוי האָט גאָט געזאָגט וועגען די נביאים, וואָס פער-

פיהרען מיין פאלק, וואס קריצען מיט די ציינער און זעהען פאר איהם „שלום" אויף דעם, וואס בעצאהלט זיי נישט, ערקלעהרען זיי א מלחמה — א בלינדע נאכט וועט אייך בעגעגענען פאר אייער „זעהונג" און פינסטער וועט אייך ווערען פון אייער צויבער. די זון וועט אונטערגעהן פאר די דאזיגע נביאים און זייער טאג וועט פערשווארצט ווערען. און ס׳וועלען זיך שעמען די „זעהערס" און שאנד וועט טרעפען די צויבערער, זיי וועלען מוזען דאס מויל פערדעקען, ווייל זיי וועלען גאט׳ס־ענטפער נישט געפינען. נאר איך בין פול מיט׳ן קראפט, מיט׳ן גייסט פון גאט, מיט׳ן גייסט פון גערעכטיגקייט און מאכט, צו זאגען יעקב׳ן זיין פערברעך און ישראל׳ן זיין זינד!"

ווען עס האט אבער דאס אונגליק אין לאנד אויסגעבראכען, האט דער נביא אין זיין טיפען טרויער דעם טאן געביטען: פון צו שטראפען געהט ער איבער אויף צו טרייסטען דעם איבערגעבליבענעם טייל פונ׳ם פאלק. ער וועקט אין זיינע ברידער די האפנונג אויף דעם רחמנות פון גאט.

„איך האף צו גאט, איךווארט צום אלמעכטיגען־העלפער — מיין גאט וועט מיר דערהערען. פרעה זיך נישט מיין פיינד, אויב איך בין געפאלען, וועל איך זיך נאך אויפהויבען, אויב איך זיץ אין דער פינסטער— איז גאט מיין ליכט. דעם צארן פון גאט וועל איך פערטראגען, ווייל איך האב געגען איהם געזינדיגט — ביז וואנען ער וועט זיך אננעהמען מיין קריעג, ער וועט ענדיגען מיין שטראף, דאן וועט ער מיר פון דאסניי ארויספיהרען אויף דער ליכטיגער שיין און איך וועל זעהן זיין גערעכטיגקייט. און מיין פיינדין וועט זיך צוקוקען, און פערשעמט וועט ווערען די, וואס האט געשפאט: „וואו איז דיין גאט, דער אלמעכטיגער?!" דאן וועל איך אן איהר נקמה זעהן, דאן וועט זי צוטראטען ווערען, ווי דער ליים פון גאס!"...

די קאטאסטראפע, וואס איז געשעהן, האט געהאט א טיפע מאראלישע ווירקונג אויפ׳ן פאלק; דאס רעליגיעזע געפיהל ווערט פערשטארקט און די הערצער ווענדען זיך צו זייער אוראלטען גאט, צום גאט פון זייערע עלטערען. מיכה לערנט דאס פאלק דעם אמת׳ן וועג, און דא ווערט פון דאסניי אנגעוויזען אויף די אלטע טראדיציעס:

„מיט וואס זאל איך גאט בעגעגענען, מיט וואס זאל איך זיך בויגען פאר דעם הויכען אלמעכטיגען? זאל איך איהם דען בעגעגענען מיט עולות, מיט יאהריגע קעלבלעך? קאן מען דען גאט פערגניגען מיט טויזענדער שעפסען, מיט צעהנדליגער טויזענדער בוימעל־טייכען? זאל איך דען מיינע

פֿערברעכען אויסקויפֿען מיט׳ן לעבען פֿון מײַן בכור? זאָל איך איהם מײַן קינה מקריב זײַן פֿאַר מײַנע זינד? — מענש, גאָט האָט דיר דאָך געזאָגט, וואָס איהם געפֿעהלט און וואָס ער פֿאָדערט פֿון דיר: נאָר משפּט טהון, נאָר חסד ליעב האָבען און קיין שטאָלץ פֿאַר גאָט נישט ווײַזען!...״

די פּאָליטיק אין שומרון האָט אין אָנפֿאַנג זיך אויך געפֿיהרט לויט דעם וועג, וועלכען די נביאים האָבען אָנגעוויזען; זי האָט זיך געשטיצט אויף נאָכגעביגקײַט, געדולד און האָפֿענונג. דער נײַער מלך הושע בן אלה האָט אשור׳ען אויסגעדריקט טרײַע אונטערטעניגקײַט און פֿלעגט יעדעס יאָהר שיקען מתנות צום הערשער פֿון נינוה, און דערפֿאַר האָט דער לעצטער נישט געפּרובט זיך מעהר צו בעאונרוהיגען דאָס לאַנד פֿון אפֿרים. הושע האָט זיך אָבער נישט געקאָנט צוגעוואָהנען צו דער קנעכטישער לאַגע פֿון דער ישראל-מלוכה און אין דער זעלבער צײַט, ווען לפֿנים פֿלעגט ער אשור׳ן אַרויסווײַזען פֿאָלשטענדיגע הכנעה, האָט ער אין האַרצען גע-טראַכט וועגען דער פּאָליטישער בעפֿרײַאונג פֿון זײַן פֿאָלק. צו דער צײַט איז געשטאָרבען דער גרויזאַמער קריעגס-העלד, דער „גרויסער מלך״ תגלת-פּלאסר (727) און אויפֿ׳ן מזרח האָט זיך פֿון דאָסנײַ אָנגעהויבען די בעוועגונג געגען אשור. די פֿיניצער און די אַנדערע פֿעלקער האָבען זיך ווידער אויפֿגעבונטעוועט געגען דער איבערמאַכט פֿון אשור, גלײַבענדיג, אַז איצטער, נאָכ׳ן טוידט פֿון דעם העלדישען טיראַן, וועט זיי געלינגען זיך צו בעפֿרײַען פֿון דעם פֿרעמדען יאָך. און ווידער האָט אויפֿגעלעבט די האָפֿנונג אויף מצרים, אַז זי וועט קומען צו הילף. די דאָזיגע אַל-געמיינע בעוועגונג האָט אויך הושע בן אלה׳ן פֿערשלעפּט אין איהר שטראָם. ער האָט געשיקט שלוחים צו סוא דעם מלך פֿון מצרים, צו פֿיהרען אונטערהאַנדלונגען מיט איהם וועגען אַ פֿערבאַנד; פֿון סוא זײַנען אָנגעקומען, וואַהרשײַנליך, גוטע הבטחות. דאַן האָט הושע זיך פֿער-לאָזען אויף דעם און האָט אויפֿגעהערט צו שיקען דעם יעהרליכען מס צו דעם יורש פֿון תגלת פּלאסר, צו שלמנאסר׳ן. הושע האָט אָבער באַלד זיך געמוזט איבערצײַגען, אַז ער האָט אַן׳אונגליקליכען פֿעהלער געטהון. עס איז געשעהן, ווי די נביאים פֿון גאָט האָבען פֿאָראויס געזאָגט. מצרים האָט זיך זאָגאַר נישט געפּרובט קומען צו הילף דעם מלך פֿון שומרון, ווען שלמנאסר איז מיט זײַן אונגעהויער גרויסען חיל בעפֿאַלען דאָס לאַנד פֿון ישראל. די אשור׳ער האָבען אָבגענומען בײַ ישראל איין שטאָדט נאָך דער צווייטער, ביז זיי זענען נישט צוגעטראָטען ענדליך צו שומרון אַליין. דאָ האָבען זיי געהאַפּט דעם לעצטען מלך פֿון ישראל אין געפֿענגעניש

און איהם פאַרזעצט אין אַ פינסטערען טורעם. שומרון אַליין איז אָבער ניט נישט געווען אַזוי לייכט איינצונעהמען; די בני אפרים האָבען געוויזען גרויסע גבורות, פאַר וועלכע עס האָט געשטוינט דאָס גרויסע מלחמה־פאָלק פון אשור. שלמנאסר האָט שוין אַליין נישט זוכה געווען צו זעהן, ווי די הויפטשטאָדט פון אפרים איז איינגענומען געוואָרען; ערשט פאַר זיין יורש סרגון, אויף דעם פירטען יאָהר פון דער בעלאַגערונג איז שומרון איינגענומען געוואָרען (721). אָט אַזוי איז געפאַלען אויף אייביג די מלוכה פון ישראל!

מורא האָבענדיג פאַר אַ נייעם אויפשטאַנד, האָט סרגון, לויט די פאַרצייטיגע מלחמה־מנהגים, פיעל טויזענדער בעזיעגטע ישראלים אויס־געהרג'עט און פיעל צעהנדליגער טויזענדער האָט ער פערטריבען אין ווייטע אשור־פראָווינצען, „בעזעצענדיג זיי אין חלח און אין חבור, ביי די ברעגען פון טייך גוזן און אין די שטעדט פון מדי". אַ גרויסער טייל האָט זיך געראַטעוועט און איז אַנטלאָפען קיין יהודה, נאָר אַ קליינע מאַסע ישראלים, פון די אָרימע און ווירקונגסלאָזע, האָט סרגון געלאָזט אין שומרון און אין די אַרומיגע שטעדט. דערפאַר האָט ער דאָרט בעזעצט אַ פרעמדע בעפעל־קערונג פון פערשידענע איינגענומענע פעלקער „פון בבל, פון כותה, פון עזא, פון חמת און פון ספרוים". די דאָזיגע נייע איינוואָהנער האָבען איבער־גענומען פיעל מנהגים פון די אַלטע ישראלים, וואָס האָבען זיך מיט זיי אויסגעמישט, נאָר צוזאַמען דערמיט האָבען זיי זיך געהאַלטען ביי זייערע אייגענע טראַדיציעס, וואָס זיי האָבען פון זייערע פאָטערלענדער אַהער געבראַכט. אַזוי אויך האָבען זיי אָנגענומען די אמונה פון יהוה, וועלכען זיי האָבען געהערט אַלס לאָקאַלען גאָט, אַלס דעם גאָט פון שומרון, נאָר צוזאַמען מיט דעם האָבען זיי געדיענט צו זייערע טראַדיציאָנעלע, היימישע געטער. די מאַסע אין שומרון האָט אַלזאָ געבילדעט אַ אויסמישונג פון פעלקער, וועלכע האָבען בעקומען דעם אַלגעמיינעם נאָמען שומרונים; די שומרונים האָבען געשאַפען אַן אויסגעמישטע קולטור, אין וועלכער סיזענען געבליבען נאָר גאַנץ שוואַכע שפורען פון דער פאָריגער ישראל־קולטור. נאַכהער זענען פערשלונגען געוואָרען צווישען די איבריגע פעלקער די יענע ישראלים, דאָס זענען אין פרעמדע לענדער פערשטויסען געוואָרען. פון זייער אַלטער קולטור און פון זייערע אַלע אייגענשאַפטען איז קיין געדעכעניש נישט געבליבען. אַזוי איז חרוב געוואָרען דאָס פאָלק ישראל! דאָס פאָלק אין אפרים האָט ווייניג זיך געמיהט צו פערפעסטיגען אין זיך זיין אָריגינאַליטעט; בזונדער זיין נאַציאָנאַליזם אויף די מאַטעריאַלע קנינים: אויף דאָס לאַנד,

אויף דעם מלך און אזוי ח., האט עס פערלאזען זיין גייסטיגע וועלט — וועלכע האט זיך שטענדיג געוואקעלט אונטער פערשידענע פרעמדע איינפלוסען; און באלד, ווי דאס פאלק איז אבגעריסען געווארען פון זיין מאטעריעלען נאציאנאלען באדען, איז עס הרוב געווארען, נישט קאנענדיג זיך אונטערשיידען פון די איבעריגע פרעמדע פעלקער-מאסען, וואס האבען איהם ארומגערינגעלט. דער בליק פון די אפרים'שע פאליטיקער האט זיך אלוא ארויסגעוויזען אלס פיעל קורצזיכטיגער, ווי די שטרעבונגען פון די נביאים פון לאנד. און אזוי ווי ס'איז מקוים געווארען די נבואה פון געטליכען נביא וועגען הורבן פון דאס לאנד, אזוי איז אויך ענדליך מקוים געווארען זיינע רעד וועגען הורבן פון דאס פאלק, וואס ער האט אויסגעדריקט אין די ווערטער:

אפרים בעמים הוא יתבולל, אפרים היה עוגה בלי הפוכה!

מיליטער פון אשור

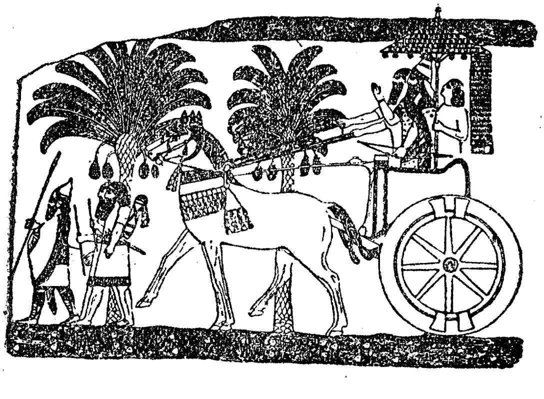

אשורי'שער טריומף-וואגען

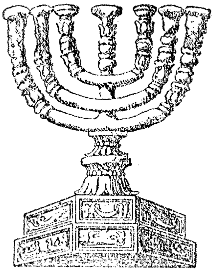

מנורה פון שלמה'ס בית־המקדש

צעהנטעס קאַפּיטעל

די מלוכה אין יהודה

(פון רחבעם ביז יהואש. 881 ביז 977 פאַר כריסטוס־געבורט)

דאָס אינערליכע לעבען אין יהודה איז נאָך דער שפּאַלטונג געגאַנגען מיט אַ גליקליכערען וועג, ווי אין אפרים. די רוהיגקייט אין לאַנד גופא איז געווען אַ פאָלקאָמע, די איינינקייט — אַ פעסטע, די אָרדנונג — אַ זיכערע. דער הויפּט־פּלאָג פון אפרים — די פערשידענע מרידות און מלוכה־איבערקערעניש, האָט דאָ קיין אָרט נישט געהאַט. אין יהודה האָט פון אָנפאַנג אָן ביז ענדע געהערשט די דינאַסטיע פון דוד בן ישי, די הויפּטשטאָדט איז דאָ געווען, פאַר דער גאַנצער צייט, וואָס יהודה האָט עקזיסטירט — ירושלים. די אונגעשטערטע אינערליכע רוהיגקייט האָט מיטגעהאָלפען די מלכים פון לאַנד צו פערפעסטיגען און פערזיכערען די פּאָליטישע לאַגע פון יהודה און דעם פאָלק — צו ענטוויקלען זיך אַלזייטיג אין דער ריכטונג פון זיין אָריגינאַליטעט און זיין נאַציאָנאַלער אייגענאַרטיגקייט.

דער ערשטער מלך, וואָס האָט געוועלטיגט איבער יהודה נאָך דער שפּאַלטונג, רחבעם בן שלמה, האָט נאָך זיין אָבזאָגען זיך, צוליעב דער התראה פון נביא שמעיה—, מלחמה צו האַלטען מיט זיין פיינד ירבעם בן נבט, דער ערשטער מלך פון אפרים, — זיך פערנומען מיט דער וויכטיגער אַרבייט פון בעפעסטיגען דאָס לאַנד געגען אַן־אויסערליכען אָנפאַל. די טעטיגקייט פון זיינע פאָרגענגער אין דער היניזיכט איז געווען נישט גענוגענד אין אויסער דעם איז זי געווען געווענדט הויפּטזעכליך אויף די אַלטע גרענעצען, געגען די אַלטע שונאים. נאָך דער שפּאַלטונג אין ארץ ישראל

האָבען זיך אָבער איבערגערוקט די גרענעצען פון דער ירושלים-מלוכה און איהר איז שוין אויסגעקומען זיך צו שיצען געגען דעם נייעם פיינד, געגען דער מלוכה פון אפרים, וועלכע האָט איהר, ווי א רונג, כמעט פון אלע זייטען ארומגענומען. מיט דעם צוועק בויט רחבעם נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען צווישען יהודה און די איבעריגע פיינדליכע שבטים פון ישראל, שטעלט אויף דאָרטען נייע שטעדט און נייע פערטיידיגונגס-פונקטען. אין די אלע פונקטען, וועלכע האָבען דערגרייכט ביז צוואנציג, האָט ער בעשטימט קאָמענדאנטען, אויסגעבויעט ארסענאלען און שפייז-לאגער'ס אויף צו אויסהאלטען דעם היל אין דער צייט פון א מלחמה.

רחבעם האָט אלזא פיעל נוצען געבראכט זיין פאָטערלאנד אין סטראטעגישער הינזיכט; זיין קעניגען האָט אָבער מיטגעבראכט מיט זיך פאר'ן פאָלק די געפאהר פון א מאָראלישער פערדאַרבונג. זייענדיג א זוהן פון נעמה, דעם מלך עמונ'ס טאָכטער, וועלכע זיין פאָטער שלמה האָט צום ערשטען אלס פרוי גענומען, האָט ער פון איהר גערש'ענט פיעל שעדליכע, פאָלקס-פיינדליכע נייגונגען, צווישען זיי — אויך זיין נייגונג צו געצענדיענערייי. שלמה נאָך האָט ערלויבט די אויסלענדישע איינוואָהנער אין ירושלים און די איבעריגע שטעדט צו האלטען זיך ביי זייער אמונה; רחבעם האָט אָבער אליין אויפגעשטעלט אָבגעטער אין זיין הויפּט-שטאָדט, געבויט פאר זיי אלטארען אויף אלע הויכע בערג און געלאָזט פאר זיי אשרות (ספּעציעלע לינדען-בוימער) פלאנצען. דעם מלך'ס אויפפיהרונג האָט באלד ארויסגערופען פיעל נאָכאמונגען צווישען די שרים און צווישען די פאָלק'ס-מאסען. דער דאָזיגער מצב האָט אָבער לאנג נישט געדויערט. די נביאים מיט זייער געוועהנליכער ענטשלאָסענקייט האָבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען געגען דעם דאָזיגען פערראַט בנוגע צום נאַציאָנאלען גייסט. הייטער, איז אויפ'ן פינפטען יאָהר פון רחבעם'ס קעניגען אָנגעפאלען שישק מלך מצרים אויף יהודה. רחבעם האָט מיט זיינע בעהייטענד קלענערע קרעפטען נישט געקאָנט גובר זיין דעם פיינד, וועלכער האָט שוין זיך זאָגאר געהאט אריינגעריסען אין דער הויפּטשטאָדט, און ער איז געוועזען געצוואונגען מיט געלד אויסצוקויפען די זעלבסטשטענדיגקייט פון דער מלוכה: א סך געלד און זילבער און קופער פון די אוצרות בית-המלך און פונ'ם בית-המקדש האָט שישק בעקומען פון רחבעם'ן און נאָר דאן האָט ער דאָס לאנד פערלאָזען. דער נביא שמעיה האָט אויף דעם אָנפאל פון מלך מצרים אָנגעוויזען, ווי אויף א שטראָף פון גאָט פאר די שלעכטע מעשים אין לאנד. „אזוי האָט גאָט געזאָגט: איהר האָט מיר פערלאָזען,

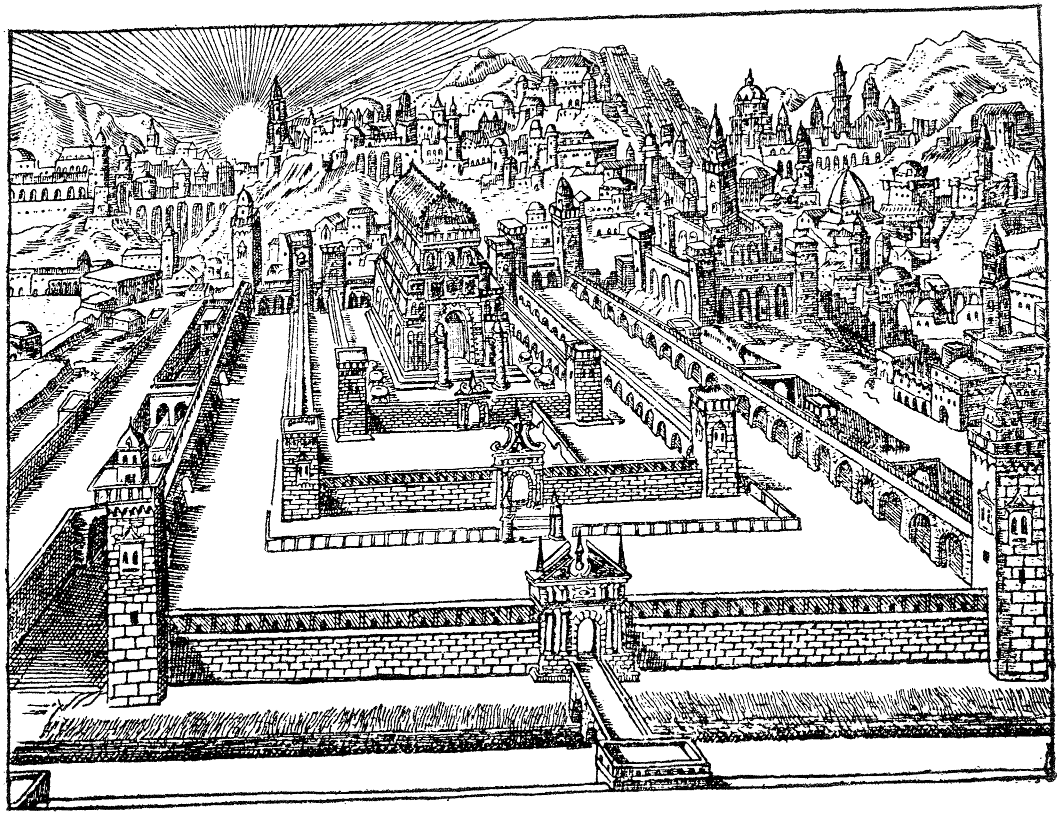

דער בית־המקדש פון שלמה (לויט אַ צייכנונג אין אַן אַלטער הגדה)

דערפאַר האָב איך צייך פערלאָזען אין די הענה פון "שישק" — זענען געווען שמעיה'ס ווערטער צום מלך רחבעם.

די גרויסע פאָלק'ס-געפאַהר האָט, ווי געוועהנליך, אַרויסגערופען אַ שטאַרקע נאַציאָנאַלע שטימונג. די רעד פונ'ם נביא האָבען אַ טיעפען איינדרוק געמאַכט אויפ'ן מלך, אויף די שרים, אויפ'ן פאָלק און "זיי האָבען זיך אומגעקעהרט צו גאָט". דער מלך האָט זיך אָבער נישט געמיהט אויסצוראָטען מיט'ן וואָרצעל די שלעכטע, אַנטינאַציאָנאַלע ווירקונג, אין וועלכער ער איז אַליין שולדיג געווען. דערפאַר האָט ער אָבער זיך אומגעקעהרט צו זיין פריהערדיגער בעפעסטיגונגס-טעטיגקייט, ווי נאָר דער פיינד האָט דאָס לאַנד פערלאָזען. ער האָט גענומען פון דאָסניי אויפבויען די פעסטונגען, וועלכע די מצרים האָבען צושטערט, ער האָט בעגייט מיט פרישע קרעפטען זיין חיל, וועלכער איז געפלאָגט געוואָרען אין דער פאָריגער מלחמה. אַ דאַנק דער דאָזיגער פאָרזיכטיגקייט איז איהם געלונגען אויסצוהאַלטען די שטענדיגע צוזאַמענשטויסונגען מיט דער פיעלצאָהליגער אַרמעע פון ירבעם בן נבט, וועלכע האָבען נישט אויפגעהערט פאַר דאָס גאַנצע לעבען פון רחבעם'ן און וועלכע זענען, וואַהרשיינליך, נאָך שישק'ס אָנפאַל אויף יהודה, פיעל שווערער און אָפטער געוואָרען.

אויפ'ן אַכטצעהנטען יאָהר פון זיין קעניגען איז ער געשטאָרבען, און אויפ'ן טראָן איז אַרויף זיין זוהן אביה (957—960), וועלכער האָט געהערשט איבער'ן לאַנד סך הכל דריי יאָהר. איהם, דעם יונגען מלך, איז אויסגעקומען אַרויסצוטרעטען שוין אין אַן'ענטשלאָסענער מלחמה געגען דער מלוכה פון אפרים. יהודה איז שוין אָבער דאַן אַזוי מעכטיג געווען, אַז נישט קוקענדיג אויף דעם, וואָס דער חיל פון ירבעם בן נבט איז געווען דאָפּעלט אין פערגלייך מיט דעם חיל פון אביה, האָט דער לעצטער אָבגעהאַלטען איבער'ן שונא אַ ריעזיגען נצחון. אביה האָט ביי ירבעם'ן אָבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע עס האָט זיך אויך געפינען די בעריהמטע בית-אל, נאָר זי האָט ער, ווי ס'שיינט, נאָכהער צוריקגעקעהרט. די גבורה פון יהודה האָט פון דאַן אָן אַ שרעק געוואָרפען אויף אפרים, פיעל פון די לעצטע זענען גע'הרג'עט געוואָרען אין קאַמפף, די איבעריגע זענען זיך צולאָפען. מערקווירדיג זענען די ווערטער, מיט וועלכע דער מלך פון ירושלים ווענדעט זיך אין דער צייט פון מלחמה צום חיל פון פיינד און צו זיין אָנפיהרער, שטעהענדיג אויפ'ן באַרג צמרים, וועלכער האָט, וואַהרשיינליך געדיענט אַלס גרענעץ צווישען ביידע לאַגערען. נאָכדעם, ווי דער מלך דערצעהלט אין קורצען די געשיכטע, ווי אַזוי גאָט האָט

געהאלפט דודין און זיינע קינדער פאר הערשער איבער ישראל און זי אזוי ירבעם, דער קנעכט פון שלמה בן דוד, האט מורד געווען אן זיין הארען, געהט ער איבער צו רעדען וועגען דעם געגענווארטיגען מאמענט:

„און איצטער מיינט איהר זיך צו שטארקען איבער דער מלוכה פון גאט, וועלכע איז אנגעטרויט געווארען דודס הויז, דערפאר וואס איהר בילדעט א גרויסע מענגע און וואס מיט אייך זענען די גאלדענע קעלבער, וואס ירבעם האט אייך זיי פאר געטער געמאכט?! איהר האט דאך אפגעשטויסען די כהנים פון גאט, אהרנ'ס קינדער, און די לוים, און איהר האט נייע כהנים געמאכט, לויט דעם מנהג פון אלע פעלקער: ווער עס וויל אנפילען זיין האנד מיט א יונגען רינד־אקס און מיט זיעבען שעפסען, יענער ווערט א כהן פאר דעם אונ־גאט! (לא־אלהים)! אונזער גאט איז אבער דער אלמעכטיגער יהוה, מיר האבען איהם נישט פערלאזען און די קינדער פון אהרן זענען כהנים־דיענער פאר אונזער גאט און די לוים — ערפילען די היילינע ארבייט אין בית־המקדש. און מיר זענען מקריב ב׳ י׳ גאט עולות יעדען פריהמארגען און יעדען אבענד... דען מיר היטען גאט'ס תורה, און איהר האט זי פערלאזען. און איצטער שטעהט גאט און זיינע כהנים, מיט די שאל־טראמפייטען, אין דער שפיץ פון אונזער מחנה — איהר זאלט נישט שטרייטען מיט דעם אלמעכטיגען גאט פון אייערע עלטערן, ווייל עס וועט אייך נישט בעגליקען!"

די דאזיגע רעד פון אביה דריקען אויס די פרומע שטימונג פון מלך און פון פאלק. דער מלך און דאס פאלק דיענען גאט, היטען זיין תורה, פערהייליגען זיין בית־המקדש און עהרען זיינע כהנים — דאס גיעט זיי דעם מוט צו גלויבען אין זייער מעכטיגקייט און צו האפען, אז קיינער וועט נישט אימשטאנד זיין, זיי צו בעזיעגען. די דאזיגע פרומע שטימונג איז אבער נישט קיין פאנאטישע: דער מלך און דאס פאלק פערטראגען גאנץ געדולדיג די טיילווייזע געצענדינערייע, וואס איז נאך פערבליעבען פון רחבעם'ס צייטען; רחבעם'ס פרוי, אביה'ס מוטער, מעכה בת־אבישלום, וועלכע איז געווען א הייסע געצענדיענערין, האט נאך דאן געלעבט און האט אונגעשטערט פארטגעזעצט איהר טעטיגקייט אין דער דאזיגער פערדארבענער ריכטונג: זי האט אין ירושלים אפגעטער געשטעלט און געפלאנצט אשרות.

אסא, דער זוהן פון אביה און זיין נאכפאלגער, איז שוין געגאנגען אין דער אייפעריגקייט פאר זיין אמונה פיעל ווייטער פון זיין פאטער. ער האט נעלאזט צובּרעכען די מזבחות פון די אפגעטער, אויסגעריסען

די אשרות און בכלל שטרענג נאָכגעקוקט, אַז דאָס פאָלק זאָל זיך פעסט האַלטען ביי זיין תורה. ער האָט זאָגאָר נישט געשוינט זיין באָבען מעכה: איהר אָבגאָט האָט ער צושמעטערט און האָט פערקלענערט איהר פּערזענליכע בעדייטונג אין קעניגליכען הויף. די פערשידענע במות, אויף וועלכע דאָס פאָלק האָט אין פּראָווינץ קרבנות געבראַכט און וועלכע האָבען דאָרטען עקזיסטירט נאָך פון שמואל-הנביא'ס צייטען, האָט אָסאַ דירעקט נישט בטל געמאַכט, אונדירעקט האָט ער אָבער געשטרעבט זיי אונטערצוברענגען כדי צו פעסטיגען דעם אויטאָריטעט פון בית-המקדש און די אינערליכע צענטראַליזאַציע פון פאָלק — צו וואָס עס האָבען געשטרעבט די ערשטע מלכים פון ארץ-ישראל. צו דעם צוועק האָט ער זיך געמיהט אַלץ מעהר אויסצופוצען דעם בית-המקדש און ער האָט אויף דעם מנדב געווען פיעל גאָלד און זילבער פון זיינע אייגענע אוצרות. ער האָט דאַרום אויך זעהר פיעל אַכט געלייגט אויף די קרבנות. וואָס שענער דער אַלגעמיינער בית-המקדש איז געוואָרען און וואָס פייערליכער זיין צערעמאָניאַל איז צוגעגאַנגען, אַלץ חשובער איז ער געוואָרען ביים פאָלק, ביי די מאַסען, אַלץ געפאַלענער זענען געוואָרען די במות און אַלץ פעסטער זענען צונויפגעבונדען געוואָרען די פערשידענע פּראָווינצען מיט'ן צענטרום פון לאַנד, מיט דער הויפטשטאָדט פון דער מלוכה—ירושלים. אין דער צייט, וואָס אָסאַ האָט געהערשט איבער'ן לאַנד, פלעגט דער נביא עזריהו בן-עודד פערשפּרייטען צווישען פאָלק די אידעען פון דער נבואה. „גאָט איז מיט אייך, ווען איהר זייט מיט איהם; וועט איהר איהם זוכען וועט איהר איהם געפינען; וועט איהר איהם פערלאָזען, וועט ער אייך פערלאָזען!"—דער מלך און דער נביא האָבען אַלזאָ געאַרבייט אין איין ריכטונג: פעסטיגט ביים פאָלק זיין אמונה אין טראַדיציאָנעלען יהוה. אין יהודה האָבען זיך צוזאַמענגעטראָפען די אינטערעסען פון דער נאַציאָנאַלער אויפגעקלערטקייט און פון דער אינערליכער פּאָליטיק, און די מעהר פערשטענדליכע מלכים האָבען עס פערשטאַנען אויסצונוצען פאַר דעם גליק פון פאָלק!...

אָסאַ איז געזעסען אויפ'ן טראָן אַ יאָהר איין און פערציג (957—917) און ווי די מסורה דערצעהלט, זענען די ערשטע יאָהרען פון אָסאַ'ס הערשונג פערבייגעגאַנגען אין לאַנד זעהר רוהיג זאָגאַר פון אויסוועניג. קיין מלחמה, קיין צוזאַמענשויסונג. אין אפרים איז גראָד די צייט געווען זעהר אונרוהיג סיי פון אינוועניג, סיי פון אויסוועניג: אינערליכע בונטען געגען די מלכים און אויסערליכע מלחמות מיט די אַרומיגע פיינדליכע פעלקער האָבען דאָס לאַנד אין בלוט פערטרונקען. דאַן זענען מאַסען איינוואָהנער

פון אפרים, זאגאר גאנצע שטעדט, איבערהויפט פון די נאהנטע שבטים מנשה און שמעון, איבערגעגאנגען קיין יהודה. אסא האט צווישען זיינע נייע אונטערטאנען געמיהט זיך אויסצווארצלען דאס געצענדיענעריי און צוזאמענגיסען זיי מיט זיין פאלק אין איין אמונה. די דאזיגע רוהיגע צייט האט אסא אויך שטארק אויסגענוצט אויף צו פערשטארקען דאס לאנד אין סטראטעגישער הינזיכט. ער האט אין לאנד נייע פעסטונגען געבויט, ארום געוויסע שטעדט האט ער מויער-ווענט געשטעלט, אין פיעל פונקטען האט ער טורעמס געמאכט. זיין חיל האט ער פערגרעסערט און זיין בעוואפנונג פערפאלקאמט. ווי די מסורה דערצעהלט, איז די יהודה׳שע מיליציע בעשטאנען פון הונדערטער טויזענד מאן, בעוואפענטע מיט שפיזען און פאנצירען און פייל-בויגענס.

עס האט נישט לאנג געדויערט און די דאזיגע אלע מלחמה-פארבערייטונגען זענען שטארק צונוץ געקומען. א געפעהרליכער פיינד איז אנגעפאלען אויף יהודה, די כושים, וועלכע זענען אהער פון אפריקא אנגעקומען מיט אן׳אונגעהויער גרויסען חיל (א מיליאן, לויט דער כראניקער פון תנ״ך דערצעהלט) מיט א קאלאסאלער בעוואפנונג (דריי הונדערט קריגס-רייטוועגען, לויט דער זעלביגער קוועלע). אסא האט דעם פיינד בעגעגענט ביי מרשה און אין א ענטשלאסענעם קאמפף האט ער איהם מנצח געווען. די כושים האבען אבגעטרעטען, נאר אסא מיט זיין פיעל קלענערען חיל האט זיי נאכגעיאגט, אבגענומען ביי זיי פיעל רויב, איבערהויפט רינדער און שאף און קעמלען, און פעריאגט זיי ענדליך פון לאנד. דער דאזיגער נצחון האט ביים פאלק נאך פיעל העכער אויפגעהויבען דעם כבוד פון זייער נאציאנאלען גאט, „וועלכער קאן העלפען מיט ווייניג קרעפטען, ווי מיט פיעל": דער מלך און דער נביא האבען נישט געלאזען אבקיהלען די דאזיגע פייערליכע שטימונג און גלייך נאך דער מלחמה האבען זיי צוזאמענגערופען דאס פאלק אין ירושלים אויף דעם גרויסען קרבנות-שלאכט, וואס דער מלך האט אין בית-המקדש געלאזט פייער׳ן פון דעם אבגענומענעם רויב. דאן האט אסא בעניייט דעם בונד צווישען פאלק און צווישען זיין גאט און האט בעשווארען דאס פאלק „צו פאלגען דעם גאט פון זיינע עלטערן מיט׳ן גאנצען הארצען און מיט דער גאנצער נשמה". און ווער עס וועט גאט נישט פאלגען, יענער זאל געטוידט ווערען פון קליין ביז גרויס, פון א מאנספערשוין ביז א פרויענצימער". און דער כראניקער גיעט צו: „גאנץ יהודה האט זיך געפרעהט צוליעב דער בעשווערונג, ווייל מיט׳ן גאנצען הארצען האבען זיי צו גאט געשווארען און מיט׳ן

גאַנצען ווילען האָבען זיי איהם בעגערט..."

אוים'ן זעקס און דרייסיגסטען יאָהר פון אסא'ס רעגירונג האָט זיך פון דאָסניי אָנגעהויבען אַ מלחמה צווישען יהודה און צווישען אפרים. דאַן האָט בעשא דער מלך פון אפרים פערהאַפט די גרענעץ-שטאָדט רמה און דאָרט אַ פעסטונג געבויט, כדי צו בעקומען אַ זיכערע פּאָזיציע. צו יענער צייט איז שוין ארם מיט איהר הויפּטשטאָדט דמשק, וועלכע האָט זיך זעהר נאָהענט געגרענעצט מיט ארץ-ישראל, געווען גענוג גרוים און מעכטיג, און בעזיצענדיג אַ אונגעהויערן אַפּעטיט, וואָלט זי נישט געקאָנט בלייבען ניטראַל אין דער בעציהונג צו דער מלחמה פון אירע שכנים. זי וואָלט געמוזט זיך אַריינמישען און זיך אָננעהמען פאַר וועלכען ס'איז צד, כדי צו בעקומען אַ געוויסען חלק פון דעם נצחון. דער מלך פון יהודה, האָט עס גוט פערשטאַנען און ער האָט זיך געמיהט צוצוציהען די שכנישע מלוכה אויף זיין זייט. דאַן האָט ער געשיקט גרויסע מתנות פון גאָלד און זילבער צום מלך פון ארם, צו בן-הדד דעם I, און איהם פאָרגעלעגט, צוזאַמענצושטעלען אַ פעראייניגטען פערבאַנד געגען דעם מלך פון אפרים. בן-הדד האָט דעם פאָרשלאַג אָנגענומען: אפרים איז גע-אָגראַפיש נאָהענטער געווען צו ארם, ווי יהודה, און פאַר בן-הדד'ן איז וויכטיגער געווען אָבצושוואַכען זיין נאָהענטסטען שכן, מיט וועלכען ער פלעגט מוזען קומען אין אָפטע צוזאַמענשטויסונגען. און אין דער זעלבער צייט, ווען בעשא האָט בעלאַגערט די גרענעצען פון יהודה, איז בן-הדד בעפאַלען די גרענעץ-שטעדט פון אפרים און אָנגעמאַכט דאָרט פיעל חורבנות. דער דאָזיגער אומשטאַנד האָט געצוואונגען דעם מלך פון ישראל, וואָס גיכער צו פערלאָזען יהודה און ראַטעווען זיין אייגענעם לאַנד. יהודה איז נאָר אָהן אַ קאַמפף בעפרייט געוואָרען פון שונא און נאָך פערהאַפט זיינע פערפעסטיגטע פּאָזיציעס.

די פּאָליטיק פון אָסא האָט אַלזאָ אַ גרויסע ישועה געבראַכט פאַר'ן לאַנד, פונדעסטוועגען האָט זי נישט געקענט צופריעדען שטעלען די נביאים. און דאָ איבערצייגען מיר זיך אין דער איינינקייט פון דער נבואה'שער טאַקטיק אין ביידע ברידערליכע מלוכות—אפרים און יהודה. אַזוי ווי אין אפרים, אַזוי זענען די נביאים אין יהודה אויך שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. פון איין זייט האָבען זיי זיך געשראָקען פאַר דער שלעכטער מאָראַלישער און רעליגיעזער ווירקונג פון דעם פרעמדען פאָלק, און פון צווייטען זייט, האָבען זיי אין דעם געזעהן אַ צייכען פון נישט גלויבען אין דער קראַפט פון דעם אַלמעכטיגען גאָט, וועלכער

נויטיגט זיך נישט אין קיין זייטיגער הילף, וועז ער וויל העלפען זיין פאלק. — נאך דער קאמבינאציע פון אסא מיט ארם איז געקומען דער נביא הנני צום מלך פון יהודה און האט איהם געזאגט: „דערפאר, וואס דו האסט דיך געשטיצט אויף דעם מלך פון ארם און דו האסט זיך נישט פערלאזען אויף דיין אלמעכטיגען גאט, דערפאר איז דער חיל פון ארם אנטרונען געווארען פון דיינע הענד*). האבען דאך די כושים און די לובים געבילדעט א ריעזיג גרויסען חיל, מיט פיעל רייטוועגענס און מיט פיעל רייטערס, און אז דו האסט זיך אנגעטרויט אן גאט, האט ער זיי איבערגעגעבען אין דיינע הענד". דער מלך, וועלכער איז שטענדיג געווען געהארכזאם דער נבואה בנוגע צו דער אמונה, האט נישט געוואלט פערליידען, אז די נביאים זאלען זיך מישען אין דער אויסערליכער פאליטיק און אויף דעם באדען האט צום ערשטען מאל נאך דער שפאלטונג אויסגעבראכען אין יהודה א קאנפליקט צווישען מלך און צווישען נביא. אסא איז אין כעס געווארען אויף הנני און האט איהם אין פעסטונג פערזעצט.

אויף דעם ניין און דרייסיגסטען יאהר פון זיין הערשען איז אסא קראנק געווארען אויף די פיס. די נביאים האבען אין דעם געזעהן א שטראף פון גאט פאר דעם נביא'ס בעליידיגונג. די מסורה שטעלט אויף דעם מלך'ס רעכענונג נאך א זינד, וועלכער איז זעהר כאראקטעריסטיש פאר די נבואה-בעגריפען פון יענער צייט: אסא האט וועגען זיין קרענק „געלאזט פרעגען ביי די רופאים און נישט ביי גאט". דאס פאלק האט אבער געוואוסט, ווי אבצושאצען די גרויסע פערדיענסטען פון דעם בעליעבטען און גאטס-פארכטיגען הערשער, און ווען ער איז געשטארבען אויפ'ן איין און פערציגסטען יאהר פון זיין מלוכה, האט דאס פאלק איהם איינגעארדענט אזא גרויסארטיגע לויה, וואס קיין מלך אין ירושלים פאר איהם האט אזעלכע נישט געהאט!

יהושפט דער זוהן פון אסא האט געקעניגט איבער'ן לאנד פינף און צוואנציג יאהר (918—895) און זיין הנהגה איז געווען ענליך צו זיין פאטערס. דער אינצידענט, וואס איז פארגעקומען צווישען פערשטארבענעם מלך מיט די נביאים, איז מיט דער צייט פערגעסען געווארען און דער פרישער יורש-עצר האט פון דאסניי געארבייט פאר די נוצען פון זיין לאנד צוזאמען מיט די אלטע פאלק'ס-לעהרער, מיט די געטליכע לייט.

---

*) די כונה: ווען ארם וואלט זאגאר געווען אויף דער זייט פון אפרים, וואלט דאן אסא זיי ביידען מנצח געווען מיט דער הילף פון גאט.

די טרעגער פונם „הייליגען גייסט".

דאס הערשען פון יהושפט האט זיך אויסגעצייכענט — ביז די לעצטע יאהרען — מיט פאלשטענדיגער אויטאריטעט ווי איינערליכער רוהיגקייט. די רוהיגקייט האט אבער דעם מלך נישט פערשלעפערט און ער האט נישט אבגעשטעלט זיין טהעטיגקייט מיט דעם צוועק אלץ העכער אויפצוהויבען זיין פאלק פאליטיש, עקאנאמיש און מאראליש. ער האט אויך, ווי זיינע פארגענגער, זיך געמיהט פארטצוזעצען די פאלקאמענהייט אין דער סטראטעגיק. פון זיינע נייע אויפטהואונגען קאן מען רעכענען דאס, וואס ער האט זיין חיל איינגעטיילט און צושיקט אין פראווינץ, אין די פעסטונגס-שטעדט, אנשטאט דעם, וואס פריהער איז ער כמעט אינגאנצען געווען קאנצענטרירט אין דער הויפטשטאדט, אין ירושלים. ווייטער האט ער נייע ארסענאלען און לאגערס געבויט. לויט דעם אמאליגען פלאן פון זיין עלטער-זיידען שלמה, האט ער דאס גאנצע לאנד יהודה, ווי אויך די געגענדען, וואס זיין פאטער האט אבגענומען פון אפרים, איינגעטיילט אין חלקים, און אויף יעדען פון זיי האט געדאט צו בעפוילען א בעזונדער שטעל-פערטרעטער (נציב); דורך דער דאזיגער רעפארם האט ער אריינגעבראכט מעהר ארדנונג אין דער אינערליכער אדמיניסטראציע פון לאנד.

וואס ס'געהערט צו דער גייסטיגער זייט פון זיין הנהגה האט ער פארטגעזעצט די טעטיגקייט פון זיין פאטער: אלץ טיעפער איינצווארצלען ביים פאלק די אמונה אין דעם נאציאנאלען יהוה, אלס דעם איינציגען גאט פון ישראל און אלמעכטיגען בעשעפער און הער פון דער גאנצער וועלט, און צו בעקעמפפען די שלעכטע מאראלישע ווירקונג פון די ארומיגע שכניש׳ע פעלקער. דערצו האט ער נישט נאר מיט געוואלט מבער געווען, ווי זיין פאטער, די געצען און זייערע מזבחות, וואס זענען נאך אין דער פראווינץ געבליבען, נאר ער האט אויך געמיהט זיך אויפצוהויבען דאס נאציאנאל-רעליגיעזע בעוואוסטזיין פונם פאלק. ער איז געווען דער ערשטער מלך, וועלכער האט גענומען אויף זיך די ארבייט, פאפוליער צו מאכען די תורה צווישען די פאלקס-מאסען.

די פערשידענע חוקים און מצוות, וועלכע זענען, לויט דער מסורה, געגעבען געווארען דורך משה-רבינו, האבען זיך צוערשט איינגעהאלטען בײַ די זקנים און בײַ די נביאים אלס פאלקס-טראדיציעס און אנדערע פון זיי זענען פערקערפערט געווארען אין לעבעדיגע מנהגים אין געווערגהייטען; אין יהודה, וואו די נאציאנאלע קולטור האט פרעכטיגער, ווי אנדערשוואו, געבליהט, האבען די אזוי גערופענע מחוקקים אדער סופרים בישלעכטווייז

צוזאמענגעקליבען די דאזיגע טראדיציעס און מנהגים, פערשריבען זיי אויף טאוולען אדער מגלות, פעסטגעשטעלט די פרינציפען, אויף וועלכע די פערשידענע חוקים און מצוות בעגרינדען זיך און אויסגעארבייט זייערע דעטאילען. די דאזיגע ריעזיגע ארבייט האט זיך, ווי עס שיינט, געצויגען גאנצע דורות און איז איבערהויפט ארגאניזירט געווארען פאר דוד'ן און שלמה'ן, ווען אויסער די בעקאנטע נביאים האבען אין יהודה עקזיסטירט נאך גאנצע פלעיאדעס פון חכמים, ווי די בני-ען, די בני-אסף, די בני-הימן און א. ז. וו. די פערצייכענטע חוקים ומשפטים האבען זיך אבער איינגעגנען אין גאנץ ווייניג עקזעמפלארען: נאר ביים מלך, ביי די כהנים און ביי די נביאים; דעם פאלק אין זיינע ברייטע מאסען, זענען זיי געווען גאנץ אונבעקאנט, אויסער יענע געזעצען, וועלכע זענען שוין פון יאהרען אריינגעדרונגען אין אלטעגליכען לעבען און פערדרעכענט געווארען אלס מנהגים. יהושפט האט בעשטימט ארויסצונעהמען די תורה פון די איינצעלנע הענד און איהר אריינברינגען אין די ברייטע שיכטען פון פאלק. ער האט דעריבער אויפ'ן דריטען יאהר פון זיין קעניגען ארויסגעשיקט ספעציעלע שרים, צוזאמען מיט אויסדערוועהלטע פון די כהנים און די לוים, „צו לעהרנען אין די שטעדט פון יהודה". דער כראניקער פון „דברי הימים" רעכענט אויס א גאנצע רשימה פון הויכע לייט, וועלכע זענען לויט דעם מלך'ס בעפעהל, ארויסגעפאהרען איבער די שטעדט פון יהודה „מיט דער ספר-תורה פון גאט און געלעהרנט דאס פאלק".

נאכדעם ווי די געזעצען פון דער תורה, וועלכע נעהמען ארום דעם גרעסטען טייל בעציהונגען פון יעדען בן-ישראל צו זיין גאט און צו זיין חבר זענען געווארען מעהר אדער ווייניגער בעקאנט צווישען פאלק, האט שוין דער מלך יהושפט געהאט די מעגליכקייט אריינצוברינגען מעהר ארדנונג אויך אין דער ספערע פון געריכט. כל זמן די געזעצען, וועלכע דארפען רעגולירען די פערשידענע אינטערעסען פון דער בעפעלקערונג, זענען נישט געווען פאפולער, האבען זיך די ענינים פון משפט איינגעפונען כמעט אויסשליסליך אין די הענד פון דעם מלך. יעדע געגענזייטיגע מיספערשטענדניש אין לאנד, וועלכע האט נישט געקאנט צווישען די צדדים געענדיגט ווערען אויפ'ן פריעדליכען אופן, האט געדארפט פארגעשטעלט ווערען פאר'ן מלך אין זיין פאלאץ. פון אזא ארדנונג האט די גערעכטיגקייט אין לאנד, פערשטעהט זיך, געמוזט ליידען. די מלוכה איז געווען צו גרויס און צו ברייט, אום יעדע אונרעכט זאל קאנען צום מלך אין דער הויפטשטאדט דערגרייכען. יהושפט האט אלזא געמיהט

זין, לויט דער מעגליכקייט, צו לאָקאַליזירען די געריכט'ס-אינסטיטוציעס. אין יעדע פערפעסטיגטע שטאָדט אין דער פּראָווינץ האָט ער אַ געריכט'ס-הויז געגרינדעט. יעדער קריעג, וואָס איז פאָרגעפאַלען צווישען פערשיעדענע לייט, האָט געמוזט בעטראַכט ווערען דורך די פון מלך אָנגעשטעלטע שופטים און געמוזט בעשלאָסען ווערען, לויט די בעשטימטע אַלגעמיינע געזעצען, אין דעם גייסט און לויט די פּרינציפּען פון דער תורה. עס איז זעהר אינטערעסאַנט די רעדע, מיט וועלכער דער מלך האָט זיך געווענדעט צו די אָנגעשטעלטע פּראָווינציאָנעלע שופטים און אין וועלכער עס קלינגט דער העכסטער הומאַניזם און דאָס שענסטע רעכט'ס-בעוואוסטזיין:

„בעטראַכט שטענדיג, וואָס איהר טהוט — האָט ער צו די שופטים געזאָגט — געדענקט, אַז ניט פאַר קיין מענשען משפּט'עט איהר, נאָר פאַר גאָט, דען ער געפינט זיך צווישען אייך אין געריכט'ס-הויז. זאָל אויף אייך שטענדיג זיין דער שרעק פאַר גאָט; היט אייך, ווייל אונזער אַלמעכטיגער גאָט פערטראָגט ניט קיין אונרעכט, קיין פּאַרטייליכקייט און קיין שוחד!"

לאָקאַליזירענדיג די אינסטיטוציעס, האָט ער זיי אויך געשטעלט אונטער דער אויפזיכט פון דער הויפּט-געריכטס-אינסטאַנץ, וועלכע ער האָט איינגעריכטעט אין ירושלים. די שופטים אין דער דאָזיגער איינריכטונג זענען געווען אָנגעשטעלטע כהנים און לויים (דער גייסטליכער שטאַנד) צוזאַמען מיט די ראשי-האבות (פאַמיליען-עלטסטע). זייער פפליכט איז געווען, אַכטונג צו געבען אויף די געריכטס-אָבטיילונגען אין דער פּראָווינץ, אַז זיי זאָלען געפיהרט ווערען עהרליך, לויט די אַלגעמיינע פּרינציפּען פון דער נאַציאָנאַלער רעכטס-לעהרע. דער דאָזיגער אָבער-געריכטס ווידער איז געשטאַנען אונטער דער אויפזיכט פון דעם הויפּט (ראש) מיט דער בעטייליגונג פון דעם מלוכה-קאַנצלער; אין זיין רשות האָט זיך שטענדיג געפונען אַ גאַנצער שטאַט פון שוטרים, וועלכע האָבען געבילדעט די אויספיהרונגס-מאַכט פון געריכט און וועלכע האָבען געהאַט די בעפאָלמעכטיגונג, צו צווינגען די פערמשפּט'ע זיי זאָלען מקיים זיין דעם פּסק פון די שופטים. — אויך צו דעם געריכט'ס-קאָנטראָל האָט זיך דער מלך יהושפט געווענדעט מיט וואַרימע ווערטער:

אייער פפליכט מוז איהר ערפילען מיט גאָט'ספאָרכטיגקייט, מיט איבערצייגונג און מיט ערנסטקייט. יעדער קריעג, וואָס וועט אָנקומען צו אייך פון אייערע ברידער, וואָס וואָהנען אין די פּראָווינץ-שטעדט, וועגען בלוט-פערגיסונגען, וועגען רעכט'ס-אַנגעלעגענהייטען, יעדע פראַגע, וועגען געזעצען, וועגען מצוות, אַלץ מוזט איהר פאַרנעהמען און פערהיטען פון

אונרעכט, זיי זאָלען צו גאָט נישט זינדיגען, און עס זאָל גאָט נישט צאָרענען אויף אייך און אויף אייערע ברידער. אויב איהר וועט אזוי טהון, וועט איהר קיין פערברעכען נישט בעגעהן. זאָל אמריה דער כהן זיין איער ראש פון די שופטים, און זבדיהו — דער בעפאָלמעכטיגטער פון דעם מלך, און די לויים זאָלען אייערע שוטרים זיין; שטאַרקט אייך און טהוט מיין בעגעהר — און גאָט וועט זיין מיט דעם גערעכטען!"

די מוסטערהאַפטע אָרדנונג פון געריכט, וואָס איז דורך יהושפט'ן איינגעפיהרט געוואָרען, האָט אַרויסגערופען גרויס בעוואונדערונג ביי די אַרומיגע פעלקער, ביי וועלכע דאָס נאַציאָנאַלע רעכט, אַלס אַ מלוכה-פּרינציפּ, איז געוועזען נישט זעהר קיין געוועהנליכע ערשיינונג. פון צווייטען זייט האָבען אויך די פיעל מיליטערישע פערשטאַרקונגען און רעפאָרמען געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אויף די שכנים פון יהודה. דאַרום זענען כמעט אַלע יאָהרען פון יהושפט'ס רעגירונג פערביי געגאַנגען אין רוהיגער קולטורעלער טעטיגקייט און די פעלקער אַרום האָבען נישט געוואַגט צו בעאונרוהיגען דער מלוכה פון ירושלים מיט זייערע אָנפאַלען. די לענדער ווייטער, וואָס זענען שוין פון אַמאָל, איבערהויפּט פאַר דוד'ן און שלמה'ן, אונטערטעניג געוואָרען די מלכי בית-דוד, נאָר זיי האָבען מורד געווען אין זיי אין דער צייט פון די מהומות אין ארץ-ישראל, צוליעב דער שפּאַלטונג, און אויפגעהערט זיי צו צאָהלען צינשען, אזוי ווי צ. בש. די פּלשתים און די אדומים, — יענע האָבען פון דאָסמאָל געמוזט אַנערקענען די אויבערמאַכט פון ירושלים און האָבען ווידער אָנגעהויבען צו צאָהלען זייערע אָבצאָהלונגען. דאָס האָט אַריינגעבראַכט דער מלוכה זעהר פיעל רייכקייט, און יהודה האָט זאָגאַר אָנגעפאַנגען שטייגען אויך אין עקאָנאָמישער הינזיכט. יהושפט האָט בענייט אויך די יהודה'שע שיף-בעוועגונג אויפ'ן ים. ביי דעם האַפען עולת, אין דער בעזיגטער אדום, האָט ער איינגעריכטעט דעם חערפט (שיפּענבוי-וואַרשטאַט) עציון-גבר. דאָרטען האָט ער גענומען בויען אַ גרויסען האַנדעלס-פלאָט, אויף צושיקען איהם אינ'ם וואונדערלאַנד אופיר, אום צו ברענגען פון דאָרט גאָלד און זילבער קיין יהודה.

נאָר אויף אַ קורצער צייט איז געשטערט געוואָרען די רוהיגקייט אין ירושלים. די מואבים און די עמונים האָבען, ווי ס'שיינט, מקנא געווען זיך אין דער גדולה פון יהודה, און שליעסענדיג צווישען זיך אַ פערבאַנד זענען זיי צוזאַמען בעפאַלען דאָס הייליגע לאַנד. יהושפט האָט זיך לכתחלה געהאַט דערשראָקען, ווייל די פעראייניגטע קרעפטען פוןביידע יהודה'שע פיינד האָבען געבילדעט אַ ריעזיגען לאַגער. דאַן האָט דער מלך גוזר תענית

געהען און פערזאגט דער בעפעלקערונג צו בעטען גאט, אז ער זאל קומען צו הילף זיין הייליגען לאנד. דאס פאלק פון גאנץ יהודה האט זיך צוליעב דעם פערזאמעלט אין בית-המקדש — אלט און יונג, פרויען און מאנסלייט, און צוזאמען פערגאסען טרערען פאר גאט. דער מלך האט זיך דאן געווענדעט צו גאט מיט א בעזונדערער תפלה:

„יהוה, דער גאט פון אונזערע עלטערן! דו ביזט דאך דער אלמעכטיגער אין הימעל און דו געוועלטיגסט דאך איבער די מלוכות פון אלע פעלקער, און דיין האנד איז דאך די קראפט און די מעכטיגקייט, און קיינער קאן דאך זיך קעגען דיר נישט שטעלען. און דו, אונזער אלמעכטיגער גאט, האסט דאך פערטריבען די בעזיצער פון דעם דאזיגען לאנד צוליעב דיין פאלק ישראל און האסט עס געשאנקען צו די קינדער פון דיין אייביג געליעבטען אברהם. און זיי האבען דאס לאנד בעזעצט און זיי האבען פאר דיין נאמען א מקדש אויסגעבויט מיט פאלגענדען ציעל: „אויב עס וועט אויף אונז אנאונגליק קומען, א שווערד (א מלחמה), א מגפה אדער א הונגער, וועלען מיר זיך שטעלען פאר דיר אין דעם דאזיגען הויז, אויף וועלכען דיין נאמען ווערט בערופען, און מיר וועלען שרייען צו דיר אין אונזער פערלעגענהייט און דו וועסט אונזער שטים פערנעמען און דו וועסט אונז העלפען". און איצט זענען אויף אונז בעפאלען די עמונים און די מואבים, וואס דו האסט די בני ישראל פערהוטעט, געהענדיג אין מדבר פון מצרים, אין זייערע לענדער צו קומען און זיי בייזעס צו טהון. איצט בעצאהלען זיי אונז דערפאר: זיי קומען אונז צו פערטרייבען פון דער נחלה, וואס דו האסט אונז געשאנקען! מיר קאנען קעגען זיי גארנישט טהון, און נאר צו דיר ווענדען מיר אונזערע אויגען!"...

די דאזיגע גרויסארטיגע תפלה, וועלכע איז דורכגעדרונגען מיט די פאלק׳ס-גע[illegible]כטען פון דער נאציאנאלער פערגאנגענהייט און מיט די נבואה׳שע וועלט-אנשויאונגען פון דער געגענווארט, האט ארויסגערופען ביי די פערזאמעלטע מאסען א נאציאנאלע התלהבות. די נביאים, וועלכע האבען זיך בשעת-מעשה דארטען איינגעפונען, האבען אויפגעמונטערט דאס פאלק און דעם מלך און פערזאגט צו האפען צו גאט. איינער פון די בני-אסף האט אזוי געזאגט: הערט צו, גאנץ יהודה, די איינוואהנער פון ירושלים און דער קעניג יהושפט: אזוי האט יהוה געזאגט צו אייך: איהר זאלט אייך נישט שרעקען און איהר זאלט אייער מוט נישט פערלירען צוליעב דער דאזיגער גרויסער פיינדליכער מחנה; נישט איהר וועט די מלחמה פיהרען, נאר גאט!" — די מלחמה האט זיך ווירקליך געענדיגט מיט דעם

נצחון פון יהודה איבער זיינע פיינד. דאס בעגייסטערטע פאלק האט צושטעטערט די לאגערען פון עמון און מואב, און האט נאך ביי זיי פיעל רויב אבגענומען. דאס האט נאך מעהר אכטונג ארויסגערופען ביי די ארומיגע פעלקער צו דעם געוועדר פון יהודה. דער כראניקער, וועלכער בעשרייבט די דאזיגע מלחמה, דריקט זיך אוים וועגען דעם איינדרוק, וואס דער נצחון פון יהודה האט געמאכט אין די ארומיגע לענדער: דער שרעק פון גאט איז געפאלען אויף אלע מלוכות, ווייל זיי האבען זיך איבערצייגט, אז יהוה זעלבסט האלט מלחמה געגען די פיינד פון ישראל״.

די איבערגעריסענע רוהיגקייט האט זיך אלזא פון דאסניי צוריקגעקעהרט אין לאנד פון יהודה; די פעלקער האבען שוין מעהר נישט געהאט די העזה צו בעפאלען יהושפט׳ן; ער אליין, ווידער, זייענדיג פון דער נאטור א פריעדליכער מענש און געהענדיג אין די וועגען פון דער נבואה, האט געהיט פון זיין זייט נישט ארויסגערופען קיין מלחמות. ער האט שטענדיג געפיהרט א פריעדענס-פאליטיק און זאגאר מיט דעם בייזעסטען שונא פון יהודה, מיט אפרים, געגען וועלכען די פארגענגער פון יהושפט האבען נישט אויפגעהערט צו קעמפפען, האט דער דאזיגער מענשענפריינדליכער מלך אויך שלום געשלאסען. דער דאזיגער שלום, וועלכער איז אין אנפאנג געוועזען נאר א פאסיווער, האט זיך ענדליך פערוואנדעלט אין אן אקטיווען פאליטישען און זאגאר פאמיליען-פערבאנד. דער פרומער יהושפט, דער מלך פון ירושלים, האט זיך מתחתן געוועזען מיט דעם זינדיגען אחאב, דעם מלך פון שומרון: זיין זוהן יהורם האט ער חתונה געמאכט מיט אחאב׳ס טאכטער עתליה. נאכדעם האט שוין דער הערשער פון יהודה געהאלפען די מלכים פון אפרים אין זייערע מלחמות געגען ארם און געגען אדום; דערפאר האבען די מלכים פון אפרים אנטייל גענומען אין בויען דעם פלאט פון עציון-גבר. אויף דעם דאזיגען באדען איז אויך צווישען יהושפט׳ן און צווישען דער נבואה אויסגעבראכען א סכסוך. די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געוועזען געגען דער ברידערליכער בלוטפערגיסונג צווישען די ביידע טיילען פון דעם איינציגען געטליכען פאלק, האבען אבער נישט געקאנט זיך גלייכגילטיג פערהאלטען צו דער גרויסער פריינדשאפט, וואס איז געווארען צווישען זיי. אזוי ווי די נביאים זענען געוועזען געגען יעדען נאהנטען פערבאנד מיט די איבעריגע פעלקער, אזוי זענען זיי געוועזען אויך געגען דער איינהייט מיט אפרים, וועלכע האט שוין דאן געהאט „אבגעקעהרט פון דעם געטליכען וועג״ מורא האבענדיג — און דאס איז געוועזען, ווי עס האט זיך צום לעצטען דערוויזען,

ניט אָהן אַ גרונד — פאַר דער שלעכטער ווירקונג. און ווען יהושפט האָט זיך אומגעקערט קיין ירושלים פון דער מלחמה געגען ארם פאַר די נוצען פון אחאבן, האָט איהם איינער פון די נביאים גאַנץ דייטליך אויסגעדריקט די אונצופריעדענהייט פון זיינע חברים: „דאַרף מען דען דעם רשע העלפען און גאָט'ס פיינד — ליעבען? דערמיט האָסטו אויף זיך אַרויפגעבראַכט דעם צאָרן פון גאָט!..." יהושפט אָבער, ניט קוקענדיג אויף זיין גאָט'ספאָרכטיגקייט, האָט אויך, ווי זיין פאָטער, ניט געוואָלט צוזאַמענמישען נבואה מיט מלוכה-אַנגעלעגענהייטען, און ער האָט פאָרטגעזעצט זיין פריינדשאַפטס-פּאָליטיק מיט אחאב'ס דינאַסטיע. דאַן האָט זיך געמאַכט, אַז אַ אונגעוועהנליכער שטורם-ווינד אויפ'ן ים האָט פערניכטעט דעם אַלגעמיינעם האַנדעלס-פלאָט, וועלכער איז אין עציון-גבר געבויט געוואָרען מיט די פעראייניגטע קרעפטען פון יהושפט און אחזיהו, אחאב'ס טראָן-פאָלגער, און די נביאים האָבען דעם דאָזיגען אונגליק אויסגעטייטשט אַלס אַ צייכען פון דער השגחה. דער נביא אליעזר בן-דודיהו האָט יהושפט'ן דאָס פערזענליך געזאָגט: „דערפאַר, וואָס דו האָסט חבר געמאַכט מיט אחזיהו, האָט גאָט פערניכטעט דיין אַרבייט!" יהושפט'ן האָט אָבער, ווי ס'שיינט, דער פאַקט ניט איבערצייגט און ער האָט ניט פונאַנדערגעריסען זיין פערבאַנד אויך מיט די ווייטערדיגע מלכים פון שומרון. פאַר זיין לעבען האָט דער דאָזיגער פערבאַנד ווירקליך געבראַכט דעם לאַנד נאָר גוטס און די פינף און צוואַנציג יאָהר, וואָס יהושפט האָט געקעניגט אין יהודה, קאָנען זיך רעכענען פאַר איינעם פון די גליקליכסטע פעריאָדען, בנוגע צו דער אויפבליהונג פון דער נאַציאָנאַלער קולטור אין לאַנד.

אין אַ משך פון פיעל דורות, רעכענענדיג פון יהושע בן-נון אָן, האָט אַלזאָ דער פאָלק'ס-גייסט פון ישראל ניט אויפגעהערט צו שאַפען דעם באָדען פאַר זיין עקסיסטענץ — זיין אייגענאַרטיגע קולטור. אין דער צייט פון יהושפט האָט שוין די דאָזיגע קולטור דערגרייכט זעהר אַ הויכע מדרגה, אויף אַזוי פיעל, אַז מען האָט איהר שוין געקאָנט בעצייכענען, מען האָט שוין געקאָנט אונטערשיידען איהרע הויפט-פרינציפען, מען האָט לייכט געקאָנט אָנווייזען איהר היסטאָרישען וועג. דאָס, וואָס דאָס פאָלק האָט אַריינגעבראַכט אין דעם אַלגעמיינעם אוצר פון דעם מענשליכען גייסט, איז געווען דייטליך אָבגעשטעמפעלט פון דער נאַציאָנאַלער אָריגינאַליטעט און אייגענאַרטיגקייט. ישראל האָט ביז יהושפט'ן שוין געהאַט מעסט בעגרינדעט זיין נאַציאָנאַלע טעאָיסטישע (געטליכע) וועלט-אַנשויאונג און, אין צוזאַמענהאַנג מיט דעם, די פפליכטען פון מענשען. דער ישראל'יזם

לעדרנט, אַז די וועלט איז בעשאַפען געוואָרען דורך אַ בעוואוסטזיניגער איינציגער קראַפט, דורך דעם איינציגען גאָט (מאָנאָטעאיזם),[*] גאָט האָט ניט נאָר די וועלט בעשאַפען, נאָר ער הערט איהר ניט אויף צו שאַפען, אַזוי אַז אַלע נאַטור-ערשיינונגען זענען אייביג אונאָבהענגיג פון איהם, פון זיין ווילען, — אייביג, ווייל ער אַליין איז די אייביגקייט, די אונענדליכקייט. און ווייל גאָט אַליין האָט אַלץ בעשאַפען און אַלע סטיכיען (נאַטור-קרעפטען און עלעמענטען) געפינען אין איהם זייער קוועלע, ענטהאַלט ער אין זיך דעם סכום פון אַלע סטיכיען, און איז ממילא העכער פון אַלע סטיכיען; מען קאָן אַלזאָ גאָט ניט בעגרייפען, פאָרשטעלענדיג זיך זיין געשטאַלט אין אַ וועלכען ס'איז בעגרענעצטען קערפער, דורך אַ וועלכע ס'איז שטערבליכע מאַטעריע, ווייל דערמיט בעגרענעצט מען זיין אונבעגרענעצטקייט אַלס סך-הכל פון דער שעפפונג, צוזאַמען מיט דעם אונענדליכען שעפפונגס-ווילען. גאָט איז אַלזאָ די אייביגע, אונענדליכע קערפערלאָזיגקייט; דער מענש מיט זיינע בעגרענעצטע חושים און בעגרענעצטען פערשטאַנד קאָן געוועהנליך דעם גרעניצלאָזען בעשעפער ניט זעהן און ניט הערען, איהם איז נאָר ענטפלעקט געוואָרען זיין הייליגער נאָמען יהוה (דאָסזיין).

די וועלט-אַנשויאונג פון דעם ישראליזם איז אַ אָפּטימיסטישע. יהוה, וועלכער האָט די וועלט בעשאַפען צוזאַמען מיט אַלע אידרע ברואים, איז די גוטסקייט אַליין; מיט דער גוטסקייט האָט ער די וועלט בעשאַפען און מיט דער גוטסקייט הערשט ער איבער אַלע ברואים. מיט זיין גוטסקייט האָט גאָט בעשאַפען דעם מענשען און איהם געשיינקט אַ פונק פון זיין געטליכקייט, זיין נשמה; דער צוועק און די שטרעבונג פונ'ם מענש דאַרף זיין אַלץ מעהר זיך צו דערנעהנטערען אין זיין גייסטיגען לעבען צו זיין בעשעפער; דערצו קאָן דער מענש דערגרייכען נאָר דורך דער גוטסקייט. שאַפט אָבער דער מענש שלעכטעס, דאַן מוז ער אויפברייגגען אויף זיך דעם צאָרן פון גאָט, וועלכער איז דער פיינד פון דאָס שלעכטע... בנוגע צו דער היסטאָרישער בעדייטונג פון פאָלק ישראל, איז עס אויסדערוועהלט געוואָרען פון יהוה אַליין, צו לעדרנען דער מענשהייט, זי זאָל דערקאָנען דעם ריכטיגען גאָט און איהר ריכטיגען ציעל, וועלכער איז צוזאַמענגעבונדען מיט דעם געטליכען בעוואוסטזיין; און זוכה געווען דערצו האָט

*) אנשטאט דעם, וואס דער גריכישער אנטראפאמארפיזם מאַכט די געטער ענליך צו מענשען, מאכט דער ישראליזם דעם מענשען ענליך צו גאט

ישראל דערפאר, וואס ער איז געבוירען געווארען, אלס פאלק, אין ליידען און אין פיין, אונטער דעם יאך פון מצרים און האט גענוג געפיהלט דעם טעם פון דאס בייזע, כדי איהם צו האסען. גאט האט ישראל׳ן ארויסגענומען פון מצרים, כדי דאס בעפרייטע פאלק זאל אין זיין אייגען לאנד גרינדען די ערשטע מלוכה פון גוטסקייט און הורכדעם דיענען אלס ביישפיעל פאר אלע פעלקער.

דאס זענען די הויפט-טעזיסען פון דער אייגענארטיגער וועלט-אנשויאונג פון ישראל, וועלכע האט זיך ענטוויקעלט און פערטיעפט אין א רייהע פון פיעל דורות; זייער טעארעטישע בעהויפטונג האט געפינען איהר אויסדרוק אין דער לעהרע פון די נביאים און אין דער פאעזיע פון די משוררים. ביז יהושפט׳ס צייט איז שוין געווען געשאפען א גרויסער טייל פון ספר תהלים, און, ווי ס׳שיינט, אויך דער גייסטרייכסטער ספר איוב, וועלכע בעהאנדלען די עיקרים פון דעם ישראליזמוס. די רעאלע פערקערפערונג פון די זעלבע טעזיסען האט זיך אויסגעדריקט אין דער „תורה", וועלכע האט נארמאליזירט דאס אלטעגליכע פאלק׳ס-לעבען לויט די יסודות פון גוטסקייט.

די תורה ענטהאלט אין זיך געזעצען און פערבאטען, וואס א טייל פון זיי זענען בעשטימט שטענדיג צו פערפעסטיגען און פערטיעפען דעם געטליכען בעוואוסטזיין, לויט דער נאציאנאלער אויפפאסונג. דאס ווערט דערגרייכט דורך געוויסע טהאטען און סימבאלען, וועלכע זענען גאנץ אפט גענומען פון די אוראלטע מנהגים פון די סעמיטישע פעלקער, נאר אין וועלכע דער נאציאנאלער גייסט האט אריינגעגעבען א נייעם רעליגיעזען אינהאלט. אזעלכע זענען די מצוות: מלה, ציצית, תפלין, מזוזה, קרבנות און אז. וו. א טייל געבאטען קומען צו דערמאנען שטענדיג יעדען בן-ישראל די געשעהעניש פון יציאת-מצרים, אויף וועלכער עס גרינדעט זיך די אמונה פון פאלק וועגען זיין אויסדערוועהלטקייט צו טראגען די געטליכע שליחות; אזעלכע זענען די מצוות: פסח, חמץ, סוכה און אנדערע. ווייטער געהען א טייל געבאטען, וואס זייער ציעל איז, צו לעהרנען דעם מענשען שטענדיג גוטס צו טהון מיט אלעמען אהן קיין אונטערשיעד. אזעלכע זענען די פערזאגען וועגען צדקה, וועגען לקט, וועגען מעשרות, און ד. ג. די רעכט׳ס-נארמען פון דער תורה גרינדען זיך אויך אויף דעם פרינציפ פון מענשען-ליעבע („דו זאלסט דיין חבר ליעב האבען ווי זיך") און אויף גלייכהייט. מען טאר נישט גנב׳ענען, מען טאר נישט גזל׳ענען, מען טאר נישט קיין בלוט פערגיסען, מען טאר נישט נארען, מען טאר נישט

דריקען קיינעם, מען בעדאַרף געדענקען דאָס זיין אין מצרים... („וגר לא תונה ולא תלחצנו, כי גרים הייתם בארץ מצרים") „אָרעמע, שוואַכע, יתומים, אלמנות מוזען ערליך בעהאַנדעלט ווערען; דער פּרינציפּ פון גערעכטיגקייט טאָר אָבער צוליעב דעם אָרימען און שוואַכען נישט פערבויגט ווערען („ודל לא תהדר בריבו)". די יסודות פון מענשענליעבע מוזען אָנגעווענדט ווערען פאַר יעדען מענשען גלייך: נישט נאָר פאַר א גלויבענס-ברודער, נאָר זאָגאַר פאַר א פרעמדען, וואָס וואָהנט אין'ם לאַנד פון ישראל, ווייל — מען מוז געדענקען דאָס זיין אין מצרים...

מיט א בעזונדערען אייפער ווערט אין דער תורה געקעמפפט פאַר דער אַלגעמיינער גלייכהייט. צווישען בני ישראל טאָרען נישט זיין קיין הערען און קיין קנעכט. „נאָר פאַר מיר זענען די בני ישראל קנעכט, מיינע קנעכט זענען זיי, וואָס איך האָב זיי פון לאַנד מצרים אַרויסגעטמען, איך יהוה אייער אַלמעכטיגער גאָט!" דאָס איז דער פּרינציפּ פון אַלגעמיינער גלייכהייט. און ווען איינער פערקויפט זיך אוים נויט צום צווייטען, מוז מען אידם אויפ'ן זיבעטען יאָהר אַרויסלאָזען פריי. אין דער צייט פון דער פערדינגונג איז דער האַר מחויב צו בעגעהן זיך מיט זיין צייטווייליגען קנעכט מיט יושר און רחמנות, טאָר אידם נישט בעלעסטיגען מיט שווערע און שענדליכע אַרבייט, מוז אידם געבען זיין קליידונג, זיין שפּייז און רוהצייט. אפילו איבער דעם קערפּער פון א קנעכט פון א פרעמדען פאָלק, האָט דער האַר נישט צו שאַפען; אויב ער טוידט אידם בעוואוסטזיניג, בעצאָהלט ער דערפאַר מיט'ן לעבען און אויב ער מאַכט אידם א פעהלער, מוז ער אידם פריי לאָזען... לויט די געזעצען פון דער תורה, טאָר מען פאַר קיין הלואה נישט נעהמען קיין רבית; א פערמשכנטע פעלד קעהרט זיך אום צוריק צום בעל-הבית אום שמיטה; קיין ערד קאָן נישט פערקויפט ווערען לענגער ווי ביז יובל — דורכדעם ווערט בעגרענעצט דאָס רעכט פון פּריוואַט-אייגענטום, און אין א געוויסער מאָס ווערט פערהיט די עקאָנאָמישע אונגלייכהייט: עס זאָל זיך נישט אָנקלייבען צו פיעל רייכקייט ביי איינעם, און דער צווייטער זאָל נישט פערליערען זיין לעצטע שטיקעל נחלה אויף אייביג. א שטרענג, איינפאַך אַרט לעבען — דאָס איז דער אידעאַל פון דער תורה און זי פערבאָט קנאה און תאוה; זאָגאַר דעם מלך ווערט אָנגעזאָגט, ער זאָל זיך נישט איינשאַפען קיין סך פערד, קיין סך ווייבער, קיין סך גאָלד און קיין סך זילבער, ווייל דאָס אַלץ שטערט די אַלגעמיינע גלייכהייט... אין דער מצוה פון שבת, ווען אַלע, זאָגאַר די קנעכט און די דיענסטען, זענען מחויב צו רוהען פון דער וואָכיגער אַרבייט, האָט די

תורה פערא־ייניגט אלע דריי פרינציפען פון דער ישראלישער אמונה: די בעשאפונג פון דער וועלט דורך גאט, דאס בעפרייט ווערען פון מצרים און די גלייכהייט אויף דעם יסוד פון גוטסקייט.

פון דער צייט, ווען דער געניוס פון ישראל, האט אויסגעלעגט די פונדאמענטען פון זיין קולטור, איז נישט איבערגעבליבען קיינע געדעכענישען פון זיינע אריגינעלע שעפונגען אין יענע געביטען, אין וועלכע עס האבען זיך אויסגעצייכענט אלע אנדערע פעלקער פון דער אוראלטער וועלט, ווי די מצרים, די כשדים, די צורים די גריעקען: דאס פאלק ישראל האט נישט אריינגעטראגען דאן קיין אייגענס, נישט אין דער קונסט און נישט אין דער וויסענשאפט. און דאס איז גאנץ פערשטענדליך. די קונסט איז אימעטום אין אנפאנג געווען א רעליגיעזע. די געצענדיענערישע פעלקער פלעגען מאלען אדער שניצען בילדער, וועלכע פלעגען פארשטעלען יענע נאטור־קרעפטען, וועלכע זיי פלעגען דיענען; אויף דעם באדען האט זיך דערנאך ענטוויקעלט די פלאסטישע קונסט; ביי ישראל האט די רעליגיעזע וועלט־אנשויאונג לכתחלה פערווערט אזעלכע געטליכע בילדער, אלס ווידערשפרוך צו דעם אונענדליכען און קען פערלאזען בעגריעף פון יהוה. די וויסענשאפט האט אויך אין דעם ישראליזמוס נישט געקאנט געפינען קיין בעוועגונגס־קראפט. ווי בעקאנט, איז אויך די פילאזאפיע, ביי די גריכען, צ. ב. ש., ענטוויקעלט געווארען אויף דעם יסוד פון דער קאסמאגעניע און גאטזוכונג; דער געניוס פון ישראל האט אבער קיינמאל נישט געליטען פון די אלע צווייפלונגען און זוכענישען; עס עקזיסטירען פערשיעדענע מיינונגען, ווי אזוי דער ישראליזמוס איז צום מאנאטעאיזם געקומען, יעדענפאלס אבער איז געוויס, אז די העברעער, אלס פאלק, זענען אריינגעטראטען אין לעבען מיט א פארטיגען געטליכען טעזיס, וועלכען זיי האבען נאר וואס ווייטער אליין ברייטער ענטוויקעלט און פערפאלקאמט. זאגאר די פערשיעדענע נאטור־ערשיינונגען האבען קיינמאל ביים געניוס פון ישראל נישט געקאנט ארויסרופען קיין בעוואונדערונג, קיינמאל נישט געקאנט צווינגען איהם צו בעטראכטען זייערע רעגעלען, וויל דער „ווילען פון אלמעכטיגען" האט געדיענט אלס ערקלעהרונג פאר אלע ערשיינונגען. אין דער תורה, צווישען די נביאים בעגעגענט מען פיעל שטעלען, וואו עס זעהט זיך דייטליך ארויס די נעגאטיווע פערהעלטעניס צו פערשיעדענע וויסענשאפטליכע געביטען, וועלכע זענען געווען זעהר געשעצט אין דער אוראלטער וועלט, ווי צ. ב. אסטראלאגיע, מאגיק, מעדיצין; דאס איז פיעלייכט נישט אזוי פיעל צוליעב

דעם, וואס די נביאים זענען געווען איבערצייגט אין דער פאלשקייט פון די דאזיגע חכמות, ווי צוליעב דעם, וואס די דאזיגע חכמות, אויב זיי וואלטען זיין ריכטיג, וואלטען זיי דאך געמוזט בעגרענעצען דעם פרייען הילען פון דעם בעשעפער און איהם שטעלען אין צוזאמענהאנג מיט געוויסע אויסערליכע געזעצען און דאס האט דער ישראליזמוס פרינציפיעל נישט געקאנט דערלאזען[1]. אזוי ווי דער פאסטוך, בלאנדושענדיג אין דער לענג און אין דער ברייט פון דעם גרויסען געדיכטען וואלד און זוכענדיג אהן א שפור און אהן א שטעג זיין פערלוירענעם שעפעלע, געפינט גאנץ אפט אין גאנג אזעלכע מציאות, וועגען וועלכע ער האט גארנישט גערעכענט, אזוי אויך האט די אלגעמיינע מענשהייט, בלאנדזשענדיג אין דעם גרויסען געדיכטען וואלד פון דער נאטור,. גאנץ אפט געפונען אין וועג זייטיגע אונערווארטעטע ענטדעקונגען אין דער ספערע פון דעם מענשענ'ס-געדאנק. דאס איז אבער געווען גאנץ פערמיידליך פאר'ן ישראליזמוס, וועלכער האט קיינמאל נישט געבלאנדזשעט שפורלאז, און אין זיין ענטוויקלונג האט ער געמוזט געהן אהן זייטיגע אבנייגונגען, האלטענדיג זיך פעסט ביי א גלייכען וועג-שטריך. עס איז אלזא דייטליך, אז דער געניוס פון ישראל איז פון אנפאנג אן געווען בעגרענעצט אין זיין שאפונג'ס-געדאנק. אין צוזאמענהאנג מיט זיין וועלט-אנשויאונג איז פאר איהם פריי געבליעבען דער געביט פון דער עטהיק, און אין דער היניזיכט האט ער דערגרייכט שוין מיט דריי טויזענד יאהר צוריק אזא הויכע מדרגה, אויף וועלכער קיין פאלק אין יענער צייט איז נישט געשטאנען. מיט דריי טויזענד יאהר צוריק האט דאס פאלק ישראל ארויסגעשטעלט דעם פרינציפ פון מענשען-ליעבע און גלייכהייט, נישט נאר אלס וועלט-אויפפאסונג, נאר זאגאר אלס מלוכה-יסוד. וועלכער האט זיך אין א משך פון פיעל דורות אליין מעהר ענטוויקעלט און פערקערפערט אין רעאלע אלגעמיינע מלוכה-פארמען, (אי-בערהויפט אין יהודה). ליידער האט אבער די ווייטערדיגע ענטוויקלונג פון דעם דאזיגען אידעאל פלוצלונג געפונען פאר זיך א שטערונג אין דער אויסער-ליכער פאליטיק פונ'ם לאנד און נאך יהושפטס טויט האט דאס אינערליכע מלוכה-לעבען אין יהודה געמוזט אפטרעטען אויף א געוויסער צייט פון איהר גלייכען היסטארישען וועג.

---

[1]) די קאמפראמיסען צווישען דער וויסענשאפט און צווישען דער לעהרע וועגען דער אבסאלוטער פרייהייט פון גאט'ס ווילען געהערען צו די שפעטיגערע דורות.

נאך יהושפט'ס טוידט (895) זענען געבליבען פיעל זיהן, נאר די מלוכה האט געירש'נט, ווי דער מנהג איז געוועזען אין יהודה, דער עלטסטער פון זיי — יהורם (895—882). יהורם'ן האט נאך זיין פאטער התונה געמאכט מיט עתליה'ן, די טאכטער פון אחאב און איזבל. די דאזיגע מהותנות'שאפט איז געשלאסען געווארען צוליעב דער אויסערליכער פאליטיק — צו פערשטארקען די פריינדשאפט צווישען שומרון און ירושלים; די בעסטע מענשען פון פאלק, וועלכע האבען זיך געזארגט פאר דאס אינערליכע גייסטיגע לעבען אין לאנד מעהר, ווי פאר דער אויסערליכער פאליטיק, זענען געוועזען נישט צופריעדען מיט דעם דאזיגען שריט פון דעם פרומען מלך, און די נאהענטסטע צוקונפט האט דערוויזען, אז זיי זענען געוועזען נישט אינגאנצען אונגערעכט. עס האט זיך ארויסגעוויזען, אז עתליה איז געוועזען אינגאנצען געראטען אין איהר מוטער — די פעניצערין איזבל. זי איז אויך געוועזען אזא פאנאטישע אנהענגערין פון דעם אנטימאראלישען פעניצער-קולט, פון די פערשידענע אבגעטער, ווי בעל, עשתרות און אנדערע; זי איז אויך געוועזען א הייסע ליעבהאבערין פון דעם פרעהליך-צולאזענעם פעניצער-לעבען. דערביי איז געוועזען פון דער נאטור זעהר דיספאטיש און האט זיך נישט געוואלט רעכענען מיט די פאלקס-בעגריפען אין איהר נייעם פאטערלאנד. אין דער בעציהונג צו איהר אונגעהויערער ענערגיע און אייזערנעם כאראקטער האט זי פיליכט נאך אריבערגעשטיגען איהר מוטער און דער מלך איז געווארען אינגאנצען אבהענגיג אין דעם ווילען פון דער מלוכה. דער פרומער גאט'ס-פארכטיגער גייסט, וואס האט פון יאהרען לאנג שוין געהערשט אין דעם הויז פון די מלכי בית-דוד איז מיטאמאל אבגעשאפט געווארען; עס איז בעניט געווארען דאס געצענדיענעריי, נאר נישט דאס געצענדיענעריי פון די פלשתים, פון די עמונים און אז. וו., וועלכע האט אמאל אפט געקאנקורירט אין לאנד מיט דעם קולט פון יהוה, וועלכע האט מעהר אויסגעדריקט פערגרעבטע אונוויסענהייט, ווי וועלט-אנשויאונג און איז אלזא נישט געוועזען דאגעגען די נאציאנאל-פסיכאלאגישע נייגונגען צו מאראל, צו וואהרהייט און גערעכטיגקייט. א דאנק עתליה'ס מיה ווערט אין יהודה צום ערשטען מאל איבערגעטראגען דעם איינפלוס פון דעם ציווילירטען פיניצער-קולט, וועלכער שטעלט פאר מיט זיך א גאנצען לעבענס-סיסטעם פון בלוט-פערגיסונג, פון זנות און פון שכרות, און געגען וועלכען ס'איז געוועזען פיעל שווערער צו קעמפפען, ווי געגען דעם איינפלוס פון די אונוויסענדע אנדערע שכנ'שע פעלקער. און דאן ווערט דער טהראן אין ירושלים, כמעט דאס ערשטע מאל אין א משך פון פיעל דורות, בעפלעקט מיט

אומשולדיג בלוט. וואַהרשיינליך, האָבען די נייע אויספיהרונגען פון מלך געטראָפען אַ געוויסען ווידערשטאַנד, ווייניגסטענס, אַ אונצופריעדענהייט ביי פיעל שרים, וועלכע האָבען נאָך געדענקט דעם אַלטען פרומען יהושפט, שוין נישט רעדענדיג וועגען די נביאים; מעגליך, אַז די אונצופריעדענע האָבען געקלעהרט, אָדער געקענט קלעהרען וועגען אַ פעררעאַט געגען מלך, אום אויפ'ן טהראָן אַרויפצוזעצען איינעם פון זיינע פיעל ברידער, וועלכע שטאַמען פון דוד בן ישי'ס הויז פונקט ווי ער. דער כאַראַקטערלאָזער יהורם, אונטער דעם איינפלוס פון עתליה, האָט דאַרום אויסגעהרג'עט די דאָזיגע אונצופריעדענע שרים און צוזאַמען מיט זיי — אויך זיינע אַלע ברידער, כדי ער זאָל אין בית-המלך מעהר קיין פרעטענדענטען אויף דער קרוין נישט האָבען. — פערזיכערענדיג זיך פון אַנ'אינערליכען פעררעאַט, האָט זיך דער יונגער מלך איבערגעגעבען דעם לוסטיג-צולאָזענעם לעבען, צו וועלכען עס האָט איהם געטריבען זיין מלכה, די פיניצעערין, און ווי דער גרעסטער טייל דעספאָטען, וועלכע הערשען געגען דעם ווילען פון פאָלק, האָט ער אויך פערגעסען אָן דער אויסערליכער געפאַהר. אָנשטאָט דעם, וואָס זיינע פאָרגענגער האָבען אָהן אויפהער זיך געזאָרגט, צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד און דעם היל, האָט ער זיך איבערגעגעבען דעם לוסטיגען בעל-קולט און געהאַלטען אין איין טרינקען און פרעהליך זיין. מיט דער דאָזיגער זאָרגלאָזיגקייט האָבען זיך בענוצט די אַרומיגע פעלקער אָבצושוואַכען די קראַפט פון יהודה. די ערשטע האָבען די אדומ'ער אַראָבגעוואָרפען פון זיך דעם יאָך פון יהודה, און אָנשטאָט דעם נציב (פערטרעטער), וועלכער פלעגט ווערען אין אדום בעשטימט דורכ'ן הערשער פון ירושלים, האָבען זיי אויסגעקליבען אַנ'אייגענעם מלך. יהורם האָט דענסטמאָל ערקלעהרט אדום'ן אַ מלחמה, וועלכע איז זעהר שווער געווען פאַר אדום, נאָר דאָך האָט ער נישט געקאָנט אויף דאָסניי אויפשטעלען דאָרט דעם אויטאָריטעט און די הערשאַפט פון יהודה, און אדום איז געבליבען אויף שטענדיג אונאָבהענגיג פון ירושלים. נאָך אדום האָט זיך פון יהודה אָבגעריסען נאָך אַ קליינע מלוכה, לבנה, און איז אויך געוואָרען זעלבסטשטענדיג.

לויט די מסורה דערצעהלט, האָבען אָבער זאָגאַר די דאָזיגע מפלות נישט אויסגעניכטערט דעם מלך פון זיין בעטרונקענהייט און ער האָט פאָרטגעזעצט זיין זאָרגלאָז-פרעהליכען לעבען; דאַן האָט דער געטליכער נביא אליהו צוגעשיקט צו יהורם'ן אַ בריעף, אין וועלכען ער האָט איהם אָהן רחמנות געשטראָפט פאַר זיינע שענדליכע מעשים:

„אַזוי האָט געזאָגט יהוה, דער אַלמעכטיגער גאָט פון דיין אורעלטער-פאָטער דוד: דערפאַר וואָס דו ביזט ניט געגאַנגען אין דעם וועג פון דיין פאָטער יהושפט און פון דיין זיידען אָסא — די מלכים פון יהודה, און ביזט ליעבערס אַוועק מיט דעם וועג פון די מלכים פון ישראל; דערפאַר וואָס דו האָסט פערפיהרט דאָס פאָלק יהודה, אַזוי ווי אחאבֿ'ס הויז האָט פערפיהרט דאָס פאָלק ישראל; דערפאַר וואָס דיינע ברידער, וועלכע זענען געוועזען בעסערע, ווי דו, האָסטו אויסגעטוידט — דערפאַר וועט דיר גאָט פלאָגען מיט אַ גרויסער פלאָג — דיר און דיין פאָלק און דיינע קינדער און דיינע פרויען און דיין גוטס. און אויף דיר אַליין וועט גאָט אָנשיקען אַ בייזע קריינק, ביז וואַנען דיינע געדערים, וועלען דיר אַרויס-פלאַצען פון פערלענגערטען קרענק".

און דעם נבֿיא'ס רעד זענען ווירקליך מקוים געוואָרען. ווי די מסורה דערצעהלט, האָבען די פלשתים געשלאָסען אַ בונד מיט די ערבֿים (אַראַבער) פון דעם ערבֿישען האַלב-אינזעל און מיט פעראייניגטע קרעפטען זענען זיי אָנגעפאַלען פלוצלונג אויף יהודה; דאָס איז געשעהען אַזוי אונערוואַרטעט, אַז דאָס פאָלק האָט קיין ווידערשטאַנד ניט געקאָנט אַרויסווייזען און דער פיינד האָט דערגרייכט ביז דער סאַמע הויפּטשטאָדט ירושלים. די פלשתים און די אַראַבער האָבען צוראַבירט די שטאָדט, אָבגענומען דאָס גאַנצע גוטס פון בית-המלך און האָבען זאָגאַר פערהאַפט אין געפענגעניש דעם מלך'ס קעפּסווייבער און זיינע אַלע קינדער; ס'איז נאָר דער יונגסטער, יהואחז, פערבליעבען ביי יהורם'ן. נאָכדעם איז יהורם קראַנק געוואָרען אויף אַ געדערים-קרענק, וועלכע האָט זיך ניט געלאָזען היילען. צוויי יאָהר האָט ער פערבראַכט אין שרעקליכע יסורים און אויס'ן אַכטען יאָהר, צייט ער איז מלך געוואָרען, איז ער געשטאָרבען. דאָס פאָלק, ווי ס'שיינט, האָט געוואוסט, ווי אָבצושאַצען די פערדאָרבענע טעטיגקייט פון דעם דאָזיגען מלך און די פיינדשאַפט, וועלכע האָט ניט געקאָנט אַרויסגעוויזען ווערען פאַר זיין לעבען, האָט זיך אַרויסגעוויזען נאָכ'ן טוידט: יהורם'ן איז ביי זיין לויה ניט אַרויסגעוויזען געוואָרען אַזוי פיעל כבוד, ווי זיינע עלטערן און אורעלטערן; מען האָט איהם זאָגאַר ניט מקבר געווען אין די קבֿרים פון די מלכי בית דוד!

דעם טהראָן האָט געירש'נט יהורם'ס זוהן, אחזיהו. זיין ממשלה איז געווען זעהר אַ קורצע. בסך הכל האָט ער געהערשט איבער'ן לאַנד איין יאָהר (886), נאָר אין דער דאָזיגער קורצער צייט האָט ער בעוויזען, אַז ער איז דער ריכטיגער יורש פון זיין פאָטער. אונטער דעם אײַפלוס

פֿון זײַן מוטער עתליה האָט ער זיך אויך, ווי זײַנע קרובֿים, דער מלך און די בני המלך פֿון שומרון, געהאַלטען זיך בײַ דעם בעל-קולט און אין לאַנד האָט ער אויך געוואָלט פֿערפֿעסטיגען די ווירקונג פֿון דער פֿיניציער-קולטור. אין אַ יאָהר אַרום נאָכדעם, ווי ער איז מלך געוואָרען איז ער געפֿאָהרען מבֿקר-חולה זײַן זײַן פֿעטער יהורם, דעם מלך פֿון שומרון, וועלכער האָט זיך דאַן אין יזרעאל געהײַלט פֿון די וואונדען, וואָס ער האָט בעקומען אין דער מלחמה מיט די אַרמ'ער. דאַן האָט זיך אין דער מלוכה פֿון ישראל אויפֿגעהויבען דער בונט געגען די עמרי'דען און צווישען די איבעריגע פֿאַמיליאַנטען פֿון יהורם'ן, אחאבֿ בן-עמרי'ס זוהן, וועלכע זענען געה'הרג'עט געוואָרען דורך יהו'ן, האָט דער גאַסט אחזיהו, דער מלך פֿון יהודה, אויך מיט זײַן לעבען בעצאָהלט פֿאַר דער מחותנות'שאַפֿט מיט איזבֿל'ס משפּחה. עס איז אינטערעסאַנט דער פֿאַקט, אַז די מורדים אין שומרון, וועלכע האָבען מבֿזה געווען איזבֿל'ס משפּחה אפֿילו נאָכ'ן טויט און זיי נישט געבראַכט צו דער קבֿורה, האָבען זיי דאָך אָבגעגעבען כּבֿוד דעם טויטען קערפּער פֿון איזבֿל'ס אייניקעל דערפֿאַר, וואָס ער איז געווען אַ זוהן פֿון יהושפֿט, „דער וואָס האָט מיט'ן גאַנצען האַרצען גאָט געדיענט". דאָס בעזונדערע אַכטונגס-געפֿיהל צום פֿרומען יהודה'יסט יהושפֿט, פֿון יהו, וועלכער האָט געדיענט צו די קעלבער פֿון ירבֿעם בן-נבֿט — איז זעהר כאַראַקטעריסטיש!

עתליהו, ווײַזט זיך אַרויס, האָט נישט שטאַרק בעדויערט דעם טויט פֿון איהר זוהן. זי האָט זיך בענוצט מיט דעם אונגליקליכען צופֿאַל אויף צו פֿערכאַפּען אין די אייגענע הענד די מלוכה איבער יהודה, און ווי נאָר זי האָט בעקומען די טרויעריגע ידיעה וועגען איהר געה'הרג'עטען זוהן, האָט זי געהייסען איהרע טרײַע דינער, און זיי האָבען אויסגעטויט אַלע מיטגליעדער פֿון מלכות בית דוד, די געזעצליכע פּרעטענדענטען אויפֿ'ן טהראָן אין ירושלים; עס איז נאָר געבליעבען דער יונגסטער זוהן פֿון אחזיהו, דער איינאָהריגער יואש, וועלכען זײַן מומע יהושבֿע, יהוידע דעם כּהנ'ס פֿרוי, האָט בעוויזען אַרויסצוגנבֿ'ענען אונבעמערקטערהייד אין דער צײַט פֿון דער מהומה אין דעם קעניגליכען פּאַלאַץ, און בעהאַלטען אין איינעם פֿון די לשכּות (צימערן) אין בית-המקדש, וואו דער כּהן גדול יהוידע האָט איהם ערצויגען.

די געצענדיענערין עתליה האָט פֿערנומען דעם טהראָן פֿון דוד און פֿון שלמה (886—880). איהר טעטיגקייט איז געווען געווענדעט נאָר צו בעווירקליכען דאָס אַסימילירונגס-פּראָגראַם, וועלכען זי האָט נאָך אָנגעהויבען

בײַ׳ם לעבען פון איהר פערשטארבענעם מאַן, יהורם, און איהר זוהן אחזיהו. האבענדיג איצט די גאַנצע מאַכט אין איהרע הענד, האָט זי מיט אונערמידליכער ענערגיע גענומען אויסוואָרצלען אין יהודה דעם פרומען טראַדיציאָנעלען גײַסט פון די נביאים און אײַנפלאַנצען דעם פרעכטען תאווה-גײַסט פון די פיניצער. און אין דער צײַט, ווען אין שומרון איז ערשט אונטער יהו׳ס אָנפיהרונג, פאַרגעקומען די פערניכטונג פון דעם בעל-קולט, האָט עתליה אין דער היילינער שטאָדט ירושלים אויסגעבויעט אַ טעמפעל מיט פיעל מזבחות פאַר די געצען פון פיניצע און אײַנגעפיהרט דאָרטען אַניאָפיציעלען, רעגולירען געצענ-דיענסט אונטער דער השגחה פון דעם אָבערפריסטער מתן און אַ גרויסער מהנה פון קלענערע בעדיענטע; צוזאַמען מיט דעם האָט זי מבטל געמאַכט דעם גאָטעס-דיענסט און דאָס קרבנות-ברענגען אין בית-המקדש. די שרים, וועלכע דער נײַער תאווה׳דיגער קולט, איז, ווי ס׳שײַנט, שטאַרק געפעלען געוואָרען, האָבען אײַנגעשטימט מיט דער הנהגה פון דער מלכה, צווישען פאָלק זענען אָבער געווען אַזעלכע, וואָס זיי האָט געקרענקט פאַר זייערע נאַציאָנאַלער קולטור, פאַר זייער נאַציאָנאַלער אמונה; זיי האָבען זיך פײַנדליך פערהאַלטען צו עתליה און געזוכט מיטלען, ווי צו בעפרײַען דאָס לאַנד פון איהר געפעהרליכער ממשלה. אַן דער שפּיץ פון דער נאַציאָנאַליסטישער פּאַרטיי איז געשטאַנען דער זעלביגער יהוידע הכהן, וועלכער האָט בסוד געהאָדעוועט און ערצויגען דעם אײַנציגען וואָרצעל פון דוד׳ס בוים, דעם קלײנינקען יהואש, דעם זוהן פון אחזיהו.

זעקס יאָהר האָט די פרומע נאַציאָנאַליסטישע פּאַרטיי פאַרבערייטעט דעם פערראַט געגען דער מלכה, און ווען די פּאַרטיי האָט שוין געהאַט צוגעצויגען אויף איהר זײַט אַ גרויסען טייל פונ׳ם פאָלק, פונ׳ם חיל און פון דער מלכה׳ס-לייבוועכטער, האָט יהוידע אין אַ שבת׳דיגען טאָג פערופען די אָנהענגערס אין בית-המקדש, וועלכען ער האָט פון דרויסען אַרומגערינגעלט מיט אַ געהיימען גרויסען וואַך פון איבערגעגעבענע סאָלדאַטען, און דאָרטען האָט ער פאַר זיי אַרויסגעפיהרט דעם פערבעהאַלטענעם זיעבעניאָהריגען פּרינץ יהואש׳ן; דער כהן גדול האָט איהם געזאַלבט פאַר אַ מלך און אַרויפגעזעצט איהם די קרוין אויפ׳ן קאָפּ; די פערזאַמעלטע האָבען צוגעשוואָרען דעם נײַעם הערשער, און דאַן האָט יהוידע געהייסען שאַלען מיט די טראָמפּייטען פון בית-המקדש און דאָס פובליקום האָט אויסגעשריען פיעל מאָל: „זאָל לעבען דער מלך!“ עתליה, דערהערענדיג עפּיס אַ טומעל פון בית-המקדש און נישט האָבענדיג קיין שום חשד, איז אַוועק אַהין פון

איהר פאלאץ (בית־המלך), וואס איז געווען זעהר נאהענט. קומענדיג אין בית־המקדש האט זי געזעהען דעם קליינעם פרינץ, ווי ער איז געשטאנען אויף א קאלאנע מיט דעם קרוין אויפן קאפ און ווי דער פערזאמעלטער עולם שפיעלט פאר איהם און בעגריסט איהם. זי האט באלד פערשטאנען, אז דא איז פארגעקומען א פערראט, און זי האט גענומען לויפען פון בית־המקדש, שרייענדיג „א בונט, א בונט"! יהוידע הכהן האט איהר אבער גע־הייסען פערהאלטען, און דער חיל, וואס האט זיך געפונען אין בית־המקדש און איז געווען אין איין דעה מיט איהם, האט איהר אנגענומען און געוואלט טודטען אויף אן־ארט. יהוידע האט אבער נישט דערלאזען, אז גאט'ס הויז זאל בעשמוצט ווערען מיט מענשען־בלוט. דאן האט דער חיל עתליה'ן ארויסגעשלעפט אין פארערהויז און דארט איהר גע'הרג'עט. אזוי איז פערניכטעט געווארען דאס לעצטע גליעד פון איזבל'ס פאמיליע, וועלכע האט אזוי פיעל אונגליקען געשאפט איןביידע מלוכות פון ישראל;

דער צד פון די אריסטאקראטען און פון די שרים, וועלכע זענען געווען פון עתליה'ס אנהענגער, האבען געמוזט בעהאלטען זייער צארן, ווען זיי האבען זיך דערוואוסט, וואס פאר א מפלה עס האט בעגעגענט זייער מלכה; און דאס פאלק, ביי וועמען עס האט נאך נישט אויסגעלאשען אין הארצען די ליעבע צו די פריהערדיגע מענשענפריינדליכע און גאטספארכטיגע מלכים, האבען זיך שטארק דערפרעהט, ווען עס האט זיך דערוואוסט, אז עס איז געראטעוועט געווארען די דינאסטיע פון דוד המלך און אז עס האט זיך געפונען א געזעצליכער יורש אויף דעם טהראן אין ירושלים אנשטאט דער בלוט־דורשטיגער איזבל־טאכטער. יהוידע האט זיך אבער נישט בעגנוגענט מיט דעם, וואס דער טהראן האט זיך בעפרייט פון עתליה'ן; ער האט גע־וואלט,אז אויך דאס פאלק זאל זיך בעפרייען פון איהר שלעכטען מארא־לישען איינפלוס. ער האט דארום פון דאסניי פערזאמעלט דאס פאלק אין בית־המקדש אין דער אנוועזענהייט פון דעם יונגען מלך, און האט איהם בע־שווארען אומצוקעהרען זיך צוריק מיט'ן גאנצען הארצען צו דעם אמת'ן נאציאנאלען גאט, צו יהוה, צו ווערען „פון דאסניי א געטליך פאלק"! בעגייסטערט פון דער שבועה איז דאס פאלק צוזאמען מיט זיין פיהרער יהוידע אוועק צו דעם בעל־טעמפעל, צובראכען דארטען די געצען־בילדער, צושמעטערט די מזבחות און אויסגעקוילעט די פריסטער (כהנים) מיט זייער הויפט מאן. מיט דעם אקט האט זיך פערענדיגט די אויסערליכע אברייניגונג אין ירושלים פון דעם פרעמדען געטער־קולט. דאן האט דאס פאלק זיך אומגעקעהרט צוריק אין בית־המקדש און בענייט דארטען דעם

גאָטעס־דינעסט מיט קרבנות און מיט געזאַנג, נאָכדעם ווי פאַר עתליה׳ן איז דאָס שוין אַ לאַנגע צייט נישט פאָרגעקומען. נאָך די קרבנות זענען געקומען די שרי־הצבא און די איבעריגע מדינה־לייט און האָבען אַרויסגענומען דעם יונגען מלך, וועלכער איז דאַן נאָר אַ יאָהר זיבען אַלט געווען, פון בית־המקדש, און איהם אַוועקגעפירט אין בית־המלך און אַרויפגעזעצט אויפן טהראָן.

„דאָס גאַנצע לאַנד האָט זיך געפרעהט, די הויפטשטאָדט ירושלים האָט זיך פון דאַמאַלס בערוהיגט“ נאָך די פיעל בלוטיגע שרעקען, וואָס זי האָט די לעצטע פופצעהן יאָהר איבערגעלעבט. עס האָט זיך געקאָנט דוכטען, אַז דאָס לעבען אין יהודה האָט זיך געקעהרט צוריק אויף זיין אַלטען היסטאָרישען וועג, וועלכער האָט איהם געזאָלט פיהרען צום גליק און עהרע!...

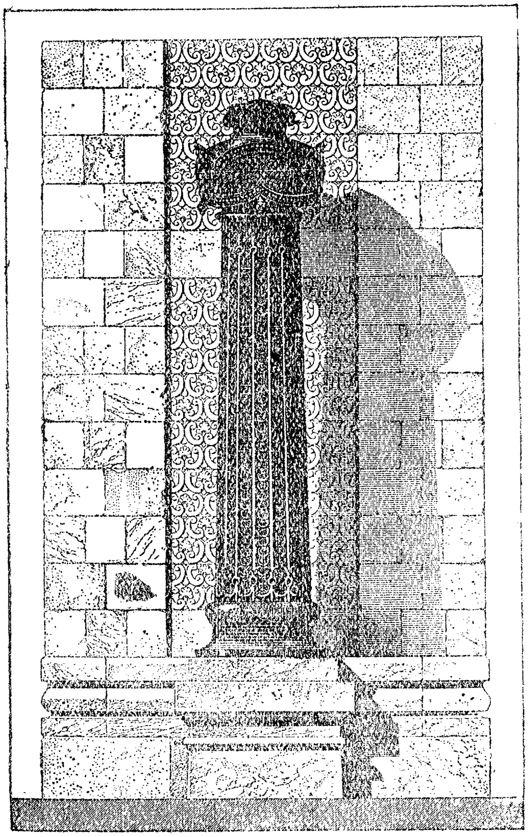

די זיילען יכין און בועז אין שלמה׳ס בית־המקדש

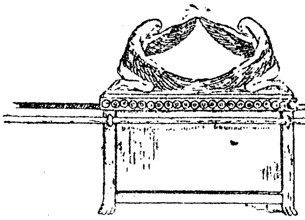

דער ארון־הברית פון שלמה'ס בית־המקדש

עלפטעס קאַפּיטעל

פון יואש ביז אָחז

(880 ביז 724 פאַר כריסטוס־געבורט)

יואש (880—843) איז אַלט געווען אַ יאָהר זיבען, ווען ער איז געקרוינט געוואָרען פאַר אַ מלך. צוליעב זיין אומינדיגקייט האָט דערווייל זיין פּעטער און אפּוטרופּוס, דער כהן יהודיע, געפיהרט דאָס לאַנד. זיין טעטיגקייט אויף דעם געביט האָט זיך הויפּטזעכליך אויסגעדריקט אין דער פּאַרטגעזעצטער גייסטיגער רעסטאַוראַציע (צוריקשטעלונג). קודם כל האָט ער זיך גענומען פעררעכטען דעם בית־המקדש, וועלכער איז פאַר די לעצטע יאָהרען זעהר פערנאַכלעסיגט געוואָרען. עתליה האָט זיך ערלויבט איהם אויס'ן שענדליכסטען אַרט צו בערויבען: פיעל גאָלד און זילבער פון דעם, וואָס דאָרט האָט זיך געפונען, האָט זי אַרויסגענומען און דערפון איהרע געצען אויסגעגאָסען. אין דעם נאָמען פון מלך האָט יהודיע אויפ'ן הויף פון בית־המקדש אַוועקגעשטעלט אַ פערמאַכטען קאַסטען מיט אַ לאָך אין מיטען און האָט אַרויסגעגעבען אַ פערזאָג צום פאָלק, אַז יעדער זאָל דאָרטען אַריינוואַרפען זיין נדבה אויף צו בעניייען דעם בית־המקדש. דאָס פאָלק האָט מיט פרייד דעם פערזאָג ממלא געווען און גיך איז דער גרויסער קאַסטען פול געוואָרען מיט געלד, ביז עס האָט געקלעקט ניעשט נאָר דעם בית־המקדש צו פעררעכטען, נאָר איהם ואַגאַר צו מאַכען שענער, ווי געווען. דעם אויסערליכען קולט פון יהוה האָט אויך יהודיע פעסטגעשטעלט, ווי אַמאָל: זיין גאַנצען לעבען האָבען די קרבנות ניעשט אויפגעהערט אין דעם געטליכען הויז. מיט דעם דאָזיגען ריטואַליזם האָט ער געמיינט צו ווירקען אויף די הערצער, זיי אומצוקעהרען צו זייער גאָט און צו זיינע געבאָטען.

פאקטיש אָבער האָט זיך אַרויסגעוויזען, אַז עס איז לייכטער צו פֿערריכטען די לעכער אין בית־המקדש, ווי אויסצוואָרצלען אַ שלעכטען מאָראַלישען איינפֿלוס. כל זמן יהוידע האָט געלעבט און דער יונגער מלך האָט זיך אינגאַנצען איינגעפֿונען אונטער זיין אויפֿזיכט האָט זיך אין לאַנד אַלץ געפֿיהרט לויט דעם ווילען פֿון גאָט. באַלד אָבער, ווי דער כהן גדול איז געשטאָרבען, איז יהואש אונטערגעפֿאַלען אונטער דעם איינפֿלוס פֿון די שרים און די קצינים און דער מלך האָט געביטען זיינע בעציהונגען צו די אַלטע טראַדיציאָנעלע אידעאַלען. הגם יהוידע האָט די פֿיניציאישע געטער אויסגעראָטען פֿון ירושלים, איז אָבער דאָך נאָכדעם ביי דער אַריסטאָקראַטיע, וואָס זענען געווען נאָהענט צו עתליה'ן, געבליבען איינגעפּאַקען אין האַרצען די נייע פֿיניציאישע וועלט־אויפֿפֿאַסונג, וואָס דער געטער־קולט איז נאָר געווען איהר קאָנקרעטער אויסדרוק — דער אַזיאַטישער אוטיליטאַריזם, וועלכער לערנט דעם מענשען געפֿינען דעם ציעל פֿון זיין לעבען אין דער אונבעגרענעצטער בעפֿריעדיגונג פֿון זיינע שענדליכסטע תאוות, אין געגענטייל פֿון דעם יהודיזם, וואָס לערנט דעם מענשען נאָר גוטס טהון דעם צווייטען און בריכען די תאוות אַלס ענדציעל פֿון לעבען. דער יונגער יהואש האָט נאָך יהוידע'ס טוידט אָנגעהויבען אַרויסצווייזען זיינע סימפּאַטיען צו די דאָזיגע פֿערדאָרבענע נייגונגען פֿון די שרים. ער האָט זאָגאַר נישט געשטערט די לעצטע אויפֿצושטעלען פֿון דאָסניי פֿערשיעדענע געצען אין ירושלים, אמת, נישט קיין פֿיניציאישע בעלים, מיט וועלכע מען האָט געקאָנט ווידער אויפֿברענגען דעם צאָרן פֿון פֿאָלק, וועלכעס האָט נאָך גוט געדענקט דאָס אונגליק, וואָס עתליה האָט אויפֿ'ן לאַנד געבראַכט. די נביאים האָבען מזהיר געווען דעם מלך און די שרים, אַז מיט זייערע מעשים וועלען זיי נייע אונגליקען ברענגען אויף יהודה, נאָר קיינער האָט זיי נישט געהערט. דאַן האָט דער נביא זכריה, יהוידע הכהן'ס זוהן, אין בית־המקדש פֿאַר דאָס גאַנצע פֿאָלק געשטראָפֿט דעם פֿערפֿיהרטען מלך:

„אַזוי האָט דער אַלמעכטיגער געזאָגט: וואָרום פֿערלאָזט איהר גאָט'ס געבאָט? דאָס וועט אייך קיין גליק נישט ברענגען; ווען פֿערלאָזט איהר גאָט, פֿערלאָזט גאָט אייך!" —

דאַן איז פֿאָרגעקומען אַזעלכעס, וואָס דאָס הייליגע לאַנד האָט נאָך נישט געזעהן: דער מלך האָט געטוידט דעם נביא, דעם זוהן פֿון דעם, וואָס האָט איהם אַליין זיין לעבען געראַטעוועט און צום טהראָן געבראַכט, אין דע כטען מיטען פֿון דעם בית־המקדש!

דער נביא האָט זאָגאַר זײַן געקרױנטען רוצח קײן װידערשטאַנד נישט בעװיזען; זײַן לעצטעס װאָרט איז נאָר געװען: „זאָל גאָט צוזעהן און משפט׳ען!“

דער דאָזיגער טהאַט פון מלך האָט אויסגערעגט דעם גאַנצען פאָלק, װײַל דאָס איז געװען דער ערשטער צופאַל, אַז אַ מלך פון בית-דוד זאָל הרג׳ענען אַ נביא דערפאַר, װאָס ער רעדט אין דעם נאָמען פון גאָט, און נאָך דערצו — אינ׳ם הײליגען הויז פון גאָט!

אין דער אויסערליכער פּאָליטיק האָט זיך יהואש אַרויסגעװיזען אויך אַזוי אונגעראָטען, װי אין דער אינערליכער. פאַר זײַן צײַט האָט חזאל, דער מלך פון ארם, געמאַכט אַ פּלוצלונגען אָנפאַל אויף יהודה און האָט דאָרטען גרויסע חורבנות אָנגעמאַכט: יהואש האָט זיך פאַר זײַן לאַנג־יאָהריגען הערשען װעניג געמיהט, צו פערפעסטיגען די קרעפטען פון דער מדינה, נאָך די גרויסע מפלות, װאָס זי האָט בעקומען פאַר די לעצטע יאָהרען, װען אין יהודה האָבען געװעלטיגט זײַן פאָטער, זײַן זײדע און זײַן באָבע. חזאל׳ן איז גאַנץ לײַכט אָנגעקומען אַרײַנצודרינגען אין לאַנד און צוצוקומען ביז דער הױפּטשטאָדט ירושלים. ער האָט איהם אָבער באַלד נישט אײַנגענומען. יהואש האָט איהם געמוזט געבען אַ סך אויסקויף-געל׳ד מיט גאָלד און מיט זילבער און נאָר דאַן האָט חזאל פערלאָזען יהודה. די אונצופריעדענהײַט מיט׳ן מלך איז אַלץ געװאַקסען. דאָס פאָלק האָט זיך נאָך דער אונגליקליכער מלחמה מיט ארם נאָך מעהר איבערצײַגט, װי גערעכט עס איז געװען דער אונשולדיג געהרג׳עטער נביא, און זײַן פערגאָסענעס בלוט האָט אַלץ מעהר געשריען און געפאָדערט נקמה. ענדליך האָט זיך צוזאַמענגעשטעלט אַ פערראַט צװישען דעם מלך׳ס נאָהענטסטע לײַב-דינערס און זײ האָבען איהם געהרג׳עט אויף זײַן בעט, אויף דעם זיבען און דרײַסיגסטען יאָהר פון זײַן הערשען איבער׳ן לאַנד (843).

די ממשלה פון יהואש׳ס זוהן, אמציהו (815—843), האָט געשײַנט צו זײַן פון אָנפאַנגס עטװאָס גליקליכער. אמת ער האָט אויך זײַנע הענד אײַנגעריכט אין בלוט: ער האָט נקמה גענומען פון די, װאָס האָבען זײַן פאָטער ערמאָרדעט; דערפאַר אָבער שטײַלט ער זיך אַלס זכות, װאָס ער האָט נאָר בעשטראָפט די, װאָס האָבען אַ גראָדען, אונמיטעלבאַרען אַנטײל גענומען אין דעם קעניג-מאָרד, נישט ריהרענדיג זײערע הויזגעזינדען, װי דער מנהג איז געװען אין דער דעספּאָטישער אַזיען; דערבײַ ערקלערט ער זײַן טהאַט מיט דעם געזעץ פון תורת משה: עס זאָלען עלטערן נישט געטוידט װערען צוליעב דעם פערברעך פון זײערע קינדער און עס זאָלען

קיין קינדער נישט געטוידט ווערען צוליעב דעם פערברעך פון זייערע עלטערן". דאָס באַווייזט, אַז דער מלך איז שוין דאַן מעהר אָדער ווייניגער באַקאַנט געוועזן מיט דער תורה און האָט זיך געמיהט זיינע שריט, ווי ווייט מעגליך אויסצוגלייכען מיט'ן געזעץ.

איבערהויפּט האָט אמציה זיך ענערגיש גענומען צו פערפעסטיגען דעם חיל, וואָס איז אַזוי צורואינירט געוואָרען אין די לעצטע יאָהרען. ער האָט געלאָזט צעהלען דאָס פאָלק און די יונגע לייט, וואָס האָבען זיך געפונען אין דער עלטער פון צוואַנציג יאָהר, האָט ער צוגענומען צו זיך אין חיל. אַזוי האָט ער בעקומען אַן אַרמעע פון אַרום דריי הונדערט טויזענד מאַן, וועלכע ער האָט בעוואָפענט לויט דער מעגליכקייט פון דעם דאַמאָלסטיגער פעראָרעמטער מלוכה=קאַסע. אמציה האָט שוין דאַן בעקלערט אַ גאַנצען פלאַן פון מלחמות, דורך וועלכע ער האָט געוואָלט אויפהויבען דעם כבוד פון זיין מדינה. דאַרום האָט זיך איהם געדוכט, אַז דער צאָהל פון זיין חיל איז נישט גענוגענד און ער האָט געוואָלט דינגען הונדערט טויזענד סאָלדאַטען צווישען אפרים; ער האָט שוין זאָגאַר געהאַט איינגעצאָהלט דער געדונגענער אַרמעע פאָראויס הונדערט לאַבענס (ככרים) זילבער. נאָר די נביאים, וואָס האָבען שטענדיג געשטרעבט צו פערהיטען יעדען מעגליכען פרעמדען איינפלוס אויף זייער פאָלק, האָבען נישט איינגעשטימט דערצו, אַז אַ פרעמדער עלעמענט זאָל אַריינדרינגען אין די רייהען פון דער נאַציאָנאַלער מיליציע, בפרט נאָך געצענדיענער, — ווי די עשרת־השבטים זענען דאַן געוועזן. און די נביאים האָבען געשיקט איינעם פון זייערע אָנהענגער צו זאָגען דעם מלך: „זאָלען ביי דיר נישט זיין די חילות פון ישראל, ווייל גאָט איז נישטאָ צווישען ישראל, אין דער מלוכה פון אפרים. געה דו אַליין מיט אייגענע קרעפטען און שטאַרק זיך אין דער מלחמה; וועט אָבער גאָט וועלען דיר וואַרפען פאַר'ן פיינד, דאַן וועט נישט העלפען דער פערגרעסערטער חיל, דען אין דעם ווילען פון יהוה איז די מאַכט צו העלפען און מאַכען פאַלען". האָט אמציה געזאָגט צו דעם געטליכען מאַן: „און וואָס וועט זיין מיט די הונדערט ככרים, וואָס איך האָב שוין די מחנה פון ישראל איינגעצאָהלט?" האָט איהם דער געטליכער מאַן געענטפערט: „גאָט קאָן דיר בעצאָהלען פיעל מעהר דערפון!" — דאַן האָט אמציה געפאָלגט דעם נביא און פונאַנדערגעלאָזען דעם געדונגענעם חיל.

נאָך די אויסבעסערונגען און פערגרעסערונגען אין דער אַרמעע איז אמציה אַוועק מלחמה האַלטען מיט אדום, וועלכע האָט זיך נאָך פאַר זיין

עלטער־זיידען יהורם אָבגעריסען פון יהודה. אין די עטליכע צעהנליג יאָהר, וואָס אדום איז זעלבסטשטענדיג געוואָרען האָט זי זיך בעוויזען גוט צו פערשטאַרקען פון אַנ'אויסערליכען אָנפאַל; די הויפטשטאָט פון לאַנד איז געוואָרען סלע אויף אַ בערגיגען אָרט, וואָס איז געווען בעשיצט דורך נאַטירליכע פעסטונגען פון פעלזן־שטיינער; דערצו זאָל אדום אויך האָבען געשטאַנען אין אַ שטענדיגען פּאָליטישען פערבאַנד מיט איהרע שכנים די עמונים און די מואבים, און אין די לעצטע יאָהרען, ווען יהודה איז געווען זעהר אָבגעשוואַכט צוליב די אינערליכע און אויסער־ליכע בעדינגונגען, איז איר אויסגעקומען פיל צרות צו ליידען פון איהר אַמאָליגער אונטערוואָרפענער שכנה אדום, וועלכע פלעגט מאַכען אָפטע אָנפאַלען אויף די גרענעצען פון יהודה און, אין דער צייט פון אַ מלחמה—צושטעהן צום שונא. די נביאים האָבען דערום זעהר הערצליך בעגריסט די אונטערנעמונג פון אמציה. דער נביא עובדיה האָט פאָראויס געזאָגט, אַז אמציה וועט אָבהאַלטען אַ גלענצענדען נצחון איבער אדום, און ער האָט דאָס ערקלערט אַלס אַ שטראָף פון גאָט דערפאַר, וואָס אדום האָט זיך מיט אכזריות פערהאַלטען צום געטליכען פאָלק.

„... אַ בשורה איז אונז אָנגעזאָגט געוואָרען פון גאָט און אַ שליח איז צו די פעלקער פונאַנדערגעשיקט געוואָרען: שטעהט אויף, לאָמיר געהן אויף איהר (אויף אדום) מלחמה צו האַלטען! (גאָט זאָגט:) צווישען אַלע פעלקער האָב איך דיר דאָס קלענסטע געמאַכט, אומעטום ביסטו פערהאַסט—און דיך האָט דיין מוטוויליגקייט איינגערעדט: דער, וואָס רוהט צווישען די שפּיציגע פעלזען, וואָס זיצט אויף די הויכע בערג, יענער דענקט אין זיין הארץ: „ווער וועט מיר אויף דער ערד אַראָבנידערען קאָנען?!" גאָט זאָגט: אויב דו וועסט זאָגאַר ווי אַנ'אָדלער זיך ערהויבען און אויב דו וועסט זאָגאַר צווישען די שטערען דיין נעסט בויען, וועל איך דיר אַזש פון דאָרטען אַראָפּשליידערען... פאַר דעם צער פון דיין ברודער יעקב, וועט דיר שאַנד באַנעגענען, וועסטו אויף אייביג פער־לוירען ווערען. פאַר דעם טאָג, וואָס דו ביזט פון אַנטקעגען געשטאַנען, ווען פרעמדע האָבען זיין חיל געפאַנגען, און ווען די פרעמדע האָבען אין זיינע טויערען אַריינגעדרונגען און אויף ירושלים האָבן זיי גורל געוואָרפען (איהר צווישען זיך צו צוטהיילען) ביסטו אויך געווען איינער פון זיי. ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט צוזעהן, ווען דיין ברודער איז פערקויפט געוואָרען, ווייל דו האָסט זיך נישט געדאַרפט פרעהען ווען די בני־יהודה זענען פערלוירען געגאַנגען... ווייל דו האָסט נישט גע־

דאַרפט קומען אין טויער פון מיין פאָלק אין דעם טאָג, ווען זיין אומגליק האָט אויסגעבראָכען... ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט שטעהן אויפן שיידע-וועג צו פערטיליגען זיינע אַנטלאָפענע, ווייל דו האָסט נישט געדאַרפט אַרויסגעבען זיינע איבערגעבליבענע!...״

גרויס איז ווירקליך געווען דער נצחון פון אמציה אין אדום, און ווי גרויס דער פאָלקס-צאָרן געגען איר איז געווען, אַזוי גרויס איז געווען די אכזריות פון דער נקמה. די שטאָט סלע איז איינגענומען געוואָרען און בעהעפט געוואָרען צו יהודה און פון די אין געפענגעניש גענומענע זענען ביז צעהן טויזענד מאַן מיט אַ שענדליכען טויט גע-הרג׳עט געוואָרען. אדום האָט נאָכהער, אמת, ווייטער עקזיסטירט אַלס זעלבסטשטענדיק פאָלק, נאָר דאָך איז איהר מפלה געווען גרויס. איינער פון די פאָעטען אין יהודה האָט די מפלה געזונגען מיט פאָלגענדע ווערטער:

„ווער קומט עס אָן פון אדום, מיט פערשמוצטע קליידער — פון בצרה?-דער, וואָס זיין קליידונג איז שטענדיג בעשיינט, וואָס קלעטערט מיט זיין גרויסער מעכטיגקייט...-וואָרום איז דיין איינהילונג רויט און וואָרום זענען דיינע קליידער אַזוי, ווי דו וואָלסט אין קעלטער געטראָטען?-אַ ווײנשטאָק האָב איך אַליין צוטראָטען, קיין פאָלק איז פאַר מיר נישט געשטאַנען, האָב איך זיי געטראָטען אין מיין כעס, האָב איך זיי צודריקט אין מיין צאָרן, און זייער בלוט האָט אויף מיינע קליידער געשפריצט און מיין גאַנצע איינהילונג האָב איך בעשמוצט. ווייל עס איז ערשיענען דער טאָג פון נקמה אין מיין הארץ און דאָס יאָהר פון מיין ערלעזונג איז געקומען. איך האָב זיך אומגעקוקט, אַז קיינער העלפט מיר נישט, איך האָב זיך פערוואונדערט, וואָס קיינער שטיצט מיר נישט— האָט מיר מיין אָרעם געהאָלפען, האָט מיר מיין צאָרן געשטיצט...״

דער נצחון, וואָס אמציה האָט אָבגעהאַלטען איבער אדום, האָט אָנגעפילט זיין הארץ מיט שטאָלץ, זיין קאָפּ איז איהם בערוישט געוואָרען, און ער האָט גאָר פערלוירען דעם ווירקליכען רעכענונג פון זיינע קרעפטען. דאַן איז איהם אויפ׳ן זינען געקומען אַרויסצוטרעטען מיט אַ מלחמה געגען ישראל, וועלכער האָט פאַר זיין מלך יואש שוין אָנגעהויבען גרויס אויסוואַקסען, האָט שוין געבילדעט אַ שטאַרקע מלוכה און איז אין דער ווירקליכקייט געווען שוין פיעל מעכטיגער פאַר יהודה. די נאָהענטסטע סבה, וואָס האָט די מלחמה אַרויסגערופען, זאָל זיין פאָלגענדע: ווען דער מלך אמציה האָט פלוצלונג געשיקט צוריק דעם געדונגענעם חיל פון שומרון, האָט דאָס איהם, דעם חיל, זעהר בעליידיגט, דאַרום האָט ער, צוריק-

קעהרענדיג זיך אַהיים, נוקם געוועזן פאַר דער בעליידיגונג אָן די גרענעץ־
שטעדט פון יהודה, וועז אמציה אַליין איז געוועזן פערנומען מיט דער
מלחמה אין אדום. דער מלך פון ירושלים האָט, ווי ס׳שיינט, געפאָדערט
אַ בעפריעדיגונג און האָט זיך גענומען צום שווערד. די ברידער־מלחמה
האָט זיך אָבער געענדיגט זעהר טרויעריג פאַר יהודה. יהואש דער מלך
פון ישראל האָט צושלאָגען די רייהען פון אמציה׳ס חיל אויפ׳ן קריעגס־
פלאַץ ביי בית־שמש און האָט אים געצוואונגען צו ענטלויפען. דער מלך
פון יהודה אַליין איז אַריינגעפאַלען אין געפענגעניש ביי יהואש׳ן; דאַן איז
דער פיינד געגאַנגען ווייטער, טיעפער אין לאַנד און איז צוגעקומען ביז
צו דער הויפטשטאָדט ירושלים; דאָרטען האָט ער אויפגעבראָכען די וואַנט,
וואָס אַרום שטאָדט און איז אַריינגעדרונגען אינעווייניג, אַנמאַכענדיג אַסך
חורבנות און צונעהמענדיג פיעל גאָלד און זילבער פון אוצר המלוכה און
פיעל טייערע כלים פון בית־המקדש; אמציהו׳ן האָט יהואש אָבער נאָכדעם
געלאָזט זיצען ווייטער אויף זיין טראָן; ער האָט נאָר גענומען גאַראַנטיעס,—
קינדער פון די גרויסע מלוכה־לייט—אַז די ווענט פון ירושלים זאָלען זיך
ביז אַ געוויסער צייט נישט אָפבויען און אַז יהודה זאָל ביז אַ געוויסער
צייט נישט וואַגען שומרון צו בעאונרוהיגען.

אַזוי האָט אמציהו אונגליקליך געענדיגט זיין ממשלה, העלכע ער,
ווי ס׳האָט זיך געדוכט, האָט אַזוי גלענצענד אָנגעהויבען. נאָך דער מלחמה
מיט יהואש׳ן האָט נאָך אמציה געוועלטיגט איבער׳ן לאַנד אַ יאָהר פופצעהן,
נאָר די אונצופריעדענהייט פון פאָלק מיט דעם, וועלכער האָט מיט די איי־
גענע הענד אַזוי אונזיניג איבערגעפיהרט זיין אויפבליהונג, איז אַלץ גע־
וואַקסען. ענדליך הויבט זיך אויף געגען אהם אַ בונט, און אמציהו לויפט
זיך בעהאַלטען קיין לכיש (פלשתים); די פערדעטער האָבען איהם נאָכ־
געיאָגט, געחאַפּט אויפ׳ן וועג און איהם דאָרטען געטוידט, אויפ׳ן 29־טען
יאָהר פון צייט ער איז אויפ׳ן טראָן אַרויף (815).

נאָך אמציהו׳ס טויט זענען אויף יהודה נאָך פיעל ערגערע צייטען
געקומען. דער געזעצליכער יורש פון דער מלוכה עוזיהו אָדער עזריהו,
דער זוהן פון אמציהו, איז נאָך זיין פאָטערס טויט אַ יונג קינד געוועזן,
בסך הכל אַ יאָהר זעכצעהן אַלט; מיט דעם לאַנד האָבען דארום אָנגעפיהרט
די שרים און די איינפלוסרייכע אריסטאָקראַטען, וועלכע זענען נאָענט געווען
צום הויף; די דאָזיגע ממשלה פון צענדליגער שרים, האָט, ווי יעדער אָלי־
גאַרכישע ממשלה בכלל, זיך נאָר געמיט אויסצונוצען די מאַכט פאַר זייער
אייגענע טובה און פאַר דער טובה פון זייער קלאַס; דער חיל איז

מיקעל אַנדזשעלאָ יואל הנביא

געווען קליין און שוואַך, דאָס לאַנד איז געווען שוואַך; דערווייל איז אָבער יהודה געווען דורכאויס אַרומגערינגעלט מיט פיינד, וואָס האָבען איהר געוואָלט איינשלינגען. די ערשטע האָבען זיך די אדומים באַנוצט מיט דער הילפלאָזיגקייט און אָבגעשוואַכקייט פון זייער שכנה. זיי האָבען פון דאָסניי גענומען מאַכען אָנפאַלען אויף די יהודה'שע גרענעצען, אָבערעכענענדיג זיך פאַר דער מפלה אין אמציה'ס צייטען; זיי האָבען געראַבירט, געטוידט, געכאַפּט אין געפענגעניש. די פלשתים, די מצרים, זאָגאַר די פעניציער, די אַמאָליגע גוטע פריינד פון יהודה, זענען אויך נישט אָבגעשטאַנען פון קאָמפּאַניע און האָבען פערהאַפט שטעדט און געגענדען פון דער אונגליקליכע מלוכה; אַ טייל פון דער בעפעלקערונג האָבען זיי אויסגעהרג'עט און אַ טייל האָבען זיי פערקויפט פאַר קנעכט אין גריכענלאַנד און אין די איבעריגע ווייטע לענדער און אינזלען.

צו די אויסערליכע אונגליקען, וואָס האָבען זיך פאַר יענער צייט געשאָטען אויף דער דערשלאָגענער יהודה, איז נאָך צוגעקומען אויך אַן איננערליכע. עס זענען אויס'ן לאַנד אָנגעקומען אונגעהויערע היצען און טריקענישען צוזאַמען מיט אַ שרעקליכען היישעריג, וואָס האָט אויפגעפרעסען אַלע תבואות אויף די פעלדער, אַלע פרוכט אויף די ביימער און אַלע גראָזען פון די לאָנקעס; צוליעב דעם האָט זיך אין לאַנד אָנגעהויבען אַ גרויסער הונגער. סדאַט זיך געדוכט, אַז די נאַטור אַליין איז געקומען פערענדיגען דאָס, וואָס עס האָבען נישט געקאָנט פערענדיגען די אונאויפהערליכע אָנפאַלען פון די אַרומיגע פעלקער. דער נביא יואל בן פתואל, וועלכער האָט געלעבט אין יענער צייט, שילדערט מיט פאָלגענדע ווערטער דעם אָנפאַל פון היישעריג:

„בלאָזט שופר אין ציון, שאַלט אויף דעם הייליגען באַרג, זאָלען אויסציטערען אַלע איינוואָהנער פון לאַנד, ווייל עס קומט אָן אַ טאָג פון גאָט, ער איז שוין נאָהענט — אַ טאָג אַ פינסטערער און אַ שוואַרצער, אַ טאָג אַ וואָלקענדיגער און אַ נעבעלדיגער. אַזוי ווי דער מאָרגענשטערען, האָט זיך אויף די שפּיץ-בערג אויסגעשפּרייט אַ גרויס, מעכטיג פאָלק, וואָס אַזאַ איז נאָך נישט געווען, צייט עס שטעהט די וועלט, און אַזאַ וועט מעהר נישט זיין, צייט עס וועט שטעהן די וועלט. פאָראויס פאַר איהם ברענט דער פייער, הינטער איהם פלאַקערט דער פלאַם; ווי אַ גן-עדן איז דאָס לאַנד פאַר איהם געווען און ווי אַ וויסטער מדבר וועט עס נאָך איהם זיין — קיין גערעטעניש וועט נישט בלייבען! ווי די פערד זעהען זיי אויס און ווי די רייטער אַזוי לויפען זיי. ווי דער רעש פון די רייטוועגען, וואָס שפּרינגען איבער די

שפּיציגע בערג, ווי דאָס זשומען פון דעם פייער, ווען ער פרעסט אויף דעם שטרוי, אַזוי טומלט דאָס מעכטיגע קריגס בערייטע פאָלק. לענדער ציטערן פאַר איהם; שוואַרץ ווערען די געזיכטער, ווי דער געברענטע קעסעל. ווי די העלדען פליהען זיי, ווי קריגס־לייט קלעטערען זיי אויפן שטאָדט־מויער; יעדער פון זיי געדט זיך זיין וועג, און זיי פערבלאָנדזשען נישט קיינמאָל. און איינער דעם צווייטען דריקט נישט, יעדער איינער האָט זיך זיין שטעג און אַז זיי טרעפט דער שווערד, מאַכט ער זיי קיין וואונד נישט. עס רוישט אין שטאָדט, אין די מויערן דרינגען זיי אַריין, אויף די הייזער קלעטערען זיי, דורך די פענסטער רייסען זיי זיך דורך, ווי גנבים. די ערד ציטערט פאַר זיי, די הימלען שטורעמען; די זון האָט זיך בעהאַלטען, די לבנה איז פערפינסטערט געוואָרען, די שטערען האָבען זייער שיין פערלוירען. גאָט אַליין פיהרט אָן זיין חיל, גרויס איז זיין מחנה, מעכטיג זענען זיינע דיענסטפערטיגע. גרויס איז דער טאָג פון גאָט און שרעקליך איז ער, ווער קאָן איהם פערטראָגען?!...“

דער נביא יואל גלויבט געוועהנליך, אַז די דאָזיגע אָנשיקעניש איז נישט קיין אומזיסטע. דאָס שטראָפט גאָט זיין פאָלק, ווייל עס איז זינדיג, און דער נביא רופט צו תשובה:

„בלאָזט שופר אין ציון, פייניגט אייערע הערצער, רופט צונויף אַ פערזאַמלונג. פערזאַמעלט דאָס פאָלק, רופט אויף די אַלטע לייט, קלויבט אויף די יונגע קינדער, זאָל דער חתן פערלאָזען זיין צימער און די כלה — איהר חופה. צווישען מזבח און דעם אולם זאָלען וויינען די כהנים, וואָס דיענען פאַר גאָט און זאָלען זיי בעטען: „ערבאַרם דיך, גאָט, אויף דיין פאָלק און דיין נחלה זאָלסטו נישט מאַכען צו שאַנד פאַר אַ שפּריכוואָרט ביי די פעלקער; וואָרום זאָלען די פעלקער זאָגען: „וואו איז זייער אַלמעכטיגער?!...“ — און גאָט וועט פערדריסען פאַר זיין לאַנד און ער וועט זיך ערבאַרמען איבער זיין פאָלק. און ער וועט ענטפערן זיין פאָלק און וועט איהם אַזוי זאָגען: איך שיק אייך קאָרן, וויין און איילבערטען, ביז צו זאַט וועט אייך גענוג זיין און מעהר וועל איך אייך צו שאַנד נישט מאַכען צווישען די פעלקער... שרעק דיך נישט, ערד, פרעה דיך און לאַך, דען גרויס זענען די מעשים פון גאָט. שרעקט אייך נישט, פעלד־בהמות, דען דער טרוקענער מדבר האָט זיך בעדעקט מיט גראָז, דען דער בוים האָט געבראַכט זיין פרוכט; די פייג און דער ווינשטאָק האָבען געבראַכט זייערע זאַפטען. פרעהט אייך, קינדער פון ציון, פרעהט אייך מיט יהוה אייער גאָט, דען ער האָט אייך מיט רעגען בעגנעדיגט... און

פֿול װעלן װערן די שײַערן מיט תּבֿואה, און ס׳װעלן די קעלטערן רױשן מיט װײַן און מיט בױמאײל. איך װעל אײַך בּעצאָהלען פֿאַר די יאָהרען, װאָס עס האָט אױפֿגעפֿרעסן דער הײשעריק — מײַן גרױסער חיל, װאָס איך האָב אױף אײַך געשיקט. און איהר װעט אײַך שפּײַזען און איהר װעט זאַט זײַן און איהר װעט לױבען אײַער אַלמעכטיגען גאָט יהוה, װאָס האָט מיט אײַך װאונדער געטהון — און מײַן פֿאָלק װעט זיך מעהר שױן נישט דאַרפֿען שעמען. און איהר װעט װיסען, אַז איך בּין צװישען מײַן פֿאָלק און אַז איך, יהוה, בּין אײַער גאָט — און מײַן פֿאָלק װעט זיך מעהר שױן נישט דאַרפֿען שעמען.

אין דער בּעגײַסטערונג פֿון דער נבֿואה רעדט יואל אױך װעגען די לײַדען, װאָס יהודה איז אױסגעשטאַנען פֿון די פֿײַנדליכע פֿעלקער און ער איז מבֿשׂר, אַז עס איז שױן נאָהענט דער טאָג פֿון נקמה. „אַלײן — זאָגט גאָט מיט דעם מױל פֿון דעם נבֿיא — װעל איך שײנקען, זײער פֿערגאַסענעס בּלוט אָבּער װעל איך קײנמאָל נישט שײנקען!" אױף די ערדציטערניש, װאָס האָט אין יענער צײַט אױפֿגעטרײסעלט דער גאַנצער סאָדער־טער אַזיען, אָנגעמאַכט פֿיעל חורבנות, אַװעקגעטראָגען פֿיעל קרבּנות און, װי ס׳האָט אױסגעזעהען, נאָר יהודה אױסגעמיטען, — װײַזט אָן דער נבֿיא, װי אױף אַ שטראָף פֿון גאָט פֿאַר דער אכזריות׳דיגער בּעהאַנדלונג פֿון די אַזיען־פֿעלקער בּנוגע צו יהודה. נאָכהער געהט איבּער דער נבֿיא צו דער נאָהענטער אױסבּלידונג און אױפֿלעבּונג פֿון זײַן פֿאָלק:

„אין יענע טעג און אין יענער צײַט װעל איך אומקעהרען די געפֿאַנגענע פֿון יהודה און ירושלים. און איך װעל צונױפֿזאַמלען אַלע פֿעלקער... און איך װעל זײ משפּט׳ען פֿאַר מײַן פֿאָלק און פֿאַר מײַן נחלה, דערפֿאַר, װאָס זײ האָבּען איהם צעזײעט און דאָס לאַנד צעריסען. אױף מײַן פֿאָלק האָבּען זײ גורל געװאָרפֿען, פֿאַר אַ זונה האָבּען זײ זײַנע יונגלעך פֿערקױפֿט און פֿאַר װײַן האָבּען זײ זײַנע מײדלעך פֿערקױפֿט... און איהר אײַך, צור און צידון און די געגענדען פֿון פּלשתּים — דאָס בּעצאָהלט איהר מיר אַזױ? אױבּ דאָס איז אײַער צאָהלונג, װעל איך איהם גיך צוריקקעהרען אױף אײַערע קעפּ. דערפֿאַר, װאָס איהר האָט מײַן גאָלד און מײַן זילבּער בּעראױבּט און מײַנע טײַערסטע װערטזאַכען האָט איהר אין אײַערע פּאַלאַצען געבּראַכט; דערפֿאַר, װאָס איהר האָט די קינדער פֿון יהודה און ירושלים פֿערקױפֿט צו די גריכען אין װײַטע לענדער... װעל איך זײ צוריקבּרײנגען פֿון די ערטער, װאו איהר האָט זײ פֿערקױפֿט, און איך װעל אײַערע מעשׂים אױף אײַערע קעפּ צוריקװאַרפֿען: און איך װעל איבּערגעבּען

אייערע זיהן און אייערע טעכטער אין די הענד פון יהודה און זיי וועלען זיי פערקויפען צו פענגער'ס אין ווייטע לענדער. —

די נחמות פון דעם געטליכען נביא יואל בן פתואל זענען אין דער אכת'ן גיך פערווירקליכט געוואָרען, ווי נאָר דער בעגאַבטער עוזיהו איז אויסגעוואַקסען און האָט אַריינגענומען אין זיינע הענד די הנהגה פון לאַנד.

די דויערהאַפטיגע ממשלה פון עוזיהו (705—755) האָט זיך אין יהודה אויסגעצייכענט מיט אויסערליכען גלאַנץ און אינערליכען וואוילשטאַנד. דער נייער מלך האָט גיך אויסגעהיילט די וואונדען, וועלכע די מלוכה האָט בעקומען פאַר די פריהערדיגע צוויי הערשער, וועלכע זענען דער־הרג'עט געוואָרען. צו בעשיצען דאָס לאַנד פון פיינדליכע אָנפאַלען האָט דער מלך פערגרעסערט זיין חיל און אויסגעבויעט נייע פעסטונגען אויף די גרענעצען פון דער מלוכה. ווייטער האָט ער צורעכטגעמאַכט דעם מויער אַרום ירושלים, וועלכער איז צוריסען געוואָרען אין דער פאָריגער מלחמה מיט ישראל. ער האָט דאָרטען אויפגעשטעלט גרויסע טורעמס, אויף וועלכע עס האָבען זיך איינגעפונען שליידער־מאַשינעס אויף צו וואַרפען אויפ'ן שונא פיילען און שטיינער. די יהודה'שע קריעגס־לייט זענען בעוואָרנט געוואָרען מיט נייע פאַנצירען, מיט נייע שיס־בויגענס און שפיזען. עס איז פער־גרעסערט געוואָרען די צאָהל פון די קריעגס־וועגען און פערד זענען אין אַ גרויסער מענגע געבראַכט געוואָרען פאַר'ן חיל. אָבפרישענדיג אויף אַזאַ אופן זיינע קריעגס־קרעפטען און קריעגס־מיטלען, האָט עוזיהו זיך געווענ־דעט געגען זיינע אויסערליכע פיינד. ער האָט פון דאָסניי רוהיג געמאַכט די אדומים און ווידער אָבגענומען ביי זיי דעם האַפען עולת, ביים אויסגוס פון רויטען ים. דאָס האָט געגעבען יהודה די מעגליכקייט פון דאָסניי צו פיהרען דעם האַנדעל ביי די ברעגען פון ערב (אַראַביע) און הודו (אינדיען), אַזוי ווי אין די צייטען פון מלך יהושפט. נאָכהער האָט ער זיך אָבגערעכענט מיט די פלשתים און די איבעריגע פיינדליכע שכנים, וואָס האָבען די לעצטע יאָהרען אַזוי פיעל חורבנות געמאַכט אין זיין פאָטער־לאַנד. ביי די ערשטע האָט ער אָבגענומען פיעל שטעדט, צווישען וועלכע ס'איז געווען אויך די בעריהמטע אשדוד. די איבעריקע קלענערע שכנישע מלוכות, ווי עמון צ. ב. ש., האָבען אַליין עוזיה'ן אויסגעדריקט זייער אונטערטעניגקייט און האָבען איהם יעהרליכע מתנות געשיקט. דער מלך האָט זיך אויך געמיהט אויפצוהויבען די עקאָנאָמישע לאַגע אין לאַנד. אויסער דעם, וואָס ער האָט בענייט דעם ים־האַנדעל דערמיט, וואָס ער האָט עולת ביי אדום אָבגענומען, האָט ער בעזונדער געשטיצט די ערד־

אַרבּייִט. ער האָט אין לאַנד פיל נייע ברונעס געגראָבן און פיל קאַנאַלן דורכגעפירט צו בּעוואַרגען די פעלדער מיט וואַסער. ער אַליין האָט געהאַט פיל ערד, וועלכע ער האָט זאָרגזאַם בּעאַרבּייט. אַלס אַ טייל פון דער לאַנדווירטשאַפט האָט ער אויך אויפגעהויבּן דאָס האָדעווען פון בּהמות. תּבואה, ווייַן און בּהמות זענען אין יהודה פאַר עוזיהו׳ס צייטען געווען די הויפּטגעגנשטאַנדען פון דעם אויסערליכען האַנדעל, וועלכער האָט אין לאַנד אַריינגעבּראַכט פיל גאָלד און זילבּער פון די אַרומיגע רייַכע לענדער, ווי פיניציע און מצרים. יהודה האָט זיך אַלזאָ פאַר עוזיה׳ס צייטען פון דאָסניי אויפגעהויבּן צו יענער גלענצענדער שטופע פון פאָליטישער מאַכט און עקאָנאָמישען וואוילשטאַנד, אויף וועלכער זי איז געשטאַנען אין די גליקליכע צייטען פון שלמה און יהושפט.

אין גייסטיגער הינזיכט איז עוזיהו פאַר זיך אין אָנהויבּ געווען אַ שטאַרקער אָנהענגער פון דער פרומער פאַרטיי. ער האָט זיך געפונען אונטער דעם איינפלוס פונ׳ם נבֿיא זכריה (דער ערשטער) און כּל זמן דער לעצטער האָט געלעבּט, האָט עוזיהו פערזענליך זיך פעסט געהאַלטען בּיי דעם וועג פון די „געטליכע לייט”. ער האָט אָבּער אַ קליינע הירקונג געהאַט אויף דער מאָראַלישער ערציהונג פון פאָלק אין זיין צייט. דער מלך איז געווען זעהר פערנומען מיט דער פערפעסטיגונג פונ׳ם חיל, מיט די פערשידענע מלחמות, מיט דער אויסבּעסערונג פון דער מלוכה-ווירטשאַפט אַזוי, אַז די אינערליכע הנהגה אין לאַנד איז פאַקטיש, ווי אין דער צייט פון זיין אונמינדיגקייט, געבּליבּען אין די הענד פון די שרים און די קצינים (אַריסטאָקראַטען), וועלכע זענען אַלץ מעהר איינגעבּוצין געוואָרען, וואָס מעהר דאָס לאַנד איז רייַכער געוואָרען. וואָס מעהר גאָלד אין לאַנד איז אָנגעקומען, אַלץ מעהר האָט זיך בּיי די מעכטיגע ספערען דער אַפּעטיט פונאַנדערגעפלאַקערט און אַזוי ווי אין שומרון אין דער זעלבּיגער עפּאָכע, אַזוי אויך אין ירושלים האָבּען די שרים פאַר קיינע מיטלען זיך נישט אָבּגעשטעלט, כּדי זייער געלדגייַן צו בּעפרידיגען; בּיי זיי איז קיין אַנדער גאָט נישט געווען אויסער דאָס געלד און קיין אַנדער ציעל נישט געווען אויסער תּענוגים. צוזאַמען מיט דער דאָזיגער עשירות איז אין יהודה אויך, אַזוי ווי אפרים, אַריינגעדרונגען די תּאווה צו לוקסוס אין עסען, אין טרינקען, אין קליידען זיך. די בּעדערפעניששען זענען געוואַקסען גיכער פאַר די מיטלען—דאַן האָט מען געמוזט זיך בּענוצען מיט שוחד, בּעטרוג, גנבֿה, גזילה און נאָך אַזעלכעס. פון דעם דאָזיגען ווילקיר האָבּען, פערשטעהט זיך, דאָ, אין יהודה, אויך איבּערגעפּט גע-

ליטען די שוואַכע, שוצלאָזע און אָרעמע קלאַסען. די שרים אין יהודה האָבען זיך אויך געפֿיהלט נישט בעקוועם מיט יהוה ביי זייער מאָראַלישער ניעדעריגקייט און האָבען דאַרום אויך אַזוי ווי זייערע איינפערשטענדיגע אין אפרים, גענומען — לכל הפחות, יעדערער פאַר זיך — איינפיהרען דאָס געצענדיענעריי. ביי דעם נייעם קולטוס האָט זיך געקאָנט גאַנץ לייכט פערברייטערען אין לאַנד די ציניש-אוטיליטאַריסטישע לעבענס-פאָרמעל: „פרייד און לוסטיגקייט, טוידטען רינדער און קוילען שעפּסען, עסען פלייש און טרינקען וויין, עסען, טרינקען און מאָרגען—שטאַרבען!”... אין געגענזאַץ פון שומרון, איז אין ירושלים דאָס געצענדיענעריי געוועזען דערווייל גאָר אַ פּריוואַט-זאַך; די אָפיציעלע ממשלה האָט זיך נאָך געהאַלטען ביים טראַדיציאָנעלען קולט פון יהוה און געשטיצט דעם אינסטיטוט פון קרבנות; דערמיט אָבער האָט זיך בעגרענעצט איהר זאָרג פאַר דעם וואוקס פון דער נאַציאָנאַלער גייסטיגער קולטור... ענדליך איז אָבער פאָרגעקומען אַזאַ געשיכטע, וואָס האָט אַרויסגערופען אַ געוויסע פיינדשאַפט זאָגאַר צווישען דער אָפיציעלער ממשלה און די טרייע טרעגער פון די אַלטע טראַדיציעס.

די מאַכט פונ'ם מלך אין פּאַלעסטינאַ איז שטענדיג געווען אַ בעגרענעצטע—ער איז נאָר געווען דער אָנפיהרער אין מלחמה און דער העכסטער שופט; זיין געזעצגעבערישעס רעכט איז אָבער שטענדיג געווען בעשרענקט מיט די מסורות און מנהגים און חוקים. וועלכע זענען איבערגעגאַנגען פון דור צו דור פון משה'ן ביז די נביאים; ווייטער האָט מיט'ן מלך צוזאַמען עקזיסטירט אין לאַנד דער כהן גדול. פון די בני אהרן, וועלכער האָט געבילדעט די העכסטע גייסטליכע מאַכט. עוזיהו האָט זיך אָבער געפיהלט זעהר שטאַרק נאָך די גרויסע פערדיענסטען זיינע פאַר זיין פאָלק — און אפשר האָט ער אויך געשטרעבט צו פעסטיגען די צענטראַליזאַציע פון דער מלוכה, — און איהם האָט זיך דורכאויס געוואָלט פעראייניגען אין זיין אייגענער פערזאָן אי די מאַכט פון דעם מלך, אי דאָס רעכט פונ'ם כהן גדול. דער דאָזיגער פערלאַנג איז אָבער ציערקענט געוואָרען אַלס אַ ווידערשפּרוך צו די אַלטע טראַדיציעס פון פאָלק; איבערהויפּט האָבען געגען דעם געקעמפפט די כהנים, וועלכע האָבען געקוקט אויף דער כהונה, ווי איף זייערע אַ פּריווילעגיע פון דורות; די נביאים ווייטער, האָבען דאָך געוויס נישט געקאָנט מסכים זיין. אַז די בעדייטונג פון מלך זאָל אַזוי אונענדליך אויסוואַקסען: זיי האָבען דאָך נאָך אין די אַלטע צייטען געקעמפפט זאָגאַר געגען די דערמאָהנטע בעשרענקטע פּריווילעגיעס פונ'ם העכשער! — דער צוזאַמענשטויס צווישען מלך און צווישען די כהנים איז גלייך פערוואַנדעלט געוואָרען

אין אַ ענטשלאָסענעם קאַמף: דער מלך איז געקומען אין בית-המקדש און האָט געוואָלט מקטיר זײַן קטורת אויפ'ן מזבח. דאַן איז צוגעטראָטן צו איהם עוזיהו דער כהן גדול מיט נאָך כהנים ביז אַ מאַן אַכציג, און האָבן איהם ערקלערט, אַז ער באַגעהט מוטוויליג אַ פֿערברעך געגן גאָט, ווײַל נאָר די בני אהרן זענען פֿון גאָט געהייליגט איהם אין זײַן בית-המקדש צו דינען. דער מלך איז בייז געוואָרען, נאָר ער האָט פֿאָרטגעזעצט די אַרבייט פֿון מקטיר זײַן קטורת. פּלוצלונג האָט איהם אַ צרעת אויסגעשפּראָצט אויפ'ן שטערן אין דער אַנוועזענהייט פֿון אַלע פֿערזאַמעלטע; דאַן האָט דער מלך פֿערלאָזען גאָטס הויז. נאָר דאָס צרעת האָט זיך פֿון איהם ניט אָבגעשיידט און האָט בעדעקט זײַן גאַנצען לײַב. עוזיה האָט געמוזט פֿערלאָזען ירושלים, וואו עס האָט זיך, לויט'ן געזעץ, קיין מצורע ניט געטאָרט געפֿינען, און זיך בעזעצט אין זײַנס אַ גוט אויסערן שטאָדט. אַזוי איז דער העלדישער מלך נאָך פֿאַר'ן לעבען אָבגעריסען געוואָרען פֿון זײַן רעזידענץ און צוזאַמען מיט דעם אויך פֿונ'ם פּאָליטישען און עקאָנאָמישען לעבען אין לאַנד. די מאַכט, האָבען, נאָך מעהר, ווי פֿריהער, פֿערכאַפּט די שרים און זייער ווילקיר האָט שוין דאַן פֿאַר זיך גאָר קיין גרענעץ ניט געהאַט. יותם, דער זוהן פֿון עוזיהו, האָט שוין דאַן גענומען אַנטייל אין דער הנהגה פֿון לאַנד, נאָר ער איז נאָך דאַן געווען צו יונג, אום צו קאָנען זיך פֿעסט אַוועקשטעלען געגען דער אײַנגעוואָרצעלטער אַריסטאָקראַטישער הויף-פּאַרטיי. דערווײַל האָבען נאָר די נביאים אַליין געקעמפֿט געגען דעם אונרעכט און דאָס געצענדיענערײַ פֿון די שרים, וואָס האָט זיך שוין געהאַט פֿערשפּרייט אויך צווישען די אַלע איבעריגע קלאַסען פֿון פֿאָלק.

דאַן האָט אָנגעהויבען צו וואַקסען די גרויסקייט פֿון דעם אייביגען ישעיהו בן אמוץ. אין זײַן פּערזאָן האָט די נבואה דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה: ער איז געווען דער גרעסטער קינסטלער פֿון דאָס געטליכע וואָרט, דער טיעפֿזיניגסטער דיכטער פֿון דער אַלמענשליכער גערעכטיגקייט און אויך דער ווייטזיכטיגסטער דיפּלאָמאַט פֿון זײַן צייט. ווי אַלע נביאים, איז אויך דער דאָזיגער געניוס געווען אויף אַזוי פֿיעל עניו, אַז ער האָט ניט געפֿונען פֿאַר נויטיג צו ערקלערען די איבעריגע דורות, ווער ער איז און פֿון וואַנען ער שטאַמט. נאָר פֿון ווייטלויפֿיגע רמזים קאָן מען מערקען, אַז לויט זײַן יחוס איז ישעיהו געווען אַן אַריסטאָקראַט, און האָט געשטאַמט פֿון הויכגעשטעלטע מלוכה-לײַט. דאַרויף זאָגען אויך עדות זײַן גרויסאַרטיגע, אידעאַל-קלינגענדע שפּראַך, און זײַנע בילדערײַכע פּאָעמען, וואָס

האָבען כמעט קיין גלייכען נישט צו זיך אין דער גאַנצער וועלט-פּאָעזיע. זיין טהעטיגקייט האָט ישעיהו אָנגעפאַנגען אינ'ם לעצטען יאָהר פון עוזיהו'ס לעבען. מיט די פאָלגענדע ווערטער שטעלט ישעיהו פאָר די ערשטע ענטפלעקונג פון דער נבואה צו איהם:

„אין דעם יאָהר, וואָס דער מלך עוזיה איז געשטאָרבען האָב איך געזעהן: גאָט זיצט אויף זיין הויכען, ערהויבענעם טראָהן, וואָס זיינע בּרעגען דערפילען דעם גאַנצען הימעל-פּאַלאַץ. מלאכים שטעהען אַרום איהם; זעקס פליגלען האָט יעדער איינער, זעקס פליגלען האָט יעדער איינער; מיט צוויי פערדעקט ער זיין געזיכט, מיט צוויי פערדעקט ער זיינע פיס און מיט צוויי פליהט ער. און עס רופט איין מלאך צום צווייטען, ער רופט און ער זאָגט: הייליג, הייליג, הייליג איז יהוה דער הערשער; די גאַנצע וועלט איז פול זיין רוהם! — און אויפגעטרייסעלט האָבען זיך די זיילען פון הימעל-פּאַלאַץ ביי דעם דאָזיגען אויסרוף און פול איז ער געוואָרען מיט נעבעל. האָב איך אויסגעשריען: וועה איז מיר, איך בין פערלוירען! איך בין אַ מענש פון אומריינע ליפּען און וואָהן צווישען אַ פאָלק מיט אומריינע ליפּען — און מיינע אויגען האָבען גאָט דעם אַלמעכטיגען געזעהן! דאַן איז אַ מלאך צו מיר צוגעפלויגען; אין האַנד האָט ער אַ ברענענדיגע קויהל געהאַלטען; מיט אַ צוואַנג האָט ער עס פון מזבח גענומען. און עס האָט דער מלאך מיט דער קויהל מיין מויל אָנגערירט און ער האָט געזאָגט דערביי אַזוי: „דאָס האָט דיינע ליפּען אָנגערירט, איצט זענען אויס דיינע זינד און דיינע פערברעכען זענען פערגעבען"! דאַן האָב איך גאָט'ס שטים געהערט, ער פרעגט: „וועמען זאָל איך שיקען, ווער וועט פאַר מיר געהן? האָב איך געזאָגט: איך בין גרייט, שיק מיר. האָט גאָט צו מיר געזאָגט אַזוי: געה, זאָג דעם פאָלק: הערען זאָלט איהר הערען און גאָר נישט פערשטעהן, און זעהן זאָלט איהר זעהן און גאָר נישט וויסען. פערשטאָפּט זאָל ווערען דאָס האַרץ פונ'ם פאָלק און פערטויבט זאָלען ווערען זיינע אויערען און פערבלענדט זאָלען ווערען זיינע אויגען — טאָמער וועלען זיינע אויגען דערזעהן, טאָמער וועלען זיינע אויערן דערהערען, טאָמער וועט זיין האַרץ פערשטעהן — און ער וועט תשובה טהון און ער וועט זיין רפואה געפינען!..."

אויף דער דאָזיגער שליחות פון גאָט האָט דער נביא ישעיהו בן אמוץ זיין גאַנצען לעבען געאָפּפערט: פאַר פיער מלכים האָט ער געלעבט, ביי די פערשיעדענסטע בעדינגונגען אינ'ם לאַנד; ער האָט אָבער זיין פפליכט קיינמאָל נישט פערגעסען, — זיין פפליכט, צו שטרייטען מיט דער מעכטיגען

אַריסטאָקראַטיע, וועלכע האָט בּוגד געווען אין גאָט און אין זיין פאָלק פון דעם פיעל גליק און גוטס, וואָס גאָט האָט דעם לאַנד געשאָנקען.

„איך וויל זינגען פאַר מיין פריינד דאָס ליעד פון זיין ווייַנגאָרטען. מיין פריינד האָט אַ ווייַנגאָרטען אויף אַ פעטען פלאַץ געהאַט. האָט ער איהם אַרומגעצוימט, האָט ער איהם אויסגערייניגט (פון שטיינער), אַ יונגען ווייַנשטאָק האָט ער אין איהם פערפלאַנצט און אַ טהורם האָט ער אין איהם אויסגעבּויעט און אַ קעלטער האָט ער אין איהם אויסגעגראָבען — געהאָפט האָט ער אויף גוטע ווייַנטרויבען, אויסגעוואַקסען זענען נאָר פערדאַרבענע. איצט משפט׳עט, איהר, ירושלים און יהודה־לייט, צווישען מיר און מיין ווייַנגאָרטען. וואָס נאָך האָב איך געזאָלט טהון פאַר מיין ווייַנגאָרטען, וואָס איך האָב נישט געטהון? פאַרוואָס האָב איך געהאָפט, אַז ער וועט מיר גוטע פרוכט ברייַנגען און פאַרוואָס האָט ער נאָר שלעכטע געבּראַכט? איצט לאָז איך אייך וויסען, וואָס איך וועל וויַיטער מיט מיין ווייַנגאָרטען מאַכען: אַראָב זיין צוים און זאָל ער צוגרייזשעט ווערען, צוּבּראָכען זיין וואַנט — און זאָל ער צוטראָטען ווערען! וויסט וועל איך איהם מאַכען, ער וועט נישט אַרומגעשוירען ווערען, ער וועט נישט אַרומגעגראָבען ווערען, דערנער וועלען איהם בּעדעקען — די וואָלקענס וועל איך פערזאָגען, קיין רעגען אויף איהם נישט צו גיעסען!"

און דער נביא ערקלערט דעם נמשל פון זיינע רייד —

„ישראל — דאָס איז דער ווייַנגאָרטען פון גאָט דעם הערשער; יהודה — דאָס איז זיין ליעבּליכעס פלאַנצונג; האָט גאָט געהאָפט פון איהם אויף גערעכטיגקייט און געפונען האָט ער נאָר דאָס אונרעכט; אַנשטאָט דאָס ערוואַרטע גוטס, האָט ער נאָר בּייזעס בּעגעגענט!" — „גאָט רופט צום גערייכט די עלטסטע פון זיין פאָלק און זיינע שרים: איהר האָט אויפגעפרעסען דעם ווייַנגאָרטען: אין אייערע הענד געפינט זיך די רויב פון דעם אָרימאַן; וואָרום דריקט איהר מיין פאָלק און צומאָלט די אָרימע לייט — זאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער הערשער"!...

ישעיהו בן אמוץ פלעגט זיינע נביאות זאָגען אין בית־המקדש אום שבת, ראש חודש און יום טוב, ווען דאָס פאָלק פלעגט זיך פערזאַמלען גאָט בּעטען און די שרים פלעגען אויך קומען אָבּריכטען דעם אָפיציעלען צערעמאָניאַל פון קרבנות בּרענגען. זיינע רייד פלעגען אָבער ווייניג קימערען די יעניגע, וועלכע זענען געווען די אמת׳ע שולדיגע אין דער דעמאָראַליזאַציע פון פאָלק. וואָס געהט זיי אָן דער נביא, ווען פאַקטיש זענען זיי די בּעלי־בּתים אין לאַנד?

די לאַגע האָט זיך אין דעם הינזיכט נישט געענדערט אפילו אויך נאָכן טוידט פֿון מלך עוזיהו (אויפֿן צווי און פֿופֿציגסטען יאָהר פֿון זיין ממשלה), ווען אויפֿ'ן טראָן איז אַרויף זיין זוהן יותם (739—754). זיין צוגעבונדענקייט צו דער טראַדיציע איז געווען נאָך פֿיעל שטאַרקער, ווי זיין פֿאָטערס, נאָר ער האָט אויך נישט געקאָנט זיך אָבגעבען מיט דער גייסטיגער ענטוויקלונג פֿון פֿאָלק. אַלס ווייטזיכטיגער שטאַאַטס-מאַן האָט ער פֿאָראויס געזעהן די אשור-געפֿאַהר: די גרויסע מלוכה פֿון נינוה האָט זיך אַלץ ווייטער פֿערשפּרייט איבער דער פֿאָדערשטער אַזיען, און יותם האָט פֿערשטאַנען, אַז גאָר אין גיכען וועט דער צוזאַמענשטויס צווישען אשור און יהודה מוזען פֿאָרקומען, איבערהויפּט נאָכדעם, ווי שומרון האָט שוין אַליין אָנערקענט דעם אויטאָריטעט פֿון פּול. צוליעב דעם האָט יותם נאָכמעהר פֿון זיין פֿאָטער פֿערפֿעסטיגט זיין הויפּטשטאָדט ירושלים, ווי אויך די איבעריגע הויפּט-פּונקטען אין לאַנד: ער האָט פֿערדעקט יהודה מיט אַ גאַנצען נעץ פֿון פֿעסטונגען און טהורעמס און דערצו האָט ער אויך פֿערפֿאָלקאָמט דעם היל מיט אַ גאַנצער רייהע רעפֿאָרמען. צווישען די אַנדערע נייע אונטערנעהמונגען דינגע דאַרף אויך דערמאָהנט ווערען דער אויבערשטער טויער פֿון בית-המקדש, וועלכען ער האָט אויסגעבויעט און איינגעריכטעט אַלס אַ וויכטיגען פֿערטיידיגונגס-פּונקט אין דער צייט פֿון אַ פֿיינדליכען אָנפֿאַל. אויסערדעם איז יותמ'ן אויסגעקומען צו פֿיהרען אַ מלחמה מיט עמון, וועלכע האָט פֿאַר דער הערשאַפֿט פֿון זיין פֿאָטער עוזיה אויסגעדריקט איהם איהר אונטערטעניגקייט, און ווי נאָר דער אַלטער העלד איז געשטאָרבען — אָנגעהויבען פֿיהרען אַ קריעג געגען יהודה. דאַן האָט יותם מיט געוואַלט אונטערטעניג געמאַכט עמון און געצוואונגען איהר אַ געוויסע צייט צו בעצאָהלען אַ יעהרליכען מס מיט געלד און מיט נאַטור: הונדערט כּכּרים זילבער, צעהנטויזענד כורים ווייץ און צעהן כורים גערשטען. יותם האָט אויך נישט וועניגער פֿון זיין פֿאָטער געזאָרגט פֿאַר דער עקאָנאָמישער ענטוויקלונג פֿון דער מלוכה און אין זיין צייט האָט די עשירות פֿון לאַנד דערגרייכט איהר העכסטע מדרגה. דערווייל האָט זיך די אַלגעמיינע פּאָליטיק אין דער פֿאָדערשטער אַזיען אַלץ מעהר פֿערפּלאָנטערט: די מורא פֿאַר אשור איז אַלץ טיעפֿער אַריינגעדרונגען אין די אַרומיגע לענדער און די בעציהונגען צו דער דאָזיגער „רוט פֿון גאָט" האָבען געמוזט קלאָר בעשטימט ווערען. אַנדערע פֿעלקער, ווי פֿיניציאַ און מואב צ. ב. ש. האָבען איהר רוהיג אויסגעדריקט זייער טרייהאַפֿט און אונטערטעניגקייט, אַנדערע, ווי אפרים און ארם האָבען געוואָלט פֿעראייניגען די מעכטיגערע מלוכות אויף

צרויסטרעטען אין אַן אָפענער מלחמה געגען אשור. יותם האָט אָבער פערנומען אין דעם דאָזיגען פלאָנטער אַ גאַנץ בעזונדערע פּאָזיציע: לויט דער פּאָליטישער שיטה פון דעם נביא ישעיה האָט ער נישט געוואָלט אַליין פאַר דער צייט אַרויסרופען אַ געפאַהר אויף זיין פאָלק, ער האָט אָבער אויך פעסט בעשלאָסען מיט'ן גוטען ווילען, אָהן אַ מלחמה, נישט איבערצוגעבען די אומאָבהענגיגקייט פון זיין לאַנד. אַזאַ נייטראַלע פּאָליטיק, ווען אַרום איהם האָט געשוועבעלט און געגריבעלט, האָט פון יותמ'ן געפאָדערט פיעל טאַקט, פאָרזיכטיגקייט און אויסגעהאַלטענקייט צוזוי, אַז צוליעב די בעציהונגען צו אשור'ן זאָל ער נישט אויסברייגען געגען זיך דעם צאָרן פון די קריעגעריש געשטימטע שכנ'ישע מלכים, ווי עס האָט זיך טאַקי ענדליך אויסגעלאָזען אין דער צייט פון זיין טראָנפאָלגער. ביי אַזעלכע געפעהרליכע אומשטענדען אין דער אויסערליכער פּאָליטיק, איז אויך יותם געצוואונגען געווען איבערצולאָזען די אינערליכע הנהגה פון לאַנד אין די הענד פון די שרים, ווי עס איז געווען פאַר זיין פאָטער; די דאָזיגע שרים אָבער זענען וואָס ווייטער אַלץ מעהר פערדאָרבען געוואָרען, צוזאַמען דערמיט, ווי די עשירות פון לאַנד האָט געהאַלטען אין איין וואַקסען און שטייגען; דערצו האָט זיי געפיהרט אויך דאָס, וואָס צוליעב דער גרויסער עקאָנאָמישער ווירטשאַפט, וועלכע יהודה האָט דאַן געפיהרט, איז זי פון דאָסניי אַריינגעטרעטען אין אַ נאָהענטען פערקעהר מיט שומרון, פיניציא און מצרים.

אין דער צייט פון יותמ'ס ממשלה האָט דער נביא ישעיה הייטער אויפגעהויבען זיין שטים געגען דעם אַלגעמיינעם אומרעכט וואָס האָט געהערשט אין לאַנד. דעם נביא האָט איבערהויפט געקרענקט דאָס, וואָס אין דער צייט פון דעם דאָזיגען אויסערליכען עקאָנאָמישען גלאַנץ איז דאָס פאָלק אין זיינע ברייטע מאַסען געבליעבען אָרעם און געדריקט. אין דער ווירקליכקייט האָט די אומגעהויערע עשירות קיין גליק דאָס לאַנד נישט געבראַכט: די מעכטיגע און די רייכע האָט דאָס, אמת, מעכטיגער און רייכער געמאַכט; די שוואַכע און די אָרימע זענען אָבער נאָך שוואַכער און אָרימער געוואָרען. פערדיענט פון דעם אינטערנאַציאָנאַלען האַנדעל האָבען נאָר די אַריסטאָקראַטען און די שרים; דעם המון און די ערדאַרבייטער איז ווייניג אָנגעקומען פון די גרויסע סומען גאָלד און זילבער, וואָס זענען אַריינגעפיהרט געוואָרען פון פיניציא און מצרים; דערפאַר אָבער איז צוליעב דער מאָראַלישער פערדאָרבענהייט געוואַקסען די נטיה צו מותרות; די רייכע האָבען זיך געבאָדען אין איבערטריבענעם לוקסוס, אין דער צייט ווען דער אָרימאַן

איז געווען שפּלידיג און דערשלאָגען. די אויסערליכע פערשידענאַרטיגקייט פון די פערשידענע קלאַסען האָט אַרויסגערופען אויך אַן אינערליכע אָבגעזונדערטקייט, און די דאָזיגע אָבגעזונדערטקייט ווערט נאָך שטאַרקער, וואָס מעהר עס ווערט פערגעסען דער אַלגעמיינער נאַציאָנאַלער נאָמען און עס פערשפּרייטען זיך די פערשידענערלייאיגע געגענדעגערייען. דער נביא רופט דאָס פאָלק, עס זאָל זיך בעטראַכטען:

„דאָס הויז פון יעקב, קום, לאָמיר געהן אין „אָטים ליכט: דען דו האָסט פערלאָזען דאָס אייגענע, דאָס פאָלקסטימליכע, דאָס הויז פון יעקב; דען מיט די מנהגים פון די מורה-לענדער און מיט דער צויבעריי פון פלשתים איז עס איבערפילט און מיט פרעמדע שעפּפונגען בעגנוגענט עס זיך; און זיין לאַנד איז איבערפילט געוואָרען מיט זילבער און מיט גאָלד און זיינע אוצרות האָבען קיין ענדע נישט; און זיין לאַנד איז איבערפילט געוואָרען מיט געצען און זיי בוקען זיך צו דער אויסאַרבייטונג פון די אייגענע הענד; און נידעריג איז געוואָרען דער מענש און געפאַלען איז ער געוואָרען, — דו טאָרסט דאָס ניט פערגעבען זיי! קום צווישען די פעלזעןשטיינער, בעהאַלט זיך אונטער דער ערד פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ! נידער — די אויגען פון דעם מענשעןשטאָלץ; איינגעבויגען — די מענשען-הויכקייט: נאָר גאָט אַליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאָג!"

„דען עס קומט אַ טאָג פון גאָט דעם הערשער אויף יעדען שטאָלצען און הויכען און אויף יעדען נידעריגען און געהויבענעם (וואָס איז ערהויבען געוואָרען); און אויף אַלע הויכע לבנון-צעדערן און אויף אַלע ערהויבענע פלעצער; און אויף יעדען הויכען טהורעם און אויף יעדען פעסטען מויער... און נידעריג וועט ווערען דעם מענשענ'ס הויכקייט און פאַלען וועט זיין שטאָלץ! — נאָר גאָט אַליין וועט געגרויסט זיין אין יענעם טאָג!... און די געצען וועלען אינגאַנצען פערשוואונדען ווערען, אין די פעלזעןהײלען וועלען זיי פערטראָגען ווערען און אין די ערד-גריבער — פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר זיין עהרליכען שטאָלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאָס לאַנד צו פערטיליגען! אין יענעם טאָג וועט דער מענש צוועקשלידערען פאַר די שילדקרעטען און פאַר די פלעדערמייז די געצען פון זיין זילבער און די געצען פון זיין גאָלד, וואָס ער האָט געשאַפט צו בוקען זיך, אין בעהאַלטען וועט ער זיך צווישען די פעלזען און צווישען די בערג, פאַר דעם שרעק פון גאָט און פאַר דיין עהרליכען שטאָלץ, ווען ער וועט ערשיינען דאָס לאַנד צו פערטיליגען!"...

ווען יותם איז געשטאָרבן אויפ'ן פופצעהנטען יאָהר פון זיין הערשאַפט, אין זיין זוהן אחז איז מלך געוואָרען (724—739), האָט זיך דאָס ראָד איבער־געדרעהט איבער יהודה. דער נייער מלך איז בסך הכל אַלט געווען אַ יאָהר 25, ווען ער האָט דעם טראָן געירשה'נט און געפינענדיג זיך פון קליינהייט אויף אונטער דער השפעה פון די מאָראַלִיש פערדאָרבענע הויף־לייט, איז ער אַליין אויך געניינט געווען צו פיהרען אַ לייכטזיניג־פרעהליך לעבען; און דערצו נאָך איז ער פאָליטיש אויך גאָרנישט צוגעגרייט געווען, צו געוועלטיגען איבער'ן לאַנד אין אַזאַ געפעהרליכען מאָמענט, ווי דער, וואָס איז אָנגעקומען פאַר דער פאָדערשטער אַזיען. עס איז געקומען אַ צייט, ווען יהודה האָט געמוזט אָפען ערקלעהרען איהר פראָגראַם און איהר פאָזיציע אין דער אַלגעמיינער פאָליטיק פון דער פאָדערשטער אַזיען. עס האָט געמוזט קלאָהר ווערען איהר בעציהונג צו אשור און צו דעם אַנטי־אשורישען בונט פון אפרים און ארם, וועלכע זענען דאַן מעהר געצווינגען געווען צו אָנערקענען דעם אויטאָריטעט פון דער מעכטיגער מצרים, איידער פון אשור. אין ירושלים האָבען זיך דאַן געבילדעט פערשידענע פאָליטישע פאַרטייען: דער גרעסטער טייל איז געווען, ווי ס'שיינט דערפאַר, אַז מען זאָל צושטעהן צום בונט און אונטערוואַרפען זיך דעם פראָטעקטאָראַט פון מצרים, וועלכע איז, צוליעב איהר ווייטקייט פון יהודה, נישט געווען אַזוי געפעהרליך פאַר דער זעלבסטשטענדיגקייט פון לאַנד. אַ טייל ווייטער האָבען נוטה געווען צו אַשור, גלויבענדיג אין איהר אונבאַזיעגטע מאַכט. אָבער דער איינציגער קרייז פון ישעיה הנביא איז געווען געגען וועלכע ס'איז אַקטיווע שריט אין דער היינזיכט, האַלטענדיג זיך פעסט ביי דער טראַדיציאָנעלער פאָליטיק פון די נביאים, וועלכע זענען שטענדיג געווען געגען יעדען פערבאַנד מיט די אַרומיגע פעלקער. זייער מיינונג איז געווען, אַז דאָס לאַנד דאַרף זיך נאָר אינערליך גוט פערפעסטיגען גייסטיג און סטראַטעגיש, כדי צו קאָנען ווייזען אַ ווידערשטאַנד ביי אַ אויסערליכען אָנפאַל. ישעיה האָט מיט זיין בייסענדער נבואה זיך געווענדעט צו דיינע פאָליטישע געגענער:

„ווע צו די, וועלכע נידערען קיין מצרים נאָך הילף און שטיצען זיך אויף פערד!1) — זיי פערלאָזען זיך אויף דער איבערפליסיגקייט פון די רייטוועגען און אויף דער מעכטיגקייט פון די פאָררייטער און זיי ווענדען זיך ניט צו דעם הייליגען פון ישראל און גאָר זוכען זיי נישט.... מצרים

1) מצרים האָט זיך שוין דאַן אויסגעצייכענט מיט איהר רייטער־מיליטער.

איז דאָך אָבער שטאַרק דורך מענשען-קראַפט אָבער נישט דורך גײס-
ליכער מעכטיגקײט, און זײערע פערד װענען דאָך נישט מעהר װי פלײש,
אָבער נישט קײן גײסט, און אַז גאָט װעט זײן האַנד אױפהױבען, האָט
װעט דאָך זינקען דער שטיצער און עס װעט פאַלען דער געשטיצטער
און צוזאַמען װעלען זײ פערטיליגט װערען!...."

„דען אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער און דער הײליגער
פון ישראל: דורך דער רוהיגקײט און געלאַסענקײט װעט איהר געהאָל-
פען װערען, אין דער זיכערקײט און דער פערטרױטקײט װעט אײער שטאַרקײט
זײן — האָט איהר עס אָבער נישט געװאָלט הערען. איהר האָט געזאָגט:
בעסער װעלען מיר אױף פערד לױפען, דערפאַר װעט איהר טאַקי צו-
לױפען, איהר האָט געזאָגט פלינק װעלען מיר רײטען — דערפאַר װעלען
טאַקע פלינק זײן אײערע נאָכרײטערס. גאַנצע טױזענד —פאַר דער שטים
פון אײנעם, און אַז פינף װעלען אַ געשרײ טהון — װעט איהר אַלע
ענטשפרונגען װערען!

אַחז האָט זיך פערלוירען. לױט זײן שװאַכען כאַראַקטער איז ער געװױנט
געװעזען צו צושטעהן צו די פאָליטישע מײנונגען פון ישעיהו הנביא'ס
פאַרטײ און פאַרצוזעצען די נײטראַלע פאָליטיק פון זײן פאָטער יותם. זײ-
ענדיג אָבער להוט נאָך די שענדליכע תאװות און נאָך דער געצענדינערײ,
האָט ער צוזאַמען מיט זײנע שרים ניט געזאָרגט זיך, װי זײן פאָטער,
צו פערפעסטיגען דאָס לאַנד פון אינעװײניג און פון אױסעװײניג; דערצו
האָט איהם אױך געפעהלט די פאָליטישע ערפאַהרענקײט פון זײן פאָר-
גענגער און ער האָט נישט געקאָנט פיהרען די נײטראַליטעט-פאָליטיק
אױף אַזאַ אַרט, אַז זי זאָל נישט אױפרײצען געגען זיך זײנע שכנישע
מלוכות פון אַנטי-אַשורישען בונד. די לעצטע האָבען בעשלאָסען איבער-
געװאַלד צו צװינגען יהודה צו צושטעהן צו זײ. מיט פעראײניגטע קרעפ-
טען װענען די מלכים פון אפרים און אַרם — פקח און רצין — בעפאַלען
יהודה. זײער פּלאַן איז געװעזען, אַז אין פאַל, אױב זײ װעלען מנצח
זײן אַחז'ן, װעלען זײ איהם אינגאַנצען אַראָפּװאַרפען פון טראָן און אַװעקזע-
צען זײער אָנהײנגער בן-טבאל. דער קורצזיכטיגער מלך האָט װאַהרשײנליך,
נישט ערװאַרטעט דעם דאָזיגען ענטשלאָסענעם שריט, װעלכער איז געװען
אַזוי אונפערמײדליך, „און זײן האַרץ איז אױפגעציטערט געװאָרען װי די
בױמער פון װאַלד ציטערען אױף פון אַ װינד". ישעיהו הנביא האָט זיך
געפרובט בערוהיגען דעם מלך, אײנרעדענדיג איהם, אַרױסצוטרעטען מיט
אײגענע קרעפטען געגען דעם פײנד און פערזיכערנדיג, אַז די בעלאַגע-

הונג קאָן נישט זײַן קײן דױערהאַפֿטע, אַז פֿריִער אָדער שפּעטער מוז די קאָאַליציע צושטערט װערן, װײַל אַשור װעט אַנדערע מורדים נישט לאַנג נאָך פֿרײַהײט געבן.

„פֿאַרטײדיג זיך געגען דעם שונא, נאָר זײַ רוהיג, שרעק דיך נישט און זאָל דיך דײַן האַרץ נישט קלאַפּן פֿאַר די דאָזיגע צװײ ברעקלעך האָלאָװעשקעס, װעלכע רױכערן זיך מיט גרים־צאָרן — פֿאַר רצין פֿון אַרם און בן רמליה פֿון אפֿרים, װײַל אַרם האָט װעגן דיר שלעכטס גע־פּלאַנט צוזאַמען מיט בן־רמליה: לאָמיר אױפֿגײן אױף יהודה, לאָמיר פֿון איר אַניִדערע מאַכן לאָמיר איר אױף חלקים צושפּאַלטן און פֿאַר אַ מלך באַשטימען בן־טבאַל — דערפֿאַר האָט גאָט געזאָגט אַזױ: עס װעט זיך נישט אָנהױבן און עס װעט זיך נישט אױסלאָזן! עס מעג זאָגאַר אין דער שפּיץ פֿון אַרם זײַן דמשק און אין דער שפּיץ פֿון דמשק מעג זאָגאַר זײַן רצין — און אין פֿינף און זעכציג יאָהר אַרום װערט אפֿרים פֿאַרטיליגט אַלס פֿאָלק, מעג זאָגאַר אין דער שפּיץ פֿון אפֿרים זײַן שומרון און מעג זאָגאַר אין דער שפּיץ פֿון שומרון זײַן בן־רמליה; אױב איר גלױבט עס נישט נאָר דערפֿאַר, װײַל איר אַלײן זענט אונבעגלױבטע!...“

דעם נביא'ס רײד האָבן נישט געװירקט, אױף אַרױסצורופֿן בײַם פֿאַלאַנטלאָזן מלך העלדען־מוט; דערװײַל זענען אַרם און אפֿרים פֿון צװײ זײַטען אַלץ טיפֿער אין יהודה אַרײַנגעדרונגען, האָבען פֿיעל שטעדט חרוב געמאַכט, פֿיעל מענשען אױסגעטױדט און פֿיעל געפֿאַנגענע פֿאַרנומען, נישט באַגעגענדיג קײן ערנסטען װידערשטאַנד. אין תנ"ך װערט דער־צעהלט אַן אגדה, װעלכע כאַראַקטעריזירט אַלענפֿאַלס דעם מלך אחז פֿון זײַן מאָראַלישער זײַט. װען ער האָט געזעהן דעם ערפֿאָלג פֿון אַרם און די מפּלה פֿון יהודה, האָט ער באַשלאָסען, אַז דער פֿײַנדליכער גאָט פֿון אַרם איז שטאַרקער פֿאַר דעם נאַציאָנאַלען גאָט פֿון יהודה; איז ער אַרײַן אין בית־המקדש און האָט צובראָכען די הײליגע כלים און צושע־דיגט דעם מזבח און אױף דעם הױף פֿון דער עזרה האָט ער אַן אַלטאַר פֿאַר די אַראַמישע אָפּגעטער געשטעלט און אַלײן אױף זײ קרבנות מקריב געװען! — דאָס איז אָבער געװען אַ קלײנע תרופֿה און דערום האָט ער, דער מלך אחז, זיך באַשלאָסען אױף אַ שענדליכען און פֿאַררעטערישען שריט. ער האָט געשיקט מתנות צום מלך פֿון אַשור, צו תגלת־פּלאסר, אַנערקענט זײַן אױבערשאַפֿט און געבעטען הילף געגען אפֿרים און אַרם. תגלת־פּלאסר האָט מיט פֿרײד אָנגענומען די דאָזיגע אונטערטעניגקײט און גיך זיך גענומען ממלא צו זײַן די בקשה פֿון אחז. רצין האָט גיך פֿאַר־

לאָזען יהודה, ווי ער האט זיך נאָר דערוואוסט, אז אשור האט זיך אויף
זיין לאַנד אָנגערוקט; פקח האט זיך אויך דערשראָקען פאַר דער נאָדגטאַגע
געפאַדר און אויך זיך געאײַלט קיין שומרון. יהודה איז געראַטעוועט גע-
וואָרען פון די ביידע שונאים, נאָר קיין ווירקליכע ישועה איז עס נישט
געוועזן. דאָס לאַנד איז געווען צוראַבירט, דער היל דערשלאָגען, די פעס-
טונגען צושטערט; די אונטערגעוואָרפענע שכנישע פעלקער האָבען פון
ראַסנײַ דעם קאָפּ אויפגעהויבען און גענומען זיך נוקם זיין אָן די יהודים;
די פלשתים און די אַדומים זענען, ווי אין די אַמאָליגע יאָהרען, בעפאַלען
גרענעצען, אונטערגעצונדען שטעדט, גע׳ממית׳ט געפאַנגענע; תגלת-פלאסר
האָט נאָר אויף אַזוי פיעל געהאָלפען יהודה, אויף וויפיעל ער האָט גע-
נוצט מלחמה האַלטען געגען די מורדים פון אַשור; ער האָט אָבער גאַנץ
פריי געלאָזען די איבעריגע פעלקער צופליקען יהודה; אַדרבא: ער אַליין
האָט זיך אָפט אַרײַנגעריסען אין לאַנד און געמאַכט הרבונות, כדי אָב-
צושוואַכען דעם צענטער פון דער פאָדערשטער אזיע. פון דער צווייטער
זייט האָט דער פרעה סא, ווי עס שיינט, אויך נישט געקאָנט שיינקען
יהודה, וואָס זי האָט זיך אונטערגעוואָרפען אונטער אַשור׳ן און אויף אַזאַ
אופן איהר ריין געמאַכט דעם וועג קיין מצרים, און האָט זיך אויך ניט
איהר גוט אָבגערעכענט. יהודה האָט דאַן פאָרגעשטעלט מיט זיך אַ שוצלאָזעס
לאַנד, וואָס אַלע אַרומיגע פעלקער האָבען איהר געצופט און געריסען-
איבעריגענס, דער נביא ישעיה האָט דאָס אַלץ פאָראויסגעזעהן און מתרה
געווען דעם מלך, ווען ער האָט זיך געווענדעט צו אַשור נאָך הילף:

„אין יענעם טאָג וועט גאָט אַ פייף טהון צו דער פליג, וועלכע ביי די
טייכען פון מצרים און צו דער בין, וואָס אין דעם לאַנד פון אַשור;
און זיי וועלען קומען און בעלאַגערען אַלע טהאָלען און אַלע פעלזען
און אַלע בוימער און אַלע דערנער.... אין יענעם טאָג וועט וויסט און
פערדערנערט ווערען יעדער פלאַץ, וואו איצט וואַקסען די טייערסטע ווייג-
שטאָקען; מיט פייל און בויגען וועט מען דאָרט קומען, ווייל וויסט און
פערדערנערט וועט דאָס לאַנד ווערען!...“

נישט קוקענדיג אויף דער אוננוצליכקייט פון דעם בונד מיט אַשור,
האָט שוין אָחז אויך ווייטער געמוזט בלייבען געטריי אַשור, וועלכע פלעגט
איהר קרבן פון די נעגעל קיינמאָל נישט אַרויסלאָזען. דער מלך פלעגט
מוזען יעדען יאָהר אַ געוויסען מס שיקען קיין אַשור; דערביי פלעגט ער אַליין
לעדיגער מאַכען די אוצרות פון בית-המקדש און אָברויבען פון איהם די
טייערסטע חפצים; אחז אַליין פלעגט אָפט פאָהרען צו בוקען זיך פאַר

פון דער אַשורישער קונסט (884—860 פאַר דער קריסטי׳ ערא)
אַ קערפּער פון אַ חיה מיט אַ געזיכט פון אַ מענש

דעם שרעקליכען טיראן תגלת־פלאסר. די נאהענטע בעציהונגען מיט די מזרחישע דעספאטען זענען נישט געבליבען אהן א ווירקונג פאר דעם בעראקטערלאזען מלך. אין זיין קנעכטישער נאטור פלעגט ער איינגעפונען אלע מנהגים פון זיין מעכטיגען איבערהאר פאר גוט און שען. נישט קוקענדיג אויף דער געפלאגטער לאגע פון לאנד, האט ער זיך נאך מיהדר ווי פריהער איבערגעגעבען צוזאמען מיט די שרים דער געצענדינערייַ און די פערדארבענהייטען פון דעם פרעהליכען לעבען. די שרים, געפינענדיג ביים מלך א הסכמה צו זייערע מעשים, האבען נאכמעהר פערגרעסערט זייערע זינד געגען גאט און געגען פאלק. דאן האט דער נביא ישעיה שוין קיין ווערטער נישט געפונען, מיט וועלכע צו ווירקען אויף די פערדארבענע הערצער:

„הערט איהר הימלען, פערנעהם דו ערד, דען גאט האט גערעדט: קינדער האב איך ערצויגען און ערהויבען און זיי האבען אן מיר מורד געווען! עס דערקענט דער אקס זיין קויפער, דער אייזעל דער — די קאריטע פון זיין הארען — ישראל דערקענט נישט, מיין פאלק פערשטעהט נישט. וועה דעם זינדיגען פאלק, דער פערברעכערישער אומה, דעם אויסגעלאסענעם דור, די פערדארבענע זיהן — זיי האבען גאט פערלאזען, דעם היילינגען פון ישראל דערצערנט, הינטערווייליכס האבען זיי זיך אבגערוקט. אויף וועלכער שטעלע זאלט איהר נאך געשלאגען ווערען, אז איהר קעהרט אייך אלץ ווייטער אב פון גאט? דער גאנצער קאפ איז שוין צוקריינקט, דאס גאנצע הארץ איז שוין פערוועהטאגט! פון די פיס ביז דעם קאפ איז אין אייך קיין גאנצער גליעד נישטא, א בייל און א וואונד און א איטערדיגע געשוויר; זיי ווערען נישט געדריקט און ווערן נישט פערבונדען און ווערען מיט קיין בוימעל נישט געווייכט. אייער לאנד איז וויסט, אייערע שטעדט זענען פערברענט, פאר אייערע אויגען עסען פרעמדע אייער ערד.... ווען גאט דער הערשער וואלט אונז נישט איבערגעלאזט א געדרעכעניש, וואלטען מיר דאך ווי סדום געווען, ווי עמורה וואלטען מיר אויסגעזעהן!....

„הערט נאר די רייד פון גאט, איהר, הארען פון סדום; פערנעהמט נאר די לעהרע פון אלמעכטיגען, איהר, פאלק פון עמורה! צו וואס דארף איך אייערע פילע קרבנות — זאגט גאט — איך בין איבערזאט מיט עולות פון בעראנעס און מיט פעטס פון געשטאפטע פיה; איך פערלאנג נישט מעהר קיין בלוט פון קיין אקסען, פון קיין שעפסען און פון קיין בעק. אז איהר קומט אנקוקען מיין געזיכט, ווער בעט אייך טרעטען מיינע

דינען? איהר זאָלט מעהר נישט וואגען צו ברייגנען פאַלשע מנחות, אייער קטרת איז פאַר מיר אונווירדיג, אייער חדש, אייער שבת — ליידען קאָן איך זיי נישט מעהר — אונרעכט איז עס און פערראַט. אייערע ימים־טובים האָט פיינד מיין גייסט, צו לאַסט זענען זיי מיר, פערטראָגען קאָן איך זיי נישט מעהר! און אַז איהר פערברעכט אייערע הענד צו מיר, ווענד איך מיינע אויגען אָב פון אייך, און אַז איהר בעט צו מיר, הער איך אייך נישט — אייערע הענד זענען מיט בלוט פערשמוצט! וואַשט אייך, רייניגט אייך, פערלאָזט אייערע שלעכטע טהאַטען, זאָל איך זיי מעהר נישט זעהן, הערט אויף בעזעם צו טהון, לעהרנט אייך גוטעס צו שאַפען, זוכט די ריכטיגקייט, שטאַרקט דעם בערויבטען, משפט פאַר דעם יתום, נעהמט אייך אָן פאַר דער אַלמנה —... ווערט איהר וועלען און איהר וועט פאָלגען וועט איהר דאָס בעסטע פון לאַנד געניסען. וועט איהר נישט וועלען און נישט פאָלגען, וועט אייך דער שווערד פערצעהרען!..."

דער נביא פערגלייכט די גייסטיגע לאַגע פון פאָלק אין זיין צייט מיט דער לאַגע פון פאָלק אין די פאָריגע דורות, און שרייט אויס:

„ווי אַזוי איז עס צו אַ זונה געוואָרען די עדעליכע שטאָדט, וואָס פריהער האָט נאָר משפט און צדק געוואָהנט, זעגען איצטער מערדער היל?!... דיין זילבער איז מיט אָבפאַל, דיין וויין געמישט מיט וואַסער: די שרים זענען פערברעכער, גענאָסען פון גנבים, אַלץ ליעבט שוחד און יאָגט זיך נאָך אונטערקויף־געלד; פאַר דעם אָרימען יתום משפט'ען זיי נישט, פאַר דער אונגליקליכער אַלמנה שטעלען זיי זיך נישט איין! דרום זאָגט גאָט דער הערשער, די קראַפט פון ישראל: אָ! איך וועל זיך נאָך טרייסטען איבער מיינע פיינד, איך וועל נאָך נקמה נעהמען פון מיינע שונאים!..."

די דאָזיגע האַרצרייסענדע רייד האָבען אָבער פאַר זיך נאָר אַ פוסטען מדבר געפונען; נישט דער מלך און נישט זיינע שרים האָבען זיך צום נביא צוגעהאָרכט. די אָנפיהרענדע ספערען זענען גייסטיג אַלץ נידריגער און נידריגער געפאַלען, שלעפענדיג נאָך זיך דאָס פאָלק, דעם המון, און דער נביא זעהט אין זייער זאָרגלאָזיגקייט אַויך די סבה פון שלעכטער פאָליטישער און עקאָנאָמישער לאַגע, אין וועלכער דאָס פאָלק האָט זיך געפונען:

„וועה צו די, וועלכע איילען זיך פריה אויפצושטעהן, ווייל עס יאָגט זיי דאָס ביער, וועלכע פערשפעטיגען זיך אין אָבענד צו זיצען, ווייל עס ברענט זיי דער וויין; זייערע מאָלצייטען בעשטעהען פון פידעל און האַרף

און פויק און פלייט און וויין — און זיי זעהען נישט גאָטס טהאַט
און זיינע ווערק בעמערקען זיי נישט — דערפאַר איז מיין פאָלק פעריאָגט
נישטוויסענד: זיינע געעהרטע זענען הונגער-טוידטע, זיינע מאַסען — דורשט-
פערשמאַכטע. דערפאַר האָט דער אָבגרונד אַזוי זיך פונאַנדערגעשפרייט
און אַזוי גרענעצלאָז זיין מויל געעפענט אין איינגעשלונגען די שיינקייט,
די לעבהאַפטיגקייט, די פרעהליכקייט פונ'ם לאַנד"...

אין אַזאַ פינסטערער לאַגע לאָזט אָחז זיין פאָלק און זיין לאַנד, ווען ער שטאַרבט אָב און דעם טראָן נעהמט איבער זיין פינפאונצוואַנציג יעהריגער זוהן — יחזקיהו!

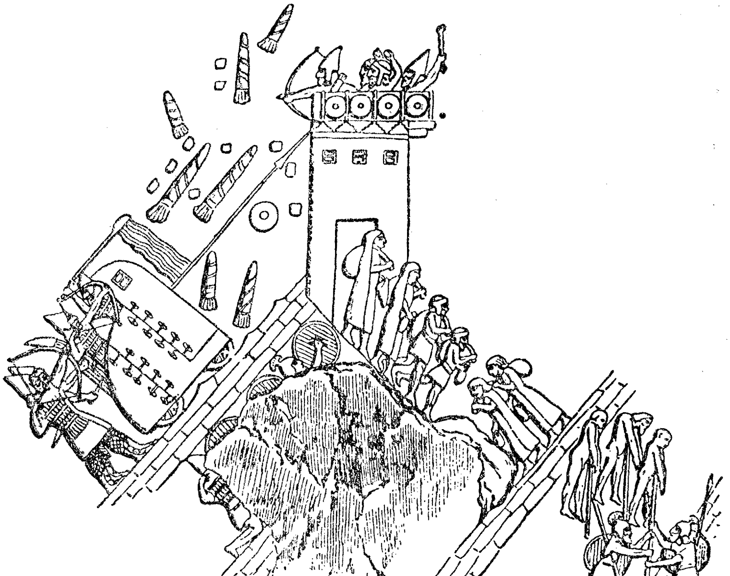

בעלאַגערונג פון לכיש דורך סנחריב

צוועלפטעס קאַפּיטעל

פון יחזקיהו ביז יאשיהו

(724 ביז 608 פאַר כריסטוס־געבורט)

„דאָס פאָלק, וואָס געהט אין דער פינסטער, האָט אַ גרויסע ליכטיגקייט דערזעהן, די בעוואָהנער פונ'ם טוידטען לאַנד האָט אַ שטראַהל בעשיינט. דו האָסט גרויס געמאַכט דאָס פאָלק, דו האָסט איהם זיין פרייד פערמעהרט; זיי האָבען זיך געגען דיר געפרעהט, ווי מען פרעהט זיך אין תבואה־שניט, ווי מען פרעהט זיך, ווען מען טיילט זיך מיט רויב. ווייל זיין לאַסט־יאָך און זיין צוואַנגס־שטעקען האָסטו צובראָכען, ווי אין דעם טאָג פון מדין*) דען אַ קינד איז אונז געבוירען געוואָרען, אַ זוהן איז אונז געשאָנקען געוואָרען, איז אויף זיין אַקסעל די הערשאַפט געפאַלען און זיין נאָמען איז בערופען געוואָרען: וואונדערליכער ראַט־געבער, געטליכער העלד, האַר פון פריעדען!"....

מיט די דאָזיגע פייערליכע ווערטער בעגריסט ישעיהו הנביא די טראָן־בעשטייגונג פון דעם יונגען יהוקידו (724—695). ער איז נאָך כמעט אַ קינד געווען, דאַן, ווען אין זיין פאָטערלאַנד האָט דער געוואַלטיגער חורבן אויסגעבראָכען; זיין יונגעס הארץ איז נאָך דאַן נישט אַזוי פערדאָרבען בעוועזען, ווי ביי די איבעריגע הויף־לייט, און די שרעקליכע ליידען פון זיין פאָלק האָבען אויף איהם אַ שטאַרקען איינדרוק געמאַכט; אין דער פערשכור'טער אָרגיע, וואָס האָט געהערשט אַרום זיין פאָטער, האָט ער אַנ'ערנסטען וואָרט געזוכט, אַ וואָרט, וואָס זאָל איהם די לאַגע פון יהודה ערקלערען, און דאָס האָט ער געקאָנט הערען נאָר פון דעם הייליגען נביא ישעיהו בן־אמוץ; די געטליכע נבואה בעגייסטערט דעם יונגען פרינץ אַליין מעהר; דרינגט אין איהם אַריין אַלץ טיעפער און ענדליך, ווען ער

*) דער שופט גדעון האט אמאל צושלאגען די מחנה פון מדין און מיט דעם בעפרייט דאס לאנד ישראל פון א שרעקליכען פיינד.

געדט אַרויף אויפ'ן טראָן, שטעלט ער פאַר מיט זיך אַ מענשען, וועלכער איז דורכגענומען אינגאַנצען מיט אַ טיעפער פרומקייט און מיט דער פייערדיגסטער ליעבע צו'ם פאָלק. אין זיין טהעטיגקייט אַלס מלך זעהען מיר צוויי שטרעבונגען, וועלכע זענען אייגענטליך עטוואָס איינציג אין זייער וואָרצעל: ער וויל דעם פאָלק צוריק אומקעהרען זיין פריהערדיגע גאָט'ס פאָרכטיגקייט און מאָראַלישע ריינקייט, ווי אויך זיין פריהערדיגע מעכטיג-קייט און פאָליטישע זעלבסטשטענדיגקייט. די היסטאָרישע געשעהענישען פון יענער צייט זענען בכלל וועדער גינסטיג געוועזן פאַר'ן מלך'ס פלענער. אין דריי יאָהר אַרום נאָכדעם, ווי די מלוכה איז איבערגעגאַנגען צו יחזקיהו, איז געפאַלען די מלוכה פון שומרון און אפרים איז חרוב געוואָרען. דער פאַקט, וואָס פון דעם אַלגעמיינעם פאָלקס-אָרגאַניזם איז אָבגעריסען גע-וואָרען אַזאַ וויכטיגער גליעד, האָט געמוזט מאַכען אַ געוואַלדיגען רושם אויף דעם איבערגעבליבענעם טייל פון פאָלק, וואָרום נישט קוקענדיג אויף די פאָליטישע בעציהונגען, וואָס האָבען געהערשט צווישען שומרון און ירושלים, האָבען זיך פאָרט די בעפעלקערונגען פון די ביידע מלוכות געפיהלט פאַר טיילען פון איין גאַנצען פאָלק. דערצו זענען אַנטלאָפענע פון אפרים מאַסענווייז אָנגעקומען אין יהודה; דאָס אונגליק האָט אַלזאָ, געמוזט ווענדען זייערע הערצער צו גאָט, צו דעם גאָט, וועלכער האָט זיי נישט אויפגעהערט מתרה צו זיין דורך זיינע נביאים. אַ ציטער האָט אַרום יהודה און אַ גע-פיהל פון פרומקייט: מען מוז ראַטעווען פון גאָט'ס צאָרן דעם רעשט פון פאָלק!

און יחזקיהו האָט צושיקט בריעף איבער'ן גאַנצען לאַנד, זאָגאַר צו די איבערגעבליבענע אין אפרים: „די זיהן פון ישראל: קעהרט אייך אום צו יהודה, צו גאָט פון אברהם און פון יצחק און פון יעקב, וועט ער זיך אומקעהרען צו דעם רעשט, וואָס איז געבליבען פון אשור'ס האַנד. איהר זאָלט נישט זיין, ווי אייערע עלטערען און ווי אייערע ברידער, וואָס האָבען אָן גאָט געפעלשט, און ער האָט זיי וויסט געמאַכט, ווי איהר זעהט עס איצט אַליין מיט אייערע אויגען. איצט זאָלט איהר מעהר נישט האַרט מאַכען אייער נאַקען, ווי אייערע עלטערען; שטרעקט אויס אייער האַנד צו גאָט און קעהרט אייך אום צו זיין מקדש, וואָס ער האָט אויף אייביג פערהייליגט; דיענט אייער אַלמעכטיגען גאָט יהוה וועט זיך זיין צאָרן איבער אייך שטילען! און ווען איהר וועט זיך צו גאָט אומ-קעהרען, וועט ער דערוועקען זיין רחמנות אויף אייערע ברידער און אויף אייערע זיהן ביי זייערע פײַנגער און ער וועט זיי צוריקקעהרען אין אינזעה

לאַנד, דען אייער אַלמעכטיגער גאָט יהוה איז אַן ערבאַרמדיגער און אַ גנעדיגער און ער וועט נישט אָבווענדען זיין געזיכט פון אייך, ווען איהר וועט זיך ווענדען צו איהם!"

די דאָזיגע איינפאַכע נאָך מיט ריינער גאָטספאָרכטיגקייט דורכגעדרונגענע ווערטער האָבען געמאַכט אַ גרויסען איינדרוק אויפ'ן פאָלק, און ווען דער מלך איז צוגעטראָטען צו דער צוריקאיינפיהרונג און פערשטאַרקונג פון דעם אַלטען יודישען קולט, האָט ער בעגעגענט דעם מיטגעפיהל פון אַלע שיכטען פון פאָלק. דאַן האָט ער זיך גענומען אויסראָטען דאָס געצענדינעריי, וואָס איז געווען איינגעוואָרצעלט אין לאַנד פון די פריהערדיגע יאָהרען, צוליעב דער נאַכלעסיגקייט אָדער זאָגאַר אַ ראַנק דער מיטווירקונג פון די פריהערדיגע מלכים. אַ גרויסע ירושה האָט אין דער הינזיכט איבערגעלאָזען דער פערשטאָרבענער אחז, וועלכער האָט ירושלים בעדעקט מיט אַ גאַנצען נעץ פון אַשורישע געצען און מזבחות און ליענדענבוימער און וועלכער האָט זאָגאַר דעם בית־המקדש פעראומריינינגט מיט פרעמדע אָבגעטער. יחזקיהו האָט דאָס אַלץ פערניכטעט; ער האָט אָבגערייניגט גאָט'ס הויז און בענייט דאָרטען דעם גאָטעס־דיענסט מיט קרבנות, מיט קטרת, מיט געזאַנג, מיט כלי־זמר און מיט דער גאַנצער הערליכער פייערקייט, ווי אין שלמה'ס און יהושפט'ס צייטען. אין זיין ענערגישער טהעטיגקייט איז ער נאָך ווייטער געגאַנגען: ער האָט געלאָזען אין גאַנצען לאַנד צוברעכען אַלע במות, וועלכע זענען זאָגאַר געווידמעט פאַר גאָט, כדי איין מאָל פאַר אַלע מאָל פעסט צו שטעלען דעם געטליכען איינציגען צענטר ביי'ם גאַנצען פאָלק. צוזאַמען מיט דאָס געצענדינעריי האָט ער געוואָלט אויך אויסוואָרצלען די פערשיעדענע אַבערגלויבישע מיינונגען, וואָס האָבען געהערשט אין פאָלק; ער האָט זיך נישט אָבגעשטעלט זאָגאַר פאַר די, וועלכע זענען כלומר'שט פערהייליגט געוואָרען דורך דער פיעל־דורות'דיגער טראַדיציע; אַזוי האָט ער אין ירושלים צובראָכען דעם קופערנעם שלאַנג, וועלכען די בני־ישראל זאָלען האָבען מיט זיך געבראַכט פון דעם מדבר און וועלכען משה אַליין זאָל האָבען געמאַכט, פאַר'ן פאָלק, כדי קוקענדיג אויף איהם, אויפ'ן שלאַנג — זיך צו ראַטעווען פון געוויסע מגפות.

כדי פון דאָסניי צוצוווענדען די הערצער פון פאָלק צום צענטער, צו ירושלים, צום בית־המקדש, נאָכדעם, ווי דער פערבאַנד צווישען זיי איז אין די לעצטע דורות פיעל אָבגעשוואַכט געוואָרען; צוליעב דער געצענדינעריי, כדי צו דערנעהנטערן דעם פאָלק צו זיין מלך, כדי צו פער-

אייניגען פעסטער די אלע טיילען פון פאלק צווישען אנאנדער, הי אויך צו פערקניפען די הערצער פון די ענטרונענע פון אפרים מיט זייערע איבעריגע ברידער פון יהודה, מיט דעם דינאסטיע, מיט דעם טראדיציאנעלען יה״ה — האט יחזקיהו פערזופען די אלע איינוואהנער פון אלע עקען פון לאנד יהודה, ווי די בירגער אזוי אויך די ניי־אנגעקומענע, אלטע און יונגע, מענער און פרויען, קיין ירושלים צו פייערען דעם הייליגסטען נאציאנאלען יום טוב, דעם חג־הפסח. די פייערונג האט ער דורכגעפיהרט מיט דער גרעס־טער הערליכקייט, וואס עס האט געמוזט אויפפלאקערען די נשמה פון פאלק, וועלכע איז געוועזען די לעצטע יאהרען אזוי פערזונקען אין פער־צווייפלונג און ערניעדערונג! דער מלך האט פון זיינע אייגענע אוצרות פיעל געלד מנדב געוועזען און זיך משתדל געוועזען מיט אלעס מעגליכעס, אז די פייערליכקייט זאל זיין א פאלקאמע; דער בית־המקדש איז געוועזען פראכטפאל בעפוצט, דער מזבח איז געווען בענייט, טויזענדער קרבנות זענען געבראכט געווארען; די כהנים, אין זייער פולען שטאט האבען אנ־געפיהרט מיט דער גאנצער ארבייט און די לווים האבען מיט די כלי־זמר געשפיעלט; יחזקיהו האט פערזענליך פאר׳ן פאלק רעדעס געהאלטען און די פערזאמעלטע פון גאנצען לאנד האבען זיך נישט געקאנט גענוג אנפרעדען מיט דער בעניייאונג פון לאנד, פון טראהן, פון דער אמונה. דאס בילד אין ירושלים איז געוועזען אזוי ריהרענד, אזוי בעציבערענד, אז די געטליכע משוררים און נביאים זענען צו דער העכסטער פאעטישער בעגייסטערונג געקומען און די ערהויבענסטע קאפיטלעך פון תהלים זענען דאן געשאפען געווארען. זיבען טאג האט דער מלך און דאס פאלק און די כהנים און די לוים און די משוררים און די נביאים פערבראכט צוזאמען אין דער הייליגער שטאדט ירושלים, אין בית־המקדש, און „די פרייד איז געוועזען אזוי גרויס, אז פון שלמה׳ס צייט האט אזעלכעס אין ירושלים נישט פאַ־סירט״. דער רושם פון דער אלגעמיינער פערזאמלונג איז געוועזען אזוי גרויס, אז דאס פאלק, ווי נאר די פייערונג אין ירושלים האט זיך געענדיגט און יעדער האט זיך צוריק צו זיין היים געקעהרט, האט צובראכען אלע געטצענדינערישע מאנומענטען, אלע לינדען־בוימער, אלע במות און אל־טארען אין אלע שטעדט פון יהודה און אין דעם איבערגעבליבענעם טייל פון אפרים. די דאזיגע רעסטאווראציע צייכענט זיך אלזא אויס אין א גע־וויסער מאס מיט דער מאסען־איניציאטיווע, מיט דער פרומער בעגייסטע־רונג פון פאלק אליין. יחזקיהו האט אבער מורא געהאט דערפאר, אז די דאזיגע גייסטיגע אויפמונטערונג זאל ביים פאלק נישט זיין א פערביי־

לויפיגע, ווי יעדער עפעקט-פראדוקט, און ווי יהושפט האט אמאל געטהין, אזוי האט ער אויך בעשטימט א בעזונדערען קאלעגיום פון חכמים און סופרים, אונטער דעם נאמען יהוקידו׳ס לייט („אנשי־יהוקידו״), וועלכע דאַרפען דעם פאלק געמוזט לערנען, ערציהען און וועקען.

נאך דער רעליגיעזער בעניי־אונג איז יהוקידו צוגעטראטען צו פערפעסטיגען דעם יהודה׳ישען היל און אויפצובויען פון דאסניי די פעסטונגען, וועלכע זענען אין אחזים צייטען צושטערט געווארען דורך די פערשידענע פיינדליכע אנפאלען פון די ארומיגע פעלקער. אין יהודה איז דאן, וואהרשיינליך, צוגעקומען א גרויסער העלדישער עלעמענט פון די ענטרונענע פון אפרים, וועלכער האט אבגעפרישט די ארמעע פון יהודה; יהוקידו׳ן האט אויך די דאזיגע אונטערנעהמונג געלונגען. אין תנ״ך, אמת, געפינען זיך זעהר ווייניג איינצעלהייטען וועגען די סטראטעגישע רעפארמען פון יענער צייט, נאר אויף וויפיעל זיי זענען געווען געראטען קאן מען זיך פארשטעלען דערפון, וואס יהוקידו׳ן האט זיך איינגעגעבען אין א געוויסער צייט ארום, נאכדעם ווי ער איז מלך געווארען, צו בעשטראפען די פלשתים פאר זייערע רויבערישע ארויסטריטען געגען יהודה אין דער צייט פון דעם פאריגען מלך; ער האט ביי זיי פיעל שטעדט אבגענומען, פיעל פעסטונגען חרוב געמאכט און געצוואונגען זיי פון דאסניי זיך אונטער צוגעבען דער הערשאפט פון יהודה. דער נצחון איבער די פלשתים האט שוין ממילא פאראליזירט די פיינדליכע טהעטיגקייט פון די איבעריגע קלענערע שכנים, ווי אדום און ד. ג. דאן האט שוין יהוקידו געהאט די דרייסטקייט א טראכט צו געבען וועגען דעם געפעהרליכען שונא פון יהודה. ער האט שוין גענומען זוכען פלענער, ווי צו בעפרייען דאס לאנד פון דעם אשור־יאך און מאכען אנענדע מיט דער לעצטער ירושה פון זיין פאטער אחז. דעם מלך׳ס געדאנקען האבען באלד אונטערגעהאפט די הויפלייט, וועלכע עס האט געקריינקט די אונטערוואָרפענקייט פון זייער פאלק און איבערהויפט די נביאים, ביי וועלכע די אבהענגיגקייט פון א געטצענדינערישען פאלק האט ארויסגערופען א שרעק פאר דעם גייסטיגען צושטאנד אין לאנד. ישעיהו הנביא האט אויף זיך גענומען די מיסיע, מיט זיין פייערדיגען ווארט אויפצומונטערן דאס פאלק און אריינגעבען איהם מוט און העלדענדרייסטקייט, אז עס זאל זיך בעשליעסען צו מאכען אזא געפעהרליכען שריט, וואס נאר די פארשטעלונג אליין פון איהם האט שוין געקאנט אנ׳אימה ארויסווארפען אויפ׳ן לאנד: די ארעמע יהודה, וועלכע איז נישט לאנג נאך געווען אזוי שוואך זאל וועלען זיך אויפהויבען געגען דער שטארקער אשור, וועלכע האט

שוין דאָן במעט די גאנצע פּאָדערשטע אזיען אין איהרע הענד געהאַל־טען! ישעיה, לויט זיין אלגעמיינער וועלטאויפפאסונג, האָט געגלויבט און געמוזט גלויבען אין דעם ערפאָלג פון דער גרויסער אינטערנעהמונג! פאר איהם איז אשור געווען נאָר אזוי פיעל שרעקליך, אויף וויפיעל זי קאָן זיך רעכענען פאר דעם בייטש פון גאָט, וועלכער שטראָפט די זינדיגע פעלקער; יהודה איז שוין אָבער געווען גענוג אבגערייניגט פון די פריהערדיגע זינד און דאגעגען איז שוין די מאָס פון אשור'ס אכזריות'ן איבער־פולט געווען! דער פּרינציפּ פון אמת וואָלט געמוזט אונטערברעכען זיך, ווען יהודה וואָלט איצט אַשור נישט בעזיעגען.

„אָ, אשור, די רוט פון מיין צאָרן, דער שטעקען אין זייערע הענד — דאָס איז דאָך מיין צורבערענג. אויף א זינדיגען פאָלק שיק איך איהם אָן; אויף דער אומה, וואָס דערצערנט מיר, זאָג איך איהם אָן אוועקצונעהמען רויב, אָנצומאכען חורבנות, צו צוטרעטען איהם, ווי דעם ליים אין די גאסען. ער מיינט אָבער נישט אזוי און זיין הארץ טראכט גאָר אנדערש; זיין געדאנקען איז צו פערטיליגען, צו פערניכטען וואָס מעהר פעלקער! ער טראכט זיך: מיינע שרים זענען דאָך אלע מלכים. איז דען ווי כרכמיש נישט געווען כלנו, איז דען ווי דמשק נישט געוואָרען שומרון?! האָב איך דאָך גענוג מאכט געהאט בייצוקומען די היידישע פעלקער מיט זייערע געטער — מיט וואָס זשע זענען זיי ערגער פאר שומרון און ירושלים?! ווי איך האָב געמאכט פון שימרון און איהרע געצען, וועל איך דען אָזוי נישט קאָנען מאכען פון ירושלים און איהרע געצען?! דערום, זאָגט גאָט, וועל איך אויסמאָנען פון אשור פאר דעם שטאָלץ פון זיין הארצען און פאר דער הויכקייט פון זיינע אויגען, ווען איך וועל ענדיגען מיין ארבייט אויפ'ן בארג ציון און אין ירושלים. — דערפאר וואָס ער זאָגט: מיט דער קראפט פון מיין האנד האָב איך מיין רוהם געשאפען און נאָר מיט מיין קלוגשאפט, ווייל איך בין זעהר פערשטענדיג, האָב איך צושטערט די גרענעצען פון די לענדער, צוּבראָכען זייער צוקונפט און אראָבגעשליידערט די גרויסקייט פון זייערע בעפעלקערונגען! מיין האנד איז א נעסט געוואָרען פאר צאָהל־רייכע פעלקער, און ווי מען קלייבט אין דער מדבר פערלאָזענע פויגעל־אייער, אזוי האָב איך אלע לענדער צונויפגעקליבען, און ס'האָט קיין פליגעל נישט געוואגט א צאפּעל צו טהון און עס האָט קיינער נישט געוואגט א מויל צו עפענען און עס האָט קיינער נישט געוואגט א פּיפּס צו טהון". — קען דען אָבער די האק זיך בעריהמען געגען איהר העקער, קען זיך דען די זעג גרויסען געגען איהר זעגער?!...

די נבואה פון ישעיהו בן אמוץ האָט באַגייסטערט דאָס לאַנד; דאָס פאָלק האָט אין זיך דערפילט אַ גרויסן שטראָם פון העלדנמוט און עס האָט זיך נישט אָפּגעשטעלט אויך דעמאָלט ואָגאַר, ווען דער ערשטער טריט פון דער באַפרייאונג האָט זיך אויסגעלאָזט זייער טרויעריק: סנחריב דער מלך פון אשור האָט זיך באַצייטנס דערוווּסט פון דעם צוגעגרייטן אויפשטאַנד און ער איז אונפערהאָפט באַפאַלן יהודה איידער נאָך זי איז געווען אינגאַנצן קריגס-פעאיק; דער מלך יחזקיהו איז געווען געצוואונגען פון דאָסניי צו אָנערקענען די איבערמאַכט פון אשור און באַצאָלן אַ גרויסע קאָנטריבוציע. ווי נאָר סנחריב האָט אָבער פערלאָזן דאָס לאַנד, האָט פון דאָסניי אויפגעלעבט אין פאָלק די האָפנונג צו באַפרייען זיך פון דעם פרעמדן יאָך. יחזקיהו האָט זיך גענומען גרייטן ערנסט צו אַ מלחמה. ער האָט באַנייט דעם מויער פון דער הויפּטשטאָדט ירושלים; אויסגערופן אַ גרויסע מאָביליזאַציע, אָנגעגרייט פיעל געווער, פיעל שפּייז און פיעל וואַסער אין אַלע באַפעסטיגטע שטעדט, פון אויסער די פעסטונגען אָבער האָט ער פערשאָטן אַלע טייכן און אַלע קוואַלן, כדי דער שונא זאָל קיין וואַסער נישט האָבן. אויסער אין יהודה, האָט זיך אין די איבעריגע לענדער פון דער פאָדערשטער אַזיע, אויך אָנגעפאַנגען גראָד צו דער צייט אַ באַוועגונג געגען אשור. די קליינע בבל ד״ט אָנגעהויבן דאַן גרוים צו ווערן און האָט באַלד פערנומען דעם ערשטן פלאַץ אין דער דאָזיגער באַוועגונג; זי איז געקומען אין באַציהונגען מיט מצרים, וועלכע האָט דאָס מאָל ווירקליך געוואָלט העלפן די אונטערוואָרפענע פעלקער פון אַזיען, מורא האָבענדיג אַליין פאַר דער שטייגענדער פאָליטישער באַדייטונג פון אשור. אויף דעם באָדען פון דער דאָזיגער קאָאַליציע איז אין יהודה אויסגעבראָכן פון דאָסניי דער אַלטער פּאַרטיי-קאָנפליקט. די הויפּ-לייט האָבן איינגעפינען אַז דער גלייכסטער וועג צו דער זעלבסט-באַפרייאונג איז צוצושטעהן צו בבל מיט איהרע בונדעס-גענאָסן, כדי מיט פעראייניגטע כחות מלחמה צו האַלטן געגען דעם אַלגעמיינעם געפעהרליכן שונא; אָן דער שפּיץ פון דער דאָזיגער ריכטונג איז געשטאַנען דער קעניגליכער קאַנצלער שבנא; די נביאים האָבן אָבער נישט געוואָלט דערלאָזן צו קיינע פערבאַנדען מיט די אַרומיגע פעלקער און געראָטן דעם מלך, זעלבסטשטענדיג אַרויסצוטרעטן געגען אשור; אָן דער שפּיץ פון דער דאָזיגער פּאַרטיי איז געשטאַנען דער אַלטער נביא ישעיהו בן אמוץ. דער לעצטער האָט, אמת, נישט אָנגעוויזן אויף קיינע קאָנקרעטע מיטלען, וועלכע די קליינע יהודה דאַרף אָננעהמען, כדי ביישטעהן געגען דער ריזיגער אשור; ער האָט אָבער געגלויבט אין דער

קראפט פון גייסט, אין דעם פרינציפ פון צדק: ער טארף נישט קיין ריטיגע הילף, עס מוז א וואונדער געשעהן, ווען דער פרינציפ פון צדק דארף מנצח זיין! און ווען דער מלך יהוקיהו, נויגענדיג זיך אויף דער זייט פון דער הויף־פארטיי, האט אנגענומען די שליחים פון בבל און ארויסגעוויזען א גרויסע סימפאטיע צו זייערע פלענער, האט ישעיהו איהם שטרענגע פארווירפע געמאכט און איהם פארגעזאגט: „ס'וועלען אנקומען טעג און אלץ, וואס די האסט אין דיין הויז אנגעזאמעלט און וואס דיינע עלטערען האבען אנגעזאמעלט ביז היינטיגען טאג, וועט אוועקגעטראגען ווערען קיין בבל, קיין זאך וועט דיר נישט איבערבלייבען; און דיינע קינדער וועלען אהין אוועקגענומען ווערען און פאר סריסים וועלען זיי מוזען דינען אין פאלאץ פון מלך בבל"...

דערווייל איז אנגעקומען דער ענטשיידענער מאמענט. נאך איידער די אויפגעטונטעוועטע מלוכות האבען געקאנט בעווייזען זיך צונויפצורייזען, איז סנחריב דער מלך פון אשור פלינק, ווי א פייל פון בויגען, פון דאסניי אנגעפאלען אויף יהודה. דאס מאל, וואהרשיינליך, איז איהם זיין אויפגאבע פיעל שווערער אנגעקומען, ווי דעם ערשטען מאל. אמת, די קליי־נערע גרענעץ־פעסטונגען האט ער איינגענומען איינע נאך די אנדערע אבער יחזקיהו האט איהם מיט זיין חיל ערווארטעט ביי די מויערען פון ירושלים און דארטען האט זיך געדארפט קאנצענטרירען דער שווער־פונקט פון דער מלחמה.

און ווען דער פיינד מיט זיין אונגעהויער גרויסער ארמעע, מיט זיין פוס־חיל און פערד־חיל און מיט דיין שווערען און לייכטען וואפען איז אלץ נעהענטער צוגעטראגען צו דער הויפטשטאדט, האט דאך דאס פערהעלטניס־מעסיג קליינע פאלק נישט פערלארען זיין מוט. דער מלך אליין איז ארומגעפאדערען איבער די גאסען און געטרייסט און געמונטערט:

„שטארקט אייך און מוטהיגט אייך! שרעקט אייך נישט און פאלט ביי דיך נישט אראב פאר דעם מלך פון אשור און פאר דער גרעסערער מענגע, וואס מיט איהם איז, — מיט אונז איז פיעל מעהר ווי מיט איהם! ער בעזיצט נאר די קערפערליכע קראפט, מיט אונז איז אבער אונזער אלמעכטיגער גאט יהוה, ער וועט אונז העלפען און ער וועט פאר אונז מלחמה האלטען!"

דער נביא ישעיה האט אויך דאן אין לאגע געפרעדיגט, אז ס'איז גע־קומען די צייט פון דער געטליכער נקמה:

„זייער טיראניי איז דאך שרייענד; די מלאכי־השלום וויינען דאך ביטערליך. וויסט זענען אלע וועגען, עס וואגט מעהר קיין וואנדערער צו געהן, צושטערט זענען די שטעדט, עס ווערט נישט געאכטעט קיין מענש.

פערטרויערט, אונגליקליך איז דאָס לאַנד, פערשעמט, פערוועלקט איז דער לבנון, דער שרון איז אַ מדבר געוואָרען און דער כרמל איז ווי פערשאָלטען. איצט שטעה איך אויף — זאָגט גאָט — איצט הויב איך זיך אויף, איצט וועל איך זיך אַ טראָג טהון!..."

סנחריב האָט, ווי ס'שיינט, געוואָלט אויסמיידען די שווערע מלחמה, וואָס איהם איז אונטער ירושלים פאָרגעשטאַנען, און ער האָט געפרובט פאַרלעגען דער בעפעלקערונג, זי זאָל זיך איהם אונטערגעבען מיט גוטען, היינט, ענדליך, וועט זיך דאָך די מרידה נישט איינגעבען. איינעם פון זיינע שרים, רבשקה, צוזאַמען מיט אַ גאַנצער סוויטע האָט ער געשיקט צו דעם היל פון ירושלים, וועלכער האָט בעוואַכט די פעסטונגען, פאָרצולייגען זיי זיין לעצטע התראה. רבשקה האָט זיין שליחות ערפילט מיט דער גרעסטער חוצפה; ער האָט אויסגעלאַכט דעם יהודה'שען גאָט, אָבגעשפּאָט פון דעם געטליכען פאָלק און שטאַרק ערנידעריגט זיין מלך אין דער אַנוועזענהייט פון אַלע שרים און פון אַ גרויסער מאַסע יהודים, וועלכע האָבען זיך צונויפגעזאַמעלט הערען די רייד פון סנחריב; און ווען איינער פון די שרים האָט פאָרגעלעגט רבשקהן, ער זאָל ריידען צו זיי אַרמיש, נאָר נישט קיין יודיש, כדי דאָס פאָלק אַרום זאָל נישט הערען די שענדליכע ווערטער, האָט ער נאָך מעהר זיין מויל געעפענט און נאָך פיעל עזות'דיגער גערעדט:

„צו דיר און צו דיין האַרען דען האָט מיר מיין האַר געשיקט זאָגען די דאָזיגע ווערטער? צו די מענשען דאָך, וואָס זיצען אויפ'ן מויער און עסען זייערע אייגענע מיסט און טרינקען זייערע אייגענע פליסיגקייט!... הערט די ווערטער פון דעם גרויסען מלך, דעם מלך פון אשור. אַזוי האָט געזאָגט דער מלך: זאָל אייך יהוקידהו נישט איינרעדען, ווייל ער וועט נישט קאָנען אייך ראַטעווען. און זאָל אייך הזקיהו נישט פערזיכערען אין גאָט, כלומר'שט: גאָט וועט אונז העלפען, די שטאָדט וועט נישט איבערגעגעבען ווערען אין אשורים הענד! איהר זאָלט נישט הערען חזקיה'ן, דען אַזוי האָט געזאָגט דער מלך פון אשור: זייט צו מיר העפליך, קומט אַרויס צו מיר, דאַן וועט איהר יעדערער עסען די פרוכט פון זיין ווייַנגאָרטען און די פרוכט פון זיין פייגענבוים און דאַן וועט איהר יעדערער טרינקען דאָס וואַסער פון זיין ברונען". טאָמער זשע וועט אייך הזקיהו איינרעדען: „גאָט וועט אונז ראַטעווען" — וועלכע געטער פון וועלכע פעלקער האָבען זייערע לענדער געראַטעוועט פון די הענד פון מלך אשור? וואו זיינען די געטער פון חמת? וואו זענען די געטער פון ארפד? וואו זענען די געטער פון ספרוים? אָדער

ווארום האבען די געטער נישט געראטעוועט שומרון פון זיינע הענד? ווער פון די געטער האט זיין לאנד געראטעוועט, אז אייער גאט זאל קאנען ירושלים ראטעווען?!...

שרעקליך איז געוועזען דער רושם פון דעם דאזיגען שליח'ס רייד; די שרים האבען זייערע קליידער צוריסען; געגען דער קאלטער לאגיק האט זיך דער מלך פון יהודה אליין פערלוירען. ער האט זיך ארומגעזעהען, אז די פעראנטווארטליכקייט וואס ער האט אויף זיך גענומען בנוגע צו זיין פאלק איז ווירקליך אונגעהויער גרויס. נאך א ריהרענדער תפלה אין בית-המקדש, האט ער געשיקט זיינע דינער פרעגען ביים נביא ישעיהו זיין עצה. דער נביא האט געשיקט צו סנחריב'ן א דרייסטען ענטפער אינ'ם נאמען פון גאט:

„עס האסט דיר, עס לאכט פון דיר די טאכטער פון ציון, עס שאקעלט איבער דיר מיט'ן קאפ די טאכטער פון ירושלים! וועמען האסטו געלעסטערט, וועמען האסטו געשענדעט, אויף וועמען האסטו דיין שטים אויפגעהויבען, אויף וועמען האסטו דיינע אויגען פערריסען? אויף דעם הייליגען פון ישראל?! דורך דיינע קנעכט האסטו געלעסטערט גאט און דו האסט געזאגט: „מיט מיינע פיעל רייטוועגען וועל איך אויף די העכסטע בערג שטייגען, איך וועל אויפ'ן לבנון ארויפקלעטערן, איך וועל זיינע העכסטע צעדערען אויסשניידען, זיינע בעסטע בוקסען אויסהאקען, איך וועל דערגרייכען ביז דער ענדע פון כרמל-וואלד, איך וועל גראבען און טרינקען וואסער, ווען איך וועל אויסטרעטען מיט מיינע פוס-באלען אלע וואסערען פון דער בעלאגערונגס-שטאדט!" דו האסט דאך געהערט, וואס איך האב פערצייטען געטהון און געשאפען — איך וועל דאס ווידערהוילען און וויסטע בערגליך וועלען ווערען פון פערפעסטיגטע שטעדט, און זייערע איינוואהנער וועלען מאכטלאז ווערען, זיי וועלען צובראכען ווערען און פערשעמט ווערען, זיי וועלען פערוועלקט ווערען ווי די גראז פון פעלד, ווי גרינס אויפ'ן לאנקע, ווי שפראצונגען אויפ'ן דאך, ווי נישט דערוואקסענע זאנגען. דיין זיצען, דיין ארויסטרעטען, דיין אנקומען ווייס איך, מיר איז אויך בעוואוסט דיין אויפרעגונג אויף מיר. איך האב פערנומען דיין צארענען און דיין ליארעמען אויף מיר — דערפאר וועל איך דיר א רונג אין דיינע נאזלעכער אריינזעצען און א צוים וועל איך דיר אין דיינע ליפען אריינגעבען און איך וועל דיר צוריק פיהרען אויף דעם וועג, אויף וועלכען דו ביזט געקומען... דען אזוי האט גאט געזאגט וועגען מלך אשור: ער וועט אין דער שטאדט נישט אריינטרעטען, ער וועט אין איהר קיין פייל נישט ווארפען, איהר וועט קיין פאנציר בעגעגענען און קיין וואל וועט ארום איהר נישט געמאכט ווערען. מיט דער זעלבער

חעג, וואס ער איז געקומען, וועט ער זיך אומקערן, נאר אין שטאדט וועט ער נישט אריינקומען — אזוי זאגט גאט: איך וועל בעשיצען די דאזיגע שטאדט איהר צו העלפען פון מיינעטוועגען און פון מיין קנעכט דוד׳ס וועגען...״

און עס איז ווירקליך א וואונדער געשעהן, ווי דער געטליכער נביא האט געגלויבט. סנחריב האט פלוצלונג בעקומען א ידיעה, אז תרהקה דער מלך פון מצרים (פון דער כושיטישער דינאסטיע) קומט אן מיט זיין חיל פון הינטען. דער מלך פון אשור האט באלד געגעבען א בעפעהל זיין חיל צו גיהען בעגעגענען דעם פיינד. אין וועג איז די נאכט אנגעקומען און דער מלך מיט זיין ארמעע האט אין פעלד רוהען זיך געלעגט און אויף מארגען האט זיך ארויסגעוויזען, אז אין לאגער זענען א מאן הונדערט אכציג טויזענד אויף אייביג איינגעשלאפען געווארען! וואס די אורזאך איז געווען איז געבליבען אונבעוואוסט. זיין תנ״ך ווערט דערצעהלט, אז א מלאך פון גאט האט ביי דערנאכט אויף דער ערד אראבגענידערט און די מחנה פון אשור געפלאגט; די כראניקער פון מצרים דערצעהלען, אז פעלד־מייז זענען איבער נאכט בעפאלען דעם לאגער און אויפגעפרעסען אלע שפייזען, צו ביסען אלע בויגענ׳ס, די גאנצע קליידונג און שוכינג. אלענפאלס איז עס א גענויער פאקט, אז סנחריב האט פלוצלונג אליין געווארפען חעם שלאכטפעלד און האט זיך צוליעב וואס ס׳איז געראטעוועט אין זיין לאנד אשור, אין זיין הויפטשטאדט נינוה, נאר דארטען האט איהם ערווארטעט דער טוידט: זיינע ביידע זיהן האבען געגען איהם א פער־שווערונג צוזאמענגעשטעלט און האבען איהם אוועקגעהרג׳עט, ווען ער האט זיך געבוקט פאר זיין אבגאט אין זיין טעמפעל.

די אוננאטירליכע ישועה, וואס איז איין לאנד געקומען, האט ארויס־גערופען א אונענדליכע פרייד צווישען פאלק; די משוררים האבען עס בע־זונגען אין זייערע פייערליכע תהלות; די לויים האבען איבער דעם גאט געלויבט אין בית־המקדש. די בעדייטונג פון דעם נס איז געווען נישט נאר א פאליטישע, נאר אויך אניעקאנאמישע און איבערהויפט א רעליגיעזע. נישט נאר זעלבסטשטענדיג איז יהודה געווארען א דאנק סנחריב׳ס מפלה, נאר די האט זיך פון דאסניי גענומען ענטוויקלען אויך עקאנאמיש. די פא־דערשטע אזיען איז פריי געווארען פון איהר בעדריקער, דארטען האט, ווי אמאל, אויפגעבליהט דער האנדעל, אין וועלכען יהודה האט פער־נומען זעהר אנאנגעזעהענעם פלאץ.

די אנדערע העלפט פון יהוקיהו׳ס הערשונג איבערען לאנד, נאך דער

בעפרײַאונג פון אשור'ס יאָך, האָט זיך אויסגעצײכענט מיט איהר אונגעוועהנליכער גערעטעניש און גאָטס-בענשונג אין לאַנד. דער איבערפלוס פון תבואה און ווײַן און בוימאייל איז אויסגעביטען געוואָרען אין די אַרומיגע לענדער אויף גאָלד און אויף זילבער. יהודה האָט פון דאָסניי גענומען וואַקסען און איז ווידער רײַך און מעכטיג געוואָרען. די פערשטויסענע קינדער איהרע, וואָס פאַר די גרויסע מהומות אין אחז'ס צײַטען, זענען זיי נאָך פערטריבען און פערוואָגעלט געוואָרען אין די ווײַטסטע געגענדען, אין אשור, אין מצרים, אין כוש און אז. וו., האָבען זיך גענומען בּיסלעכווײַז קעהרען צוריק אין זייער היילינען לאַנד. זאָגאַר די פערטריבענע פון אפרים האָבען זיך פון זייערע גלות-לענדער געצויגען קיין ירושלים. ציון איז געוואָרען אַנערקאָנט פאַר דער אַלגעמײנער הויפּט-שטאָדט פון אַלע איבערגעבליבענע ישראלים אין זייערע אַלע לענדער, דער בית-המקדש — פאַר אַ אַלגעמײנעם היילינטהום, יהוה פאַר דעם אַלגעמײנעם גאָט און יחזקיהו פאַר'ן אַלגעמײנעם מלך!...

און נישט נאָר אין עקאָנאָמישער און פּאָליטישער הינזיכט — דער דאָזיגער פּעריאָד האָט זיך געקאָנט רעכענען אַלס דער גליקליכסטער פאַר דעם רעשט פון ישראל אויך אין דעם קולטור-גײַסטיגען זין. דאָס, וואָס די מפּלה פון אשור איז פאָראויס געזאָגט געוואָרען דורך ישעיה בן-אָמוץ און נישט אַלס נס, נאָר אַלס געזעץ פון צדק, האָט דעם פאָלק נאָך פעסטער, ווי פריהער, צוזאַמענגעבונדען מיט די נביאים און מיט זייער לעהרע. דאָס טראַדיציאָנעל-פרומע געפיהל דרינגט אַלץ טיעפער אַרײַן אין הערצען פון די יהודים און דער פאָלקס-גײַסט האָט דאַן דערגרייכט די העכסטע מדרגה פון זײַן ענטוויקלונג, די העכסטע—ווײַטער האָט ער שוין נישט געקאָנט געהן. דאָס איז געווען אַ פּעריאָד פון זאַמלען און שאַפען. פון איין זײַט האָבען די „חזקיה-לײַט", לעהרנענדיג דאָס פאָלק, צוזאַמענגעשטעלט און סיסטעמאַטיזירט אַלץ, וואָס איז בײַם פאָלק געשאַפען געוואָרען ביז יענער צײַט; דאָס זענען געווען געוויסע טיילען פון דער „תורה", געוויסע טיילען פון „תהלים", געוויסע טיילען פון „משלי" און ד. ג. ספרים, וועלכע די לויים אין יהושפט'ס צײַטען האָבען שוין געהאַט אָנגעהויבען צו זאַמלען און נאָר צוליעב די געשעהענע מהומות האָבען זיי געמוזט איבעררײַסען זייער טהעטיגקײַט. די אַלע ספרים זענען געוואָרען אַזוי וואונדערבאַר דײַטליך צוזאַמענגעשטעלט, אַז זייער ציעל — צו לערנען דעם מענשען ליעב האָבען דאָס גוטס און האַסען דאָס בייזע, פירכטען זיך פאַר גאָט און געהן אין זיינע וועגען — איז אַרויסגעקומען העכסט בולט. די „חזקיה-לײַט"

דאַלען אויך האָבען אָנגעהויבען צו פערשרייבען די אַלגעמיינע געשיכטע פון זייער פאָלק, און אויך דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזען זייער גרונד-טענדענץ: יעדער פאָליטישער און עקאָנאָמישער מאָמענט אין היסטאָרישען לעבען פון פאָלק איז שטאַרק פערבונדען מיט זיין רעליגיעזען און מאָראַלישען צושטאַנד צו יענער צייט. יעדער פעריאָד פון פאָלקס-גליק בעצייכענט מיט זיך די פרומקייט און די גאָט'ספאָרכטיגקייט פון פאָלק; יעדער פעריאָד פון פאָלק'ס-אונגליק בעווייזט, אַז דאָס פאָלק איז פערדאָרבען און זינדיג געווען.

דער נאַציאָנאַלער געדאַנק איז אָבער נישט פערגליווערט געוואָרען און האָט זיך נישט בעגרענעצט בלויז מיט די געזאַמעלטע שעפּונגען פון די פערגאַנגענע יאָהרען. ישעיהו הנביא און זיינע אָנהענגער — וועלכע האָבען דאַן צווישען פאָלק בעקומען דעם טיטול „ענוים" — האָבען דעם געדאַנק פאָרטגעזעצט ווייטער, איהם טיעפער געמאַכט, פערברייטערט און דייטליך בעצייכענט דאָס, וואָס די פאָריגע דורות האָבען געהאַט דערפון נאָר א פערנעבעלטען בעגריף. אין יענער צייט פון מנוחה און פריעדען, וועלכע איז אָנגעקומען אין לאַנד, האָט ישעיהו הנביא געוואָרפען זיינע בליקען פיעל ווייטער אויסער די גרענעצען פון יהודה. מיט זיין געטליכען וואָרט ווענדעט ער זיך צו אַלע פעלקער, וועלכע זענען געווען מעהר אָדער וועניגער בעקאַנט צו יענער צייט אין דער פאָדערשטער אַזיען. ער שטרעבט צו מאַכען די נבואה — אַלמענשליך; ער שטראָפט צור און אשור און פלשתים און מואב און ארם און מצרים. ער וויל דעם גאָט פון ישראל מאַכען פאַר דעם גאָט פון דער מענשהייט, דעם מאָראַל פון ישראל פאַר דעם מאָראַל פון דער גאַנצער מענשהייט. דערמיט מיינט ער נישט אַוועקצונעהמען פון ישראל זיינע אייגענשאַפטען און עס שיינקען דער מענשהייט, נאָר ער וויל דער מענשהייט פיהרען צו ישראל, ער וויל דאָס געטליכע פאָלק ווי דאָס געטליכע וואָרט אוניווערסאַל אַלמענשליך מאַכען. און אויף וויפיעל ער שטרעבט צו דערהויבען י ע ד ע ן פאָלק צו דאָס געטליכע און גערעכטע, אויף אַזוי פיעל איז ער נישט-נאַציאָנאַליסטיש. די אַלמענשליכע און חאַנדערשענע פּאָעמע „יונה" איז זיכער געשאַפען געוואָרען אין יענער צייט, אין דער צייט פון די ענוים. גאָט שיקט דעם נביא יונה קיין נינוה, די הויפּטשטאָדט פון אשור, איהר מתרה צו זיין, אַז די מאָס פון איהרע זינד איז שוין פערפולט און אויב זי וועט נישט תשובה טהון, וועט זי אין פערציג טעג אַרום הרוב ווערען. נינוה איז דער שרעקליכסטער שונא פון ירושלים און דער נביא, אַלס היסיגער נאַציאָנאַליסט, וויל נישט ראַטעווען נינוה; דאַן ענטלויפט ער פון גאָט אויף א שיף; פאַר גאָט איז אָבער

קיין בעהעלטעניש ניטא, און ער שיקט נאך א ווינד נאכצויאגען די שיף, אויף וועלכער יונה פאהרט צוזאמען מיט פיעל אנדערע רייזענדער. דער ווינד ברויזט אויף דעם ים און די שיף איז אין געפאהר; יונה פערשטעהט, אז דאס יאגט איהם גאט נאך, וויל ער ניט אז אונשולדיגע מענשען זאלען צוליעב איהם ליידען, בעט ער, אז מען זאל איהם ארייננווארפען אין ים; וועט די שיף גערעטעוועט ווערען און ער וועט פון זיין שליחות אויך לייז ווערען. געפינט איהם גאט אויך אינים אבגרונד פון ים. א וואלפיש שלינגט איין יונה'ן און ער לעבט ביי איהם אין בויך דריי טעג מיט דריי נעכט. ענדליך זעהט ער, אז געגען גאט איז קיין מיטעל ניטא און ער איז מתפלל; שפייט איהם דער פיש ארויס אויף דער יבשה. דאן קומט ער אין נינוה צו ערפילען גאט'ס שליחות: דריי טעג און דריי נעכט געהט ער ארום אין שטאדט און רופט: „אין נאך פערציג טעג ווערט נינוה אומגע-קעהרט!" די התראה האט געהאט אן אינגעהויערע ווירקונג: קליינע קינדער האבען געפאסט, דער מלך אליין האט א זאק אויס'ן לייב אנגעטהון, די בהמות האבען זיך אין פעלד ניט געפיטערט. די חרטה פון דער זינדיגער נינוה איז ווירקליך אנגענומען געווארען פאר גאט און ער האט זיין גזירה מבטל געווען. דאן האט דער נביא געבעטען זיך ביי גאט: „מיר איז בעסער דער טויט אלס דאס לעבען!" דערווייל האט ער פערלאזען די שטאדט. אין פעלד האט די זון זעהר געברענט און ארום איז קיין שאטען ניט געווען וואו זיך צו בעהאלטען. האט גאט געלאזט אויסוואקסען פלוצלונג א בריטען בלאט, אונטער וועלכען יונה האט זיך געקאנט פון דער היץ בעשיצען. יונה האט זיך זעהר געפרעהט מיט דעם וואונדער. אויף מארגען האט אבער א ווארעם אויפגעפרעסען דעם בלאט און ער איז פערדארט געווארען. דער נביא איז ווידער געבליבען שוץ-לאז און האט זיך פון דאסניי געבע-טען ביי גאט: „מיר איז בעסער דער טויט אלס דאס לעבען!" — דאן האט איהם גאט געזאגט: „דיר פארדריסט פאר דעם בלאט, וואס ניט דו האסט זיך איבער איהם געמיהט, ניט דו האסט איהם אויסגעהאדעוועט, וועל-כער איז איבערנאכט געבוירען געווארען און איבערנאכט פערלוירען גע-גאנגען, ווי זשע זאל מיך ניט פערדריסען אויף אזא גרויסער שטאדט, ווי נינוה, אין וועלכער עס געפינען זיך מעהר פון צוועלף רבוא מענשען, וועלכע ווייסען ניט פון רעכטס ביז לינקס און אזוי פיעל אונשולדיגע בהמות".

קלינגען דען ניט אין דער דאזיגער פאעמא די שטארקסטע אקארדען פון מענשען-ליעבע? צוליעב די אינטערעסען פון צדק מוזען פערשטומ

ווערן נישט נאָר די געפילען פון אייגען־נוץ, נאָר זאָגאַר אויך די נאַ־ציאָנאַלע ליעבע. און ווען ישעיהו האָט זיך געקאָנט באַפרייען פון דער בּאַגענוואַרטיגער צייט און זיך איבּערטראָגען אין דער ווייטער צוקונפט, האָט ער געחלומ'ט וועגען דעם גרעסטען גליק, צו וועלכען די מענשהייט קען נאָר צוקומען, ווען דער אַלגעמיינע מענשען־ליעבע, צו וועלכער די היסטאָריע שטרעבט שוין אַזוי פיעל דורות און קאָן עס נאָך אַלץ נישט דערגרייכען. דאַן האָט ער געזעהן אין זיין פאָלק אַנאַלוועלטליכען פאָלק און אין זיין היילינען לאַנד — אַנאַלוועלטליך לאַנד און אין זיין געטליכען צענטער — אַנאַלוועלטליכען געטליכען צענטער — דאָס אַלץ וועט ווערען די אַלגעמיינע אייגענטום פון דער מענשהייט און דאָס אַלץ וועט פיהרען צום אַלגעמיינעם גליק פון דער מענשהייט:

„עס וועלען קומען טעג, ווען דער היילינער באַרג פון גאָט'ס הויז וועט שטעהן פעסט אָן דער שפּיץ פון די אַלע איבּעריגע בערג און ער וועט דערהויבען ווערען איבער אַלע הויכקייטען און עס וועלען אַלע פעל־קער צו איהם שטרעבען. פיעל נאַציאָנען וועלען געהן און וועלען זאָגען: לאָמיר געהען און לאָמיר שטייגען אויף דעם געטליכען באַרג, צו דעם הויז פון יעקב'ס גאָט, זאָל ער אונז לערנען וועלען מיר געהען אין זיינע וועגען" — ווייל פון ציון וועט תורה אַרויסגעהן און פון ירושלים — גאָט'ס וואָרט. און ער וועט משפּט'ען צווישען די פעלקער און ער וועט איבערצייגען פיעל אומות, וועלען זיי צובּרעכען זייערע שווערדען אויף אַקער־אייזענס און זייערע שפּיזען אויף שניידמעסערס און קיין מלחמות וועלען מעהר נישט געפיהרט ווערען!"...

און וואָס טיעפער ישעיהו'ס גייסט האָט געקלערט וועגען דער צו־קונפט פון דער צדק־מלוכה, אין וועלכער עס וועלן הערשען נאָר אמת און ליעבע אַלץ מעהר האָט זיין געטליך־בּעגייסטערטע פאַנטאַזיע קיינע מעגליכע און אומטעגליכע גרענעצען נישט אָנערקענט. נישט נאָר צווישען די מענשען און צווישען די פעלקער וועט די פיינדשאַפט און אונרעכט אויסגעוואָרצעלט ווע־רען, נאָר זאָגאַר די חיות און די בהמות, וועלען געמילדערט ווערען:

„און עס וועט וואָהנען דער וואָלף צוזאַמען מיט'ן שעפּס און דער לעמפּערט וועט ליעגען צוזאַמען מיט דער ציעג און אַ קאַלב און אַן אָקס און אַ טיגער וועלען צוזאַמען זיין און אַ קליין קינד וועט זיי פיהרען. און אַ קוה און אַ בער וועלען צוזאַמען זיך פיטערען און צוזאַמען קינדער האָדעווען און דער לייב וועט, ווי די רינד, קייען היי... זיי וועלען קיין שלעכט'ס נישט טהון און זיי וועלען קיין שאָדען נישט מאַכען אויף מיין

הייליגען בארג, ווייל די גאַנצע ערד וועט מיל ווערען מיטן געטליכען באַוואוסטזיין, ווי דאָס וואַסער פילט אָן דעם ים!"...

פאַר דעם נביא איז אָבער זאָגאַר דאָס דאָזיגע וואונדערליכע בילד אויך ווייניג געווען. איהם האָט געקריינקט נישט נאָר פאַר דאָס באַליידיגענדע און באַליידיגטע אין דער מענשען־וועלט, נאָר זאָגאַר פאַר דאָסבאַליידיגענדע און באַליידיגטע צווישען די באַוואוסטלאָזע באַשעפענישען; איהם האָט געוועהטאָגט דאָס האַרץ נישט נאָר פאַר'ן חי און מדבר, נאָר אויך פאַר'ן צומח און דומם. דער פרינציפ פון צדק ווערט געשטערט נישט נאָר דורך די באַשעפענישען, נאָר זאָגאַר דורך דער נאַטור אַליין. דער קעמפפער פאַר אמת קאָן די דאָזיגע עולה נישט ליידען און ער פאָדערט זאָגאַר פון דעם באַשעפער אַ גלייכע באַציהונג צו אַלע זיינע שעפּפונגען אין יעדער הינזיכט, און ער מאָלט די צוקונפט מיט פאָלגענדע פאַרבען:

„עס וועלען זעהענדיג ווערען די אויגען פון די בלינדע און עס וועלען הערענדיג ווערען די אויערען פון די טויבע. עס וועט דער הינקעדיגער שפּרינגען ווי דער הירש, און די שטומע צונג וועט זינגען, ווייל זאָגאַר אין דער מדבר וועט זיך וואַסער געפינען און טייכען וועלען פליסען אין דער וויסטע; אין לאַנקעס וועלען פערוואַנדעלט ווערען די פון דער זון אויסגעברענטע פלעצער און דאָרט, וואו איצט הערשט דער דורשט, וועלען קוואַלען זיך גיסען..."

דעם אידעאַל פון צדק האָט אַלזאָ דער גייסט פון ישראל שוין אין יחזקיהו'ס צייט ענטוויקעלט ביז דעם העכסטען גראַד. ישעיהו האָט געגלויבט, אַז זיין אידעאַל מוז סוף כל סוף פערווירקליכט ווערען, וואָרום אויב נישט פערליערט די גאַנצע בריאה איהר אינהאַלט. די דאָזיגע מיסיע אָבער מוז דורכגעפיהרט ווערען דורך דאָס געטליכע פאָלק ישראל, דורך זיין מלך, דורך דעם געטליך געזאַלבטען (משיח), וועלכער מוז ענדליך אַרויסשפּראָצען פון דוד'ס בוים. „אויף איהם וועט רוהען דער גייסט פון גאָט, דער גייסט פון קלוגשאַפט, דער גייסט פון פערשטאַנד, דער גייסט פון העלדענמוט, דער גייסט פון וויסענשאַפט און גאָטספאָרכטיגקייט". דער דאָזיגער געזאַלבטער פון גאָט וועט באַהערשען די גאַנצע נאַטור און ערהויבען זי ביז צו דער מדרגה פון דעם ווירקליכען געטליכען באַוואוסטזיין, ביז דעם צדק, און דורכדעם וועט ער אַראָבברייינגען אויף דער וועלט דעם אמת'ען, ערוואַרטעטען גליק. אויף אַזאַ אופן האָט ישעיהו געלייגט דעם פונדאַמענט, אויף וועלכען ס'האָט זיך שפּעטער אויפגעבויט די גרויסע אַלמענשליכע שטרעבונג צו אַן אויסערוועהלטען פון גאָט, צו אַ געזאַלבטען

ערלייזער, צו א משיח! דערמיט האט דאס געטליכע פאלק פארענדיגט און פארפאלקאמט זיין גרויסע מתנה, וועלכע ער האט דער מענשהייט געשענקט, און איבער וועלכער עס האבען געארבייט זיינע גרעסטע גייסטער: פון משה דוד און שלמה, ביז עמוס און ישעיהו בן אמוץ!...

די גרויסע אנשטריינגונג פון דעם נאציאנאלען שעפפונגס-גייסט אויף די געביטען פון דער פאליטיק, פון דער עקאנאמיע און פון דער פילאזאפיע, פאר יהוקידהו'ס צייט האט געדארפט ברייננגען דאס פאלק צו א מידעקייט און ארויסרופען אין א געוויסער מאס א רעאקציע. די בעדינגונגען נאך יהוקידהו'ס טוידט האבען אבער אנגענומען אזא ווענדונג, אז די רעאקציע איז געווארען א סך א שרעקליכערע, ווי מ'האט זיך געקאנט פארשטעלען. דעם טראהן האט געירש'ענט דער צוועלף-יעהריגער זוהן מנשה (640—695); צוליעב זיין אונמינדיגקייט האבען ווייטער די שרים בעקומען אין זייערע הענד די גאנצע הנהגה אין לאנד. זיי האבען זיך, ווי געוועהנליך, געזארגט איבערהויפט פאר די אייגענע נוצען און פאר די נוצען פון זייער שטאנד און האבען זיך פיינדליך בעצויגען צו די רעפארמען פון פערשטארבענעם יהוקידו. צו זיי זענען, ווי ס'ווייזט אויס, צוגעשטאנען אויך די אלע יועצים פון מלך אחז און זיינע פאמיליאנטען, וועלכע האבען פאר דעם פאריגען מלך פערלוירען זייער בעדייטונג צוליעב דער אגיטאציע פון די נביאים. אין די „הויכע ספערען" האט פון דאס-ניי אנגעהויבען צו הערשען דאס אלטע זארגלאז-פערשווענדערישע לעבען, וועלכעס איז געגען די בעגריפען פון דער נבואה און אין דעם גרונד פון וועלכען עס ליעגט די שטרעבונג צו רייכקייט און לוקסוס, געשטיצט אויף אונרעכט, געוואלט-טהאטען און בעטריג. אין וויעדער האט מען געמוזט דעם נאציאנאלען יהוה אראבשליידערען פון פיעדעסטאל, כדי זיין אנדענקען זאל נישט פלאגען דעם געוויסען פאר די בייזע מעשים. — דאס געצענדינעריי איז ווידער אריין אין דער מאדע! אין דעם דאזיגען פערדארבענעם גייסט האבען די שרים ערצויגען דעם פאלק און אויך דעם יונגען מלך מנשה.

און פארגעקומען איז עס דאן אזוי, אז זאגאר די אלגעמיינע פאליטיק איז געוועזען זעהר גינסטיג פאר די פערדערטערישע שטרעבונגען פון די הערשענדע קלאסען. אשור, וועלכע האט, נאך דער מפלה פון סנחריב'ס חיל א געוויסע צייט יהודה נישט בעאונרוהיגט, האט פון דאסניי אנגעהויבען צו שיקען מהגות סאלדאטען געגען די ארומיגע לענדער, נאכ-

דעם זון אסרהדון, סנחריב׳ס זוהן, איז מלך געווארען. ער האט דורכגעמאכט זעהר א געלונגענע מלחמה געגען מצרים און האט איהר אין א געוויסער מאס געמאכט אבהענגיג אן זיך. די לעצטע שטיצע פון די מלוכות אין דער פאדערשטער אזיען, וועלכע פלעגען שטענדיג האפען אויף מצרים, אז זי וועט זיי, צוליעב איהרע אינטערעסען, העלפען אין קאמפף מיט דעם אשורישען אפעטיט, — איז אויף אזא אופן צו נישט געווארען, און זיי האבען אלע ווידער געמוזט פערוואנדעלט ווערען אין אונטערגעווארפענע פראווינצען פון דער גרויסער נינוה־מלוכה.

דער זעלביגער גורל איז פארגעשטאנען אויך יהודה. זי איז, נאך א געוויסער הפסקה, ווייטער אונטערגעפאלען — אין מנשה׳ס צייטען — אונטער דער ווירקונג פון אשור. די ווירקונג איז אבער נישט געווען אזוי שרעקליך אין פאליטישען זין, ווי אינם רעליגיעזען און עטישען. די שרים האבען געפינען פאר נויטיג נאכצוטוהן אין דעם גייסטיגען לעבען פון לאנד אלץ, וואס איז געטהון געווארען אין אשור. די אשורישע געטער זענען אריינגעבראכט געווארען אין יהודה, ווי אין די צייטען פון אחז; פאר זיי זענען טעמפלען געבויט און אלטארען געשטעלט געווארען. אויף דעם אשורישען שטייגער, זענען בכלל פערגעטערט געווארען די פלאנעטען, די זון, די לבנה און די שטערן. ווען מנשה איז עלטער געווארען און ער האט איבערגענומען די הנהגה פונ׳ם לאנד אין די אייגענע הענד, איז ער נאך אין דער דאזיגער ריכטונג געגאנגען פיעל ווייטער און דרייסטער. ער האט דאס געצענדינערי אין לאנד נישט נאר ערלויבט, נאר אויך איינגעפיהרט עס אלס פליכט. ער האט זיך ארויסגעוויזען פאר א פאנאטישען געצענדינער און האט פערפיהרט דעם פאלק נישט בלויז פון זיינע אייגענע טעצען וועגען. אין אלע זיינע מעשים זעהט זיך א ליידענשאפטליכע גאטזוכעניש און אינגאנצען מאכט ער דעם איינדרוק פון א רעליגיעזען רעוואלוציאנער, וועלכער האט זיך נישט געוואלט אונטערגעבען דער שטרענגער אמונה פון די נביאים. אינ׳ם בית־המקדש גופא האט ער אוועקגעשטעלט דעם אבגאט פון דער זון און פאר איהם א באזונדערען מזבח געבויט, אויף וועלכען די כהנים האבען געמוזט קרבנות מקריב זיין. זיין ארויסטרעטען געגען דעם נאציאנאלען יהוה צייכענט זיך אויס מיט א ווילדער פערביטערקייט; ער האט סאנקציאנירט אלץ, געגען וואס דער יהוה־איזם האט גאנצע דורות געקעמפפט און וואס ס׳איז אינגאנצען פרעמד געווען דעם נאציאנאל־יודישען גייסט. ער האט מקריב געווען מענשען־קרבנות פאר די פלאנעטען, זיין אייגענעם זוהן האט ער אין דעם היליגען פייער

סערווירט, ער האט אין לאנד פון דאסניי איינגעפירט דאס צויבעריי; אין דעם אלעמען זעהט זיך קלאר די איינציגע שטרעבונג: א קאמפף פאר דעם ערדישע און קאנקרעטע געגען דאס גייסטיגע און אבסטראקטע.

עס פערשטעהט זיך, אז פון דער זייט פון די שרים און הויפלייט האט דער מלך בעגעגענט בלויז מיטגעפיהל; כאראקטעריסטיש איז אבער דאס, וואס אפילו די אפיציעלע גייסטליכע אין לאנד, די כהנים, האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר צוגעוואהנט צו דער נייער לאגע און האבען זיך אויך געטומען זארגען נאר דערפאר: ווי בעסער אויסנוצען פאר זיך זייער הייליגע דיענסט. צוליעב די נייע געצענדינערישע בעגריפען, איז דאס קרבנות-ברייינגען נאך פיעל פערגרעסערט געווארען און צוזאמען דערמיט איז געוואקסען אויך די זינדיגקייט פון המון. זינדיגען און אויסקויפען זיך דורך קרבנות — דאס איז געווען זעהר פערשטענדליך פאר די ניע-דעריגע פאלקס-מאסען. און וואס מעהר געטער עס זענען צוגעקומען אין לאנד אלץ מעהר מזבחות זענען געשטעלט געווארען אויף יעדען בארג, אין יעדען טהאל. די געטער-בעדיענונג איז אבער אלץ געבליבען די איינציגע פריווילעגיע פון די כהנים; אפילו אין טהאל הנום ביי ירושלים (גי-הנום), וואו עס איז געשטאנען דער ספעציעלער מזבח פאר מענשען-קרבנות, האבען אויך די כהנים בעדיענט. די איינציגע קעמפפער פאר דעם נאציאנאלען גייסט געגען דער פערדעטונג פון מלך, זענען ווידער, ווי אמאל, געבליבען די נביאים. זיי האבען נישט אויפגעהערט מלחמה צו האלטען מיט דאס געטליכע ווארט געגען מנשה, וועלכען זיי האבען גע-רופען דער „אחאב פון יהודה“ און אונערמידליך פלעגען זיי איהם און דאס פערפיהרטע פאלק מתרה זיין אינים נאמען פון גאט:

„דערפאר, וואס מנשה דער מלך פון יהודה האט געטהון די אלע נידערטרעכטיגקייטען, דערפאר וואס ער האט פיעל מעהר געזינדיגט, ווי די אמורים פארצייטען און האט נאך גאנץ יהודה פערפיהרט מיט דיינע געצען — דערפאר האט גאט דער אלמעכטיגער פון ישראל אזוי געזאגט: איך ברייינג אזא אונגליק אויף ירושלים און אויף יהודה, אז ווער עס וועט דאס הערען וועלען איהם זיינע אויערען פערקלינגען; איך וועל ירושלים מעסטען מיט דער מאס פון שומרון און וועגען מיט דעם וואג פון אחאב'ס-הויז און איך וועל אויסמעקען ירושלים — אויסמעקען און אבקעהרען. די איבערגעבליבענע פון מיין פאלק וועל איך פערלאזען, און די הענד פון זייערע פיינד וועל איך זיי איבערגעבען, זיי וועלען צורויבט הערען און צוטראטען ווערען, דערפאר וואס זיי האבען געטהון אלץ, וואס

שלעכטס איז אין מײַנע אויגן — — —"

דער אחאב פון יהודה האט אבער געהאנדעלט ווי איזבל. מיט׳ן שווערד איז ער ארויס געגען גאט׳ס ווארט. די נביאים האט ער מאסענווייז אויסגעהרג׳עט און צוזאמען מיט זיי האבען מיט׳ן לעבען בעצאהלט די אלע טרייע אנהענגער זייערע. ווי איין לעגענדע דערצעהלט, איז אויך דער אלטער-אלטער נביא ישעיה, וועלכער זאל זאגאר זיין זיידע זיין פון דער מוטער׳ס זייט, געפאלען טויט דורך זיין האנד. אין תנ״ך ווערט געזאגט, אז מנשה האט פערטרונקען גאנץ ירושלים אין אונשולדיג-פערגאסענעם בלוט. דאס איז גאנץ פערשטענדליך, נעהמענדיג אין בעטראכט דעם האס און ווידערשטאנד, וואס זיינע זינדיגע מעשים האבען געדארפט ארויסרופען ביי דעם גרעסטען פרומען טייל פון פאלק, ביי וועלכע עס האבען נאך פריש געלעבט די טראדיציעס פון דעם פרומען יחזקיה׳ס און זיין גאלדענער גאטספארכטיגער עפאכע.

צום גרויסען אונגליק פאר׳ן לאנד און פאר דאס פאלק איז מנשה׳ס ממשלה געווען זעהר א דויערהאפטיגע. העכער פופציג יאהר איז ער אויפ׳ן טראן געזעסען און מיט אכזריות געשטיקט דעם נאציאנאלען גייסט. ווי ס׳שיינט, האט ער זיך שטארק געזארגט דערפאר, אז די אמונה פון יהודה זאל איינגאנצען אויסגעווארצעלט ווערען פון פאלק און די נאציאנאלע מסורות זאלען פערגעסען ווערען. טויטענדיג די געטליכע נביאים האט ער אויך פערניכטעט די הייליגע ספרים, וואס זענען שוין ביז זיין צייט געווען מעהר אדער ווייניגער צוזאמענגעשטעלט און פערשריבען. איבערהויפט האט ער פערפאלגט די תורה פון משה, וועלכע האט זיך, צוליעב דער שוועריגקייט פון שריפט אין יענער צייט געקאנט איינגעפינען נאר אין א בעגרענעצטער צאהל עקזעמפליארען, הויפטזעכליך ביי די כהנים אין בית-המקדש. און זיין ציעל האט מנשה ווירקליך דערגרייכט. די תורה איז ביים פאלק פערגעסען געווארען און צוזאמען מיט דעם זענען פערגעסען געווארען איהרע אלע ערהויבענע געזעצען פון מענשען-ליעבע. די מילדע, פון גאט אויסדערוועהלטע און מענשענפריינדליכע יהודה איז פאר מנשה׳ס צייט פערזונקען געווארען אין ווילדער געצענדינערי, אין בלוט-דורשט, אין מענשען-האס און אבערגלויבישע בעגריפען.

אין דעם זעלביגען מאראלישען צושטאנד געפינט זי זיך אויך פאר מנשה׳ס יורש, פאר זיין זוהן אמון. צום גליק אבער האט זיך זיין הערשאפט ניכט לאנג געצויגען. אין צוויי יאהר ארום, נאכדעם, ווי ער האט דעם טראן פערנומען, איז ער געהרג׳עט געווארען ביי זיך אין פאלאץ דורך,

אַ פֿערשווערונג געגען איהם. ווי ס'שיינט, האָט דאָס פֿאָלק זיך שוין גע־
האַט צוגעוואָהנט צו די דאָזיגע פֿון גאָט־פֿערשאָלטענע מלכים, וועלכע
האָבען איהם ערלויבט צו פֿיהרען אַ פֿרעהליך און בעשרענקט לעבען,
און דעריבער האָט עס זיך נוקם געווען אָן די פֿערדעטער און זיי אַלעמען
אויסגעטויטעט. דאַן איז אויפֿגעקומען געוואָרען פֿאַר אַ מלך דער זוהן פֿון
אָמון, דער אַכטיעהריגער יאשיהו (608—638).

ווידער האָבען די שרים בעקומען די מאַכט אין לאַנד ביז דער יונגער
הערשער וועט אויסוואַקסען. נאָר, ווי   נידעריג געפאַלען אין גייסטיגען
זין די שרים זענען דאַמאָלס נישט געווען, איז דאָך פֿאָרגעקומען אַ קליינע
ענדערונג אין זייערע נאַציאָנאַליסטישע שטרעבונגען. אמת, זיי האָ־
בען ווי פֿריהער זיך געהאַלטען ביים פֿרעמדען געטער־קולט צוליעב זייערע
אייגענע נוצען, דער ריין־מיסטישער געצענדינערישער פֿאַנאַטיזם איז אָבער
פֿאָרט געפֿאַלען און צוזאַמען מיט איהם אויך די געצענדינערישע
אייפֿעריגקייט, מיט וועלכער דער מלך מנשה האָט געקעמפֿט געגען די
נאַציאָנאַלע אייגענטימליכקייטען פֿון זיין פֿאָלק. אין לאַנד האָט נאָך געהערשט
די ביזהעריגע מאָראַלישע פֿערדאָרבענהייט, דאָס איז שוין אָבער נישט גע־
ווען מעהר קיין פֿליכט; דער נאַציאָנאַלער גייסט איז, אמת, נישט געשיצט,
אָבער אויך נישט בעקעמפֿט געוואָרען — און דאָס פֿאָלק האָט זיך ווייטער
אַליין מעהר און מעהר גענומען אויסניכטערן פֿון זיין גייסטיגער בעטרונקענהייט
די געטליכע נביאים האָבען זיך ווידער געגנומען בעוויזען און זייער שטים
האָט גענומען קלינגען מיט מאַכט און צאָרן געגען די גייסטיג פֿערפֿיהרטע
און גייסטיגע פֿערפֿיהרערס פֿון פֿאָלק. דאָס געצענדינערייַ אין יהודה, האָט
פֿערשטעהט זיך, נישט געקאָנט אויסקומען אָהן אַ טעאָרעטישער בעגרינ־
דונג און אָהן אַן ערקלעהרונג בנוגע צו איהרע בעצידונגען צו דעם טראַדי־
ציאָנעלען יהוה; און ווען די עבודה־זרה האָט אויפֿגעהערט אַ פֿליכט צו
זיין, האָט מען דאָך געמוזט ווי עס איז ערקלערען די סתירה צווישען די
אַסימילאַטאָרישע שטרעבונגען און דעם נאַציאָנאַלען גייסט. עס האָבען
זיך געבילדעט גרופּען פֿון פֿאַלשע נביאים, וועלכע האָבען געמיהט זיך
צו מאַכען אַ פּשרה. יהוה, האָבען זיי מודה געווען, איז דער איינציגער
בעשעפֿער פֿון דער וועלט, ער איז אָבער נישט איהר פֿיהרער. אויף דער
אָרדנונג און אויף דער פֿיהרונג זענען אויפֿגענומען די פֿערשידענע סטיכיען,
די שטערען, די פּלאַנעטען און אַזוי ווייטער, (ווי אויך די נאַציאָנאַלע
געטער־בעשיצער פֿון יעדען פֿאָלק), נאָר פֿון די דאָזיגע וועלט־קרעפֿטען איז
אָבהענגיג דאָס גליק און דאָס אונגליק פֿון יעדען לאַנד און יעדען מיניש

בעמוגער; יהוה אליין איז נישט אימשטאנד נישט גוטס צו טהון און נישט שלעכטס צו טהון. פערשטעהט זיך, אז די דאזיגע וועלט אנשויאונג גראבט אונטער די וויכטיגסטע פרינציפען פון דעם טראדיציאנעלען גלויבען און רויבט ביי איהם אב זיין גאנצע בעדייטונג. די אמת׳ע נביאים זענען ארויסגעטרעטען אין קאמפף געגען זיי מיט דעם שטארקסטען פלאם פון זייער געטליכען ווארט. דער נביא צפניה האט דעם פאלק געשראקען מיט א פאלשטענדיגען חורבן פאר אזא חלול הקדש.

„אנ׳ענדע איבער אלעס, וואס אויף דער ערד, זאגט יהוה. אנ׳ענדע איבער די מענשען און איבער די פיה, איבער די פויגלען פון הימעל און איבער די פיש פונ׳ם מעער!... איך וועל אנייג טהון מיין האנד איבער יהודה און איבער אלע איינוואהנער פון ירושלים און איך וועל פון דעם ארט פערטיליגען דאס איבערגעבליבענע געצענדינערייַ, די כומרים און די כהנים און די, וואס בוקען זיך אויף די דעכער געגען די הימעל-פלאנעטען... און די, וואס האבען זיך דערווייטערט פון יהוה און די, וואס האבען יהוה נישט געזוכט און נישט געפרעגט. טשש! — פאר גאט דעם אלמעכטיגען! עס איז נאהענט דער טאג פון גאט — גאט האט צוגעגרייט א שלאכט-מאל, ער האט שוין זיינע געסט איינגעלאדען!... און דעם דאזיגען שלאכט-טאג — זאגט גאט — וועל איך מיך רעכענען מיט די שרים, מיט די הויף-לייט — די אלע וואס שלעפען אויף זיך דאס פרעמדע קלייד... און יענעם טאג וועל איך אויסזוכען ירושלים מיט ליכט און איך וועל מיך רעכענען מיט אלע מענשען, וועלכע רוהען אויף זייערע הייוען, די וואס דענקען אין הארצען: יהוה טהוט קיין גוטס נישט און טהוט קיין שלעכטס נישט! זייער מעכטיגקייט וועט צוטראטען ווערען, זייערע הייזער וועלען וויסט ווערען — זיי וועלען בויען הייזער און זיי נישט בעזיצען, זיי וועלען פלאנצען וויינגערטנער און דעם וויין נישט טרינקען. נאהענט איז דער גרויסער טאג פון גאט, נאהענט און ראשיג זעהר, איך פערנעהם שוין דעם ביטערליך שרייענדען קול פון אלמעכטיגען. יענער טאג איז א טאג פון צארן, א טאג פון אונגליק און בעדריקונג, א טאג פון דונקעלהייט און פינסטערניש. א טאג פון וואלקען און נעבעל.. עיג וועל איך מאכען דעם מענשען און זיי וועלען געהן ווי בלינדע, ווייל זיי האבען געגען גאט געזינדיגט... זאגאר זייער זילבער און זייערע גאלד וועט זיי נישט קאנען העלפען אין דעם טאג פון געטליכען צארן, אין דעם פייער פון זיין אייפעריגקייט וועט דאס גאנצע ערד פערצערט ווערען... פערבעסערט אייערע מעשים איהר, אונפערשעמטעס פאלק,

איידער נאָך דער פּסק איז באַשטימט געוואָרן, איידער נאָך דער טאָג איז ווי אַ שטרוי פאַרלאָפן, איידער נאָך עס וועט אויף אײַך אויסברעכן דער צאָרן פון גאָט, איידער נאָך עס וועט אויף אײַך אָנקומען דער טאָג פון גאָט! בעט גאָט איהר ענוים פון דעם לאַנד, איהר, וועלכע האָט זײַנע געזעצן ערפילט, זוכט צדק, זוכט ענוה, פיליכט וועט איהר באַשיצט ווערן אין דעם טאָג פון דעם געטליכען צאָרן..."

אונטער „דעם אונגליקליכען טאָג", מיט וועלכען דער נביא צפניה האָט געשראָקען דאָס לאַנד, האָט ער, וואַהרשײַנליך, געמיינט דעם אָנפאַל פון די סקיפען. דאָס זענען געווען ווילדע מחנות, וואָס זענען ווירקליך אין אַ געוויסע צײַט אַרום אָנגעקומען פון קאַווקאַז און אַרמעניען און האָבען אַ שרעק אָנגעוואָרפען אויף אַלע מלוכות פון דער פאָדערשטער אַזיען, זאָגאַר אויף אשור און מצרים. די רייד פון דעם נביא האָט, ווײַזט אויס, געהאַט אַ ווירקונג אויפ'ן פאָלק צוליעב דעם, וואָס די הערשענדע מאַכט האָט זיך איהם נישט אַנטקעגען געשטעלט, און ווען די ערשטע מחנות פון די סקיפען האָבען זיך באַוויזען אין אַזיען און אָנגעמאַכט דאָרט שרעקליכע חורבנות, האָבען זאָגאַר די שרים אויפגעציטערט. דערצו איז צו יענער צײַט שוואַכער געוואָרען אויך די אויסערע השפּעה פון אשור און יהודה. מצרים האָט פאַר די לעצטע זעכציג–זיעבציג יאָהר באַוויזען צו זיך צו קומען נאָך די קלעפּ, וואָס אסר-הדון האָט איהר געגעבען; זי האָט אָנגעהאַמעלט קרעפטען און גענומען מאַכען זעהר אָפטע אָנפאַלען אויף די מדינות פון איהר לאַנגיאָהריגען פײַנד, פון אשור. די מאַכט פון אשור, איז בעדײַטענד אָבגעשוואַכט געוואָרען, דאַן האָבען גענומען שוואַך ווערען אויך די עהרע-געפיהלען פון די שרים אין יהודה צו איהר און צו איהר קולטור. מען האָט דאָך נישט געקאָנט פאַרלעגען דעם פאָלק, ער זאָל דיענען צו יענע פרעמדע געטער, וועלכע האָבען נישט געקאָנט זייער אייגען לאַנד ראַטעווען. אויף אַזאַ אופן פאַלט אַליין מעהר די אַסימילאַציע אין לאַנד יהודה און ס'שטאַרקט זיך פון דאָסניי דער נאַציאָנאַלער אייגענאַרטיגער גײַסט!...

אונטער דער ווירקונג פון די אַלגעמיינע פּאָליטישע איבערקעהרעניסען פון איין זײַט און דער ברענענדיגער תוכחה פון די נביאים — פון דער צווייטער זײַט, האָט זיך זאָגאַר בײַם קעניגליכען הויף גופא געגרינדעט אַ פּאַרטיי, וועלכע האָט געשטרעבט אויפצולעבען דעם אַלטען נאַציאָנאַל-רעליגיעזען רעזשים, וועלכער איז מיט געוואַלד אָבגעשאַפט געוואָרען כאַר די פריהערדיגע צוויי מלכים: מנשה און אמון. די דאָזיגע

פארטיי האט אנגעהויבן בעקומען א גרויסע ווירקונג אויף דעם יונגען מלך, וועלכער האט אלס קינד נאך שוין ארויסגעוויזן זעהר פרומע און מילדע נייגונגען. די בעגריפען פון דעם מלך, ווי אויך פון זיינע מקורבים, וועגען דעם נאציאנאלען גייסט און וועגען דעם נאציאנאלען גלויבען זענען פארלויפיג געווען זעהר שוואך און דונקעל. די תורה, וועלכע איז דאך געווען די איינציגע קוועלע פון רעליגיעז-נאציאנאלען בעוואוסטזיין, איז נאך פאר מנשה'ן אויסגעראטען געווארען. דערווייל איז דער מלך מינדיג געווארען און זיין ערשטער שריט, איבערנעהמענדיג די ממשלה אין די אייגענע הענד, איז געווען, צו בענייען דעם אלטען רעליגיעזען רעוש'ים אין לאנד; ער האט זיך גענומען צו בענייען דעם בית־המקדש, וועלכער איז זעהר אלט און פערדארבען געווארען פאר די לעצטע יאהרען, די שרים און דאס פאלק האבען זיך מעהר געזארגט פאר די טעמפלען פון די פרעמדע געצען, ווי פאר דעם הייליגען הויז פון זייער אייגענעם גאט. די אויפזיכט איבער דעם רעמאנט פון בית־המקדש האט דער מלך יאשיהו איבערגעגעבען זיין קאנצלער שפן און דעם כהן הלקיהו. ביי דער ארבייט אין א פער־בעהאלטענעם ווינקעל האבען איינמאל די ארבייטער געפונען א ספר־תורה, וועלכעס איז וואהרשיינליך פערבארגען געווארען נאך אין מנשה'ס צייטען פון דעם קעניג'ס געצענדינערישען פאנאטיזם. דער קאנצלער האט, בשעת א ראפארט וועגען דעם גאנג פון רעמאנט אין דעם הייליגען הויז, דערצעהלט דעם מלך וועגען דער געפונענער ספר־תורה, און ווען שפן האט, אויף דעם מלך'ס פערלאנג, איבערגעלייענט פאר איהם די תורה און ער האט זיך דערוואוסט וועגען די געטליכע געבאטען, וועגען דעם גליק, וואס זיי ברינגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען עהרליך געהיט, און וועגען דעם אונגליק, וואס זיי ברינגען דעם לאנד, ווען זיי ווערען לייכטזיניג פערלאזען, איז ער שטארק גערירט געווארען. ער האט פון פערצווייפלונג זיינע קליידער צופליקט, דערמאנענדיג זיך, אין וואס פאר א נידעריגע זינדיגע לאגע זיין פאלק האט זיך איינגעפונען אזוי פיעל יאהרען, פון צייט זיין זיידע מנשה האט זיך אויפ'ן טראן געזעצט ביז איצט. פון גרויס פחד האט ער געזאגט צו זיינע נאהנטע לייט, צו חלקיהו דעם כהן, צו שפן דעם קאנצלער, צו שפנ'ס זוהן אחיקם און צו עכבור בן־מיכיה:

,,געהט פרעגט גאט פאר מיר און פאר דאס פאלק וועגען דער בעדייטונג פון דעם דאזיגען געפונענעם ספר. וואהרשיינליך איז גרויס דער צארן פון גאט אויף אונז, דערפאר וואס אונזערע עלטערן האבען נישט געפאלגט דעם ספר, צו טהון אלץ, וואס אין איהם איז פארגעשריבען!"

לויט דעם מלך'ס פאַרזאָג זענען די שליחים אַוועק צו דער נביאה חולדה, וועלכע האָט אין ירושלים געוואוינט, און איהר געפרעגט גאָטס-וואָרט. די נביאה האָט זיי גאַנץ שטרענג געענטפערט: „אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער פון ישראל: זאָגט דעם מאַן, וועלכער האָט אייך געשיקט אַהער צו מיר: „אַזוי האָט געזאָגט גאָט: איך ברענג אַן אומגליק אויף דעם דאָזיגען אָרט און אויף זיינע איינוואוינער פונקט, ווי עס שטעהט געשריבען אין דעם ספר, וואָס דער מלך האָט געלעזען — דערפאַר וואָס זיי האָבען מיך פאַרלאָזען און זיי האָבען מקטיר געווען צו פרעמדע געטער, כדי מיר צו דערצאָרענען מיט זייערע מעשים — וועט אָנגעצונדען ווערען מיין כעס אויף דעם דאָזיגען פלאַץ און ער וועט נישט אויסגעלאָשען ווערען. און צו דעם מלך פון יהודה, וואָס האָט אייך געשיקט אַהער גאָט צו פאַרשען, זאָלט איהר אַזוי צו איהם זאָגען: אַזוי האָט געזאָגט דער אַלמעכטיגער פון ישראל... דערפאַר וואָס דיין הארץ איז ערווייכט געוואָרען, און דו ביסט ביי זיך געפאַלען געוואָרען, ווען דו האָסט זיך דערוואוסט, וואָס איך דענק צו טהון צו דעם דאָזיגען אָרט און צו זיינע בעזיצער, צו מאַכען פון זיי אַ פאַרפלוכטע וויסטעניש, און דו האָסט דיינע קליידער צוריסען און דו האָסט געוויינט פאַר מיר — איך האָב דאָך דאָס אַלץ געהערט — דערפאַר וועסטו דיין לעבען ענדיגען אין פריעדען און דיינע אויגען וועלען נישט זעהן דאָס בייזע, וועלכעס איך וועל ברענגען אויף דעם דאָזיגען לאַנד" —

די שלוחים האָבען געבראַכט צום מלך דעם שרעקליכען ענטפער פון דער נביאה חולדה. יאשיהו האָט אָבער דעם מוט נישט פערלוירען. בעקענענדיג זיך נעהנטער מיט דער לעהרע פון די נביאים, האָט ער זיך איבערציינט, אַז צו דער זינדיגקייט פון פאָלק איז דאָ אַ מיטעל, וואָס די נביאים רעקאָמענדירען איהם שטענדיג. דער יודישער גאָט איז דאָך אַ גנעדיגער און אַ באַרעמהערציגער און ער נעהמט אָן די תשובה, וואָס רייסט זיך אַרויס פון טיעפען הארצען. לויט דעם ביישפיעל פון זיין עלטער-זיידען יחזקיהו, האָט ער זיין גאַנצען לעבען געווידמעט דער הייליגער אַרבייט, ריין צו מאַכען דאָס פאָלק פון די פערברעכען, אין וועלכע מנשה האָט זיי פערשלעפט. ער האָט צונויפגערופען די עלטסטע אין גאַנץ יהודה און ירושלים און צוזאַמען האָבען זיי בעטראַכט, וואָס זיי האָבען צו טהון. נאָכהער, לויט דעם אויסגעאַרבייטען פלאַן, האָט ער, ווי אַמאָל יחזקיהו, געלאָזט צונויפזאַמלען זיך אין דעם בית-המקדש פון ירושלים „אַלע כהנים, אַלע לוים ווי אויך דעם אַלגעמיינעם המון פון גרויס ביז קליין" און ער אַליין

האָט פֿאַר זיי פֿאַרגעלעזען די געפֿונענע תּורה. נאָך אַזוי פֿיל יאָרן פֿון צעשיידונג, האָט די ענטדעקטע תּורה געמאַכט דעם טיפֿסטן איינדרוק אויפֿן פֿאָלק; זיי האָבן אין איר זיך אַליין דערקענט, זייער אייגענעם גייסט, זייער אייגענע שעפֿונג. זיי האָבן זיך אָנגעהויבן שעמען פֿאַר זיך אַליין, פֿאַר דעם פֿאַקט פֿון פֿערלאָזן דאָס אייגענע, דאָס טראַדיציאָנעל־היסטאָרישע און אָנהאַפּן זיך אָן פֿרעמדע, ווילדע, אומבאַקאַנטע בעגריפֿן און מנהגים — שעמען ביז צו טרערן, ביז צו דער טיפֿסטער חרטה. יאשיהו האָט דעם דאָזיגן בעגייסטערטן מאָמענט פֿאַרשטאַנען אויסצונוצן און ער האָט דאָס פֿאַרצווייפֿלטע פֿאָלק בעשוואָרן פֿאַר גאָט, צוריקצוקערן זיך צום היסטאָרישן יהוה, צוגעהן אין זיינע וועגן, אָפּצוהיטן זיינע פֿאַרבאָטן אַלץ ווי אין דער הייליגער תּורה איז געשריבן. נאָך דער שבֿועה האָט דאָס פֿאָלק זיך אַוועקגעלאָזט אויף די פֿאַרשידענע אָפּגעטער און די פֿאַרשידענע אַלטאַרן און במות, וואָס זענען געווען אין ירושלים, זאָגאַר אין בית־המקדש, און אַלע אויף פֿיצלעך צעבראָכן; דעם ביישפּיל פֿון ירושלים האָט נאָכגעטאָן די פּראָווינץ. אומעטום איז געגאַנגען אַ ראַדיקאַלע רייניגונג פֿון דאָס געצענדינערײַ און איר קולט. דער מלך האָט זיך אָבער נישט אָפּגעשטעלט בײַ די רעפֿאָרמען אין יהודה אַליין. ער האָט געשיקט זיינע קנעכט זאָגאַר אין אפֿרים, וואו עס האָבן נאָך דאַן געוואוינט איבערגעבליבענע פֿון ישׂראל, וועלכע האָבן זיך, נאָך דעם חורבן פֿון שומרון געפֿילט אין אַ געוויסער מאָס בריידערליך צוגעבונדן צו יהודה, און האָט דאָרטן אויך זיך גענומען אויסצוּוואָרצלען די עבֿודות־זרות, וואָס זענען נאָך דאָרט פֿון אַמאָל פֿאַרבליבן. צווישן די איבעריגע האָט יאשיהו אויך פֿאַרניכטעט דעם גאָלדענעם קאַלב, וואָס ירבֿעם נאָך האָט אין בית־אל געשטעלט. יאשיהו האָט אין זיין קאַמף מיט דאָס געצענדינערײַ אַרויסגעוויזן נאָך מעהר ענערגיע, ווי יחזקיהו. ער האָט נישט נאָר פֿאַרטיליגט די אָפּבילדער פֿון די פֿאַרשידענע פּלאַנעטן, צו וועלכע דאָס פֿאָלק האָט מאַסענווײַז זיך געבוקט, נאָר ער האָט אויך אויסגעשאָכטן די כּהנים, וועלכע פֿלעגן פֿאַר זיי קרבנות מקריבֿ זיין. דערבײַ האָט ער אויך נישט געשוינט די געצן־בילדער, צו וועלכע עס האָבן געדינט נישט ישׂראלים, נאָר די איינגעוואַנדערטע ערלים, ווי די עמונים און מואָבֿים, וואָס האָבן דערויף זייער רעכט בעקומען נאָך פֿון שלמה המלך׳ס צייטן. צוזאַמען מיט דעם האָט יאשיהו אויך דאָס כּישוף־מאַכערײַ אונטערגעבראַכט און די מכשפֿים האָט ער פֿון לאַנד אַרויסגעטריבן. אויף אַזאַ אופֿן האָט יאשיהו מיט אַמאָל געמאַכט אַן ענדע

צו דעם, וואָס מנשה האָט אין לאַנד אַריינגעבראַכט; די עפענטליכע אַסימילאַציע האָט געקראָגען אַ טוידט-קלאַפּ און יהוה האָט זיך צוריקגעקעהרט קיין ציון, אין זיין הייליג הויז, צו זיין אויסדערוועהלטע פאָלק. אמת, די אַלע רעפאָרמען פון יאשיהו זענען דערווייל געווען בלויז אויסערליכע, און מנשה׳ס געצענדינערישע טהעטיגקייט האָט געהאַט אַ אינערליכע ווירקונג אויפ׳ן פאָלק, אויף זיין גייסט, אויף זיין מאָראַל — אַזאַ ווירקונג, וואָס מיט דעם פערברענען דעם אָדער יענעם אָבגאָט, ווערט עס נאָך נישט פערניכטעט, דער מלך האָט אָבער געקאָנט האָפען, אַז די אויסערליכע ריינוגונג, ביי וועלכער דאָס פאָלק אַליין האָט אַרויסגעוויזען אַזאַ שטאַרקע בעגייסטערונג, איז נאָר דאָס אָנהויב פון דער אינערליכער ריינוגונג; אַז אויב מען זעט ווייטער אונטערהאַלטען די אויפגעשטיגענע בעגייסטערונג, וועט עס בריינגען ענדליך צו אַ ווירקליכער נאַציאָנאַלער אויפלעבונג. יאשיהו אַליין האָט פון זיין זייט דערצו אָנגענומען מיטלען; נאָר אויך דאָ האָט ער זיך געהאַלטען פעסט ביי דעם וועג פון זיין עלטער זיידען. דעם יום-טוב פסח, וועלכער איז בעשטימט געוואָרען פאַר דעם אָנדענקען פון דער בעפרייאונג פון ישראל אין מצרים און זיין אויפלעבונג אַלס פאָלק, האָט ער אויך אויסגענוצט אַלס אַגיטאַציע פאַר דעם נאַציאָנאַלען גייסט. ער פלעגט אויך צוזאַמענרופען די בעפעלקערונג פון אַלע געגענדען אין לאַנד אויף פסח קיין ירושלים און אין בית-המקדש פלעגט ער לאָזען מאַכען פייערליכע פערזאַמלונגען, וואו צוזאַמען מיט דעם קרבנות-בריינגען און תהלים-זינגען, פלעגען די כהנים לעזען פאַר׳ן פאָלק די תורה און וועקען אין איהם זיין נאַציאָנאַלען בעוואוסטזיין.

נאָך דער דאָזיגער גייסטיגער צוריק-אַיינפיהרונג האָט יאשיהו זיך גענומען אויפהויבען אויך דעם פאָליטישען מצב פון זיין לאַנד. פאַר די פאָריגע צוויי מלכים, מנשה און אמון, איז יהודה פאָליטיש געווען אינגאַנצען אָבהענגיג פון אשור. פאַר דער ערשטער העלפט פון יאשיהו׳ס תקופה איז די מאַכט פון אשור געוואָרען אַלץ מעהר אָבגעשוואַכט, צוליעב די אונאויפהערליכע מלחמות מיט מצרים; דערמיט האָבען זיך בענוצט די אונטערדריקטע פעלקער, ווי מדי, ארם, כשדים און זיי האָבען זיך ערקלעהרט פאַר זעלבסטשטענדיג. יהודה האָט זיך אויך דאַן בעפרייט פון אשור׳ס יאָך. נאָר יאשיהו האָט זיך נאָך געהאַט פערגעבען מיט גרעסערע פלענער. ער האָט געטרוימט אומצוקעהרען ירושלים איהר אַלטען גרויסען רוהם, ער האָט געשטרעבט פון דאָסניי צונויפצוזאַמלען די אַלע געגענדען פון דער עמאַליגער ארץ-ישראל פון שלמה׳ס צייטען אונטער איין הערשאַפט; בע-

הערשען, ווי אמאל, די טיילען לאנד, וועלכע זענען פאר ירבעם בן נבט
אריין אין דער צוזאמענשטעלונג פון דער אפרים-מלוכה און וועלכע אשור
האט דערנאך צוגענומען, ווען שומרון איז חרוב געווארען — דאס איז
געווארען יאשיהו'ס היילינסטער ציעל. בּיסלעכווייז, בּיסלעכווייז האט זיך
יאשיהו'ן זיין אויפגאבע איינגעגעבען צו פערווירקליכען. די מאראלישע
השפעה פון יהודה אויף אפרים האט זיך נאך פון יהוקידו'ס צייטען אנ-
געהויבען, און יאשיהו מיט זיין רעסטאווראציע האט די השפעה נאך פער-
שטארקט; די פאלשטענדיגע אדמיניסטראטיווע פעראייניגונג מיט יהודה
האט אלזא נישט געקאנט ארויסרופען קיין אונצופריעדענהייט ביי די איבער-
געבליבענע בני-ישראל פון די אפרים-פראווינצען און דאגאר ביי די פון
דער פרעמד אנגעקומענע גרים, וועלכע האבען זיך וואס ווייטער אלץ מעהר
אסימילירט מיט די אלטע בירגער פון לאנד; אשור, ווייטער, צוליעב די
באזונדערע פאליטישע בעדינגונגען, אין וועלכע זי האט זיך איינגעפונען
דאן, האט יאשיהו'ן נישט געקאנט שטערען אין זיינע אונטערנעהמונגען,
געפינענדיג זיך זעהר ווייט פון יענעם ארט. פון אויסערן האט זיך ווירקליך
געקאנט דוכטען, אז די גליקליכסטע יאהרען פון דוד און שלמה האבען זיך
פאר ירושלים צוריקגעקעהרט — די טיילען פון ישראל האבען זיך אין איין
פאלק פעראייניגט, די טיילען פון כנען האבען זיך אין איין לאנד פער-
איינינגט, און דאס פאלק און דאס לאנד האט זיך מיט גאט פעראייניגט!

די אילוזיע איז אבער גאנץ גיך פערשוואונדען געווארען. אין אמת'ן
איז דער וואהלשטאנד אין לאנד פאר דער צווייטער העלפטער תקופה פון
יאשיהו'ס ממשלה געווען נאר דאס לעצטע צאנקען פון יהודה. דער גורל
פון דעם לאנד איז שוין געווען בעשלאסען. דער היסטאריקער פון תנ"ך,
וועלכער זוכט אין יעדען פאליטישען גליק און אונגליק פון זיין פאלק
דעם „פינגער פון גאט", זאגט, אז טראץ דעם, וואס יאשיהו איז אזוי פרום
געוועזען, אז קיין מלך האט, נישט פאר איהם און נישט נאך איהם,
זיך געקאנט פערגלייכען מיט איהם — דאך האט זיך נאך דער צארן פון
גאט אויף יהודה נישט איינגעשטילט, צוליעב די בייזע מעשים פון
מנשה. דאס פיעל אונשולדיג בלוט, וואס ער האט פערגאסען, דאס
פיעל אונשולדיג בלוט, מיט וועלכע ער האט ירושלים פערטרונקען האט
גאט נישט געקאנט מוחל זיין!" — דער היסטארישער בליק איז גאנץ
כאראקטעריסטיש פאר דעם נאציאנאלען גייסט: קיין תשובה און קיינע
רעפארמען האבען נישט געקאנט אויסקויפען דאס אומזיסט פערגאסענע
בלוט, און יהודה האט געמוזט אין דעם בלוט דערטרונקען ווערען. „און

באַט האָט געזאָגט: איך מוז יהודה אויסמעקן, ווי איך האָב ישראל (אפרים) אויסגעמעקט און איך מוז אָפּשטויסען די דאָזיגע שטאָדט, וועלכע איך האָב אַמאָל אויסדערוועהלט, ירושלים, ווי אויך דאָס הויז, וואָס איך האָב געדיינקט אויף איהם מיין נאָמען צו בערופען!"..

דער ווילען פון גאָט האָט זיך אָנגעהויבען צו פערווירקליכען מיט א אונגעהויערער געשווינדקייט. יאשיהו האָט נאָך זיינע גראַנדיעזע פּלענער ביזן ענדע נישט דערפיהרט, און איהם איז שוין אויסגעקומען אויף א טרויעריגען אופן זיך צושיידען מיט זיין לעבען, ווען ער איז נאָר בלויז א יאָהר פיערציג אַלט געווען. פרעה נכה, דער הערשער פון מצרים, האָט זיך דאַן מיט זיין חיל אַריינגעריסען אין דער פאָדערשטער אַזיען מיט דעם ציעל, צו מאַכען אַן אָנפאַל אויף נינוה גופא, אויף דער הויפּשטאָדט פון אשור. יאשיהו האָט מורא געהאַט פאַר דער שטייגענדער ווירקונג פון מצרים אין אַזיען, פיליכט וועט מצרים נאָך נעהמען פּרעטענדירען אויף די געגענדען פון אפרים, אַזוי ווי זי האָט שוין צו יענער צייט געפּרעטענדירט אויף אַנדערע פּראָווינציען פון אשור, וועלכע זי האָט שוין גענומען רעכענען פאַר איינגענומענע און אונטערטעניגע. יאשיהו האָט אויף גיך צוזאַמענגע־געקליבען זיין חיל און איז אַרויסגעטראָטען איבעררייסען פרעה'ן דעם וועג. אין מגדו, אין דער געגענד פון כרמל, האָבען זיך די פיינד געטראָפען. צווישען זיי האָט זיך פונאַנדערגעפלאַקערט א מלחמה, וועלכע האָט זיך זעהר טרויע־ריג געענדיגט פאַר יאשיהו. ער אַליין איז אין דעם געפעכט געהרגעט געוואָרען און זיין חיל האָט געהאַט א גרויסע מפלה. ווען די קנעכט האָבען געבראַכט קיין ירושלים דעם טויטען קערפּער פון דעם מלך, האָבען איהם בעגעגענט אַלע איינוואָהנער פון ירושלים מיט א ביטערען יאָמער. א שרעקליכער פאָרגעפיהל האָט זיי פאָראויס געזאָגט, אַז מיט דעם טויטען קערפּער פון דעם גרויסען, פרומען און ענערגישען מלך זינקט אויך צו־זאַמען דער נאַציאָנאַלער שטאַ׳ן פון יהודה און די זעלבסטשטענדיגקייט פון דעם הייליגען לאַנד.

פאַר דער מלוכה פון יהודה האָט זיך אָנגעהויבען די נסיסה...

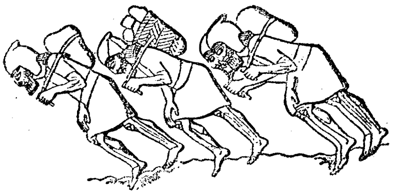

געפאַנגענע ביי אשור טראָגען לאַסט

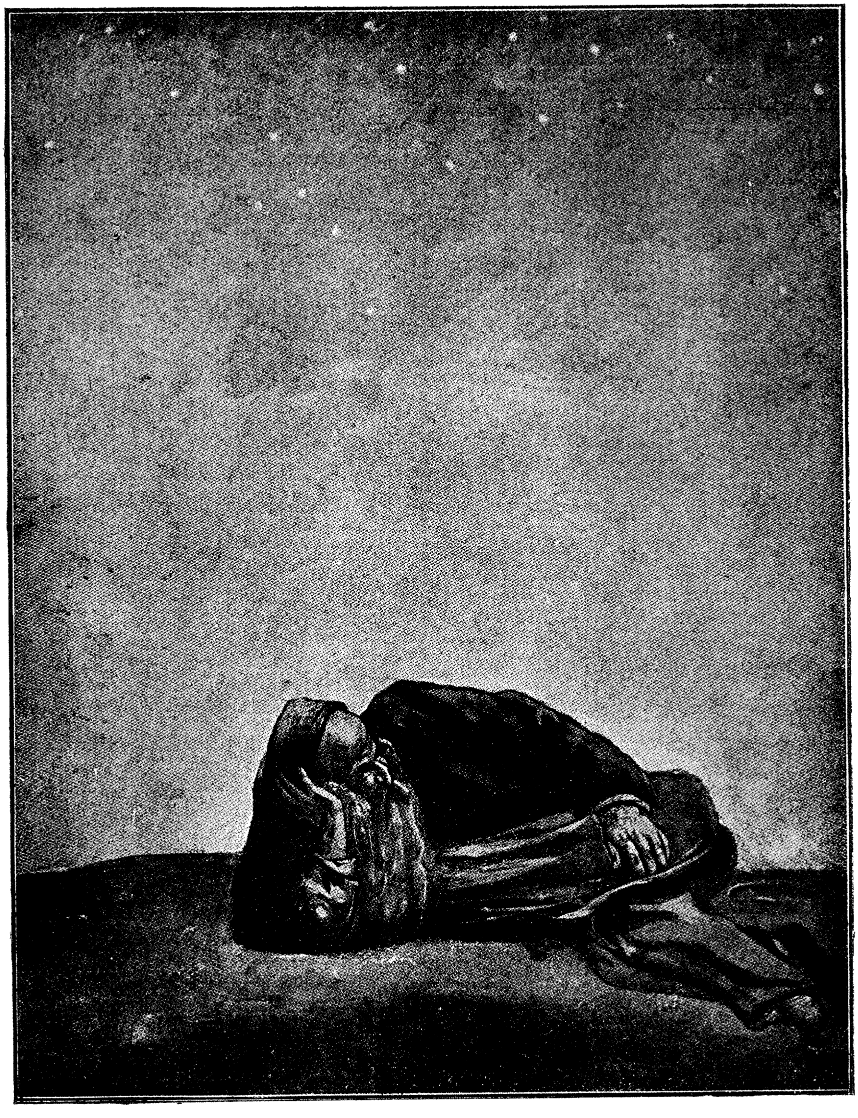

ל׳ אורי

ירמיהו

דרייצעהנטעס קאפיטעל

די לעצטע מלכים פון יהודה און דער חורבן פון ירושלים

(608 ביז 586 פאר כריסטוס-געבורט)

פאר דעם ווייטבליקענדען און זעלבסטשטענדיגען דענקער איז געווען קלאהר גלייך נאך יאשיהו'ס טוידט, אז יהודה לעבט אב איהרע לעצטע מינוטען. די אויסערליכע פאליטיק האט זיך אזוי פערוויקעלט, אז פאר יהודה איז געווארען אונמעגליך מעהר איינצוהאלטען איהר זעלבסטשטענדיגקייט. אין דער פאדערשטער אזיען האט געהערשט צו יענער צייט א שרעקליכע אנארכיע אין דעם פעלקערליכען מלוכה-לעבען; קיין גלייכגעוויכט, קיין דויערהאפטיגער אויטאריטעט. אין א משך פון איין דור, האט זיך די אויבערמאכט איבער דעם דאזיגען פעלקער-וויגעל איבערגעטראגען אין די פערשיעדענסטע פונקטען; דאס איז, געוועהנליך, פארגעקומען נישט לייכט. גרויסע מלחמות צווישען די מעכטיגסטע פעלקער זענען פארגעקומען צוליעב דער דאזיגער קאנקורענץ איבער דעם אויטאריטעט בנוגע צו דער פאדערשטער אזיען; די קלענערע, שוואכערע אומות זענען אהן זייער ווילען איבערגעגאנגען פון איין מלוכה צו דער צווייטער; אזעלכע אפטע איבערגאנגען זענען שטענדיג פערבונדען מיט גרויסע אויפטרייסלונגען און איבערקעהרענישען סיי אין פאליטישען, סיי אין מאראלישען לעבען. יהודה האט אויך דאן פערנומען אזא געפעהרליכע פאזיציע פון „צווישען האמער און קאוואדלע", ווען די „גרויסע סטיכיען" האבען צווישען זיך א קאמפף געפיהרט איבער דעם, ווער איבער וועמען עס זאל הערשען. די דאזיגע פאזיציע האט געמוזט אריינטראגען א כאאס אין דעם מלוכה-לעבען פונ'ם לאנד, און פיהרען עס ענדליך צום פאלשטענדיגען חורבן. דער היסטאריקער פון תנ"ך, ווי ס'איז געוועזען אויבען דערמאהנט, שטעלט די פערשארפטע לאגע אין יהודה אין צוזאמענהאנג מיט דער ערניעדרונג פון דעם נאציאנאלען גייסט פאר מנשה'ס צייט. עס איז קיין צווייפעל נישט, אז פון יהויקים'ס עפאכע אן האט זיך אנגעהאקט דער וואיקם פון דעם

נאַציאָנאַלען געניוס אין יהודה. די רעסטאַווראַציע פון יאשיהו האָט צו קיין נייע שעפּפונגען נישט געבראַכט און נישט געקאָנט ברענגען. דער געדאַנק פון מענשען-ליעבע און צדק, וועלכען דאָס פאָלק אין יאשיהו'ס צייט האָט דערפיהרט ביז זיין העכסטער מדרגה, האָט ווייטער נישט געהאַט וואו צו געהן. אין די גרענעצען, וויעדער פון דער לעהרע, וואָס ישעיה האָט דעם פאָלק געלאָזען, האָט דער נאַציאָנאַלער גייסט געקאָנט שאַפען נייע פילאָזאָפישע און טעאָלאָגישע קאָמבינאַציעס, נאָר ביי נייע געדאַנקען-רעאַקציעס, ביי נייע צוזאַמענטרעפונגען און צוזאַמענשטויסונגען מיט אַנדערע געדאַנקען-פאָרמען; דאָס איז אָבער געווען אוממעגליך ביי דער פאָלשטענדיגער אָבגעזונדערטקייט פון יהודה פון די איבעריגע ציוויליזירטע פעלקער אין יענער צייט; און דער פאָלקס-גייסט פון יהודה, אָדער, ווי מיר וועלען עס פון איצט אָנרופען, דער יודישער (יהודהישער) פאָלקס-גייסט האָט געמוזט פערגליווערט ווערען און בלייבען שטעהן אויף איין פונקט. אין דעם גייסטיגען לעבען פון דעם איינציגען און כונם כלל הערשט אָבער דער בעקאַנטער געזעץ, לויט וועלכען: נישט-פאָרווערטס איז ריקווערטס! נאָך דער קינסטליכער רעליגיעזער און מאָראַלישע אויפלעבונג פון פאָלק פאַר יאשיהו, הויבט זיך אָן אַ נייער רעגרעס פאַר זיינע נאָכפאָלגער, וועלכע געהען פון דאָסניי אין די וועגען פון זייער עלטער-זיידען מנשה. און אויב דער היסטאָריקער פון תנ"ך געפינט, אַז דער פאָליטישער חורבן פון יהודה איז נאָר אַ רעזולטאַט פון איהר גייסטיגער ענטאַרטונג, איז דאָס זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר דער אַלגעמיינער, ביבלישער אויפפאַסונג פון דער יודישער געשיכטע!...

יאשיהו האָט פאַר'ן טויט איבערגעגעבען די מלוכה זיין יונגערען זוהן יהואחז, וועלכען ער האָט בעזונדער ליעב געהאַט פאַר זיין גאָטס-פאָרכטיגקייט. די אונערוואַרטעטע מפלה ביי מגדו האָט אָבער געמאַכט יהודה אָבהענגיג פון מצרים, און פרעה נכה איז נישט געפעלען געוואָרען דאָס, וואָס דאָס פאָלק אין ירושלים האָט זיך בעשטימט אַ קעניג אָהן זיין וויסען. ער איז דרום אָנגעפאַלען מיט זיין חיל פלוצלינג אויף דער הויפּט-שטאָדט פון יהודה, גענומען יהואחז אין געפענגעניש אין דריי מאָנאַטען אַרום נאָכדעם, ווי ער איז אַרויף אויפ'ן טראָן, און אויף זיין אָרט האָט ער געמאַכט פאַר אַ מלך דעם צווייטען זוהן פון יאשיהו, אליקים, וועלכען ער האָט אָנגערופען יהויקים; אויסער דעם האָט פרעה נכה פאַר-

דין פערלאזען יהודה ארויסגעלעגט אויף איהר א גרויסען געלד-שטראף: הונדערט זילבער-ככרים און הונדערט גאלד-ככרים, וועלכע דער מלך האט פון דער בעפעלקערונג אויפגעמאהנט לויט די הערכה פון פרעה'ן אליין.

יהויקים איז געוועזען דער עלטסטער זוהן פון יאשיהו, נאר דער פאטער האט איהם נישט אנערקענט פאר דעם געזעצליכען יורש פון טראן צוליעב זיינע בעזונדערע נייגונגען. יהויקים האט זיך נישט ענטזאגט פון זיינע נייגונגען זאגאר אויך דאן, ווען ער איז א מלך געווארען מיט דער הילף פון פרעה נכה. ער האט געפיהרט א פרעהליכען לעבען, האט ליעב געהאט די אונבעגרענעצטע מאכט און נוטה געווען צו דער קאנקרעטער געצענדינעריי. דאס פאלק און די שרים האבען נאך יאשיהו'ס טוידט גיך פערגעסען זייער שבועה, וואס זיי האבען געשווארען עהרליך צו דיענען דעם גאט פון זייערע עלטערן; פון זייער זייט האבען דעם מלך'ס סימפאטיען קיין שטערונג פאר זיך נישט געפונען. יהויקים האט אבגעשאפט די שטרענגע געזעצען פון זיין פערשטארבענעם פאטער און האט פון דאסניי אין לאנד ערלויבט יעדע מעגליכע פרייהייט אין די ענינים פון דער אמונה און גאטעס-דיענסט. פון דאסניי האבען זיך אין ירושלים, ווי אויך אין די איבעריגע שטעדט גענומען בעווייזען במות און אלטארען מיט אבבילדונגען פון פערשיעדענע אבגעטער; פון דאסניי האבען זיך גענומען צוזאמענמישען געצענדינערישע פארמען מיט דער ריינער אמונה אין יהוה. איבערהויפט איז מעהר פערשפרייט געווארען דער קולטוס פון די פלאנעטען. אין ירושלים איז פון דאסניי, ווי פאר מנשה'ן, איינגעפיהרט געווארען די בעזונדערע פערגעטערונג פון דער זון. בעזונדערע מזבחות זענען פאר איהר געבויט געווארען און ספעציעלע קרבנות פלעגען פאר איהר געבראכט ווערען. אין דער הנהגה פון לאנד איז דערלאזען געווארען ווילקיר און דעספאטיזם. יהויקים האט מעהר געטראכט וועגען זיינע פערגעניגענס, ווי וועגען די נוצען פון דער מלוכה. ווען די געפאהר פון א פרעמדען יאך האט זיך אלץ נעהנטער אנגערוקט אויפ'ן לאנד, האט דער מלך זיך פערנומען מיט נייע פראכטפאלע געביידעס פאר זיין הויזגעזינד, צווינגענדיג די בירגער פון יהודה צו ארבייטען דערביי, — א פאקט, וועלכען שלמה המלך האט זיך זאגאר נישט ערלויבט, ווען ער האט דעם בית-המקדש געבויט. דעם ביישפיעל פון מלך האבען נאכגעטהון די שרים. געוואלטהאט און אונרעכט האבען פערטראטען דעם פלאץ פון געזעצליכקייט און גערעכטיגקייט.

בעגען דער דאזיגער רעליגיעזער רעאקציע, וועלכע איז פערבונדען געוועזען מיט דער געזעלשאפטליכער דעמאראליזאציע, האבען אונערמידליך

געקעמפפט דיווירקליכע פאלקס-פריינד, די נביאים און זייערע אנהענגער. די נביאים, מיט ירמיהו פון ענתות אן דער שפיץ, האבען דרייסט און שארף געזידעלט דעם קעניג, די שרים און אלע יענע, וועלכע האבען געשטרעבט צו א פרעמדער קולטור, האבען אויפגעוויזען זייערע בייזע מעשים, האבען געשראקען מיט גאטס-שטראף, האבען גערופען צו תשובה. ניט ווייניג האבען זיי זיך אנגעליטען, אט די דאזיגע קעמפפער פאר דעם ריינעם נאציאנאלען גלויבען: מען פלעגט זיי פערשליכען אין געפענקעניש, מען פלעגט זיי פערטרייבען פון לאנד און מען פלעגט זיי זאגאר הרג'ענען. איין נביא, אוריה, האט געפרעדיגט אין אנפאנג פון יהויקים'ס הערשונג און האט דאס לאנד פארגעזאגט א פאלשטענדיגען חורבן, אויב דער מלך און דאס פאלק וועלען זייערע מעשים ניט אויסבעסערען. ווען יהויקים האט זיך דערוואוסט וועגען די דאזיגע רעוואלוציאנערע רעדעס האט ער געהייסען האפען אוריה'ן. נאר אוריה האט בעוויזען צו אנטלויפען אין מצרים. דאן האט יהויקים אוועקגעשיקט קיין מצרים איינעם פון זיינע שרים, וועלכער האט אויסגעזוכט דעם אנטלאפענעם און איהם געבראכט צוריק קיין ירושלים. לויט דעם פערזאג פון מלך האט מען אוריה'ן דעם קאפ אפגעהאקט און זיין טויטען קערפער האט מען פערווארפען צווישען די קברים פון איינפאכען המון. נאר מעהר פון אלעמען האט זיך שטענדיג געשטעלט אין געפאהר דער אונערמידליכער נביא ירמיהו. פאר יאשיהו'ן, ווען די דעה איז געווען ביי דער נאציאנאלער פארטיי, איז ירמיהו געווען איינער פון די רעגירונגס-פריינד, נאר פאר דעם נייעם הערשער יהויקים, וועלכער האט זיך געהאלטען ביי דער אנטי-נאציאנאלער פאליטיק, האט זיך ירמיהו געשטעלט אן דער שפיץ פון דער אפאזיציע. ער האט אהן שרעק געזאגט דעם מלך און דעם פאלק אלץ, וואס זיי האבען פערדינט און ער האט פארגעזאגט, אז גאט וועט אין זיין צארן איבערגעבען יהודה אין די הענד פון איהרע פיינד. איבערהויפט האט ער אין זיינע נבואה-רייד געשאטען פייער אויף די געמאכטע פרומאקעס, וועלכע פלעגען זייערע נידערטרעכטיגע מעשים פערדעקען מיט אויסערליכער גאטספארטיגקייט און פלעגען מיט א פרומען פנים פערזיכערען, אז יהוה וועט בעשיצען ירושלים צוליעב זיין בית המקדש. אט די דאזיגע פערשטעלטע יראים רופט ירמיהו אן פאלשע נביאים, און ער ווענדט זיך צום פאלק מיט די ווערטער:

„איהר זאלט אייך ניט פערלאזען אויף די ליגנערישע רייד, וועלכע זאגען אייך אלץ — „גאטס פאלאץ, גאטס פאלאץ, גאטס פאלאץ'! ווארום אויב איהר וועט פערבעסערען אייערע וועגען און אייערע טהאטען, אויב

איהר וועט שאפען משפט צווישען זיך איינאנדער, אויב איהר וועט דעם פרעמדען, דעם יתום, די אלמנה נישט בערויבען, אויב קיין אונשולדיג בלוט וועט איהר נישט פערגיסען, אויב נאך פרעמדע געטער וועט איהר אייך נישט נאכשלעפען — וועל איך אייך לאזען רוהען אויף דער דאזיגער שטעלע, אין דעם לאנד, וואס איך האב אייערע עלטערען געשאנקען אויף אייביג. פערלאזט איהר זיך אבער אויף די פאלשע פערזיכערונגען — איז עס אומנוצליך. איהר וועט דען גנב'נען, הרג'נען, נואפ'ן, פאלש-שווערען, פאר'ן בעל מקריב זיין און געהן נאך פרעמדע געטער, וואס איהר ווייסט זיי גאר נישט — און דערנאך וועט איהר קומען און זיך שטעלען פאר מיר אין דעם דאזיגען הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז גערופען און איהר וועט מיינען „מיר זענען גערעטעט" — גערעטעט, כדי נאכהער פון דאסניי צו טהון די זעלביגע ניעדערטרעכטיגקייטען?! איז דען דאס הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז בערופען, אין אייערע אויגען פערדרעכענט פאר א מערדער-הייל?!... געהט צו מיין פריהערדיגען ארט, קיין שילה, וואו איך האב צו ערשט מיין נאמען בערופען, און זעהט, וואס איך האב דארט געמאכט צוליעב דער זינדיגקייט פון מיין פאלק ישראל. און איצט — זאגט גאט — דערפאר, וואס איהר טהוט אלע פערדארבענע מעשים און אז איך רייד צו אייך טאג-טעגליך, הערט איהר נישט, און אז איך רוף אייך, ענטפערט איהר נישט — וועל איך זיך בעגעהן מיט דעם הויז, אויף וועלכען מיין נאמען איז בערופען, און מיט דעם ארט, וואס איך האב אייך און אייערע עלטערען געשאנקען, אזוי ווי איך בין זיך בעגאנגען מיט שילה. איך וועל אייך אוועקשליידערען פון מיין געזיכט, ווי איך האב אייערע ברידער פערשליידערט, ווי איך האב אפרים פערשליידערט!"...

זייענדיג אליין א כהן, האט ירמיהו געקעמפפט געגען דער כהנים-אינסטיטוציע, געגען דעם אויטאריטעט פון בית-המקדש און איבערהויפט געגען די קרבנות, וועלכע די פאלשע פרומאקעס האבען נאכמעהר, ווי אין די אמת'ע פרומע יאהרען, געשטיצט. זיין מיינונג וועגען דעם שיידט זיך נישט אונטער פון די מיינונגען פון ישעיהו און עמוס; דערפאר אבער צייכענט זי זיך אויס מיט איהר איינפאכקייט און קלארקייט, ווי אלץ, וואס איז ארויס פון זיין מויל.

„אזוי האט געזאגט גאט דער הערשער, דער אלמעכטיגער פון ישראל: אייערע עולות[1] לייגט צו צו אייערע זבחים און עסט דאס פליייש; דען

---

[1] א עולה, לויט די געזעצען פון קרבנות, טאר נישט געגעסען ווערען; פון זבחים קען מען געוויסע טיילען עסען. ירמיהו מאכט דאס אינגאנצען וואכענדיג.

איך האָב נישט געבעטען אייערע עלטערען און איך האָב נישט פערזאָגט זיי, ווען איך האָב זיי פון מצרים אַרויסגענומען, וועגען עולות און וועגען זבחים. נאָר דאָס האָב איך זיי אָנגעזאָגט: איהר זאָלט געהאָרכזאַם זיין צו מיין שטים, וועל איך זיין אייער גאָט און איהר וועט מיר זיין אַ פאָלק; איהר זאָלט געהן אין די וועגען, וואָס איך וועל אייך הייסען, ווען אייך וואָהל זיין". האָבען זיי נישט געפאָלגט, האָבען זיי זייער אויער נישט צוגעלעגט, זענען זיי געגאַנגען לויט ווי ס'האָט זיי זייער פרעכע האַרץ געראַטען; האָב איך צו זיי אָהן אויפהער געשיקט מיינע קנעכט די נביאים, האָבען זיי דאָך נישט געפאָלגט און האָבען דאָך זייערע אויערען נישט צוגעלעגט... און אַז דו וועסט זיי דאָס אַלץ זאָגען, וועלען זיי דיך אויך נישט הערען."

די לעצטע ווערטער זענען זעהר כאַראַקטעריסטיש פאַר ירמיהו. דער צווייפעל אין די אייגענע קרעפטען בייצוקומען דאָס בייזע — דאָס איז דער טיפישער שטריך פון זיין נבואה. ירמיהו האָט געזעהן די פערדאָרבענהייט פון זיין פאָלק פאַר די קינדערשע יאָהרען פון יאשיהו, ער האָט געזעהן זיין צייטוויילינע פערבעסערונג פאַר די לעצטע יאָהרען פון יאשיהו, ער האָט נאָכהער געזעהן זיין פערערגערונג פאַר די שפּעטיגערע מלכים — דאָס האָט איהם געבראַכט צום געדאַנק, אַז דאָס פאָלק איז נישט שטענדהאַפטיג, ווי דאָס פאָלק פאַלט, אַז זיין דעמאָראַליזאַציע איז אַ פאַטאַלע און אַז דער חורבן פון לאַנד איז אונפערמיידליך צוליעב דעם חורבן פון פאָלק. ער האָט געזעהן, אַז די שווערע וואָלקענס, וועלכע רוקען זיך אָן אויף יהודה, וועלען אָהן אַ קאַטאַסטראָפע נישט פערבייגעהן. „ווייל מיין פאָלק איז פערנאַריש, אייל זיי קענען מיר נישט, ווייל זיי זענען טעמפּע און נישט קיין פערשטענדיגע, זענען קלוג נאָר שלעכטס צו טהון, אָבער גוטס טהון ווייסען זיי נישט — האָב איך געזעהן, אַז די ערד איז אין אַ האַאָס פערוואונקען, אַז די הימלען זענען געהן אַ שיין פערבליבען; איך האָב געזעהן די בערג ציטערען און די הויכקייטען שווימען. איך האָב געזעהן, אַז ס'איז קיין מענש נישטאָ, אַז די פויגלען זענען פערשוואונדען —"

שטעהענדיג ביים סאַמע תהום, וואו דאָס פאָלק מוז פאַלען, ווען עס טהוט נאָר דעם לעצטען טריט, צו וועלכען עס יאָגען איהם די געוויסע בעדינגונגען, האָבען זיך ביי ירמיהו'ן אַלע ריטונגען פונאַנדערגעשפּילט. אין זיין נבואה קלינגט איין אונענדליכער האַרצרייסענדער געשריי פון אַ פערצווייפעלטען, וועלכער זעהט ווי ס'געהען אונטער זיינע טייערסטע און ער קען זיי נישט העלפען. ירמיהו איז דערום מעהר עהנליך צו הושע'ן. אין פער-

גלייך מיט ישעיהו׳ן פעהלט איהם דער גלויבען אין דער ווירקינג פון זיין נבואה אין דעם אונגליקספולען מאמענט, וואס זיין לאנד לעבט איבער סיי מאראליש סיי פאליטיש. און ווען דער ערשטער האט אליין זיך אנגע-באטען אויף דער שליחות פון גאט צו געהן שטראפען דאס פאלק („הנני שלחני" — כ׳בין בערייט, שיק מיך) האט ירמיהו אויף זיך די מיסיע לכתחלה נישט געוואלט אננעהמען.

„איז געווען גאט׳ס ווארט צו מיר אזוי: איידער נאך איך האב דיך אין מוטערס בויך בעשאפען האב איך דיך שוין געקאנט און איידער נאך דו ביזט אויף דער וועלט ארויס האב איך דיך שוין געהייליגט; א נביא פאר די פעלקער האב איך דיך געמאכט. האב איך אויסגעשריען: וועה, גאט דער אלמעכטיגער, כ׳קאן דאך נישט רעדען, כ׳בין נאך צו יונג! האט גאט געזאגט צו מיר: דו זאלסט נישט זאגען: „איך בין נאך צו יונג", דען וואו כ׳וועל דיך שיקען מוזט געהן און וואס כ׳וועל דיך הייסען מוזט רעדען. דו דארפסט פאר זיי קיין מורא נישט האבען, דען איך בין מיט דיר צו דיין הילף — אזוי האט גאט גערעדט". און גאט האט אויסגעשטרעקט זיין האנד און האט אנגערירט מיין מויל און האט געזאגט: אט האב איך מיין ווארט דיר אין מויל אריינגעלעגט. זעה, כ׳האב דיך אויסגענומען היינטיגען טאג איבער די פעלקער און איבער די מלוכות צו צו ברעכען, צו צושטויסען, צו פערניכטען, צו צושטערען, צו בויען און צו פלאנצען."

ירמיהו געהט אין זיין שליחות מיט א ציטערענדע הארץ, ער געהט פאר דערפאר, ווייל ער קאן נישט געהן, ווייל דאס געטליכע ווארט האט איהם געטריבען. ער גלויבט נישט, אז זיינע רייד וועלען דערהערט ווערען, ער קאן זיי אבער אין זיך נישט פערהאלטען:

„צו וועמען זאל איך רעדען, וועמען זאל איך שטראפען, ווער וועט מיך הערען? זייער אויער איז דאך פערשטאפט און זיי קאנען דאך נישט פערנעהמען! גאטס-ווארט איז דאך ביי זיי פערהאסט, זיי פערלאנגען דאך איהם נישט! נאר איך בין אנגעפילט מיט גאט׳ס צארן און איך קאן עס נישט פערטראגען, איך מוז עס אויסגיסען זאגאר אויף די קינדער אין גאס, אויף די פערזאמלונגען פון דער יוגענד, ווארום ווירקליך וועלען דאך געשטרויכעלט ווערען מענער און ווייבער און אלטע לייט און יונגע קינדער!"

ירמיהו בעפרייעט זיך אבער נישט מיט דער רעוואלוציאנער מיסיע; דעם צארן, וועלכער ווערט אומזיסט „אויפ׳ן גאס געגאסען" און דרינגט

אין די אויערן נישט אריין הערט נישט אויף דאָס האַרץ צו ברעכן. נישט װיינענדיק אויף דער ערד, װײַל ער װיקען אויפ׳ן הימעל, נישט געפינענדיב זיך קיין צוהערער צווישען פאָלק, װענדעט ער זיך צו גאָט. ער איז מתפלל צ׳ים אַלמעכטיגען פאַר זיין פאָלק, גלויבענדיג, אַז ער, גאָט, קאָן נאָך ראַטעװען די פערבלאָנדזשעטע געמיינדע. ער װיל װעקען רחמים פאַר די אומזיניג-זינדיגע, נאָר ביי גאָט טרעפט ער די זעלביגע האַרטקייט, װי ביי זיין פאָלק. אויף זיינע אונאויפהערליכע תפלות פאַר זיין פאָלק און פאַר זיין לאַנד בעקומט ער שטענדיג איין און די זעלבע שטרענגע תשובה:

„דו זאָלסט נישט מתפלל זיין פאַר דעם דאָזיגען פאָלק, דו זאָלסט פאַר זיי נישט אויפהויבען קיין געבעט און קיין געזאַנג, דו זאָלסט צו מיר נישט צושטעהן, װײַל איך װעל דיך נישט הערען!“

אין פערצווייפלונג װענדעט ירמיהו זיינע אויגען צום מדבר. „װען איך װאָלט אין דער מדבר אַ גאַסט׳ס הויז געפינען, װאָלט איך מיין פאָלק בערלאָזען, איך װאָלט אַװעק פון איהם“! זייענדיג װייט פון מענשען, װייט פון פאָלק, מיינט ער זיין רוה צו געפינען. ס׳איז אָבער נאָך נישטאָ אַזאַ מדבר, װעלכער זאָל קאָנען אויסרייסען ביי׳ם נביא זיין פאָלקס-און גאָטס-ליעבע פון זיין האַרצען! ירמיהו גלויבט נישט, אַז פאַר זיין פערוואונדעטער נשמה קאָן נאָך אַ הילף זיין ערגעץ-װאו. ער שילט זיין לעבען און האַסט אויפ׳ן טוידט:

„פערשאָלטען זאָל װערען דער טאָג, װען איך האָב די שיין דערזעהן, דער טאָג, װען מיין מוטער האָט מיך געבוירען זאָל נישט זיין געבענשט. פערשאָלטען זאָל װערען דער מענש, װעלכער האָט מיין פאָטער אָנגעזאָגט: „אַ יונגעל איז ביי דיר געבוירען געוואָרען“ — דערפרעהט האָט ער איהם! זאָל יענער מענש װערען, װי די שטעט, װאָס גאָט האָט פערוויסט אָהן רחמנות, אַ געשריי זאָל ער הערען אין דער פריה, אַ קריגס-שאַלונג ביי מיטאָג — דערפאַר, װאָס ער האָט מיר נישט געטוידט אין בויך, דאַן װאָלט דאָך די מוטער מיין קבר געוועזן!... װאָרום בין איך פון מיין מוטער׳ס-בויך אַרויס צו צוזעהן אַזוי פיעל ליידען און טרויער און פערברינגען מיינע טעג אין שאַנדע?!...“

דאָס גאַנצע לעבען פון ירמיהו הנביא איז אַן אומענדליכע טראַגעדיע פון אַ גייסט-מענשען, װעלכער איז געװען טיעף און גרויס, אום איבערצולעבען אין זיך דעם חורבן פון אַ גאַנצען פאָלק מיט אַלע זיינע שרעקען, אַ חורבן נישט קיין איבערגעקומענעם, נאָר אַן אָנקומענדען, אַ חורבן, װאָס, לויט זיין טיעפסטער איבערצייגונג, איז נאָך מעגליך איהם צו פערהיטען, נאָר

דאָס ווערט דאָך נישט פערהיט בלויז צוליעב דעם, וואָס דאָס פאָלק איז בלינד, וואָס דאָס פאָלק איז טויב, וואָס דאָס פאָלק איז פערפיהרט דורך פערשידענע פאַלשע, אייגענוטציגע לייט, וועלכע מאַכען דעם אמת פאַר פאַלש און דאָס פאַלשע פאַר אמת, וועלכע לאַכען אויס דעם נביא, מאַכען איהם פאַר אַ ליגנער און הופען זיך אָן פערטרעטער פון גאָטס וואָרט, פון דער נבואה — און דאָס פאָלק — צוליעב אַ קללה פון גאָט — גלויבט אויסשליסליך זיי, די פאַלשע נביאים, די פאָלקס-פערדרעטער, די פאָלקס-פיינד, און שענדעט איהם, דעם אמת'ען נביא, דעם פאָלקס געטריי'ען, דעם פאָלקס-פריינד! די ליידען פון דעם נביא זענען אָבער געווען נישט בלויז מאָראַלישע; מעהר פון אַלע נביאים, מעהר פון אַלע אמת-טרעגער, האָט ירמיהו אויך פאָקטישע צרות פון זיינע אידען-געגנער איבערגעטראָגען. דער מלך, די שרים, די כהנים, דאָס פאָלק — אַלע, אַלע האָבען איהם אונערבאַרעמליך פערפאָלגט און נישט איין מאָל איז ער שוין געווען אין די נעגעל פונ'ם טויט צוליעב זיין געטליכען אייפער און צוליעב זיין פאָלקס-ליעבע און נאָר מיט נסים איז ער גערעטעט געוואָרען.

איינמאָל האָט ירמיהו אָבגעהאַלטען איינע פון זיינע פייערדיגע רעדעס אויף דעם הויף פון בית-המקדש; זיינע צוהערערס זענען ביז דער העכסטער שטופע אויפגערעגט געוואָרען. אַ גאַנצע מענגע פון כהנים און פאַלשע נביאים האָט אַרומגערינגעלט דעם נביא און געשריען: „דו מוזט געטוידט ווערען דערפאַר, וואָס דו האָסט געזאָגט, אַז דער „היכל" פון ירושלים וועט אויך אַזוי חרוב ווערען, ווי דער היכל אין שילה!" אויף אַ פלאַץ פאַר'ן בית-המקדש האָט זיך צונויפגעקליבען אַ גאַנצער עולם פון איינפאַכע לייט. עס איז אַ גרויסער טומעל געוואָרען. אויף דעם טומעל זענען אָנגעלאָפען איינינגע שרים פון קעניגליכען הויף; צווישען זיי האָט זיך איינגעפונען אויך אַחיקם, דער זוהן פון יאשיהו'ס פרומען קאַנצלער שפן. ביי די טויערען פון בית המקדש האָט מען באַלד צונויפגערופען די „זקנים" (עלטסטע, ריכטער) צו משפט'ען דעם בעשולדיגטען נב"א. די צבועדיגע כהנים און די פאַלשע נביאים האָבען געפאָדערט, אַז מען זאָל ירמיהו'ן מיט'ן טוידט בעשטראָפען פאַר זיינע רעוואָלוציאָנערע רעדעס. ירמיהו האָט דרייסט געענטפערט, ווענדענדיג זיך צו די שרים און צום המו"ן: יהוה האָט מיר געהייסען רעדען דאָס אַלץ, וואָס איהר האָט געהערט. פערריכט אייערע מעשים, פאָלגט אייער גאָט, וועט ער אויסמיידען דאָס שלעכטס, וואָס ער האָט אויף אייך פערטראַכט. איצט בין איך אין אייערע הענד, איהר קאָנט מיט מיר טהון, וואָס אייך געפעהלט. נאָר וויסען זאָלט איהר וויסען, אַז

אַזוי אַיבּ איהר טוידטעט מיר, דאַן נעהמט איהר אויף אַייך און אויף דער שטאָדט און אויף איהרע בּעזיצער דעם זינד פון אונשולדיג פערגאָסען בּלוט, ווייל ווירקליך האָט מיר גאָט געשיקט צו אַייך, צו זאָגען אַייך די אַלע רייד!" די מיינונגען פון די זקנים זענען זיך פונאַנדערגעגאַנגען וועגען ירמיהו'ס פערבּרעכען; פיעל האָבּען געפאָדערט איהם צו משפט'ען אַלס מורד, דערפאַר וואָס ער בּונטעוועט דעם פאָלק געגען מלך און געגען דעם בית־המקדש, און ער איז נצול געוואָרען נאָר אַ דאַנק די איינינע גוטע פריינד זיינע צווישען די שרים, איבּערהויפּט פון אחיקם בּן שפן. — דאָס איז נאָר איינער פון די פיעל בּיישפּיעלען, וועלכע ווייזען די גאָטס־פאַרכטיג־פעררעטערישע בּעציהונגען צו ירמיהו'ן פון זיינע פאַלשע איבּערגעגנער. בּיים נביא האָט נישט שטענדיג געקלעקט געדולד איבּערצוטראָגען דאָס אַלץ גלייכגילטיג; אָפטמאָל פאַלט ער צו צו זיין גרויסען אַלמעכטיגען גאָט און זוכט בּיי איהם הילף, פאָדערט נקמה. דאַן קלינגען שרעקליך זיינע ווערטער:

„פערנעהם גאָט מיין שטים און הער צו די רייד פון מיינע פיינד. בּעצאָהלט מען דען שלעכטס אַנשטאָט גוטס? וואָרום גראָבּען זיי גריבּער מיין לעבּען צו פאַנגען? געדענק, ווען איך בּין געשטאַנען פאַר דיר צו בּעטען פאַר זיי, איינצושטילען דיין צאָרן איבּער זיי! דעריבּער ערגיעדעריג די הונגער׳ן שווערד, זאָלען זייערע פרויען בּלייבּען אַלמנות און זייערע קינדער זאָל מאַטערען דער הונגער. זאָל פון זייערע הייזער אַ געשריי זיך לאָזען הערען, זאָל אויף זיי אַ פּלוצלינגער אונגליק אויסבּרעכען... דו, גאָט, ווייסט דאָך, אַז זייערע געדאַנקען וועגען מיר זענען נאָר צו טוידטען — פערגיעב זיי נישט זייער זינד און זייער פערבּרעכען זאָלסטו נישט אָבּמעקען!..."

דער שיקזאַל האָט פאַר ירמיהו'ן אָבּער צוגעגרייט נאָך אַ פיעל גרעסערען און שווערערען נסיון, ווי די, וואָס ער האָט בּיז איצט איבּערגעלעבּט. ס'איז געקומען דער מאָמענט, ווען יהודה האָט געמוזט ריכטיג ערקלערען איהרע בּעציהונגען צו די גרויסע מהפכות, וואָס זענען פאָרגעקומען אין דער פאָדערשטער אַזיען, בּיי וועלכע זי, יהודה, האָט בּיז איצט געשפּיעלט אַ פּאַסיווע ראָליע, איבּערגעהענדיג פון איין פּראָטעקטאָראַט צום אַנדערען. ירמיהו'ן איז אויך אויסגעקומען זיינע טעאָרעטישע אַנשויאונגען אויסצונוצען אין דער פּראַקטיק; ער האָט געמוזט זיין נבואה צוזאַמענבּינדען מיט דער פּאָליטיק. מען מוז אָבּער זיין ריעזיג־גרויס אום אַזוי שטאַרק צו גלויבּען אין זיך, אום צו אַרבּייטען אין לעבּען לויט די איינענע טעאָרעטישע

פּײַניגען מיט אַ אונגעוועהנליכער קאָנסעקווענץ, ווען עס האַנדעלט זיך וועגען חורבן פון דעם אייגענעם לאַנד! וויפיעל ירמיהו האָט פריִהער נישט געליטען פאַר זײַנע אַרויסגעזאָגטע השקפות איז עס נאָך אַלץ נישט קיין פערגלײַך מיט דעם, וואָס ער האָט נאָכהער געליטען, ווען ער האָט געמוזט, אין צוזאַמענהאַנג מיט זיי, אַרויסזאָגען און פאַרווירקליכען זײַנע בעציִהונגען צו דעם פּאָליטישען מאָמענט, אין וועלכען עס איז אָבהענגיג געווען דאָס זײַן און נישט-זײַן פון זײַן פאָלק!

אין די ערשטע יאָהרען פון יהויקים'ס הערשונג איז אינגאַנצען פּאַנאַנדערגעפאַלען די מאָנאַרכיע פון אשור. די מדיים (מדי) און די בבליים (בבל) האָבען צושטערט איהר פּראַכטפאָלע הויפּטשטאָדט נינוה און איהר לעצטער מלך טרדנפול — ווי די גריכישע לעגענדע דערצעהלט — איז אומגעקומען אין דעם פייער פון זײַן אייגענעם פּאַלאַץ. דער נביא נחום האלקשי שילדערט אַזוי די מפּלה פון דער דעספּאָטישער רעגירונג:

„עס האָט זיך אויף דיר נינוה, אַהויב געטהון דער משחית. פערהיט די פעסטונג, בעוואַך די וועגען, גורט אָן די לענדען, זאַמעל קרעפטען! דער פּאַנציר פון דעם פײַנד איז פערבלוטיגט, זײַן חיל איז אין רויטען געקליידעט, אויף די גאַסען פליהען פלינק די רײַטוועגען, זיי דונערען איבער די פּלעצער בלישצענדיג ווי אַ פײַער, פינקלענדיג ווי אַ בליץ. דער קריעגס-האַר פון נינוה רופט זײַן העלדישען חיל, נאָר זיי וועלען געשטרויכעלט אין גאַנג, אײַלענדיג זיך צו די שטאָדט-מויערען, צוגרייטענדיג זיך צו דער פערטיידיגונג. די טײַך-טויערען ווערען געעפענט, דאַן פאַלט אַ שרעק אויפ'ן קעניגליכען הויף... אַלע ליפען: — „שטעהט, שטעהט!" — עס קעהרט זיך קיינער נישט אום. רויבט זילבער, רויבט גאָלד, ווײַל אונענדליך זענען די אוצרות פון נינוה!... צוראַבירט, רויִנירט און ערליידיגט איז זי שוין! יעדעס האַרץ איז צוגאַנגען, יעדע קניע איז געבויגען, אין די לענדען אַ ציטערניש, און יעדעס געזיכט איז שוואַרץ, ווי אַ געברענטער טאָפּ. וואו איז איצט די, וועלכע איז געווען פערעכענט אַלס אַ לייבען-הייל, אַלס אַ טיגערן-שטײַג?... די זון איז אויפגעגאַנגען און די זון איז אונטערגעגאַנגען — און נינוה איז פערשוואונדען געוואָרען. זיי שלאָפען, דײַנע קריעג'ס-אָנפיהרער, מלך פון אשור, זיי רוהען, דײַנע העלדען, דײַן פאָלק איז איבער די בערג פערשפּרייט (צולאָפען) און קיינער וועט איהם שוין נישט צוריק צונויפזאַמלען. ס'איז קיין לינדערונג נישטאָ צו דײַן בראָך, דײַן פּלאָג איז האָפנונגלאָז; וועמען דײַן נאַכריכט בעגעגענט, פרעהט יעדער זיך אויף דיר; דען וועמען האָט

דײַן אַכזריות נישט אָנגעגריפן!...״

די בעזיגער האָבן צווישן זיך אַזוי צעטיילט די מלוכה פון אשור, אַז די מדיים האָבן באַקומען די צפון- און מזרח-געגנטן און די בבלים — דעם דרום-טייל פון מעסאָפּאָטאַמיען (שנער) און סוריה (די געוועזענע ארם). צוליב דעם האָט געמוזט ענדליך אויסברעכן אַ מלחמה צווישן בבל, וועלכע האָט זיך גערעכנט פאַר דעם געזעצליכן יורש פון סוריא, און מצרים, וועלכע האָט די זעלביגע פּראָווינץ מיט אַ קורצע צייט פריהער פאַרכאַפּט און באַהערשט. צו יענער צייט איז געשטאָרבן דער מלך פון בבל, נבו-פלאסר, און איהם האָט געירשענט זיין העלדישער זוהן נבוכדנצר. דער לעצטער האָט ערקלערט פרעה נכה פון מצרים אַ מלחמה. דאָס ענטשלאָסענע געשלעג איז פאָרגעקומען ביי דער שטאָדט כרכמיש, ביים טייך פרת, און האָט זיך געענדיגט מיט אַ פאָלשטענדיגער מפּלה פון מצרים. סוריה איז געבליבן אונטער דער ממשלה פון בבל. נבוכדנצר האָט אָבער געוואָלט, אַז ארץ-ישראל זאָל אויך איבער זיך אַנערקענען זיין אויטאָריטעט, אַזוי ווי זי האָט אַמאָל אַנערקענט דעם אויטאָריטעט פון אשור, וועלכע איז איצט אונטערטעניג געווען דער מלוכה פון בבל. דאָס איז פאַר יהודה געווען זעהר שווער, ווארום אויב זי איז די לעצטע יאָהרען געווען מעהר אָדער ווייניגער אָבהיינגיג פון מצרים, איז דאָך די אָבהיינגיגקייט געווען נאָר אַ פאָרמעלע, ווייל מצרים איז צו ווייט געווען פון יהודה, אום צו קאָנען שטענדיג האַלטען אין דערה מורא דאָס יודישע לאַנד. בבל האָט שוין אָבער דאַן געשטרעבט צו ווערען די גאַנצע הערשערין איבער אידרע אַלע שכנישע פעלקער אין דער פאָדערשטער אַזיען. אין ירושלים האָט זיך דאַן אויסגעבילדעט אַ פּאַרטיי פון קריגס-געשטימטע פּאַטריאָטען, וועלכע האָבן געפאָדערט אַגיאַקטיווען ווידערשטאַנד געגען דעם מלך פון בבל. צו די דאָזיגע אַנ-היינגער פון קאַמפף פאַר אונאָבהיינגיגקייט האָט אויך געהערט דער קעניג-ליכער הויף, וועלכער האָט געהאָפט אויף דער שטיצע פון מצרים געגען ניעם אַלגעמיינעם פיינד. די ווירקליכע פאָלקס-פריינד, די נביאים, מיט ירמיהו'ן אַן דער שפּיץ, האָבן אָבער נישט מסכים געווען צו דער דאָזיגער פּאַרטיי און זיי האָבן געבילדעט אַ פריעדענס-פּאַרטיי. ירמיהו האָט פאָראויסגעזעהן, אַז דאָ האַנדעלט זיך נישט בלויז וועגען אַנערקענען די הערשאַפט פון בבל איבער פּאַלעסטינאַ, נאָר אַז דאָ שטעהט פאַר אַנ-אַלגעמיינע פּאָליטישע איבערקערעניש, וואָס וועט אַרומנעהמען די גאַנצע פאָדערשטע אַזיען; די איבערקעדרעניש איז נישט קיין צופעליגע, זי

איז פארבערייטעט דורך א גאנצע רייע היסטארישע אורזאכען, וועלכע האבען געבראכט די שכנישע פעלקער צו דער קולטורעלער ענטארטונג (וואס דער נביא רופט אן אויף זיין שפראך „די זינדיגקייט"), און דער קליינער יהודה וועט זיך בשום אופן נישט איינגעבען אפצושטעלען אדער אפ-אנדער ווענדונג צו געבען דעם דאזיגען פאליטישען פראצעס. יעדער ווידערשטאנד איז געפערליך, ווייל דער היסטארישער לויף-גאנג וועט נישט שוינען יענעם לאנד, וועלכעס וועט איהם אין וועג שטעהן; דאס פאלק אבער, וועלכעס וועט זיך אונטערגעבען דעם אלגעמיינעם שיקזאל, וועט אמת שטעלען זיין זעלבסטשטענדיגקייט אין קין, דערפאר אבער וועט עס זיין עקזיסטענץ ראטעווען. דאס פאלק מוז זיך אויך דערום בעשליסען אויף דער אונטערווארפענקייט, ווייל זי איז אייגענטליך נאר א צייטווייליגע און נישט קיין דויערהאפטיגע. ווען א שטורם ברויזט פונאנדער דעם ים הויבען זיך גיך אויף אין דער הויך רוישענדע כוואליעס, זיי פאלען אבער אויך גיך ארונטער. אין דעם פאליטישען כאאס רוקען זיך גיך ארוים פעלקער, זיי ווערען אבער אויך גיך פערשוואונדען. ירמיהו, וועלכער האט פאראויסגעזעהן, די ערהויבונג פון בבל, האט אויך געזעהן איהר נאהנטע מפלה — און ער האט דערום געווארענט זיין פאלק נישט צו שטעלען זיין קיום אין געפאהר צוליעב דער צייטווייליגער אונטערטעניגקייט. שוין נאר דאס אליין, וואס די הויף-לייט, די אנהייגער פון מלחמה, האבען געהאפט אויף דער הילף פון מצרים, די פיינדין פון בבל — האט געמוזט אפשטויסען פון זיך די נביאים, וועלכע זענען פון אייביג אן געווען געגען פאליטישע פעראייניגונגען מיט פרעמדע פעלקער, און בפרט מיט מצרים, וואס האט אזוי פיעל מאל שוין געהאט אפגענארט די האפנונגען פון יהודה, און וואס האט דרום בעקומען דעם נאמען — „די שטיצע פון א צובראכענעם שטעקען". —

צווישען ירמיהו און דער הויף-פארטיי האט זיך אנגעהויבען אן אונגעהויערער קאמפף. געגען איהם זענען ארויסגעשטעלט געווארען שווערע בעשולדיגונגען. זיינע געגנער האבען איהם ערקלערט פאר א פאלקס-פיינד, פאר א פאלקס-פערראטער. דער המון האט אין דעם גאנץ לייכט געגלויבט: דער נביא האט דאך אפען געזאגט, מען זאל זיך דעם שונא אונטערגעבען אהן קיין שום מלחמה, ווען די פאטריאטען האבען גערעדט וועגען ראטעווען דאס לאנד דורך מסירות-נפש!... ירמיהו האט אויף אזא אופן מיט זיין פאליטיק געגען זיך אויפגעבראכט נישט נאר די הויף פארטיי, דעם מלך און די שרים, נאר אויך דאס גאנצע פאלק, זיין

אייגענע שטעדטעל ענתות, וואו ער איז געבוירען געוואָרען, וואו ער איז אויפגעדאָרעוועט געוואָרען, האָט זיך צו איהם בעצויגען ווי צו א מורד. די שנאה פון פאָלק צו איהם האָט ירמיהו׳ן געקריינקט פיעל מעהר פון די רדיפות, וואָס ער איז ביז איצט אויסגעשטאַנען פאַר זיין געטליכער מיסיע (שליחות).

„וועה איז מיר, מוטער, וואָס דו האָסט מיר געבוירען, אַ מענש פון קריעג און בעליידיגונג בין איך פאַר דאָס גאַנצע לאַנד. איך מאָהן ביי קיינעם און קיינער האָט ביי מיר נישט צו מאָהנען און אַלע שילטען מיר“!

ביי אַזאַ אַלגעמיינעם אונצופריעדענהייט [?] האָט דער נביא געמוזט בעזיצען אַן אומגעהויער שטאַרקען כאַראַקטער און אַ אומגעוועהנליכע דרייסטקייט אָהן־אויפהער און טאָג־טעגליך איבערצוחזר׳ן זיין התראה, וועלכע קאָן אייגענטליך אויסגעדריקט ווערען אין די פאָלגענדע ווערטער:

דער, וואָס וועט בלייבען זיצען אין שטאָדט, נישט וועלענדיג זיך אונטערגעבען צום פיינד, וועט געטוידט ווערען דורכ׳ן שווערד, דורכ׳ן הונגער און דורך דער מגפה; ווער עס וועט אָבער אַרויסגעהן צו כשדים (כאַלדעער, בבליים), יעניער וועט לעבען בלייבען!“ — דערווייל אָבער האָט דער דאָזיגע פּאָליטישער ווידערשפרוך צווישען די שרים און דעם נביא נאָר געטראָגען אַ טעאָרעטישען האַראַקטער. די כשדים האָבען זיך נאָך נישט אָבגעפעסטיגט אין סיריא, און אַרום ירושלים איז נאָך דערווייל געווען רוהיג. צום זיבעטען יאָהר פון יהויקים׳ס מלוכה איז אָבער די פראַגע וועגען דער בעציהונג צו בבל שוין אַוועקגעשטעלט געוואָרען אין איהר גאַנצער היסטאָרישער שטרענגקייט און האַרבקייט. האָט זיך אָבער אַרויסגעוויזען, אַז די הייסע הויף־פּאַטריאָטען זענען נאָר געווען רייך אין הערטער און זעהר אָרעם אין טהאַטען. נישט זיי, די שרים, וועלכע האָבען נאָר געדענקט צו זויגען דעם מאַרך פון פאָלק, און נישט יהויקים, דער דעספּאָט, וועלכער האָט זיך געזאָרגט נאָר פאַר זיינע פּראַכטפאָלע פּאַלאַצען, זענען געווען פאָרבערייטעט צו אַן ערנסטער מלחמה. מיר געפינען נישט אין תנ״ך קיין זכר פון וועלכע ס׳איז סטראַטעגישע אונטערנעהמונגען, וואָס יהויקים זאָל האָבען פאָרבערייטעט, אום צו פעסטיגען דאָס לאַנד אויף דעם פאַל פון אַ געפאַהר. די גאַנצע האָפנונג זייערע איז, וואַהרשיינליך, געווען אויף מצרים, נאָר די לעצטע האָט געהאַט פאַר זיך צו זאָרגען. און ביי דעם ערשטען אָנפאַל פון נבוכדנצר האָט יהויקים זיך אונטערגעגעבען און ערקלערט זיך פאַר אָבהייניג פון בבל (600). אַזוי איז דער־

חיל צום גרויסן טרויער פון יהודה, מקיים געוואָרן די ערשטע נבואה
פון ירמיהו!

אין ערך דרײַ יאָר האָט בײַ יהויקים'ן פון דאָסנײַ אויפגעוואַכט
אין דאַרצן די שטרעבונג צו זעלבסטשטענדיקייט. אָבער אויך דאָסמאָל
האָט ער נישט געמיינט זיך צו שטיצן אויף זײַנע אינערלעכע קרעפטן —
דאָס אייביקע נבואה־פּראָגראַם — נאָר בלויז אויף דער אויסערלעכער פּאָ-
ליטיק. מצרים האָט נאָך אַלץ נישט געוואָלט אַנערקענען איר מפּלה
בנוגע צו דער פאָדערשטער אַזיען און זי האָט אויסגעשטעלט אַ נײַעם
חיל געגן בבל. צו יענער צײַט האָט אויסגעבראָכן אַ מלחמה אויך צווישן
די כשדים און די צורים (פיניציער). יהויקים האָט געוואָלט אויסנוצן די
שווערע צײַט פאַר נבוכדנצר, כדי צו באַפרײַען יהודה. ירמיהו האָט ווײַטער
געוואָרנט דעם פאָלק, עס זאָל זיך נישט שפּילן אין פּאָליטיק. ער
האָט נביאות געזאָגט, אַז מצרים און צור וועלן קיין תקומה נישט האָ-
בן און נבוכדנצר וועט זיך שרעקלעך נוקם זײַן אין יהודה פאַר דעם פאַר-
ראַט. דער נביא איז ווײַטער אויסגעלאַכט געוואָרן. נאָר יהויקים האָט
אויף דאָס לאַנד אומגליק געבראַכט מיט זײַן ראַשיקן שריט. נאָכדעם,
ווי ער האָט אַ צווייטן מאָל פאַרטריבן מצרים פון אַזיען און באַשטראָפט
די פיניציער, האָט נבוכדנצר זיך איבערגעריקט מיט זײַן חיל צו די גרענעצן
פון יהודה. אין דער צײַט פון דעם דאָזיקן אָנפאַל איז יהויקים געשטאָרבן
און דאָס פאָלק האָט געקרוינט פאַר אַ מלך זײַן אַכטצען־יעריקן זון
יהויכין אָדער יכניהו (597). די ממשלה איבערן לאַנד האָט אָבער צו-
גענומען אין אירע הענט די מוטער פון דעם יונגן מלך — נחושתא,
און אַלץ האָט זיך דערווײַל געפירט, ווי פאַר דעם פאַרשטאָרבענעם
יהויקים'ן. די נײַע ממשלה האָט נישט לאַנג געדויערט — בסך הכל דרײַ
מאָנאַטן איז יהויכין אויף זײַן פאָטערס טראָן געזעסן. „נבוכדנצר האָט
דערווײַל באַוויזן אַרײַנצורײַסן זיך אין לאַנד, צו פאַרכאַפּן פיל שטעט
און צו צוטרעטן צו דער באַלאַגערונג פון ירושלים. דאַן האָט שוין דער
קעניג און זײַן מוטער אויך פאַרשטאַנען, אַז די הויפּטשטאָט וועט נישט
קאָנען געגנשטיין געגן דער ריזן־קראַפט פון די בבליים. יהויכין
און זײַן מוטער האָבן אַלזאָ באַשלאָסן זיך אונטערצוגעבן און אין
דער באַגלייטונג פון די אָנגעזעענסטע הויפּלײַט זענען זיי געקומען אין
דעם בבל־לאַגער פערזענלעך אויסצודריקן דעם קעניג נבוכדנצר זייער אונ-
טערטעניקייט, אום צו פאַרגיטיקן זײַן צאָרן. דער שטאָלצער באַזיגער
איז אָבער ווייכער נישט געוואָרן. ער האָט געהייסן פאַרהאַלטן יהויכינען

און זיין מוטער און זיי אוועקשיקען קיין בבל אין געפענגעניש. צוזאמען מיט זיי האט נבוכדנצר פערטריבען קיין בבל פיעל פארשטעהער פון די יודישע אריסטאקראטישע פאמיליעס, פיעל כהנים און געוועזענע מיניסטערס, וועלכע זענען געווען געגען דער בבלישער מאכט. לויט דער מסורה, האט די צאהל פון די פערטריבענע דערגרייכט ביז א מאן צעהנטויזענד. אויסער דעם האט נבוכדנצר פערנומען פיעל גאלד און פיעל זילבער פון בית-המקדש און פון קעניג-פאלאץ. אויף אזא אופן האט ירושלים מיט איין מאל פערלוירען איהרע אנגעזעהענסטע לייט און א גרויסען טייל פון איהרע רייכטימער".

די צווייטע התראה פון ירמיהו איז ווייטער מקוים געווארען. האט עס אבער דאן שוין אנגעלערנט די אנהייגגער פון דעם איבעראיילטען און נישט בעגרינדעטען פאטריאטיזם? —

נבוכדנצר האט ארויפגעזעצט אויפ'ן טראן יאשיהו'ס יונגסטען זוהן, יהויקים'ס ברודער — צדקיהו'ן (597—586). און — וועה! — דאס איז געווען דער לעצטער מלך אין ירושלים! די עלף יאהר פון זיין הערשען צייכנען זיך אויס מיט דער שטארקסטער אינערליכער אויפרעגונג, מיט מהומות און טומלענישען אין יהודה. אין אנהויב האט ער געשוואוירען טריי צו דיענען נבוכדנצר'ן, נאר זייענדיג פון דער נאטור א מענש מיט א שוואכען כאראקטער, האט ער זיך נישט געקאנט האלטען ביי איין ריכטונג אין דער פאליטיק. ער האט זיך געבויגען אויף דער זייט פון יעדער פארטיי, וועלכע איז אין דעם מאמענט שטארקער געווען. די בעפעלקערונג פון יהודה האט אויך אין אנהויב כלומר'שט געדולדיג געטראגען אויף זיך דעם פרעמדען יאך, נאר די הויפלייט האבען אין דער שטיל פון דאסניי געטונטעוועט דעם פאלק. נאטירליך, איז אין דעם אינערליכען לעבען פון לאנד נישט פארגעקומען אזוינס, וואס זאל קאנען עדות זאגען אויף דעם, אז דאס פאלק איז מעכטיגער, ווי פריהער, געווארען, כדי צו קאנען בעזיעגען זיין גרויזאמען פיינד, און איבערהויפט גובר צו זיין די פריהערדיגע סימפטאמען פון דער גייסטיגער ענטארטונג. דער אויפגערעגטער פאטריאטישער גייסט האט דעם פאלק נישט אויפגעהויבען פון דעם נידריגען צושטאנד, אין וועלכען עס האט זיך געפונען, און אין דער זעלביגער צייט, ווען עס האט זיך געגרייט צו קעמפפען געגען דעם כאלדעאישען (בבלישען) פאליטישען יאך, האט עס זיך אליין מיט'ן גוטען ווילען אונטערגעווארפען אונטער'ן דרוק פון דער כאלדעאישער קולטור. דאס געצענדינעריי פון בבל, און די אסטראלאגישע אבערגלויבערייען האבען זיך אין לאנד גיך פערשפרייט

עדוואַרד בענדעמאַן — אויף די חורבות פון ירושלים

צוזאַמען מיט די גרעסטע חיות, מיט וועלכע עס האָבען זיך אויסגעצייכענט די איינוואָהנער פון דער מדינה, וואָס אויפ'ן טייך פרת. ירמיהו'ן האָט דער דאָזיגער אומשטאַנד נאָך מעהר איבערצייגט, אַז דער חורבן פון לאַנד איז נאָהענט און ער האָט ווידער גענומען מזהיר זיין, אַז דאָס פאָלק זאָל זיך בעסער צו זיין גאָט און צו זיין תורה אומקעהרען, אָנשטאָט צו פערנעהמען זיך מיט געפעהרליכער פאָליטיק. די האָפנונג פון די הויפלייט האָט זיך אָבער געשטאַרקט דורך דעם, וואָס אין דער פאָדערשטער אזיען האָבען פון דאָסניי די אונטערדריקטע פעלקער זיך אויפגעבונטעוועט און געוואָלט צונויפשטעלען אַ פאָליטישען בונד געגען דעם אַלגעמיינעם פיינד, געגען די בבלים. די פעראייניגטע פעלקער האָבען געשיקט שלוחים קיין ירושלים, וועלכע זענען געוואָרען פריינדליך אויפגענומען דורך די קריעגס-געשטימטע הויפ-לייט. דאַן איז אָבער געקומען ירמיהו צו צדקיהו'ן און די שרים און זיי מתרה געווען, זיי זאָלען זיך נישט לאָזען איינריידען צו אַ פעראַט געגען נבוכדנצר'ן. „דיענט דעם מלך פון בבל, וואָרום זאָל די דאָזיגע שטאָדט וויסט ווערען?“ — און צו די פרעמדע שלוחים האָט ער געזאָגט פאָלגענדעס:

„אַזוי האָט גאָט געזאָגט צו מיר: מאַך דיר שטריק און שטאַנגען און הייננ עס אָן אויף דיין האַלז. און דו זאָלסט שיקען צום מלך פון אדום, צום מלך פון מואב, צום מלך פון עמון, צום מלך פון צור, צום מלך פון צידון דורך די שלוחים, וואָס זענען געקומען קיין ירושלים צו צדקיהו'ן דעם מלך פון יהודה און דו זאָלסט זיי הייסען זאָגען זייערע האַרען: אַזוי האָט געזאָגט גאָט דער אַלמעכטיגער פון ישראל: אַזוי זאָלט איהר צו אייערע האַרען זאָגען: איך האָב די וועלט בעשאַפען, דעם מענשען, די בהמות און אַלץ, וואָס אויף דער ערד געפינט זיך, מיט מיין גרויסער קראַפט און מיט מיין אויסגעשטרעקטען אָרעם — און איך קאָן איהר איבערגעבען יענעם, וועמ מיר איז געפעלען. איצט האָב איך אַלע לענדער איבערגעבען אין די הענד פון מיין קנעכט נבוכדנצר, דעם מלך פון בבל — עס זאָלען איהם זאָגאַר די חיות פון פעלד געהאָרכזאַם זיין; אַלע פעלקער מוזען איהם דיענען, — איהם און זיין זוהן און זיין אייניקעל — ביז וואַנען זיין טערמין וועט זיך ענדיגען און זיין לאַנד וועט פאַלען. און יענעם פאָלק, און יענעם קעניגרייך, וועלכעס וועט נישט וועלען דיענען איהם, נבוכדנצר'ן, און ווער עס וועט נישט וועלען אַריינלעגען זיין האַלז אין דעם יאָך פון מלך-בבל — יענעם וועל איך שטראָפען מיט'ן שווערד, מיט הונגער און מיט פעסט — זאָגט גאָט — ביז וואַנען

איך וועל איהם אונטערברענגען —"..

דאס מאל האט ירמיהו געווירקט אויפ'ן מלך פון יהודה און ער איז נישט צוגעשטאנען צו דער קאאליציע פון די שכנות'דיגע פעלקער. און ווען ארום האט זיך געגרייט א מרידה געגען בבל, איז צדקיהו אליין געפאהרען צו נבוכדנצר'ן, איהם אויסצודריקען זיין טרייע דיענערשאפט.

די פאטריאטישע פארטיי האט זיך אבער נישט בערוהיגט. געגען ירמיהו'ן האט זי ארויסגעשטעלט א גאנצע רייהע פון „פאלשע נביאים", וועלכע האבען דאך גערופען דעם פאלק צו מלחמה. זיי האבען פערזיכערט דעם פאלק אין זיין נצחון און אנשטאט די פינסטערע רעזולטאטען, וואס ירמיהו האט פארגעזאגט, האבען זיי, די „פאלשע נביאים", אין נאמען פון גאט, נביאות געזאגט, אז די מלחמה וועט נאר גליק ברייגען דעם לאנד. ירמיהו'ס קאמפף איז אלץ שווערער געוואָרן צוליעב דעם, וואס דורך די פאלשע נביאות איז פראוואצירט געווארען גאט'ס ווארט. ער האט געמוזט זיך אבצוימען פון די נישט גערופענע שליחים פון גאט און ער האט גערופען דאס פאלק צו פערשטעהן פון וועמעס מויל עס רעדט דער הייליגער אמת און ווער עס ווערט נאר דורך בעטרוג בעגייסטערט:

„גאט זאגט: איך האב געהערט, וואס עס ריידען אין מיין נאמען די נביאים פון פאלשקייט: „איך האב א חלום געזעהן"! ביז וואנען וועלען זיי עס אזוי נביאות זאגען, די נביאים פון פאלשקייט און די נביאים פון פערראט, וועלכע מיינען צו מאכען פערגעסעןביים פאלק מיין נאמען דורך זייערע חלומות, אזוי ווי זייערע פארגעננער האבען געמאכט פערגעסען מיין נאמען דורכ'ן בעל! דער נביא, וועלכער האט א חלום, זאל ער דערצעהלען א חלום, און דער נביא, וועלכער בעזיצט מיין ווארט, יענער זאל זאגען מיין ווארט. ווארום זאל דאס שטרוי זיך מישען מיט די תבואה? — אזוי זאגט גאט. איז דאך מיין ווארט צו פייער געגליכען — זאגט גאט — און אזוי, ווי א האמער צושמעטערט עס דעם פעלזען־שטיין. דערום — זאגט גאט — וועל איך זיך רעכענען מיט די נביאים, וועלכע גנב'נען מיינע רייד איינער פון דעם צווייטען! איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים — זאגט גאט — וועלכע נעהמען זייער צונג און זאגען זייער זאגעכטס! איך וועל זיך רעכענען מיט די נביאים פון פאלשע חלומות — זאגט גאט— וואס זיי דערצעהלען מיין פאלק און פערפיהרען איהם מיט זייערע ליגענס און מיט זייער צולאזענקייט, דאן ווען איך האב זיי נישט געשיקט, ווען איך האב זיי נישט געהייסען!"...

ירמיהו'ס ווירקונג ווערט אבער דאך אלץ שוואכער. דאס פאלק זיין

אַלץ מעהר דורכגעדרונגען געוואָרען מיט דער אַגיטאַציע פֿון די פּאַטריאָטען; עס האָט נישט געקאָנט גלייכגילטיג פֿערטראָגען דעם פֿרעמדען יאָך אין לאַנד, ווי אויך צו זעהן, ווי די בעריהמטסטע זיהן זיינע ווערען געפּייניגט אין דער פֿרעמד, אין בבל, וואו זיי זענען פֿערטריבען געוואָרען צוזאַמען מיט יהויכינען. פֿון דאָרטען פֿלעגען קומען בקשות נאָך הילף. ירמיהו האָט די פֿערטריבענע געפּרובּט טרייסטען דורך בריעף און הופֿען צו געדולד ביז דער רחמנות פֿון גאָט וועט ערוועקט ווערען. ער האָט זיי געראַטען צו בעטען גאָט פֿאַר דעם וואָהלשטאַנד פֿון לאַנד, וואו זיי וואָהנען, „ווייל דורך דעם וועט זיי אויך גוט זיין" — דאָס איז אויך געווען די מיינונג פֿון נביא יחזקאל בן־אבוזי, וועלכער האָט זיך געפֿונען צווישען די פֿערטריבענע אין בבל. — די פּאַטריאָטען האָבען אָבער געפּלאַנט אַן אַלגעמיינעם אויפֿשטאַנד, ווי צווישען די אונטערטעניגסטע אין יהודה אַזוי אויך צווישען די פֿערטריבענע אין בבל. די שפּאַנונג אין לאַנד איז אַלץ געוואַקסען. דאָס פֿאָלק איז אַלץ ענטשלאָסענער געוואָרען. דער לעצטער בלוטיגער שריט איז שוין געוואָרען אונפֿערמיידליך.

און ס'איז ענדליך געשעהן. די מלחמה, אין וועלכער דאָס פֿאָלק האָט בעשלאָסען אָדער צו שטאַרבען אָדער צו זיעגען, האָט אויסגעבראָכען. אויפֿ'ן אַכטען יאָהר, צייט צדקיהו איז מלך געוואָרען האָט דער נייער פּרעה הפרע פֿון מצרים זיך געגרייט צו בעניעען די לאַנגיאָהריגע מלחמה מיט נבוכדנצר צוליעב דער הערשאַפֿט איבער סוריא. צו דער זעלביגער צייט איז דעם מלך פֿון בבל אויסגעקומען ווייטער צו בערוהיגען די אויפֿגעבונטעוועטע פֿיניצעאישע געגענדען צור און צידון. צדקיהו האָט געמוזט מסכים זיין צו די פֿאָדערונגען פֿון דער פּאַטריאָטישער פּאַרטיי און ער האָט ערקלערט יהודה פֿון דאָסניי פֿאַר אַ זעלבסטשטענדיגען לאַנד, וואָס איז נישט אָבהייניג פֿון בבל, רעכענענדיג דעם דאָזיגען מאָמענט פֿאַר זעהר אַ גינסטיגען צו אַזאַ שריט. „ווען נבוכדנאצר האָט זיך דערוואוסט פֿון דעם אויפֿשטאַנד אין יהודה איז ער געוואָרען זעהר אויפֿגערעגט. ער האָט זיך דאַן געפֿונען מיט זיין הויפּט־לאַגער אין רבלה. פֿון דאָרטען האָט ער געשיקט אַ גרויסען חיל קיין יהודה מיט אַ פֿעראָרדנונג (?) הרוב צו מאַכען ביזן גרונד דאָס צובונטעוועטע לאַנד. דער בבלישער חיל האָט זיך אַריינגעריסען אין יהודה, איינגענומען פֿיעל שטעדט און פֿעסטונגען, געראַבירט און פֿערהאַפֿט אין געפֿענגעניש פֿיעל איינוואָהנער. די מאַסען זענען פֿון דער פּראָווינץ געלאָפֿען קיין ירושלים, וואו עס איז שוין אַזוי אויך געווען ענג געווען. אַ דאַנק איהרע בערג און פֿעסטונגס־געביידען האָט זיך די הויפּט־

שטאָדט געררעכענט פאַר זיכערער, ווי אַנדערע פונקטען — און די בעפעסטיגונג האָט בעשלאָסען זיך צו פערטיידיגען ביז דער לעצטער מעגליכקייט.

ווינטער אין צעהנטען טבת (עשרה בטבת) אַרום 587־טען יאָהר האָט נבוכדנאצר'ס אַרמעע בעלאַגערט ירושלים און האָט אָנגעשאָטען הויכע וואַלען, פון וואַנען צו באָמבאַרדירען די שטאָדטישע וואַנט. די איינוואָהנער פון ירושלים האָבען זיך גענומען פאַר'ן געוועהר. דער יהודישער חיל האָט העלדיש זיך געוועהרט געגען דעם שונא. שוין אַ גאַנץ יאָהר איז אַוועק צייט די בעלאַגערונג האָט זיך אָנגעהויבען, נאָר ירושלים האָט נאָך נישט געדענקט זיך אונטערצוגעבען. דער הונגער האָט שוין גענומען שאַרפען זיינע שפּיציגע צעהן, די איינוואָהנער פון דער הויפטשטאָדט האָבען אָבער ביי'ם לעבען נישט געוואָלט שענקען זייער פרייהייט אומזיסט. ירמיהו האָט נישט אויפגעהערט זיינע נביאות צו זאָגען. איהם איז דאָס פאָלק טייערער געווען פון דעם נאַציאָנאַלען שטאָלץ. ער האָט דאַרום אַן רעכטען מלחמה־ברען געפאָדערט מען זאָל אַוועקלעגען דאָס געוועהר און שלום מאַכען מיט'ן פיינד, וועלכער וועט, לויט דער טיעפער איבערצייגונג פון נביא, ענדליך דאָך מנצח זיין! — נאָר דאָ איז פּלוצלונג אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז פּרעה הפרע געהט מיט זיין אַרמעע אָנצופאַלען אויף נבוכדנאצר'ן. די בבלים האָבען זיך געאיילט צו פערלאָזען ירושלים און זענען אַוועק געגען די מצרים. די בעפעלקערונג פון ירושלים האָט זיך זעהר געפרעהט זעהענדיג אין דעם אָנפאַנג פון זייער נצחון. איינער נאָר איז געבליבען נישט געריהרט פון דער איבעררראַשענדער בשורה — דאָס איז געווען ירמיהו. מיט דער טיעפסטער איבערצייגונג אין דער ריכטיגקייט פון זיין שיטה האָט ער געענטפערט דעם מלך'ס שלוחים, וועלכע האָבען איהם געפרעגט זיין מיינונג וועגען דעם גאַנג פון די קינפטיגע פאַסירונגען:

„פרעה'ס חיל וועט זיך נאָך אומקעהרען צוריק אין זייער לאַנד קיין מצרים, דאַן קומען פון דאָסניי די כשדים און בעלאַגערען די שטאָדט, נעהמען איהר איין און צינדען איהר אונטער. דען אַזוי האָט גאָט געזאָגט: איהר זאָלט אייך נישט איינרעדען: „די כשדים וועלען פון אונז אָבטרעטען" — זיי וועלען נישט אַוועקגעהן! און אויב זאָגאַר איהר וועט דעם גאַנצען חיל פון בבל אויסערגענען און עס וועט פון איהם נאָר איבערבלייבען דערשטאָכענע מענשען — דאָך וועט יעדער פון זיין אָרט אויפשטעהן און פערברענען די דאָזיגע שטאָדט אין פייער". —

שרעקליך קלינגען די דיזיגע ווערטער. אַזאַ זיכערהייט בעזיצט נאָך.

ד ע ר מענש, וועלכער קען דורך זיין בעגאבטען הייליגען גייסט אריינדרינגען אין דער געזעצליכער לאגיק פון דער היסטארישער צוקונפט. די פאטריאטען האבען דאס אבער נישט געקענט בעגרייפען און זיי האבען חושד געווען, אז ירמיהו איז אונטערגעקויפט פון די כשדים. און ווען ער האט געוואלט פערלאזען ירושלים, נאכדעם ווי די כשדים האבען פערלאזען די שטאדט, און געהען בעטראכטען די פראווינצען, וואס האבען געליטען פונים שונא, האבען די שרים געזאגט, אז ירמיהו וויל אריבערגעהן צום פיינדליכען לאגער. דער מלך צדקיהו איז געצוואונגען געווען, געגען זיין אייגענעם ווילען און געגען זיין איבערצייגונג, צו פערזעצען ירמיהו'ן אין תפיסה. דארטען איז ער פיעל ענויים אויסגעשטאנען, ער האט אבער זיינע רייד נישט געביטען און ווען דער מלך האט צו איהם געשיקט פון דאסניי פרעגען אין דער שטיל וועגען דער צוקונפט פון יהודה, האט ער ווידערהאלט זיין שטענדיגע התראה: „דו וועסט אריינפאלען אין די הענד פון מלך בבל!“

דערווייל האט זיך די לאגע ווייטער געביטען אין ירושלים און — נישט צום גוטען. עס האט ווירקליך פאסירט, ווי ירמיהו האט פארויסגעזעהן. די בבלים האבען צוקלאפט די ארמעע פון מצרים און בענייט די בעלאגערונג פון ירושלים. דער שטורם פון שונא איז אלץ שרעקליכער געווארען און אלץ שווערער איז געווארען די פערטיידיגונג פון שטאדט. ירמיהו האט פון דער תפיסה ארויסגעזאגט זיינע נביאות וועגען דער שוידערהאפטער צוקונפט פון זיין פאלק, אויב עס וועט זיך נישט אונטערגעבען בעצייטענס. די שרים האבען געפאדערט פון צדקיהו'ן, אז דער נביא זאל געטוידט ווערען, „ווייל ער מאכט אבהענדיג דעם היל און דאס פאלק מיט זיינע ווערטער; דער דאזיגער מענש ווינשט נישט דעם פריעדען פון לאנד, נאר זיין אומגליק!“ — דער מלך האט געענטפערט: „ער איז דאך אין אייערע הענד, איך קען געגען אייער פערלאנג גארנישט טהון!“ — דאן ווערט ירמיהו אריינגעווארפען אין א ליים-גרוב, וואו ער האט געזאלט פערזונקען ווערען לעבעדיגערהייד. נאר איינער פון די הויף-קנעכט, א כושי, האט בעצייטענס מיט דער ערלויבניש פון מלך אין דער שטיל ארויסגעראטעוועט דעם געטליכען מאן; דאך איז ביי איהם אבגענומען געווארען די פרייהייט און ער האט זיך די גאנצע צייט פון מלחמה געפונען אונטער דער וואך פונים מלך'ס הויף...

טאג פאר טאג איז דערווייל אין ירושלים אלץ גרעסער געווארען די מהומה. דאס ברויט איז אלץ געמינערט געווארען אין דער פולגעפאקטער הויפטשטאדט. צוזאמען מיט'ן הונגער האט זיך אין שטאדט א מגפה אנ-

געהויבען. אויף דעם שטאָדט-מויער זענען די זעלנער אָהן א צאָהל געפאַלען דורך די פיילען פון דעם אונגעהויער גרויסען און מעכטיגען שונא, אין די הייזער זענען מענשען געשטאָרבען פון הונגער און פעסט. מענער און פרויען האָבען געבלאָנדזשעט, ווי שאָטענס, איבער די גאַסען, פאַלענדיג אין אָהנמאַכט; קינדער פלעגען וויינען: עסען, ברויט! איידעלע מוטערס האָבען געקאָכט דאָס פלייש פון זייערע ליעבע, פון-הונגער-אויסגעגאַנגענע קינדער, אום צו דערהאַלטען דאָס לעבען. דער אויסגעמאַטערטער חיל האָט שוין נישט געקאָנט מיט דער פריהערדיגער דרייסטקייט פערטיידיגען די פעסטונגען. ענדליך אין חודש תמוז פון 586-טען יאָהר האָבען די בבלים דורכגעהאַקט אין איין אָרט די שטאָדט-וואַנט און זיך אַריינגעריסען אין ירושלים. דאַן האָט זיך אָנגעהויבען א שלאַכט: דער אויסגערייצטער חיל האָט געטוידט וועמען ער האָט נאָר אין וועג בעגעגענט, נישט שוינענדיג נישט קיין פרויען און נישט קיין קינדער. צוזאַמען מיט די בבלים האָבען זיך אין שטאָדט אַריינגעריסען פיעל רויבער-באַנדען פון דער שכנישער אדום, וועלכע זענען אַמאָל געווען אונטערטעניג יהודה און האָבען איצט געראַבירט און געהרג'עט די איינוואָהנער. דער מלך צדקיהו מיט איניגע שרים און דינער זענען ביינאַכט אַנטלאָפען פון דער הויפטשטאָדט מיט'ן וועג צום ירדן, נאָר אַרום יריחו האָבען זיי געכאַפט די בבל'שע רייטער און געבראַכט לעבעדיגערהייד פאַר נבוכדנאצר אין זיין הויפט-קוואַרטיר — רבלה. דער מלך פון בבל האָט געלאָזט פאַר צדקיהו'ס אויגען אויסקוילען זיינע זיהן, נאָכדעם האָט ער איהם אויסגעשטאָכען די אויגען און א געשמידטען אין קייטען, געלאָזט אַוועקפיהרען קיין בבל.

דערמיט האָט זיך אָבער דער דעספאָט נישט בעגנוגענט. נבוכדנאצר האָט געשיקט נבוזראדנ'ען אינגאַנצען צו פערניכטען ירושלים. דער אכזריות'דיגער קריעגס-מאַן איז אָנגעקומען אין דער הויפטשטאָדט פון יהודה, צוגענומען אַלע אוצרות פון בית-המקדש, אַלע טייערע הייליגע כלים פון גאָלד און פון זילבער און פון קופער און עס אַוועקגעשיקט אין זיין פאָטערלאַנד. דעם זיבעטען טאָג פון חודש אב האָט ער די שטאָדט אונטערגעצונדען, דעם ניינטען טאָג האָט דער פייער פערכאַפט דעם בית-המקדש, וואָס האָט עקזיסטירט אַזוי פיעל צעהנדליגער יאָהרען — פון שלמה-המלך אָן. די לעבען געבליבענע אַיינוואָהנער פון ירושלים האָט ער אין געפענגעניש פערזעצט. דעם כהן גדול שריה, זיין געהילף (סגן) צפניה מיט נאָך פיעל גרויסע שרים האָט ער אָבגעשיקט קיין רבלה, וואו זיי זענען געטוידט געוואָרען אין דער אַנוועזענהייט פון נבוכדנאצר. די איבעריגע

געפאנגענע, וועלכע האבען איבערהויפט אנגעהערט צו די העכערע, רייכערע קלאסען, זענען פערטריבען געווארען קיין בבל. אזוי איז ירושלים חרוב געווארען, אזוי איז דער בית-המקדש צושטערט געווארען. אזוי איז דוד המלך'ס טראן אונטערגעגאנגען. דער השגחה איז נויטיג געווען, אז ירמיהו'ס נביאות זאלען אינגאנצען מקוים ווערען, עס זאל זאגאר דאס מינדעסטע ניט פערפעהלט ווערען!

ירמיה'ן אליין איז אויך אין אנהויב אויסגעקומען צו פערזוכען דעם טעם פון גלות. ווען נבוזראדן האט איהם געפונען אין דעם קעניגליכען הויף האט ער איהם, ווי ס'שיינט, פאר א שר פעררעכענט און צווישען די איבעריגע האט ער איהם אויך אין קייטען געשמידט און קיין בבל געטריבען. דער נביא, וועלכער איז אזוי שטרענג געווען צו זיין פאלק, כל זמן ער האט איהם געמיינט צו ראטעווען, האט זיך ארויסגעוויזען ווי א ליעבהארציגע מוטער, ווען די קלאג האט שוין אויסגעבראכען. ער בעגלייט זיין פערטריבענעם פאלק מיט א הימעל-רייסענדען יאמער:

„מיינע אויגען רינען אוים פון טרעהרען, מיינע געדערים זענען פערשרומפען, מיין לעבער שפיי איך אוים צו דער ערדה אויף דעם בראך פון מיין פאלק!"...

לויט א פערזאג פון נבוכדנאצר האט מען ירמיהו'ן אין מיטען וועג בעפרייט פון די קייטען, אזוי ווי ס'איז קלאר געווארען, אז ער איז פון שטענדיג געווען געגען דער מלחמה מיט בבל; איהם איז פארגעלעגט געווארען צו בעזעצען זיך אין בבל, וואו ס'וועט איהם אבגעגעבען ווערין פיעל עהרע און גרויסקייט; דער נביא האט זיך אבער ניט געוואלט בענוצען מיט דער טובה פון פיינד, און ער האט געבעטען ערלויבניש צו קעהרען זיך צוריק קיין ארץ-ישראל, וואו עס זענען נאך איבערגעבליבען אין דער פראווינץ מעהר אדער ווייניגער יודען פון די ארימערע קלאסען; ירמיהו האט געוואלט ראטעווען האטש דאס ארימע רעשטעל. און ווען ער איז צוריק אין דער פערוויסטער ירושלים געקומען, איז ער אויף די חורבות געפאלען און שרעקליכע קנות האבען זיך פון זיין הארצען ארויסגעריסען:

איכה ישבה בדד העיר רבתי עם———

„ווי איינזאם איז געבליעבען די שטאדט, וועלכע האט אזא גרויסע בעפעלקערונג געהאט" —

א צובראכענעם הארץ, וועלכע איז פערברענט פון צער און פון צארן, באדט זיך אין די דאזיגע אייביגע קנות פון ירמיהו, אין דעם דאזיגען קוואל פון בלוטיגע, אונענדליכע טרעהרען. שוין טויזענדער

יאָהרען בעקלאָגט דאָס יודישע פאָלק יאָהר־יעהרליך זיין חורבן מיט די שרעקליכע קנות פון זיין גרויסען „מקונן“. ווען דאָס אונגליק האָט פּאַסירט, האָט דאָס פאָלק ענדליך פערשטאַנען, אַז אינ'ם הארצען פון דעם דאָזיגען שטרענגען נביא איז געווען מעהר ליעבע און איבערגעבענהייט צו איהם, ווי אין די הערצער פון די איבעריגע גוטע פריינד זיינע, וועלכע האָבען איהם כלומרש'ן געגלעט דעם קאָפּ. און וויפיעל אינערליכע ליידען האָט דער דאָזיגער ווירקליכער פּאַטריאָט געמוזט איבערטראָגען, ווען ער האָט געמוזט נביאות־זאָגען, אַז דאָס פאָלק זאָל מיט'ן גוטען ווילען איבערגעבען זיין היילינגען לאַנד אין פרעמדע הענד!... — צו שפּעט אָבער האָט'ס דאָס פאָלק פערשטאַנען!

נאָכ'ן חורבן פון ירושלים איז נאָך אין די פּראָווינצען פון ארץ ישראל געבליעבען אַ קליינע טייל יהודים פון די אָרימסטע קלאַסען. נבוכדנאצר האָט איבער זיי בעשטימט פאַר אַ שר גדליהו־בן־אחיקם'ן, וועלכער איז געווען קאַנט אַלס נאָהענטער פריינד פון ירמיהו'ן און אָנהענגער פון דער פּריעדענ'ס־פּאַרטיי. ירמיהו איז אויך געבליעבען צווישען די דאָזיגע אָרימע און געפאַלענע. ער האָט געהאָפט, אַז מיט דער צייט וועט דער דאָזיגער קליינער הייפעל פון דאָסניי גרויס ווערען און דאָס יודישע פאָלק וועט דורך זיי אויפלעבען. די פערטריבענע ווייטער וועלען זיך נאָך פיהלען דורך די דאָזיגע פערעמליך צוגעבונדען צו זייער היילינגען לאַנד און פון זייערע גלות־לענדער וועלען זיי פון דאָסניי שטרעבען צו ארץ ישראל. און ווירקליך האָבען זיך גענומען צוריקקעהרען אין זייער פּאָטערלאַנד די יעניגע פּראָוויץ־יודען, וועלכע זענען נאָך פאַר'ן חורבן צולאָפען פון זייערע שטעדט אין די שכנות'דיגע לענדער, ווי אדום, מואב און אַנדערע, בעהאַלטענדיג זיך פון דער כשדי'שער אַרמעע. די צוריקגעקומענע האָט ירמיהו געטרייסט און ער האָט זיי אויפגעמונטערט צו בעלעבען דאָס לאַנד, ווי פריהער, צו אַקערען, צו זייען און צו שניידען. צו דעם יאָך פון בבל האָט ער זיי גערא־ טען זיך צו פערהאַלטען געדולדיג, ווארום דאָס וועט נישט לאַנג נאָך דויערען. דורכ'ן חורבן און דורכ'ן גלות זענען די זינד פונם פאָלק און פונם לאַנד געלייטערט געוואָרען און גאָר אין גיכען וועט די באַרימהערציגקייט פון גאָט זיך ערוועקען איבער זיין איינציגער אומה.

ירמיהו'ס האָפענונגען האָבען זיך אָבער ליידער אויסגעלאָזען זעהר טרויריג. אין אַ קורצע צייט אַרום האָט דער מלך פון עמון שטילערהייד אונטערגעשיקט אַ באַנדע מערדערס קיין ארץ ישראל צו הרג'ענען דעם יודישען פערטרעטער גדליהו בן־אחיקם'ן. אָן דער שפּיץ פון דער באַנדע

איז געשטאַנען אַ ייד, ישמעאל בן־נתניה, וועלכער האָט געשטאַמט פון דער קעניגליכער פאַמיליע פון ירושלים. איהם האָט, ווי ס׳שיינט, פערדראָסען די אַריכות גדולה פון גדליהו בן־אחיקם׳ן און ער האָט זיך בעשלאָסען דורכצופיהרען דעם פעררעטערישען פּלאַן. יוחנן בן־קרח, אַ יודישער העלד און אַ נאָהענטער פריינד פון גדליהו, האָט מזהיר געווען דעם לעצטען, ער זאָל פאָרזיכטיג זיין אין דער בעציהונג צו ישמעאל בן־נתניה, האָט אָבער ער פרומער גדליהו געגלויבט אין די גוטע רייד פון דעם מערדער און האָט זיך פערהאַלטען צו איהם, ווי צו אַ גוטען פריינד. אין חודש תשרי זאָל דאָס האָבען פּאַסירט: ישמעאל בן־נתניה האָט ווירקליך גע־טוידט דעם אָנפיהרער. זיין באַנדע ווייטער האָט אויסגעקויהלעט פיעל יודען און פיעל האָבען זיי פערכאַפּט אין געפענגעניש. די דאָזיגע לעצטע שחיטה איז פאָרגעקומען אין מצפה, וואו גדליהו האָט זיך בעזעצט און וואו ער האָט אַניאהל פאַר גאָט אויפגעשטעלט. יוחנן בן־קרח, איז שוין אין מצפה נישט געווען, וואָס דאָס אונגליק האָט געטראָפען; אויפ׳ן צווייטען טאָג האָט ער זיך דערפון דערוואוסט. דאַן האָט ער צונויפגעזאַמעלט אַ חברה און ער האָט נאָכגעיאָגט ישמעאל׳ן און זיין באַנדע. יוחנן האָט געלונגען אָבצונעהמען די געפאַנגענע און צו נוקם זיין זיך אָן די מערדער; דעם אָנ־פיהרער האָט ער שוין אָבער נישט געכאַפּט: ישמעאל מיט נאָך אַכט מאַן האָבען בעוויזען צו ענטלויפען קיין עמון.

פינסטער איז געווען די לאַגע פון יוחנן און פון די, וועלכע זענען מיט איהם געבליבען. אויסער דעם וואָס זיי זענען אַזוי שוטצלאָז געבליע־בען צווישען די אַרומיגע רויבער־פעלקער, האָבען זיי נאָך זיך געשראָקען, אַז נבוכדנאצר וועט זיך אָן זיי נוקם זיין פאַר גדליהו׳ס טוידט, הושר־זייענדיג, אַז דאָס האָבען די יודען בכיון געטהון. זיי האָבען בעשלאָסען פערלאָזען די חורבות פון זייער פאָטערלאַנד און געהן זוכען אַ זיכערען פּלאַץ. זייער אויג האָט זיך אָבגעשטעלט אויף מצרים, אַלס דאָס נאָהענטס־טע רייכע קולטורעלע לאַנד, וועלכע איז געווען מיט יהודה שטענדיג אין מעהר אָדער וועניגער פריינדליכע בעציהונגען. ירמיהו׳ן איז געווען זעהר שווער צו זעהן, ווי דאָס לעצטע קנייפעל צווישען געטליכען פאָלק און געטליכען לאַנד ווערט פונאַנדערגעריסען. ער האָט געפּרובט בע־רוהיגען דעם איבערגעשראָקענעם טעראָרעזירטען המון און אין דעם נאָמען פון גאָט האָט ער געזאָגט:

„אויב איהר וועט בלייבען זיצען אין דעם דאָזיגען לאַנד, וועל איך אייך פון דאַסניי אויפבויען און וועל שוין מעהר אייך נישט צושטערען

און איך וועל אײַך פֿון דאָסניי פֿערפּלאַנצען און וועל שוין מעהר אײַך נישט אויסרײַסען, דען מיר פֿערדריסט אויף דאָס אונגליק, וואָס איך האָב אויף אײַך געבראַכט! און פֿאַר דעם מלך פֿון בבל, פֿאַר וועמען איהר האָט מורא, זאָלט איהר זיך נישט שרעקען — זאָגט גאָט — ווײַל איך בין מיט אײַך צו העלפֿען אײַך און צו ראַטעווען פֿון זײַנע הענד"...

אומזיסט אָבער זענען געווען די רייד פֿון דעם נביא. דער המון האָט בשום אופן נישט געוואָלט בלײַבען אונטער דעם פחד פֿון נבוכדנאצר'ס רעספּאָטישען שווערד. און די לעצטע פֿרײַ-געבליבענע יהודים האָבען זייער פֿאָטערלאַנד פֿערלאָזען.

ווי מיט טויזענדער יאָהר צוריק, ווען די יודען האָבען אין מדבר געוואַנדערט, האָבען זיי איצט זיך פֿון דאָסניי אָפּגעריסען פֿון זייער באָדען און געבלאָנדזעט איבער די מדבריות פֿון אַזיען, זיך צו זוכען אַן אָרט אויף אַ ווײַלע. ירמיהו האָט מיט זײַנע אויגען צוגעזעהן, ווי ס'איז פֿערלאָשען געוואָרען דער לעצטער פֿונק פֿון דער יודישער מלוכה. ער אַליין איז אָבער אויך אין דעם וויסטען לאַנד נישט געבליבען. דאָס לעבעדיגע פֿאָלק איז איהם וויכטיגער, ליעבער געווען פֿון דער צוטראָטענער ערד. ער האָט געוואוסט, אַז זײַן גײַסטיגע הילף איז נויטיג בײַ די פֿערטריבענע, גאָט'ס וואָרט איז נויטיג בײַ די פֿער'יתומ'טע, בײַ די פֿערוואָגעלטע. ער האָט גענומען וואַנדערען איבער די גלות-לענדער, בעזוכען זײַנע ברידער, טרייסטען זיי, שטראָפֿען זיי. אין מצרים האָט איבערהויפּט געשטעקט אַ געפֿאַהר פֿאַר'ן יודענטהום, עס זאָל נישט פֿערשלונגען ווערען אין דער הויכער קולטור פֿון די עגיפּטער. ירמיהו איז דאָרטען געקומען מזהיר צו זײַן די יודישע פֿערוואָגעלטע; זיי זאָלען אין דער פֿרעמד אָן זייער גאָט נישט פֿערגעסען. בײַ די פֿערטריבענע אין בבל האָט ער געוועקט די שטרעבונג זיך צו קעהרען צו זייער לאַנד און געלערנט זיי האָפֿען אויף דער גיכער הילף פֿון גאָט. אין דעם נאָמען פֿון דער נבואה האָט ער זיי מבשר געווען, אַז אין קורצען וועט בבל ליידען אַ גרויסע מפּלה פֿון פּרס; דאַן וועלען די יודען בעפֿרײַט ווערען און ירושלים וועט אָפּגעבויט ווערען.

די טהעטיגקייט פֿון ירמיהו הנביא נאָכ'ן חורבן איז געווען אונגעהויער וויכטיג. ער האָט נישט געלאָזען דאָס צווייטע פֿאָלק זאָל פֿונאַנדערפֿאַלען. דורך גאָט'ס וואָרט האָט ער צוזאַמענגעבונדען די יודישע קינדער נאָכדעם, די זיי האָבען פֿערלוירען די קאָנקרעטע נאַציאָנאַלע פֿאָרמען, — דאָס לאַנד, דעם בית-המקדש, דעם טראָן. און דאַמאָלס ערשט האָבען זיך אָנגעהויבען ווייזען די זאַנגען פֿון יענע קערנער, וועלכע די נביאים האָבען נישט

אויפגעהערט די גאנצע צייט צו פערזעצען אין די יודישע הערצער. דוקא נאכ'ן חורבן פון בית־המקדש האבען די יודען גענומען בעגרייפען זייער אב־סטראקטען גאט, דוקא נאך דעם חורבן פון דער מלוכה האבען זיי גענומען פיהלען זייער אבסטראקטען נאציאנאלען־וועזען, דוקא נאך דעם חורבן פון לאנד האבען זיי אנגעהויבען משיג צו זיין די אבסטראקטע קדושה פון „ארץ־ישראל". ווי דער דאזיגער ריינער, אבסטראקטער בעגריף פון גאט, נאציע און לאנד האט פעראייניגט די אלע פערטריבענע און פערוואגעלטע יודען פון אלע לענדער. אלע הערצער זענען געווען פעסט צונויפגעקניפט צוזאמען, און דאס האט זיי געגעבען דאס רעכט צו האפען אויף אן אויס־לעזונג, אויף א גאולה. — ירמיהו הנביא האט די גאולה פארגעבייט הורכי־דעם, וואס ער האט שטענדיג געוועקט ביי זיינע פערוואגעלטע ברידער די שטרעבונג צו איהר. ער אליין האט אבער נישט דערלעבט, די אויסלעזונג פון זיין פאלק מיט זיינע אויגען צו זעהן. ער האט זאגאר נישט זוכה געווען אומצוקעהרען זיך צו זיין געליבטען לאנד. אין גלות איז דער אלטער נביא געשטארבען צווישען זיינע פעריאגטע ברידער, אין טיעפען טרויער אויף דער אונגליקליכער פערגאנגענהייט און מיט א אונענדליכען גלויבען אין א בעסערער צוקונפט. זיינע לעצטע ווערטער זענען געווען געווענדעט צו די פערטריבענע אין בבל:

„ענטלויפט פון בבל, ראטעוועט יעדערער זיין אייגענעם נפש, איהר זאלט נישט פערדאמט ווערען צוליעב איהרע זינד. עס קומט אן די צייט פון דער געטליכער נקמה; גאט צאהלט בבל לויט איהרע פערדיענסטען!

אינהאַלט פון ערשטען באַנד

זייט

פּ. לאַכאָווער: גרעץ . . . . . . I–XIX

יעקב פיכמאַן: דער היסטאָריקער אַלס קינסטלער און שריפטשטעלער XX–XXXIII

דר. יצחק שיפּער: גרעץ און זיין מאָנומענטאַל ווערק XXXIV–XLIII

ערשטער פּעריאָד:

אוראַלטע עפּאָכע

ערשטעס קאַפּיטעל: פון מצרים קיין כנען . . . 3

צווייטעס קאַפּיטעל: די צייט פון די „שופטים" . . 10

דריטעס קאַפּיטעל: שמואל הנביא 16

פיערטעס קאַפּיטעל: דער מלך שאול 20

פינפטעס קאַפּיטעל: דוד המלך 26

זעקסטעס קאַפּיטעל: שלמה המלך 36

זיעבעטעס קאַפּיטעל: די שפּאַלטונג 48

אכטעס קאַפּיטעל: די ערשטע מלכים פון אפרים . . 55

נײַנטעס קאַפּיטעל: די לעצטע מלכים פון אפרים און די מפּלה פון שומרון 83

צעהנטעס קאַפּיטעל: די מלוכה אין יהודה . . . 111

עלפטעס קאַפּיטעל: פון יואָש ביז אָחָז . . . 138

צוועלפטעס קאַפּיטעל: פון יחזקיהו ביז יאשיהו . . 164

דרייצעהנטעס קאַפּיטעל; די לעצטע מלכים פון יהודה און דער חורבן פון ירושלים 193

רשימה פון די בילדער

		זייט
1)	ל. אורי — משה	1
2)	קנעכט ארבייטען ביי ציגעל אין מצרים	3
3)	שמעון סאָלאָמאָן—יוכבד און מרים פאר׳ן איבערלאָזען משה׳ן אויפ׳ן ברעג נילוס	8
4)	מצרישע רייטוואָגענס	9
5)	א יודישער שופט	10
6)	ד ג ו ן, דער אָבגאָט פון די פלשתים	15
7)	קאָפּ פון א ישראלי	16
8)	א. א. אבע — דבורה הנביאה	„
9)	פעטער פאול רובענס—שמשון און דלילה	24
10)	אמאָליגע יודישע קריעגס-געוועהר	25
11)	אורי לעסער — דער יונגער דוד	26
12)	בערניני — דוד	32
13)	אמאָליגע יודישע מוזיק-אינסטרומענטען	35
14)	א סורי בעט שלום	36
15)	א. מ. ליליען — דער יונגער שלמה	37
16)	א טאַנץ ארום דעם אָבגאָט אֲשֵׁרָה	47
17)	א קאַלב פון בראָנז	48
18)	פעטער פאול רובענס — שלמה׳ס משפט	49
19)	קאָפּ פון אָבגאָט מולך	54
20)	עשתורת, די געטין פון מלחמה	„
21)	שלמנאסר דעם צווייטענ׳ס אָבעליסק	64
22)	ראפאעל — עמוס	80
23)	די מלוכות אפרים און יהודה (געאָגראפישע קארטע)	82
24)	געפאנגענע ישראלים	83
25)	דער אשורישער קעניג אסור-נאַסירפאל	93
26)	אשוריש מיליטער	110
27)	אשורישער טריאומפוואָגען	„
28)	מנורה פון שלמה׳ס בית-המקדש	111
29)	דער בית-המקדש פון שלמה	112
30)	די זיילען י כ י ן און ב ו ע ז	137
31)	דער ארון-הברית	133
32)	מיקעל אַנדזשעלאָ — יואל הנביא	144
33	א חיה מיט א מענשליך געזיכט (פון דער אשורישער קונסט)	160
34)	בעלאַגערונג פון לכיש	163
35)	ג פאנגענע ביי אשור טראָגען לאסט	192
36)	ל. אורי — ירמיהו	193
37)	עדווארד בענדמאַן — אויף די חורבות פון ירשלים	208